Rashi on Exodus
רש"י על שמות
merged
https://www.sefaria.org/Rashi_on_Exodus
This file contains merged sections from the following text versions:
-On Your Way
-http://mobile.tora.ws/
-Pentateuch with Rashi's commentary by M. Rosenbaum and A.M. Silbermann, 1929-1934
-https://www.nli.org.il/he/books/NNL_ALEPH001969084
-Rashi Chumash, Metsudah Publications, 2009
-https://www.nli.org.il/he/books/NNL_ALEPH002691623

רש"י על שמות

Chapter 1

Verse 1

ואלה שמות בני ישראל. אַעַ"פִ שֶׁמָּנָן בְּחַיֵּיהֶם בִּשְׁמוֹתָם, חָזַר וּמָנָאָם בְּמִיתָתָם, לְהוֹדִיעַ חִבָּתָם, שֶׁנִּמְשְׁלוּ לְכוֹכָבִים, שֶׁמּוֹצִיאָם וּמַכְנִיסָם בְּמִסְפָּר וּבִשְׁמוֹתָם (שמות רבה), שֶׁנֶּ' הַמּוֹצִיא בְמִסְפָּר צְבָאָם לְכֻלָּם בְּשֵׁם יִקְרָא" (ישעיהו מ'):

Verse 2

Verse 3

Verse 4

Verse 5

ויוסף היה במצרים. וַהֲלֹא הוּא וּבָנָיו הָיוּ בְּכָל שִׁבְעִים, וּמַה בָּא לְלַמֶּדֵנוּ? וְכִי לֹא הָיִינוּ יוֹדְעִים שֶׁהוּא הָיָה בְּמִצְרַיִם? אֶלָּא לְהוֹדִיעֲךָ צִדְקָתוֹ שֶׁל יוֹסֵף, הוּא יוֹסֵף הָרוֹעֶה אֶת צֹאן אָבִיו, הוּא יוֹסֵף שֶׁהָיָה בְּמִצְרַיִם, וְנַעֲשָׂה מֶלֶךְ, וְעוֹמֵד בְּצִדְקוֹ (שמות רבה):

Verse 6

Verse 7

פרו. שלא הפילו נשותיהם ולא מתו כשהם קטנים:
וישרצו. שֶׁהָיוּ יוֹלְדוֹת שִׁשָּׁה בְּכֶרֶס אֶחָד (שם):

Verse 8

ויקם מלך חדש. רַב וּשְׁמוּאֵל, חַד אָמַר חָדָשׁ מַמָּשׁ, וְחַד אָמַר שֶׁנִּתְחַדְּשׁוּ גְּזֵרוֹתָיו אשר לא ידע. עָשָׂה עַצְמוֹ כְּאִלּוּ לֹא יָדָעוֹ (סוטה י"א):

Verse 9

Verse 10

הבה נתחכמה. כָּל הָבָה לְשׁוֹן חֲכָנָה וְהַזְמָנָה לְדָבָר הוּא, כְּלוֹמַר, הַזְמִינוּ עַצְמְכֶם לְכָךְ:
נתחכמה לו. לָעָם; נִתְחַכְּמָה מַה לַּעֲשׂוֹת לו. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ נִתְחַכֵּם לְמוֹשִׁיעָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל (שם)
לְדוּנָם בַּמַּיִם, שֶׁכְּבָר נִשְׁבַּע שֶׁלֹּא יָבִיא מַבּוּל לָעוֹלָם (שם):
ועלה מן הארץ. עַל כָּרְחֵנוּ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ כְּאָדָם שֶׁמְּקַלֵּל עַצְמוֹ וְתוֹלֶה קְלָלָתוֹ בַּאֲחֵרִים
וַהֲרֵי הוּא כְּאִלּוּ כָּתַב וְעָלִינוּ מִן הָאָרֶץ – וְהֵם יְרָשׁוּהָ (שם):

Verse 11

עליו. עַל הָעָם:
מסים. לְשׁוֹן מַס, שָׂרִים שֶׁגּוֹבִין מֵהֶם הַמַּס, וּמַהוּ הַמַּס? שֶׁיִּבְנוּ עָרֵי מִסְכְּנוֹת לְפַרְעֹה:
למען ענתו בסבלתם. שֶׁל מִצְרִים:
ערי מסכנות. כְּתַרְגּוּמוֹ, וְכֵן "לֶךְ בֹּא אֶל הַסּוֹכֵן הַזֶּה" (ישעיהו כ"ב) – גִּזְבָּר הַמְמֻנֶּה
עַל הָאוֹצָרוֹת:
את פתם ואת רעמסס. שֶׁלֹּא הָיוּ רְאוּיוֹת מִתְּחִלָּה לְכָךְ, וַעֲשָׂאוּם חֲזָקוֹת וּבְצוּרוֹת לְאוֹצָר:

Verse 12

וכאשר יענו אתו. בְּכָל מָה שֶׁהֵם נוֹתְנִין לֵב לְעַנּוֹת, כֵּן לֵב הַקָּבָּ"ה לְהַרְבּוֹת וּלְהַפְרִיץ:
כן ירבה. כֵּן הָבָה וְכֵן פָּרַץ. וּמִדְרָשׁוֹ, רוּחַ הַקֹּדֶשׁ אוֹמֶרֶת כֵּן, אַתֶּם אוֹמְרִים פֶּן יִרְבֶּה
וַאֲנִי אוֹמֵר כֵּן יִרְבֶּה (סוטה י"א):
ויקצו. קָצוּ בְּחַיֵּיהֶם. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ כְּקוֹצִים הָיוּ בְּעֵינֵיהֶם (שם):

Verse 13

בפרך. בַּעֲבוֹדָה קָשָׁה, הַמְפָרֶכֶת אֶת הַגּוּף וּמְשַׁבַּרְתּוֹ (שם):

Verse 14

Verse 15

למילדת. הוּא לְשׁוֹן מוֹלִידוֹת, אֶלָּא שֶׁיֵּשׁ לָ' קַל וְיֵשׁ לָ' כָּבֵד, כְּמוֹ שׁוֹבֵר וּמְשַׁבֵּר, דּוֹבֵר
וּמְדַבֵּר, כָּךְ מוֹלִיד וּמְיַלֵּד:
שפרה. יוֹכֶבֶד, עַל שֵׁם שֶׁמְּשַׁפֶּרֶת אֶת הַוָּלָד (שם):
פועה. זוֹ מִרְיָם, שֶׁפּוֹעָה וּמְדַבֶּרֶת וְהוֹגָה לַוָּלָד (שם), כְּדֶרֶךְ הַנָּשִׁים הַמְפַיְּסוֹת תִּינוֹק
הַבּוֹכֶה.
פועה. לְשׁוֹן צְעָקָה, כְּמוֹ "כַּיּוֹלֵדָה אֶפְעֶה" (ישעיה מ"ב):

Verse 16

בילדכן. כְּמוֹ בְּהוֹלִידְכֶן:
על האבנים. מוֹשַׁב הָאִשָּׁה הַיּוֹלֶדֶת, בְּמָקוֹם אַחֵר (ישעיהו ל"ז), קוֹרְאוֹ מַשְׁבֵּר; וְכָמוֹהוּ
"עוֹשֶׂה מְלָאכָה עַל הָאָבְנָיִם" (ירמיהו י"ח), – מוֹשַׁב כְּלִי אֻמָּנוּת יוֹצֵר חֶרֶשׁ:
אם בן הוא וגו'. לֹא הָיָה מַקְפִּיד אֶלָּא עַל הַזְּכָרִים, שֶׁאָמְרוּ לוֹ אִצְטַגְנִינָיו שֶׁעָתִיד
לְהִוָּלֵד בֵּן הַמּוֹשִׁיעַ אוֹתָם
וחיה. וְתִחְיֶה:

Verse 17

ותחיין את הילדים. מְסַפְּקוֹת לָהֶם מַיִם וּמָזוֹן. תַּרְגּוּם הָרִאשׁוֹן וְקַיָּמָא, וְהַשֵּׁנִי וְקַיְּמָתָן,
לְפִי שֶׁלְּשׁוֹן עָבָר לְנִקְבוֹת רַבּוֹת תֵּבָה זוֹ וְכֵיוֹצֵא בָהּ מְשַׁמֶּשֶׁת לְשׁוֹן פָּעֳלוּ וּלְשׁוֹן פְּעַלְתֶּם,
כְּגוֹן "וַתֹּאמַרְנָ אִישׁ מִצְרִי" (שמות ב'), (לְשׁוֹן עָבָר) כְּמוֹ וַיֹּאמְרוּ לְזִכָרִים, "וַתְּדַבְּרָנָה
בְּפִיכֶם" (ירמיהו מ"ד), לְשׁוֹן דִּבֶּרְתֶּן, כְּמוֹ וַתְּדַבְּרוּ לְזִכָרִים, וְכֵן "וַתְּחַלְּלָנָה אֹתִי אֶל
עַמִּי" (יחזקאל י"ג), לְשׁוֹן עָבָר חִלַּלְתֶּן, כְּמוֹ וַתְּחַלְּלוּ לְזִכָרִים:

Verse 18

Verse 19

כי חיות הנה. בְּקִיאוֹת כַּמְיַלְּדוֹת, תַּרְגּוּם מְיַלְּדוֹת סַיָּתָא. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ הֲרֵי הֵן מְשׁוּלּוֹת כְּחַיּוֹת הַשָּׂדֶה (סוטה י"א), שֶׁאֵינָן צְרִיכוֹת מְיַלְּדוֹת. וְהֵיכָן מְשׁוּלּוֹת לְחַיּוֹת? גּוּר אַרְיֵה, זְאֵב יִטְרָף (בראשית מ"ט), בְּכוֹר שׁוֹרוֹ (דברים ל"ג), אַיָּלָה שְׁלֻחָה (בראשית מ"ט), וּמִי שֶׁלֹּא נִכְתַּב בּוֹ, הֲרֵי הַכָּתוּב כְּלָלָן וַיְבָרֶךְ אוֹתָם (שם), וְעוֹד כְּתִיב מָה אִמְּךְ לְבִיָּא (יחזקאל י"ט):

Verse 20

וייטב. הֵטִיב לָהֶן. וְזֶה חִלּוּק בְּתֵבָה שֶׁיְּסוֹדָהּ שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת וְנָתַן לָהּ יְי"ו יו"ד בְּרֹאשָׁהּ, כְּשֶׁהִיא בָאָה לְדַבֵּר לְשׁוֹן וַיִּפְעֵל הוּא נָקוּד חֵי"ת בְּצֵירֵי, שֶׁהוּא קָמָץ קָטָן, כְּגוֹן וַיִּיטֶב אֱלֹהִים לַמְיַלְּדֹת, "וַיֶּרֶב בְּבַת יְהוּדָה" (איכה ב'), – הִרְבָּה תַּאֲנָיָה. וְכֵן "וַיָּגֶל הַשְּׁאֵרִית" דִּנְבוּזַרְאֲדָן (דברי הימים ב' ל"ו), – הִגְלָה אֶת הַשְּׁאֵרִית, "וַיֶּפֶן דָּנָב אֶל דָּנָב" (שופטים ט"ו) – הִפְנָה הַזְּנָבוֹת זוֹ לָזוֹ, כָּל אֵלּוּ לְשׁוֹן הִפְעִיל אֶת אֲחֵרִים; וּכְשֶׁהוּא מְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן וַיִּפְעַל, הוּא נָקוּד חֵי"ת בְּחִירִק, כְּגוֹן "וַיִּיטַב בְּעֵינָיו" (ויקרא י'), לְשׁוֹן הוּטַב, וְכֵן וַיֵּרֶב הָעָם, – נִתְרַבָּה הָעָם, "וַיִּגֶל יְהוּדָה" (מלכים ב כ"ה) – הָגְלָה יְהוּדָה, "וַיִּפֶן כֹּה וָכֹה" (שמות ב׳:י״ב) – הִפְנָה לְכָאן וּלְכָאן. וְאַל תִּשְׁבֵּנִי וַיֵּלֶךְ, וַיֶּשֶׁב, וַיֵּרֶד, וַיֵּצֵא, לְפִי שֶׁאֵינָן מִגְזָרָתָן שֶׁל אֵלּוּ, שֶׁהֲרֵי הֵיו"ד יְסוֹד בָּהֶן, יֵלֵךְ, יֵשֵׁב, יֵרֵד, יֵצֵא – י' אוֹת שְׁלִישִׁית בּוֹ:
וייטב אלהים למילדת. מַהוּ הַטּוֹבָה?:

Verse 21

ויעש להם בתים. בָּתֵּי כְהֻנָּה וּלְוָיָה וּמַלְכוּת שֶׁקְּרוּיִין בָּתִּים, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב: "לִבְנוֹת אֶת בֵּית ה' וְאֶת בֵּית הַמֶּלֶךְ" (מלכים א ט׳:א׳), כְּהֻנָּה וּלְוָיָה מִיּוֹכֶבֶד וּמַלְכוּת מִמִּרְיָם. כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת
סוֹטָה:

Verse 22

לכל עמו. אַף עֲלֵיהֶם גָּזַר (סוטה י"ב), יוֹם שֶׁנּוֹלַד מֹשֶׁה אָמְרוּ לוֹ אַסְטַגְנִינָיו, הַיּוֹם נוֹלָד מוֹשִׁיעָן, וְאֵין אָנוּ יוֹדְעִים אִם מִמִּצְרִיִּים אִם מִיִּשְׂרָאֵל, וְרוֹאִין אָנוּ שֶׁסּוֹפוֹ לִלְקוֹת בַּמַּיִם, לְפִיכָךְ גָּזַר אוֹתוֹ הַיּוֹם אַף עַל הַמִּצְרִיִּים, שֶׁנֶּאֱמַר כָּל הַבֵּן הַיִּלּוֹד, וְלֹא נֶאֱמַר הַיִּלּוֹד לָעִבְרִים; וְהֵם לֹא הָיוּ יוֹדְעִים שֶׁסּוֹפוֹ לִלְקוֹת עַל מֵי מְרִיבָה:

Chapter 2

Verse 1

ויקח את בת לוי. פָּרוּשׁ הָיָה מְמֻנֶּה מִפְּנֵי גְּזֵרַת פַּרְעֹה, וְהֶחֱזִירָהּ וְעָשָׂה בָּהּ לִקּוּחִין שְׁנִיִּים, וְאַף הִיא נֶהְפְּכָה לִהְיוֹת נַעֲרָה; וּבַת ק"ל שָׁנָה הָיְתָה, שֶׁנּוֹלְדָה בְּבוֹאָם לְמִצְרַיִם בֵּין הַחוֹמוֹת, וּמָאתַיִם וְעֶשֶׂר נִשְׁתַּהוּ שָׁם, וּכְשֶׁיָּצְאוּ הָיָה מֹשֶׁה בֶּן שְׁמוֹנִים שָׁנָה, אִם כֵּן כְּשֶׁנִּתְעַבְּרָה מְמֻנוּ הָיְתָה בַּת מֵאָה וּשְׁלוֹשִׁים וְקוֹרֵא אוֹתָהּ בַּת לֵוִי (עי' סוטה י"ב, בבא בתרא קי"ט ושמות רבה):

Verse 2

כי טוב הוא. כְּשֶׁנּוֹלַד נִתְמַלֵּא הַבַּיִת כֻּלּוֹ אוֹרָה (סוטה י"ב):

Verse 3

ולא יכלה עוד הצפינו. שֶׁמָּנוּ לָהּ הַמְצָרִים מִיּוֹם שֶׁהֶחֱזִירָהּ, וְהִיא יְלָדַתּוּ לְשִׁשָּׁה חֳדָשִׁים וְיוֹם אֶחָד (שם), שֶׁהַיּוֹלֶדֶת לְשִׁבְעָה יוֹלֶדֶת לִמְקֻטָּעִין (נדה ל"ח), וְהֵם בָּדְקוּ אַחֲרֶיהָ לְסוֹף תִּשְׁעָה:
גמא. גְּמִי בִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה (שבת ע"ח), וּבְלַעַז יונק"ו, וְדָבָר רַךְ הוּא וְעוֹמֵד בִּפְנֵי רַךְ וּבִפְנֵי קָשֶׁה (סוטה י"ב):
בחמר ובזפת. זֶפֶת מֵבַחוּץ וְטִיט מִבִּפְנִים, כְּדֵי שֶׁלֹּא יָרִיחַ אוֹתוֹ צַדִּיק רֵיחַ רַע שֶׁל זֶפֶת (שם):
ותשם בסוף. הוּא לְשׁוֹן אֲגַם, רושי"ל בְּלַעַז, וְדוֹמֶה לוֹ "קָנָה וָסוּף קָמְלוּ" (ישעיהו י"ט):

Verse 4

Verse 5

: לרחץ על היאר. סָרַס הַמִּקְרָא וּפָרְשֵׁהוּ: ותרד בת פרעה על היאר לרחץ בו
על יד היאר. אֵצֶל הַיְאוֹר, כְּמוֹ "רְאוּ חֻלְקַת יוֹאָב אֶל יָדִי" (שמואל ב י"ד), וְהוּא לְשׁוֹן יָד מַמָּשׁ, שֶׁיֵּד הָאָדָם סְמוּכָה לוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ, "הוֹלְכוֹת" לְשׁוֹן מִיתָה (סוטה י"ב), כְּמוֹ "הִנֵּה אָנֹכִי הוֹלֵךְ לָמוּת" (בראשית כ"ה) – הוֹלְכוֹת לָמוּת לְפִי שֶׁמִּחוּ בָהּ;
וְהַכָּתוּב מְסַיְּעָן, כִּי לָמָּה לָנוּ לִכְתֹּב וְנַעֲרוֹתֶיהָ הוֹלְכוֹת:
את אמתה. אֶת שִׁפְחָתָהּ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ (סוטה שם), לְשׁוֹן יָד, אֲבָל לְפִי דִּקְדּוּק לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ הָיָה לוֹ לְהִנָּקֵד אַמָּתָהּ, דְּגוּשָׁה, וְהֵם דָּרְשׁוּ אֶת אֲמָתָהּ – אֶת יָדָהּ, וְנִשְׁתַּרְבְּבָה אַמָּתָהּ אַמּוֹת הַרְבֵּה:

Verse 6

ותפתח ותראהו. אֶת מִי רָאֲתָה? את הילד, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ. וּמִדָּרְשׁוֹ (שם), שֶׁרָאֲתָה עִמּוֹ שְׁכִינָה:
והנה נער בכה. קוֹלוֹ כְּנַעַר (שם):

Verse 7

מן העברית. שֶׁהֶחֱזִירַתּוּ עַל מִצְרִיּוֹת הַרְבֵּה לִינֹק וְלֹא יָנַק, לְפִי שֶׁהָיָה עָתִיד לְדַבֵּר עִם הַשְּׁכִינָה (שם):

Verse 8

ותלך העלמה. הָלְכָה בְּזְרִיזוּת וְעַלְמוּת כְּעֶלֶם (שם):

Verse 9

היליכי. נִתְנַבְּאָה וְלֹא יָדְעָה מַה נִּתְנַבְּאָה – הֵי שֶׁלִּיכִי:

Verse 10

משיתהו. שְׁחָלְיתָהּ, הוּא לְשׁוֹן הוֹצָאָה בְּלָשׁוֹן אֲרַמִי, "כְּמִשְׁחַל בֵּינָתָא מֵחֲלָבָא", וּבְלָשׁוֹן עִבְרִי משיתיהו לְשׁוֹן הֲסִירוֹתִיו, כְּמוֹ לֹא יָמוּשׁ, לֹא מָשׁוּ, כָּךְ חִבְּרוּ מְנַחֵם. וַאֲנִי אוֹמֵר שֶׁאֵינוֹ מִמַּחֲבֶרֶת מָשׁ וְיָמוּשׁ אֶלָּא מִגִּזְרַת מָשָׁה, וּלְשׁוֹן הוֹצָאָה הוּא, וְכֵן "יַמְשֵׁנִי מִמַּיִם רַבִּים", (שמואל ב כ"ב), שֶׁאִלּוּ הָיָה מִמַּחֲבֶרֶת מָשׁ לֹא יִתָּכֵן לוֹמַר מְשִׁיתִיהוּ אֶלָּא הֲמִישׁוֹתִיהוּ, כַּאֲשֶׁר יֵאָמֵר מִן קָם הֲקִימוֹתִי, וּמִן שָׁב הֲשִׁיבוֹתִי, וּמִן בָּא הֲבִיאוֹתִי, אוֹ מַשְׁתִּיהוּ, כְּמוֹ "וּמַשְׁתִּי אֶת עֲוֹן הָאָרֶץ" (זכריה ג'), אֲבָל מָשִׁתִּי אֵינוֹ אֶלָּא מִגִּזְרַת תֵּבָה שֶׁפֹּעַל שְׁלָשָׁה מְיֻסָּד בְּהֵ"א בְּסוֹף הַתֵּבָה, כְּגוֹן מָשָׁה, בָּנָה, עָשָׂה, צָוָה, פָּנָה, כְּשֶׁיָּבֹא לוֹמַר בָּהֶם פָּעַלְתִּי, תָּבֹא הַיו"ד בְּמָקוֹם הֵ"א, כְּמוֹ בָּנִיתִי, עָשִׂיתִי, צִוִּיתִי:

Verse 11

ויגדל משה. וַהֲלֹא כְּבָר כָּתַב וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד? אָמַר רַבִּי יְהוּדָה בְּרַבִּי אִלְעַאי, הָרִאשׁוֹן לְקוֹמָה וְהַשֵּׁנִי לְגֻדָּלָה, שֶׁמָּנָהוּ פַּרְעֹה עַל בֵּיתוֹ (ילקוט שמעוני)
וירא בסבלתם. נָתַן עֵינָיו וְלִבּוֹ לִהְיוֹת מֵצֵר עֲלֵיהֶם (שמות רבה א'):

איש מצרי. נוֹגֵשׁ הָיָה מְמֻנֶּה עַל שׁוֹטְרֵי יִשְׂרָאֵל וְהָיָה מַעֲמִידָם מִקְרוֹת הַגֶּבֶר לְמַלַּאכְתָּם
(שם):
מכה איש עברי. מַלְקֵהוּ וְרוֹדֵהוּ. וּבַעְלָהּ שֶׁל שְׁלוֹמִית בַּת דִּבְרִי הָיָה וְנָתַן עֵינָיו בָּהּ,
וּבַעֲלָהּ הֶעֱמִידוֹ וְהוֹצִיאוֹ מִבֵּיתוֹ, וְהוּא הָזַר וְנִכְנַס לַבַּיִת וּבָא עַל אִשְׁתּוֹ, כִּסְבוּרָה שֶׁהוּא
בַּעְלָהּ, וְהָזַר הָאִישׁ לְבֵיתוֹ וְהִרְגִּישׁ בַּדָּבָר, וּכְשֶׁרָאָה אוֹתוֹ מִצְרִי שֶׁהִרְגִּישׁ בַּדָּבָר, הָיָה מַכֵּהוּ
וְרוֹדֵהוּ כָּל הַיּוֹם (שם):

Verse 12

ויפן כה וכה. רָאָה מָה עָשָׂה לוֹ בַּבַּיִת וּמָה עָשָׂה לוֹ בַּשָּׂדֶה (שם). וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ כְּמַשְׁמָעוֹ:
וירא כי אין איש. עָתִיד לָצֵאת מִמֶּנּוּ שֶׁיִּתְגַּיֵּר (ת"י):

Verse 13

שני אנשים עברים. דָּתָן וַאֲבִירָם, הֵם שֶׁהוֹתִירוּ מִן הַמָּן (נדרים ס"ד):
נצים. מְרִיבִים:
למה תכה. אַע"פִּ שֶׁלֹּא הִכָּהוּ נִקְרָא רָשָׁע בַּהֲרָמַת יָד (סנהדרין נ"ח):
רעך. רָשָׁע כְּמוֹתְךָ (תנחומא):

Verse 14

מי שמך לאיש. וְהֵנֶה עוֹדְךָ נַעַר:
הלהרגני אתה אמר. מִכָּאן אָנוּ לְמֵדִים שֶׁהָרַגוֹ בְּשֵׁם הַמְפֹרָשׁ (שמות רבה א'):
ויירא משה. כִּפְשׁוּטוֹ. וּמִדְרָשׁוֹ: דָּאַג לוֹ עַל שֶׁרָאָה בְּיִשְׂרָאֵל רְשָׁעִים דְּלָטוֹרִין, אָמַר, מֵעַתָּה
שֶׁמָּא אֵינָם רְאוּיִין לְהִגָּאֵל (שמות רבה א'):
אכן נודע הדבר. כְּמַשְׁמָעוֹ. וּמִדְרָשׁוֹ, נוֹדַע לִי הַדָּבָר שֶׁהָיִיתִי תָּמֵהַּ עָלָיו, מָה חָטְאוּ
יִשְׂרָאֵל מִכָּל שִׁבְעִים אֻמּוֹת לִהְיוֹת נִרְדִּים בַּעֲבוֹדַת פֶּרֶךְ, אֲבָל רוֹאֶה אֲנִי שֶׁהֵם רְאוּיִים לְכָךְ
(שמות רבה א'):

Verse 15

וישמע פרעה. הֵם הִלְשִׁינוּ עָלָיו (שמות רבה א'):
ויבקש להרג את משה. מָסָרוֹ לַקּוֹסְטִינָר לְהָרְגוֹ וְלֹא שָׁלְטָה בּוֹ הַחֶרֶב (שם), הוּא שֶׁאָמַר
מֹשֶׁה "וַיִּצָּלֵנִי מֵחֶרֶב פַּרְעֹה" (שמות י״ח:ד׳):
וישב בארץ מדין. נִתְעַכֵּב שָׁם; כְּמוֹ: "וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב" (בראשית ל"ז):
וישב על הבאר. לְשׁוֹן יְשִׁיבָה. לָמַד מִיַּעֲקֹב שֶׁנִּזְדַּוֵּג לוֹ זִוּוּגוֹ מִן הַבְּאֵר (שמות רבה
א'):

Verse 16

ולכהן מדין. רַב שָׁבָהֶן; וּפָרַשׁ לוֹ מֵעֲ"ז וְנִדּוּהוּ מֵאֶצְלָם (שם):
את הרהטים. אֶת בְּרֵכוֹת מְרוּצוֹת הַמַּיִם הָעֲשׂוּיוֹת בָּאָרֶץ:

Verse 17

ויגרשום. מִפְּנֵי הַנִּדּוּי (שם):

Verse 18

Verse 19

Verse 20

למה זה עזבתן. הִכִּיר בּוֹ שֶׁהוּא מִזַּרְעוֹ שֶׁל יַעֲקֹב, שֶׁהַמַּיִם עוֹלִים לְקִרְאָתוֹ (שמות רבה
א'):

ויאכל לחם. שָׁמָא יִשָּׁא אַחַת מִכֶּם; כְּמָה דְאַתְּ אָמַר: "כִּי אִם הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הוּא אוֹכֵל" (בראשית ל"ט):

Verse 21

ויואל. כְּתַרְגּוּמוֹ, וְדוֹמֶה לוֹ "הוֹאֶל נָא וְלִין" (שופטים י"ט), "וְלוּ הוֹאַלְנוּ" (יהושע ז'), "הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר" (בראשית י"ח). וּמִדְרָשׁוֹ: לְשׁוֹן אָלָה – נִשְׁבַּע לוֹ שֶׁלֹּא יָזוּז מִמְּדָיָן כִּי אִם בִּרְשׁוּתוֹ (נדרים ס"ה):

Verse 22

Verse 23

ויהי בימים הרבים ההם. שֶׁהָיָה מֹשֶׁה גָּר בְּמִדְיָן, וימת מלך מצרים, וְהֶצְרִכוּ יִשְׂרָאֵל לִתְשׁוּעָה, ומשה היה רעה (שמות ג׳:א׳), וּבָאת תְּשׁוּעָה עַל יָדוֹ, לְכָךְ נִסְמְכוּ פָּרָשִׁיּוֹת הַלָּלוּ:
וימת מלך מצרים. נִצְטָרַע וְהָיָה שׁוֹחֵט תִּינוֹקוֹת יִשְׂרָאֵל וְרוֹחֵץ בְּדָמָם (שמות רבה א'):

Verse 24

ויזכר אלהים. נִזְכַּר לָהֶם לְטוֹבָה, וְכֵן "מֵעִיר מֵתִים יִנְאָקוּ" (איוב כ"ד):
את בריתו את אברהם. עִם אַבְרָהָם:

Verse 25

וידע אלהים. נָתַן עֲלֵיהֶם לֵב וְלֹא הֶעֱלִים עֵינָיו:

Chapter 3

Verse 1

אחר המדבר. לְהִתְרַחֵק מִן הַגָּזֵל, שֶׁלֹּא יִרְעוּ בִּשְׂדוֹת אֲחֵרִים (שמות רבה ב'):
אל הר האלהים. עַל שֵׁם הֶעָתִיד:

Verse 2

בלבת אש. בְּשַׁלְהֶבֶת אֵשׁ – לְבוּשׁ שֶׁל אֵשׁ, כְּמוֹ "לֵב הַשָּׁמַיִם" (דברים ד'), "בְּלֵב הָאֵלָה" (שמואל ב י"ח); וְאַל תִּתְמַהּ עַל הַתָּי"ו, שֶׁיֵּשׁ לָנוּ כַּיּוֹצֵא בּוֹ, "מָה אֻמְלָל לִבָּתֵךְ" (יחזקאל ט"ז):
מתוך הסנה. וְלֹא אִילָן אַחֵר, מִשּׁוּם "עִמּוֹ אָנֹכִי בְצָרָה" (תהילים צא טו):
אכל. נֶאֱכָל, כְּמוֹ "לֹא עֻבַּד בָּהּ" (דברים כ"א), "אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם" (בראשית ג'):

Verse 3

אסרה נא. אָסוּרָה מִכָּאן לְהִתְקָרֵב שָׁם:

Verse 4

Verse 5

שׁל. שְׁלֹף וְהוֹצֵא, כְּמוֹ "וְנָשַׁל הַבַּרְזֶל" (דברים י"ט), "כִּי יִשַּׁל זִיתֵךְ" (שם כ"ח):
אדמת קדש הוא. הַמָּקוֹם:

Verse 6

Verse 7

כי ידעתי את מכאביו. כְּמוֹ "וַיֵּדַע אֱלֹהִים" (שמות ב'), כְּלוֹמַר כִּי שָׂמְתִּי לֵב לְהִתְבּוֹנֵן
וְלָדַעַת אֶת מַכְאוֹבָיו וְלֹא הֶעֱלַמְתִּי עֵינַי לֶאֱטֹם אָזְנַי מִצַּעֲקָתָם:

Verse 8

Verse 9

Verse 10

ועתה לכה ואשלחך אל פרעה. וְאִם תֹּאמַר מַה תּוֹעִיל? והוצא את עמי. יוֹעִילוּ דְּבָרֶיךָ
וְתוֹצִיאֵם מִשָּׁם:

Verse 11

מי אנכי? מָה אֲנִי חָשׁוּב לְדַבֵּר עִם הַמְּלָכִים
וכי אוציא את בני ישראל. וְאַף אִם חָשׁוּב אֲנִי, מַה זָּכוּ יִשְׂרָאֵל שֶׁיֵּעָשֶׂה לָהֶם נֵס
וְאוֹצִיאֵם מִמִּצְרַיִם?:

Verse 12

ויאמר כי אהיה עמך. הֻשִׁיבוֹ עַל רִאשׁוֹן וְעַל אַחֲרוֹן אַחֲרוֹן; שֶׁאָמַרְתָּ מִי אָנֹכִי כִּי
אֵלֵךְ אֶל פַּרְעֹה – לֹא שֶׁלְּךָ הִיא כִּי אִם מִשֶּׁלִּי, כִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ – וזה הַמַּרְאֶה אֲשֶׁר רָאִיתָ
בַּסְּנֶה לְךָ הָאוֹת כִּי אנכי שלחתיך, וּכְדַאי אֲנִי לְהַצִּיל, כַּאֲשֶׁר רָאִיתָ הַסְּנֶה עוֹשֶׂה שְׁלִיחוּתִי
וְאֵינֶנּוּ אֻכָּל, כָּךְ תֵּלֵךְ בִּשְׁלִיחוּתִי וְאֵינְךָ נִזּוֹק; וְשֶׁשָּׁאַלְתָּ מַה זְּכוּת יֵשׁ לְיִשְׂרָאֵל שֶׁיֵּצְאוּ
מִמִּצְרַיִם? דָּבָר גָּדוֹל יֵשׁ לִי עַל הוֹצָאָה זוֹ, שֶׁהֲרֵי עֲתִידִים לְקַבֵּל הַתּוֹרָה עַל הָהָר הַזֶּה
לְסוֹף ג' חֳדָשִׁים שֶׁיֵּצְאוּ מִמִּצְרַיִם. דָּ"אַ: כי אהיה עמך, וזה שֶׁתַּצְלִיחַ בִּשְׁלִיחוּתְךָ לְךָ האות
עַל הַבְּטָחָה אֲשֶׁרֶת, שֶׁאֲנִי מַבְטִיחֲךָ שֶׁכְּשֶׁתּוֹצִיאֵם מִמִּצְרַיִם תַּעַבְדוּן אוֹתִי עַל הָהָר הַזֶּה,
שֶׁתְּקַבְּלוּ הַתּוֹרָה עָלָיו, וְהִיא הַזְּכוּת הָעוֹמֶדֶת לְיִשְׂרָאֵל. וְדֻגְמַת לָשׁוֹן זֶה מָצִינוּ: "וְזֶה לְךָ
הָאוֹת אָכוֹל הַשָּׁנָה סָפִיחַ וְגוֹ'" (ישעיהו ל"ז), מַפָּלַת סַנְחֵרִיב תִּהְיֶה לְךָ אוֹת עַל הַבְּטָחָה
אֲשֶׁרֶת, שֶׁאַרְצְכֶם חֲרֵבָה מִפֵּרוֹת וַאֲנִי אֲבָרֵךְ הַסְּפִיחִים:

Verse 13

Verse 14

אהיה אשר אהיה. אֶהְיֶה עִמָּם בְּצָרָה זוֹ אֲשֶׁר אֶהְיֶה עִמָּם בְּשִׁעְבּוּד שְׁאָר מַלְכֻיּוֹת. אָמַר
לְפָנָיו, רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, מָה אֲנִי מַזְכִּיר לָהֶם צָרָה אַחֶרֶת? דַּיָּם בְּצָרָה זוֹ, אָמַר לוֹ יָפֶה
אָמַרְתָּ, כה תאמר וגו' (ברכות ט'):

Verse 15

זה שמי לעלם. חָסֵר וָי"ו, לוֹמַר, הָעֲלִימֻהוּ – שֶׁלֹּא יִקָּרֵא כִּכְתָבוֹ (פסחים נ'):
וזה זכרי. לְמִדּוֹ הֵיאַךְ נִקְרָא. וְכֵן דָּוִד הוּא אוֹמֵר, "ה' שִׁמְךָ לְעוֹלָם ה' זִכְרְךָ לְדֹר
וָדֹר" (תהלים קל"ה):

Verse 16

את זקני ישראל. מְיֻחָדִים לִישִׁיבָה. וְאִם תֹּאמַר זְקֵנִים סְתָם, הֵיאַךְ אֶפְשָׁר לוֹ לֶאֱסֹף זְקֵנִים
שֶׁל שִׁשִּׁים רִבּוֹא? (יומא כ"ח)

Verse 17

Verse 18

ושמעו לקלך. מִכְּיוָן שֶׁתֹּאמַר לָהֶם לָשׁוֹן זֶה, יִשְׁמְעוּ לְקוֹלְךָ, שֶׁכְּבָר סִימָן זֶה מָסוּר בְּיָדָם
מִיַּעֲקֹב וּמִיּוֹסֵף, שֶׁבְּלָשׁוֹן זֶה הֵם נִגְאָלִים, יַעֲקֹב אָמַר לָהֶם "וֵאלֹהִים פָּקֹד יִפְקֹד אֶתְכֶם"
(בראשית נ'), יוֹסֵף אָמַר לָהֶם "פָּקֹד יִפְקֹד אֱלֹהִים אֶתְכֶם" (שם):
נקרה עלינו. לְשׁוֹן מִקְרֶה; וְכֵן "וַיַּקֶר אֱלֹהִים", "וְאָנֹכִי אִקָּרֶה כֹּה" (במדבר כ"ג) –
אֱהֵא נִקְרֶה מֵאִתּוֹ הֲלֹם:
(אלהי העבריים. יו"ד יתירה, רמז לי' מכות. ברש"י ישן):

Verse 19

לא יתן אתכם מלך מצרים להלך. אִם אֵין אֲנִי מַרְאֶה לוֹ יָדִי הַחֲזָקָה; כְּלוֹמַר, כָּל עוֹד
שֶׁאֵין אֲנִי מוֹדִיעוֹ יָדִי הַחֲזָקָה, לֹא יִתֵּן אֶתְכֶם לַהֲלֹךְ:
לא יתן. לָא יִשְׁבֹּק כְּמוֹ: "עַל כֵּן לֹא נְתַתִּיךָ" (בראשית כ'), "וְלֹא נְתָנוֹ אֱלֹהִים לְהָרַע
עִמָּדִי" (שם ל"א), וְכֵן לְשׁוֹן נְתִינָה הֵם. וְיֵ"מ ולא ביד חזקה — וְלֹא בְּשִׁבְיל שֶׁיָּדוֹ
חֲזָקָה, "כִּי מֵאָז אֶשְׁלַח אֶת יָדִי וְהִכֵּיתִי אֶת מִצְרַיִם וְגוֹ'", וּמְתַרְגְּמִין אותו "וְלָא מִן
קֳדָם דְּחֵילֵהּ תַּקִּיף". מִשְּׁמוֹ שֶׁל רַבִּי יַעֲקֹב בְּרַבִּי מְנַחֵם נֶאֱמַר לִי:

Verse 20

Verse 21

Verse 22

ומגרת ביתה. מֵאוֹתָהּ שֶׁהִיא גָּרָה אִתָּהּ בַּבַּיִת:
ונצלתם. כְּתַרְגּוּמוֹ "וּתְרוֹקְנוּן", וְכֵן "וַיְנַצְּלוּ אֶת מִצְרָיִם" (שמות י"ב), "וַיִּתְנַצְּלוּ
בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת עֶדְיָם" (שם ל"ג), וְהַנּוֹ"ן בּוֹ יְסוֹד; וּמְנַחֵם חִבְּרוֹ בְּמַחְבֶּרֶת צָד"י עִם
"וַיְצַל אֱלֹהִים אֶת מִקְנֵה אֲבִיכֶם", "אֲשֶׁר הִצִּיל אֱלֹהִים מֵאֲבִינוּ" (בראשית ל"א), וְלֹא
יֶאֱמְנוּ דְּבָרָיו, כִּי אִם לֹא הָיְתָה הַנּוֹ"ן יְסוֹד וְהִיא נָקוּדָה בְּחִירִק, לֹא תִּהְא מְשַׁמֶּשֶׁת
בְּלָשׁוֹן וּפְעַלְתֶּם אֶלָּא בְּלָשׁוֹן וְנִפְעַלְתֶּם, כְּמוֹ "וְנִסַּחְתֶּם מֵעַל הָאֲדָמָה" (דברים כ"ח),
"וְנִתַּתֶּם בְּיַד אוֹיֵב", וְנִגַּפְתֶּם לִפְנֵי אוֹיְבֵיכֶם (ויקרא כ"ו), "וְנִתַּכְתֶּם בְּתוֹכָהּ" (יחזקאל
כ"ב), "וַאֲמַרְתֶּם נִצַּלְנוּ" (ירמיהו ז'), לְשׁוֹן נִפְעַלְנוּ, וְכָל נוּ"ן שֶׁהִיא בָּאָה בְּתֹחֶה
לִפְרָקִים וְנוֹפֶלֶת מִמֶּנָּה – כְּנוּ"ן שֶׁל נוֹגֵף, נוֹשֵׂא, נוֹתֵן, נוֹשֵׂךְ – כְּשֶׁהִיא מְדַבֶּרֶת לְשׁוֹן
וּפְעַלְתֶּם תִּנָּקֵד בַּחֶטָף, כְּגוֹן "וּנְשָׂאתֶם אֶת אֲבִיכֶם" (בראשית מ"ה), "וּנְתַתֶּם לָהֶם אֶת אֶרֶץ
הַגִּלְעָד" (במדבר ל"ב), "וּנְמַלְתֶּם אֵת בְּשַׂר עָרְלַתְכֶם" (בראשית י"ז), לְכָךְ אֲנִי אוֹמֵר
שֶׁזֹּאת הַנְּקוּדָה בְּחִירִק מִן הַיְסוֹד הִיא, וְיסוֹד שֵׁם דָּבָר נִצּוּל, וְהוּא מִן הַלְּשׁוֹנוֹת
הַכְּבֵדִים, כְּמוֹ דְּבוּר, כְּפוּר, לְמוּד, כְּשֶׁיְּדַבֵּר בִּלְשׁוֹן וּפְעַלְתֶּם, יִנָּקֵד בְּחִירִק כְּמוֹ "וְדִבַּרְתֶּם
אֶל הַסֶּלַע" (במדבר כ'), "וְכִפַּרְתֶּם אֶת הַבַּיִת" (יחזקאל מ"ה), "וְלִמַּדְתֶּם אוֹתָם אֶת
בְּנֵיכֶם" (דברים י"א):

Chapter 4

Verse 1

Verse 2

מזה בידך. לְכָךְ נִכְתַּב תֵּבָה אַחַת, לִדְרֹשׁ: מִזֶּה שֶׁבְּיָדְךָ אַתָּה חַיָּב לְלָקוֹת, שֶׁחָשַׁדְתָּ בִּכְשֵׁרִים; וּפְשׁוּטוֹ: כְּאָדָם שֶׁאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ מוּדֶה אַתָּה שֶׁזּוֹ שֶׁלְּפָנֶיךָ אֶבֶן הִיא? אוֹמֵר לוֹ הֵן; אָמַר לוֹ הֲרֵינִי עוֹשֶׂה אוֹתָהּ עֵץ:

Verse 3

וּיהי לנחש. רָמַז לוֹ שֶׁסִּפֵּר לָשׁוֹן הָרָע עַל יִשְׂרָאֵל וְתָפַשׂ אֱמָנוּתוֹ שֶׁל נָחָשׁ (שמות רבה):

Verse 4

וּיחזק בו. לְשׁוֹן אֶחִיזָה הוּא; וְהַרְבֵּה יֵשׁ בַּמִּקְרָא, "וַיַּחֲזִיקוּ הָאֲנָשִׁים בְּיָדוֹ" (בראשית י"ט), "וְהֶחֱזִיקָה בְּמֶבֶשָׁיו" (דברים כ"ה), "וְהֶחֱזַקְתִּי בְּזִקָנוֹ" (שמואל א י"ז), (כָּל לְשׁוֹן חִזּוּק הַדָּבוּק לְבֵי"ת לְשׁוֹן אֶחִיזָה הוּא):

Verse 5

Verse 6

מצרעת כשלג. דֶּרֶךְ צָרַעַת לִהְיוֹת לְבָנָה – "וְאִם בַּהֶרֶת לְבָנָה הִיא" (ויקרא י"ג); אַף בְּאוֹת זֶה רָמַז לוֹ שֶׁלָּשׁוֹן הָרָע סִפֵּר בְּאָמְרוֹ לֹא יַאֲמִינוּ לִי, לְפִיכָךְ הִלְקָהוּ בְּצָרַעַת, כְּמוֹ שֶׁלָּקְתָה מִרְיָם עַל לָשׁוֹן הָרָע (שבת צ"ז):

Verse 7

ויוצאה מחיקו והנה שבה כבשרו. מִכָּאן שֶׁמְּדָה טוֹבָה מְמַהֶרֶת לָבֹא מִמִּדַּת פֻּרְעָנוּת, שֶׁהֲרֵי בָּרְאשׁוֹנָה לֹא נֶאֱמַר "מֵחֵיקוֹ" (שם):

Verse 8

והאמינו לקל האת האחרון. מִשֶּׁתֹּאמַר לָהֶם בִּשְׁבִילְכֶם לָקִיתִי, עַל שֶׁסִּפַּרְתִּי עֲלֵיכֶם לָשׁוֹן הָרָע, יַאֲמִינוּ לְךָ, שֶׁכְּבָר לָמְדוּ בְּכָךְ שֶׁהַמְזַדַּוְּגִין לְהָרַע לָהֶם לוֹקִים בִּנְגָעִים, כְּגוֹן פַּרְעֹה וַאֲבִימֶלֶךְ בִּשְׁבִיל שָׂרָה:

Verse 9

ולקחת ממימי היאור. רמז להם שבמכה ראשונה נפרע מאלהותם, (פירוש, כשהקב"ה נפרע מן האומות, נפרע מאלהותם תחלה, שהיו עובדים לנילוס המחיה אותם, והפכם לדם. ברש"י ישן):
והיו המים וגו'. "וְהָיוּ" "וְהָיוּ", ב' פְּעָמִים נִרְאֶה בָּעֵינַי, אִלּוּ נֶאֱמַר וְהָיוּ הַמַּיִם אֲשֶׁר תִּקַּח מִן הַיְאוֹר לְדָם בַּיַּבָּשֶׁת, שׁוֹמֵעַ אֲנִי, שֶׁבְּיָדוֹ הֵם נֶהְפָּכִים לְדָם – וְאַף כְּשֶׁיֵּרְדוּ לָאָרֶץ יִהְיוּ בַּהֲוָיָתָן, אֲבָל עַכְשָׁו מְלַמְּדָנוּ שֶׁלֹּא יִהְיוּ דָם עַד שֶׁיִּהְיוּ בַּיַּבָּשֶׁת:

Verse 10

גם מתמול וגו'. לָמַדְנוּ שֶׁכָּל ז' יָמִים הָיָה הַקָּבָ"ה מְפַתֶּה אֶת מֹשֶׁה בַּסְּנֶה לְיַלֵּךְ בִּשְׁלִיחוּתוֹ, "מִתְּמוֹל", "שִׁלְשֹׁם", "מֵאָז דַּבֶּרְךָ" הֲרֵי ג' וּשְׁלוֹשָׁה גַּמִּין רִבּוּיִין הֵם, הֲרֵי שִׁשָּׁה, וְהוּא הָיָה עוֹמֵד בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי כְּשֶׁאָמַר לוֹ זֹאת עוֹד שְׁלַח נָא בְּיַד תִּשְׁלָח, עַד שֶׁחָרָה בּוֹ וְקִבֵּל עָלָיו (שמות רבה); וְכָל זֶה שֶׁלֹּא הָיָה רוֹצֶה לִטֹּל גְּדֻלָּה עַל אַהֲרֹן אָחִיו שֶׁהָיָה גָּדוֹל הֵימֶנּוּ וְנָבִיא הָיָה, שֶׁנֶּאֱמַר "הַנִגְלֹה נִגְלֵיתִי אֶל בֵּית אָבִיךָ בִּהְיוֹתָם בְּמִצְרַיִם" (שמואל א ב') – הוּא אַהֲרֹן, וְכֵן "וָאִוָּדַע לָהֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם … וָאֹמַר אֲלֵיהֶם אִישׁ שִׁקּוּצֵי עֵינָיו הַשְׁלִיכוּ" (יחזקאל כ'), וְאוֹתָהּ נְבוּאָה לְאַהֲרֹן נֶאֱמָרָה (תנחומא):
כבד פה. בְּכִבֵּדוּת אֲנִי מְדַבֵּר. וּבְלָשׁוֹן לַעַז בלב"ו:

Verse 11

מי שם פה וגו'. מִי לְמָדְךָ לְדַבֵּר, כְּשֶׁהָיִיתָ נִדּוֹן לִפְנֵי פַּרְעֹה עַל הַמִּצְרִי?

או מי ישום אלם. מִי עָשָׂה פֹּרַעֹה אִלֵּם, שֶׁלֹּא נִתְאַמֵּץ בְּמִצְוַת הַרִיגָתְךָ, וְאֶת מְשָׁרְתָיו חֵרְשִׁים
שֶׁלֹּא שָׁמְעוּ בְּצַוּוֹתוֹ עָלֶיךָ, וְאֶת אֶסְפַּקְלָטוֹרִין הַהוֹרְגִים מִי עָשָׂם עִוְרִים שֶׁלֹּא רָאוּ כְּשֶׁבָּרַחְתָּ
מִן הַבִּימָה וְנִמְלַטְתָּ?
(שם) הלא אנכי. שָׁשְׁמִי ה' עָשִׂיתִי כָּל זֹאת:

Verse 12

Verse 13

ביד תשלח. בְּיַד מִי שֶׁאַתָּה רָגִיל לִשְׁלֹחַ, וְהוּא אַהֲרֹן. דָּ"אַ: בְּיַד אֲחֵר שֶׁתִּרְצֶה לִשְׁלֹחַ, אֵין
סוֹפִי לְהַכְנִיסָם לָאָרֶץ וְלִהְיוֹת גּוֹאֲלָם לָעָתִיד, יֵשׁ לְךָ שְׁלוּחִים הַרְבֵּה:

Verse 14

ויחר אף. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קָרְחָה אוֹמֵר כָּל חָרוֹן אַף שֶׁבַּתּוֹרָה עוֹשֶׂה רֹשֶׁם וְזֶה לֹא נֶאֱמַר בּוֹ
רֹשֶׁם וְלֹא מָצִינוּ שֶׁבָּא עֹנֶשׁ עַ"י אוֹתוֹ חָרוֹן; אָמַר לוֹ רַבִּי יוֹסֵי אַף בְּזוֹ נֶאֱמַר בּוֹ רֹשֶׁם –
הלא אהרן אחיך הלוי – שֶׁהָיָה עָתִיד לִהְיוֹת לֵוִי וְלֹא כֹהֵן, וְהַכְּהֻנָּה הָיִיתִי אוֹמֵר לָצֵאת
מִמְּךָ, מֵעַתָּה לֹא יִהְיֶה כֵּן אֶלָּא הוּא יִהְיֶה כֹּהֵן וְאַתָּה הַלֵּוִי, שֶׁנֶּאֱמַר "וּמֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים
בָּנָיו יִקָּרְאוּ עַל שֵׁבֶט הַלֵּוִי" (דהי"א כ"ג) (זבחים ק"ב):
הנה הוא יצא לקראתך. כְּשֶׁתֵּלֵךְ לְמִצְרַיִם:
וראך ושמח בלבו. לֹא כְּשֶׁאַתָּה סָבוּר, שֶׁיֵּהָא מַקְפִּיד עָלֶיךָ שֶׁאַתָּה עוֹלֶה לִגְדֻלָּה; וּמִשָּׁם זָכָה
אַהֲרֹן לַעֲדִי חַמְשָׁן הַנָּתוּן עַל הַלֵּב (שבת קל"ט):

Verse 15

Verse 16

ודבר הוא לך. בְּשִׁבִילְךָ יְדַבֵּר אֶל הָעָם. וְזֶה יוֹכִיחַ עַל כָּל לְךָ וְלִי וְלוֹ וְלָכֶם וְלָהֶם
הַסְּמוּכִים לְדִבּוּר שֶׁכֻּלָּם לְשׁוֹן עַל הֵם:
יהיה לך לפה. לְמֵלִיץ, לְפִי שֶׁאַתָּה כְּבַד פֶּה:
לאלהים. לְרַב וּלְשַׂר:

Verse 17

Verse 18

וישב אל יתר חתנו. לְטֹל רְשׁוּת, שֶׁהָרֵי נִשְׁבַּע לוֹ (נדרים ס"ה). וְז' שֵׁמוֹת הָיוּ לוֹ,
רְעוּאֵל, יֶתֶר, יִתְרוֹ, קֵינִי, חוֹבָב, חֶבֶר, פּוּטִיאֵל:

Verse 19

כי מתו כל האנשים. מִי הֵם? דָּתָן וַאֲבִירָם; חַיִּים הָיוּ, אֶלָּא שֶׁיָּרְדוּ מִנִּכְסֵיהֶם וְהֶעָנִי
חָשׁוּב כַּמֵּת:

Verse 20

על החמר. חֲמוֹר הַמְיֻחָד, הוּא הַחֲמוֹר שֶׁחָבַשׁ אַבְרָהָם לָעֲקֵדַת יִצְחָק, וְהוּא שֶׁעָתִיד מֶלֶךְ
הַמָּשִׁיחַ לְהִגָּלוֹת עָלָיו, שֶׁנֶּאֱמַר "עָנִי וְרֹכֵב עַל חֲמוֹר" (זכריה ט') (פרקי דרבי אליעזר
ל"א):
וישב ארצה מצרים, ויקח משה את מטה. אֵין מֻקְדָּם וּמְאֻחָר מְדֻקְדָּקִים בַּמִּקְרָא:

Verse 21

בלכתך לשוב מצרימה וגו'. דַּע שֶׁעַל מְנָת כֵּן תֵּלֵךְ שֶׁתְּהֵא גְּבוֹר בִּשְׁלִיחוּתִי לַעֲשׂוֹת כָּל
מוֹפְתַי לְפָנֶיךָ וְלֹא תִירָא מֵמֶּנּוּ:
אשר שמתי בידך. לֹא עַל שָׁלוֹשׁ אוֹתוֹת הָאֲמוּרוֹת לְמַעְלָה, שֶׁהֲרֵי לֹא לְפָנֶיךָ פַּרְעֹה צִוָּה
לַעֲשׂוֹתָם אֶלָּא לְפָנֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁיַּאֲמִינוּ לוֹ, וְלֹא מָצִינוּ שֶׁעָשָׂם לְפָנָיו, אֶלָּא מוֹפְתִים שֶׁאֲנִי
עָתִיד לָשׂוּם בְּיָדְךָ בְּמִצְרַיִם, כְּמוֹ "כִּי יְדַבֵּר אֲלֵיכֶם פַּרְעֹה וְגוֹ'" (שמות ז'); וְאַל תְּתַמַּהּ
עַל אֲשֶׁר כְּתִיב "אֲשֶׁר שַׂמְתִּי", שֶׁכֵּן מַשְׁמָעוֹ, כְּשֶׁתְּדַבֵּר עִמּוֹ כְּבָר שַׂמְתִּים בְּיָדְךָ:

Verse 22

ואמרת אל פרעה. כְּשֶׁתִּשְׁמַע שֶׁלִּבּוֹ חָזָק וְיִמָּאֵן לְשַׁלַּח אֲמֹר לוֹ כֵּן:
בני בכרי. לְשׁוֹן גְּדֻלָּה; כְּמוֹ: "אַף אֲנִי בְּכוֹר אֶתְּנֵהוּ" (תהלים פ"ט), זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ.
וּמִדְרָשׁוֹ: כָּאן חָתַם הַקָּבָ"ה עַל מְכִירַת הַבְּכוֹרָה שֶׁלָּקַח יַעֲקֹב מֵעֵשָׂו (בראשית רבה ס"ג):

Verse 23

ואמר אליך. בִּשְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל מָקוֹם שלח את בני:
הנה אנכי הרג וגו'. הִיא מַכָּה אַחֲרוֹנָה, וּבָהּ הִתְרָהוּ תְּחִלָּה מִפְּנֵי שֶׁהִיא קָשָׁה; וְזֶה הוּא
שֶׁאָמַר "הֵן אֵל יַשְׁגִּיב בְּכֹחוֹ" – לְפִיכָךְ "מִי כָמֹהוּ מוֹרֶה" (איוב ל"ו); בָּשָׂר וָדָם הַמְבַקֵּשׁ
לְהִנָּקֵם מֵחֲבֵרוֹ, מַעֲלִים אֶת דְּבָרָיו, שֶׁלֹּא יְבַקֵּשׁ הַצָּלָה, אֲבָל הַקָּבָ"ה יַשְׁגִּיב בְּכֹחוֹ וְאֵין
יְכֹלֶת לְהַמָּלֵט מִיָּדוֹ כִּי אִם בְּשׁוּבוֹ אֵלָיו, לְפִיכָךְ הוּא מוֹרֵהוּ וּמַתְרֶה בּוֹ לָשׁוּב:

Verse 24

ויהי משה בדרך במלון:
ויבקש המיתו. (המלאך ל)מֹשֶׁה: לְפִי שֶׁלֹּא מָל אֶת אֱלִיעֶזֶר בְּנוֹ, וְעַל שֶׁנִּתְרַשֵּׁל נֶעֱנַשׁ
מִיתָה. תַּנְיָא אָמַר רַבִּי יוֹסֵי: חַס וְשָׁלוֹם, לֹא נִתְרַשֵּׁל אֶלָּא אָמַר, אָמוּל וְאֵצֵא לַדֶּרֶךְ, סַכָּנָה
הִיא לַתִּינוֹק עַד שְׁלוֹשֶׁת יָמִים, אָמוּל וְאֶשְׁהֶה ג' יָמִים, הַקָּבָ"ה צִוַּנִי לֵךְ שֵׁב מִצְרָיִם
וּמִפֵּנִי מָה נֶעֱנַשׁ? לְפִי שֶׁנִּתְעַסֵּק בַּמָּלוֹן תְּחִלָּה (מכילתא). בְּמַסֶּכֶת נְדָרִים: וְהָיָה הַמַּלְאָךְ
נַעֲשָׂה כְּמִין נָחָשׁ וּבוֹלְעוֹ מֵרֹאשׁוֹ וְעַד יְרֵכָיו וְחוֹזֵר וּבוֹלְעוֹ מֵרַגְלָיו וְעַד אוֹתוֹ מָקוֹם,
הֵבִינָה צִפּוֹרָה שֶׁבִּשְׁבִיל הַמִּילָה הוּא (נדרים ל"ב):

Verse 25

ותגע לרגליו. הִשְׁלִיכַתּוּ לִפְנֵי רַגְלָיו שֶׁל מֹשֶׁה:
ותאמר. עַל בְּנָהּ:
כי חתן דמים אתה לי. אַתָּה הָיִיתָ גּוֹרֵם לִהְיוֹת הֶחָתָן שֶׁלִּי נִרְצָח עָלַיִךְ – הוֹרֵג אִישׁ
אַתָּה לִי:

Verse 26

וירף. הַמַּלְאָךְ ממנו, אז הֵבִינָה שֶׁעַל הַמִּילָה בָּא לְהָרְגוֹ:
אמרה חתן דמים למולת. חֲתָנִי הָיָה נִרְצָח עַל דְּבַר הַמִּילָה
למולת. עַל דְּבַר הַמּוּלוֹת. שֶׁם דָּבָר הוּא, וְהַלָּ"ד מְשֻׁמֶּשֶׁת בִּלְשׁוֹן עַל, כְּמוֹ "וְאָמַר פַּרְעֹה
לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות י"ד), וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם דָּמִים עַל דַּם הַמִּילָה:

Chapter 5

Verse 1

ואחר באו משה ואהרן וגו'. אֲבָל הַזְּקֵנִים נִשְׁמְטוּ אֶחָד אֶחָד מֵאַחַר מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, עַד
שֶׁנִּשְׁמְטוּ כֻּלָּם קֹדֶם שֶׁהִגִּיעוּ לַפָּלָטִין, לְפִי שֶׁיָּרְאוּ לָלֶכֶת; וּבְסִינַי נִפְרַע לָהֶם, "וְנִגַּשׁ מֹשֶׁה
לְבַדּוֹ אֶל ה' וְהֵם לֹא יִגָּשׁוּ" (שמות כ"ד) – הֶחֱזִירָם לַאֲחוֹרֵיהֶם (שמות רבה):

Verse 2

Verse 3

פן יפגענו. פֶּן יִפְגָּעֲךָ הָיוּ צְרִיכִים לוֹמַר, אֶלָּא שֶׁחָלְקוּ כָּבוֹד לַמַּלְכוּת. פְּגִיעָה זוֹ לְשׁוֹן
מִקְרֵה מָוֶת הִיא (שם):

Verse 4

תפריעו את העם ממעשיו. תַּבְדִּילוּ וְתַרְחִיקוּ אוֹתָם מִמְּלַאכְתָּם, שֶׁשּׁוֹמְעִין לָכֶם וּסְבוּרִים
לָנוּחַ מִן הַמְּלָאכָה; וְכֵן "פְּרָעֵהוּ אַל תַּעֲבָר בּוֹ" (משלי ד') - רַחֲקֵהוּ, וְכֵן "וַתִּפְרְעוּ כָל
עֲצָתִי" (שם א'), "כִּי פָרֻעַ הוּא" (שמות ל"ב) - נִרְחָק וְנִתְעָב:
לכו לסבלתיכם. לְכוּ לִמְלַאכְתְּכֶם שֶׁיֵּשׁ לָכֶם לַעֲשׂוֹת בְּבָתֵּיכֶם, אֲבָל מְלֶאכֶת שִׁעְבּוּד מִצְרַיִם לֹא
הָיְתָה עַל שִׁבְטוֹ שֶׁל לֵוִי; תֵּדַע לְךָ, שֶׁהֲרֵי מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן יוֹצְאִים וּבָאִים (שמות רבה):

Verse 5

הן רבים עתה עם הארץ. שֶׁהָעֲבוֹדָה מֻטֶּלֶת עֲלֵיהֶם, וְאַתֶּם מַשְׁבִּיתִים אוֹתָם מִסִּבְלוֹתָם, הֶפְסֵד
גָּדוֹל הוּא זֶה:

Verse 6

הנגשים. מִצְרִיִּים הָיוּ וְהַשּׁוֹטְרִים הָיוּ יִשְׂרְאֵלִים; הַנּוֹגֵשׂ מְמֻנֶּה עַל כַּמָּה שׁוֹטְרִים וְהַשּׁוֹטֵר
מְמֻנֶּה לִרְדּוֹת בְּעוֹשֵׂי הַמְּלָאכָה (שמות רבה):

Verse 7

תבן. אשטו"בלא, הָיוּ גוֹבְלִין אוֹתוֹ עִם הַטִּיט:
לבנים. טיוול"ש בְּלַעַז, שֶׁעוֹשִׂים מִטִּיט וּמְיַבְּשִׁין אוֹתָן בַּחַמָּה; וְיֵשׁ שֶׁשּׂוֹרְפִין אוֹתָן
בַּכִּבְשָׁן:
כתמול שלשום. כַּאֲשֶׁר הֱיִיתֶם עוֹשִׂים עַד הֵנָּה;
וקששו. וְלָקְטוּ:

Verse 8

ואת מתכנת הלבנים. סְכוּם חֶשְׁבּוֹן הַלְּבֵנִים שֶׁהָיָה כָּל אֶחָד עוֹשֶׂה לַיּוֹם כְּשֶׁהָיָה הַתֶּבֶן נִתָּן
לָהֶם, אוֹתוֹ סְכוּם תָּשִׂימוּ עֲלֵיהֶם גַּם עַתָּה, לְמַעַן תִּכְבַּד הָעֲבוֹדָה עֲלֵיהֶם:
כי נרפים. מִן הָעֲבוֹדָה הֵם, לְכָךְ לִבָּם פּוֹנֶה אֶל הַבַּטָּלָה וְצוֹעֲקִים לֵאמֹר נלכה וגו' :
מתכנת. וְתֹכֶן לְבֵנִים, "וְלוֹ נִתְכְּנוּ עֲלִילוֹת" (שמואל א ב'), "אֶת הַכֶּסֶף הַמְתֻכָּן"
(מלכים ב י"ב), כֻּלָּם לְשׁוֹן חֶשְׁבּוֹן הֵם:
נרפים. הַמְּלָאכָה רְפוּיָה בְיָדָם וַעֲזוּבָה מֵהֶם וְהֵם נִרְפִּים מִמֶּנָּה; רטריי"ט בְּלַעַז:

Verse 9

ואל ישעו בדברי שקר. וְאַל יֶהְגוּ וִידַבְּרוּ תָמִיד בְּדִבְרֵי רוּחַ לֵאמֹר, נֵלְכָה נִזְבְּחָה;
וְדוֹמֶה לוֹ "וְאֶשְׁעָה בְחֻקֶּיךָ תָמִיד" (תהילים קי"ט); "לְמָשָׁל וְלִשְׁנִינָה" (דברים כ"ח),
מְתַרְגְּמִינָן "וּלְשׁוֹעֵי"; וַיְסַפֵּר - "וְאִשְׁתָּעִי"; וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר ישעו לְשׁוֹן "וַיִּשַׁע ה' אֶל
הֶבֶל", "וְאֶל קַיִן וְאֶל מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה" (בראשית ד'), וּלְפָרֵשׁ אַל יִשְׁעוּ - אַל יִפְנוּ,
שֶׁאִם כֵּן הָיָה לוֹ לִכְתֹּב וְאַל יִשְׁעוּ אֶל דִּבְרֵי שָׁקֶר אוֹ לְדִבְרֵי שָׁקֶר, כִּי כֵן גִּזְרַת כֻּלָּם,
"יִשְׁעֶה הָאָדָם עַל עוֹשֵׂהוּ" (ישעיהו י"ז), "וְלֹא יִשְׁעֶה אֶל הַמִּזְבְּחוֹת", (שם), "וְלֹא שָׁעוּ
עַל קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל" (שם ל"א), וְלֹא מָצָאתִי שִׁמּוּשׁ שֶׁל בֵּי"ת סְמוּכָה לְאַחֲרֵיהֶם, אֲבָל אַחַר
לְדַבֵּר בְּדָבָר - נוֹפֵל לְשׁוֹן שִׁמּוּשׁ בֵּי"ת, כְּגוֹן: "הַנִּדְבָּרִים בְּךָ" לְשׁוֹן דִּבּוּר - כְּמִתְעַסֵּק
(יחזקאל ל"ג), "וַתְּדַבֵּר מִרְיָם וְאַהֲרֹן בְּמֹשֶׁה" (במדבר י"ב), "הַמַּלְאָךְ הַדּוֹבֵר בִּי"
(זכריה ד'), "לְדַבֵּר בָּם" (דברים י"א), "וַאֲדַבְּרָה בְעֵדוֹתֶיךָ" (תהילים קי"ט), אַף כָּאן
אל ישעו בדברי שקר - אַל יִהְיוּ נִדְבָּרִים בְּדִבְרֵי שָׁוְא וַהֲבַאי -:

Verse 10

Verse 11

אתם לכו קחו לכם תבן. וּצְרִיכִים אַתֶּם לֵילֵךְ בִּזְרִיזוּת,

כי אין נגרע מעבדתכם דבר, מִכָּל סְכוּם לִבְנִים שֶׁהֱיִיתֶם עוֹשִׂים לַיּוֹם בִּהְיוֹת הַתֶּבֶן נִתָּן לָכֶם מְזֻמָּן מִבֵּית הַמֶּלֶךְ:

Verse 12

לקשש קש לתבן. לֶאֱסֹף אֲסִיפָה, לִלְקֹט לֶקֶט, לְצֹרֶךְ תֶּבֶן הַטִּיט:
קש. לְשׁוֹן לִקּוּט, עַל שֵׁם שֶׁדָּבָר הַמִּתְפַּזֵּר הוּא וְצָרִיךְ לְקוֹשְׁשׁוֹ קָרוּי קַשׁ בִּשְׁאָר מְקוֹמוֹת:

Verse 13

אצים. דּוֹחֲקִים:
דבר יום ביומו. חֶשְׁבּוֹן שֶׁל כָּל יוֹם כַּלּוּ בְּיוֹמוֹ, כַּאֲשֶׁר עֲשִׂיתֶם בִּהְיוֹת הַתֶּבֶן מוּכָן:

Verse 14

ויכו שטרי בני ישראל. הַשּׁוֹטְרִים יִשְׂרְאֵלִים הָיוּ וְחָסִים עַל חַבְרֵיהֶם מִלְּדָחָקָם, וּכְשֶׁהָיוּ מַשְׁלִימִים הַלְּבֵנִים לַנּוֹגְשִׂים שֶׁהֵם מִצְרִיִּים, וְהָיָה חָסֵר מִן הַסְּכוּם, הָיוּ מַלְקִין אוֹתָם עַל שֶׁלֹּא דָחֲקוּ אֶת עוֹשֵׂי הַמְּלָאכָה; לְפִיכָךְ זָכוּ אוֹתָם שׁוֹטְרִים לִהְיוֹת סַנְהֶדְרִין וְנֶאֱצָל מִן הָרוּחַ אֲשֶׁר עַל מֹשֶׁה וְהוּשַׂם עֲלֵיהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר: "אֶסְפָּה לִי שִׁבְעִים אִישׁ מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְגוֹ'" – מֵאוֹתָן שֶׁיָּדַעְתָּ הַטּוֹבָה שֶׁעָשׂוּ בְּמִצְרַיִם – כִּי הֵם זְקֵנֵי הָעָם וְשׁוֹטְרָיו (במדבר י"א), (שמות רבה):
ויכו שטרי בני ישראל אשר שמו נגשי פרעה אוֹתָם לְשׁוֹטְרִים עליהם, לאמר מדוע וגו'. לָמָּה וכו? שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים לָהֶם מדוע לא כליתם גם תמול גם היום חֹק הַקָּצוּב עֲלֵיכֶם ללבן כִּתְמוֹל הַשִּׁלְשִׁי, שֶׁהוּא יוֹם שְׁלִפְנֵי אֶתְמוֹל; וְהוּא הָיָה בִּהְיוֹת הַתֶּבֶן נִתָּן לָהֶם וכו'. לְשׁוֹן וַיֶּפְעֲלוּ, הֵכִין מְיֻד אֲחֵרִים – הַנּוֹגְשִׂים הִכּוּם:

Verse 15

Verse 16

ולבנים אומרים לנו. הַנּוֹגְשִׂים עשו, כַּמְּנָיָן הָרִאשׁוֹן:
וחטאת עמך. אִלּוּ הָיָה נָקוּד פַּתָּח, הָיִיתִי אוֹמֵר שֶׁהוּא דָבוּק, וְדָבָר זֶה חַטַּאת עַמְּךָ הוּא, עַכְשָׁו שֶׁהוּא קָמָץ, שֵׁם דָּבָר הוּא, וְכָךְ פֵּרוּשׁוֹ: וְדָבָר זֶה מֵבִיא חַטָּאת עַל עַמְּךָ, כְּאִלּוּ כָּתוּב וְחַטָּאת לְעַמְּךָ; כְּמוֹ "כְּבֹאָנָה בֵּית לֶחֶם" (רות א'), שֶׁהוּא כְּמוֹ לְבֵית לֶחֶם, וְכֵן הַרְבֵּה:

Verse 17

Verse 18

ותכן לבנים. חֶשְׁבּוֹן הַלְּבֵנִים; וְכֵן "אֶת הַכֶּסֶף הַמְתֻכָּן" (מלכים ב י"ב) – הַמָּנוּי, כְּמוֹ שֶׁאָמוּר בָּעִנְיָן "וַיָּצֵרוּ וַיִּמְנוּ אֶת הַכֶּסֶף":

Verse 19

וירא שטרי בני ישראל. אֶת חַבְרֵיהֶם הַנִּרְדִּים עַל יָדָם,
ברע, רָאוּ אוֹתָם בְּרָעָה וְצָרָה הַמּוֹצֵאת אוֹתָם, בְּהַכְבִּידָם הָעֲבוֹדָה עֲלֵיהֶם לאמר לא תגרעו וגו' :

Verse 20

ויפגעו. אֲנָשִׁים מִיִּשְׂרָאֵל את משה ואת אהרן וגו'. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ: כָּל "נִצָּים" "וְנִצָּבִים" דָּתָן וַאֲבִירָם הָיוּ, שֶׁנֶּ' בָּהֶם "וַיֵּצְאוּ נִצָּבִים" (במדבר ט״ז:כ״ד), (נדרים ס"ד):

Verse 21

Verse 22

(שמות רבה) למה הרעתה לעם הזה. וְאִם תֹּאמַר מָה אִכְפַּת לְךָ? קוֹבֵל אֲנִי עַל שֶׁשְּׁלַחְתַּנִי:

Verse 23

"אַבְאִישׁ. לְשׁוֹן הִפְעִיל הוּא – הִרְבָּה רָעָה עֲלֵיהֶם, וְתַרְגּוּמוֹ "הרע:

Chapter 6

Verse 1

"כִּי בְיָצָק יְקָרֵא לְךָ זָרַע" (בראשית כ"א), וְאַתָּה אָמַרְתִּי לוֹ "הַעֲלֹה" וְלֹא הִרְהֵר אַחֲרַי; לְפִיכָךְ עתה תראה. הֶעָשׂוּי לְפַרְעֹה תִּרְאֶה, וְלֹא הֶעָשׂוּי לְמַלְכֵי שִׁבְעָה אֻמּוֹת כְּשֶׁאֲבִיאֵם לָאָרֶץ (סנהדרין קי"א):
כי ביד חזקה ישלחם. מִפְּנֵי יָדוֹ הַחֲזָקָה שֶׁתֶּחֱזַק עָלָיו יְשַׁלְּחֵם:
וביד חזקה יגרשם מארצו. עַל כָּרְחָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל יְגָרְשֵׁם, לֹא יַסְפִּיקוּ לַעֲשׂוֹת לָהֶם צֵדָה; וְכֵן הוּא אוֹמֵר "וַתֶּחֱזַק מִצְרַיִם עַל הָעָם וְגו'" (שמות י"ב):

Verse 2

וידבר אלהים אל משה. דִּבֵּר אִתּוֹ מִשְׁפָּט, עַל שֶׁהִקְשָׁה לְדַבֵּר וְלוֹמַר "לָמָּה הֲרֵעוֹתָה לָעָם הַזֶּה":
ויאמר אליו אני ה'. נֶאֱמָן לְשַׁלֵּם שָׂכָר טוֹב לַמִּתְהַלְּכִים לְפָנַי, וְלֹא לְחִנָּם שְׁלַחְתִּיךָ כִּי אִם לְקַיֵּם דְּבָרַי שֶׁדִּבַּרְתִּי לָאָבוֹת הָרִאשׁוֹנִים. וּבַלָּשׁוֹן הַזֶּה מָצִינוּ שֶׁהוּא נִדְרָשׁ בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת "אֲנִי ה' נֶאֱמָן לְהַפְרַע – כְּשֶׁהוּא אָמוּר אֵצֶל עֹנֶשׁ – כְּגוֹן "וְחִלַּלְתָּ אֶת שֵׁם אֱלֹהֶיךָ אֲנִי ה'" (ויקרא י״ט:י״ב), וּכְשֶׁהוּא אוֹמֵר אֵצֶל קִיּוּם מִצְוֹות – כְּגוֹן "וּשְׁמַרְתֶּם מִצְוֹתַי וַעֲשִׂיתֶם אוֹתָם אֲנִי ה'" (שם כ"ב) – נֶאֱמָן לִתֵּן שָׂכָר:

Verse 3

וארא. אֶל הָאָבוֹת:
באל שדי. הִבְטַחְתִּים הַבְטָחוֹת וּבְכֻלָּן אָמַרְתִּי לָהֶם אֲנִי אֵל שַׁדַּי:
ושמי ה' לא נודעתי להם. לֹא הוֹדַעְתִּי אֵין כְּתִיב כָּאן אֶלָּא לֹא נוֹדַעְתִּי, לֹא נִכַּרְתִּי לָהֶם בְּמִדַּת אֱמִתּוּת שֶׁלִּי, שֶׁעָלֶיהָ נִקְרָא שְׁמִי ה', נֶאֱמָן לְאַמֵּת דְּבָרַי, שֶׁהֲרֵי הִבְטַחְתִּים וְלֹא קִיַּמְתִּי:

Verse 4

וגם הקמתי את בריתי וגו'. וְגַם כְּשֶׁנִּרְאֵיתִי לָהֶם בְּאֵל שַׁדַּי הִצַּבְתִּי וְהֶעֱמַדְתִּי בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֵיהֶם,
לתת להם ארץ כנען. לְאַבְרָהָם בְּפָרָשַׁת מִילָה נֶאֱמַר "אֲנִי אֵל שַׁדַּי וְגו' וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֵת אֶרֶץ מְגֻרֶיךָ" (בראשית י"ז), לְיִצְחָק "כִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת כָּל הָאֲרָצֹת הָאֵל וַהֲקִמֹתִי אֶת הַשְּׁבֻעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם" (שם כ"ו), וְאוֹתָהּ שְׁבוּעָה שֶׁנִּשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם בְּאֵל שַׁדַּי אָמַרְתִּי לְיַעֲקֹב – "אֲנִי אֵל שַׁדַּי פְּרֵה וּרְבֵה וְגו' וְאֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר וְגו'" (שם ל"ה), הֲרֵי שֶׁנָּדַרְתִּי לָהֶם וְלֹא קִיַּמְתִּי:

Verse 5

וגם אני. כְּמוֹ שֶׁהִצַּבְתִּי וְהֶעֱמַדְתִּי הַבְּרִית יֵשׁ עָלַי לְקַיֵּם, לְפִיכָךְ שמעתי את נאקת בני ישראל הַנּוֹאָקִים, אשר מצרים מעבדים אתם ואזכר אוֹתוֹ הַבְּרִית, כִּי בִּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים אָמַרְתִּי לוֹ "וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָּן אָנֹכִי" (בראשית ט"ו):

Verse 6

לכן. עַל פִּי אוֹתָהּ הַשְּׁבוּעָה:
אמר לבני ישראל אני ה'. הַנֶּאֱמָן בְּהַבְטָחָתִי:
והוצאתי אתכם. כִּי כֵן הִבְטַחְתִּי: "וְאַתֶּרֶי כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל" (שם)
סבלת. טֹרַח מַשָּׂא מִצְרַיִם:

Verse 7

Verse 8

נשאתי את ידי. הֲרִימוֹתִיהָ לְהַשָּׁבַע בְּכִסְאִי:

Verse 9

ולא שמעו אל משה. לֹא קִבְּלוּ תַּנְחוּמִין:
מקצר רוח. כָּל מִי שֶׁהוּא מֵצַר, רוּחוֹ וּנְשִׁימָתוֹ קְצָרָה, וְאֵינוֹ יָכוֹל לְהַאֲרִיךְ בִּנְשִׁימָתוֹ:
קָרוֹב לְעִנְיָן זֶה שָׁמַעְתִּי בְּפָרָשָׁה זוֹ מֵרַבִּי בָּרוּךְ בְּרַבִּי אֶלְיְעֶזֶר, וְהֵבִיא לִי רְאָיָה מִמִּקְרָא זֶה, "בַּפַּעַם הַזֹּאת אוֹדִיעֵם אֶת יָדִי וְאֶת גְּבוּרָתִי וְיָדְעוּ כִּי שְׁמִי ה'" (ירמיהו ט"ז) – לָמַדְנוּ כְּשֶׁהַקָּבָ"ה מְאַמֵּן אֶת דְּבָרָיו אֲפִלּוּ לְפֵרָעוֹת מוֹדִיעַ שְׁמוֹ ה', וְכָל שֶׁכֵּן הָאֲמָנָה לְטוֹבָה. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּהוּ לְעִנְיָן שֶׁל מַעְלָה, שֶׁאָמַר מֹשֶׁה לָמָּה הָרַעֹתָה, אָמַר לוֹ הַקָּבָ"ה "חֲבַל עַל דְּאָבְדִין וְלָא מִשְׁתַּכְחִין" – יֵשׁ לִי לְהִתְאוֹנֵן עַל מִיתַת הָאָבוֹת, הָרְבֵּה פְּעָמִים נִגְלֵיתִי אֲלֵיהֶם בְּאֵל שַׁדַּי וְלֹא אָמְרוּ לִי מַה שְּׁמֶךָ, וְאַתָּה אָמַרְתָּ מַה שְּׁמוֹ, מָה אֹמַר אֲלֵיהֶם וגם הקמתי וגו'. וּכְשֶׁבִּקֵּשׁ אַבְרָהָם לִקְבֹּר אֶת שָׂרָה לֹא מָצָא קֶבֶר עַד שֶׁקָּנָה בָּדָמִים מְרֻבִּים, וְכֵן בְּיִצְחָק עִרְעֲרוּ עָלָיו עַל הַבְּאֵרוֹת אֲשֶׁר חָפַר, וְכֵן יַעֲקֹב וַיְקַו אֶת חֶלְקַת הַשָּׂדֶה, לְנְטוֹת אָהֳלוֹ, וְלֹא הִרְהֲרוּ אַחַר מִדּוֹתַי, וְאַתָּה אָמַרְתָּ לָמָּה הֲרֵעֹתָה? וְאֵין הַמִּדְרָשׁ מִתְיַשֵּׁב אַחַר הַמִּקְרָא מִפְּנֵי כַמָּה דְבָרִים, אַחַת, שֶׁלֹּא נֶאֱמַר וּשְׁמִי ה' לֹא שָׁאֲלוּ לִי, וְאִם תֹּאמַר לֹא הוֹדִיעָם שְׁכָךְ שְׁמוֹ, הֲרֵי תְּחִלָּה כְּשֶׁנִּגְלָה לְאַבְרָהָם בֵּין הַבְּתָרִים נֶאֱמַר "אֲנִי ה' אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים" (בראשית ט"ו), וְעוֹד הֵיאַךְ הַסְּמִיכָה נְמִשָּׁכַת בְּדְבָרִים שֶׁהוּא סוֹמֵךְ לָכֵן וגם אני שמעתי וגו' לכן אמר לבני ישראל? לָכֵךְ אֲנִי אוֹמֵר יִתְיַשֵּׁב הַמִּקְרָא עַל פְּשׁוּטוֹ, דִּבּוּר דָּבוּר עַל אָפְנָיו, וְהַדְּרָשָׁה תִּדָּרֵשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר "הֲלוֹא כֹה דְבָרִי כָּאֵשׁ נְאֻם ה' וּכְפַטִּישׁ יְפוֹצֵץ סָלַע" (ירמיהו כ"ג) – מִתְחַלֵּק לְכַמָּה נִיצוֹצוֹת (סנהדרין ל"ד)

Verse 10

Verse 11

Verse 12

ואיך ישמעני פרעה. זֶה אֶחָד מֵעֲשָׂרָה קַל וָחֹמֶר שֶׁבַּתּוֹרָה (בראשית רבה צ"ב)
ערל שפתים. אֲטוּם שְׂפָתַיִם; וְכֵן כָּל לְשׁוֹן עָרְלָה אֲנִי אוֹמֵר שֶׁהוּא אָטוּם, "עֲרֵלָה אָזְנָם" (ירמיהו ו') – אֲטוּמָה מִשְּׁמֹעַ, "עַרְלֵי לֵב" (שם ט') – אֲטוּמִים מֵהָבִין, "שְׁתֵּה גַּם אַתָּה וְהֵעָרֵל" (חבקוק ב') – וְהֵאָטֵם מִשְּׁכְרוּת כּוֹס הַקְּלָלָה, "עָרְלַת בָּשָׂר" – שֶׁהַגִּיד אָטוּם וּמְכֻסֶּה בָּהּ, "וַעֲרַלְתֶּם עָרְלַתְכֶם" (ויקרא י"ט) – עֲשׂוּ לוֹ אֹטֶם וּכְסוּי אִסּוּר שֶׁיִּבָּדֵיל בֵּפְנֵי אֲכִילָתוֹ, "שָׁלֹשׁ שָׁנִים יִהְיֶה לָכֶם עֲרֵלִים" (שם) – אָטוּם וּמְכֻסֶּה וּמֻבְדָּל מִלְּאָכְלוֹ:

Verse 13

וידבר ה' אל משה ואל אהרן. לְפִי שֶׁאָמַר מֹשֶׁה אֲנִי עֲרַל שְׂפָתַיִם, צֵרַף לוֹ הַקָּבָ"ה אֶת אַהֲרֹן לִהְיוֹת לוֹ לְפֶה וּלְמֵלִיץ:
ויצום אל בני ישראל. צִוָּם עֲלֵיהֶם לְהַנְהִיגָם בְּנַחַת וְלִסְבֹּל אוֹתָם (שמות רבה)
ואל פרעה מלך מצרים. צִוָּם עָלָיו לַחֲלֹק לוֹ כָּבוֹד בְּדִבְּרֵיהֶם, זֶה מִדְרָשׁוֹ (שם); וּפְשׁוּטוֹ, צִוָּם עַל דְּבַר יְשׂרָאֵל וְעַל שְׁלִיחוּתוֹ אֶל פַּרְעֹה; וּדְבַר הַצִּוּוּי מַהוּ, מִפֹּרָשׁ בְּפָרָשָׁה שְׁנִיָּה לְאַחַר סֵדֶר הַיַּחַס, אֲבָל מִתּוֹךְ שֶׁהִזְכִּיר מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, הִפְסִיק הָעִנְיָן בְּ אלה ראשי בית אבתם לְלַמֶּדְנוּ הֵיאַךְ נוֹלְדוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וּבְמִי נִתְיַחֲסוּ:

Verse 14

אלה ראשי בית אבתם. מִתּוֹךְ שֶׁהֶזְקַק לְיַחֵס שִׁבְטוֹ שֶׁל לֵוִי עַד מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן בִּשְׁבִיל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, הִתְחִיל לְיַחֵסָם דֶּרֶךְ תּוֹלְדוֹתָם מֵרְאוּבֵן. וּבְפִסְקָא רַבָּתִי רָאִיתִי, לְפִי שֶׁקִּנְטְרָם יַעֲקֹב אָבִינוּ לִשְׁלוֹשָׁה שְׁבָטִים הַלָּלוּ בִּשְׁעַת מוֹתוֹ, תָּזַר הַכָּתוּב וְיִחֲסָם כָּאן לְבָדָם, לוֹמַר שֶׁחֲשׁוּבִים הֵם:

Verse 15

Verse 16

ושני חיי לוי וגו'. לָמָּה נִמְנוּ שְׁנוֹתָיו שֶׁל לֵוִי? לְהוֹדִיעַ כַּמָּה יְמֵי הַשִּׁעְבּוּד; שֶׁכָּל זְמַן שֶׁאָדָם מִן הַשְּׁבָטִים קַיָּם לֹא הָיָה שִׁעְבּוּד (שמות רבה א'), שֶׁנֶּאֱמַר "וַיָּמָת יוֹסֵף וְכָל אֶחָיו" (שמות א), וְאַחַר כָּךְ "וַיָּקָם מֶלֶךְ חָדָשׁ", וְלֵוִי הֶאֱרִיךְ יָמִים עַל כֻּלָּם:

Verse 17

Verse 18

ושני חיי קהת, ושני חיי עמרם וגו'. מֻחְשְׁבוֹן זֶה אָנוּ לְמֵדִים עַל מוֹשַׁב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה שֶׁאָמַר הַכָּתוּב (בראשית ט״ו:י״ג), שֶׁלֹּא בְאֶרֶץ מִצְרַיִם לְבַדָּהּ הָיוּ, אֶלָּא מִיּוֹם שֶׁנּוֹלַד יִצְחָק; שֶׁהֲרֵי קְהָת מִיּוֹרְדֵי מִצְרַיִם הָיָה, חֲשֹׁב כָּל שְׁנוֹתָיו וּשְׁנוֹת עַמְרָם וּשְׁמוֹנִים שֶׁל מֹשֶׁה, לֹא תִמְצָאֵם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה, וְהַרְבֵּה שָׁנִים נִבְלָעִים לַבָּנִים בְּשֵׁנֵי הָאָבוֹת:

Verse 19

Verse 20

יוכבד דודתו. אַחַת אֵבוּהִי, בַּת לֵוִי אֲחוֹת קְהָת:

Verse 21

Verse 22

Verse 23

אחות נחשון. מִכָּאן לָמְדוּ, הַנּוֹשֵׂא אִשָּׁה צָרִיךְ לִבְדֹּק בְּאַחֶיהָ (בבא בתרא ק"י):

Verse 24

Verse 25

מבנות פוטיאל. מִזֶּרַע יִתְרוֹ שֶׁפִּטֵּם עֲגָלִים לַעֲ"ז, וּמִזֶּרַע יוֹסֵף שֶׁפִּטְפֵּט בְּיִצְרוֹ (סוטה מ"ג):

Verse 26

הוא אהרן ומשה. אֵלּוּ שֶׁהֶזְכִּירוּ לְמַעְלָה, שֶׁיָּלְדָה יוֹכֶבֶד לְעַמְרָם. הוא אהרן ומשה. יֵשׁ מְקוֹמוֹת שֶׁמַּקְדִּים אַהֲרֹן לְמֹשֶׁה וְיֵשׁ מְקוֹמוֹת שֶׁמַּקְדִּים מֹשֶׁה לְאַהֲרֹן, לוֹמַר לְךָ שֶׁשְּׁקוּלִין כְּאֶחָד:
על צבאתם. בְּצִבְאוֹתָם, כָּל צָבָא לְשִׁבְטֵיהֶם; יֵשׁ עַל שֶׁאֵינוֹ אֶלָּא בִּמְקוֹם אוֹת אַחַת, "וְעַל חַרְבְּךָ תִחְיֶה" (בראשית כ"ז), כְּמוֹ בְּחַרְבְּךָ, "עֲמַדְתֶּם עַל חַרְבְּכֶם" (יחזקאל ל"ג) – בְּחַרְבְּכֶם:

Verse 27

הם המדברים וגו'. הֵם שֶׁנִּצְטַוּוּ, הֵם שֶׁקִּימוּ:
הוא משה ואהרן. הֵם בִּשְׁלִיחוּתָם וּבְצִדְקָתָם מִתְּחִלָּה וְעַד סוֹף (מגילה י"א):

Verse 28

ויהי ביום דבר וגו'. מְחֻבָּר לַמִּקְרָא שֶׁלְּאַחֲרָיו:

Verse 29

וידבר ה'. הוּא הַדִּבּוּר עַצְמוֹ הָאָמוּר לְמַעְלָה בא דבר אל פרעה מלך מצרים, אֶלָּא מִתּוֹךְ שֶׁהִפְסִיק הָעִנְיָן כְּדֵי לְיַחֲסָם, חָזַר עָלָיו לְהַתְחִיל בּוֹ:
אני ה'. כְּדַאי אֲנִי לְשָׁלְחֲךָ וּלְקַיֵּם דִּבְרֵי שְׁלִיחוּתִי:

Verse 30

ויאמר משה לפני ה'. הִיא הָאֱמִירָה שֶׁאָמַר לְמַעְלָה הן בני ישראל לא שמעו אלי, וְשָׁנָה הַכָּתוּב כָּאן, כֵּיוָן שֶׁהִפְסִיק הָעִנְיָן; וְכֵן הִיא הַשִּׁיטָה, כְּאָדָם הָאוֹמֵר "נַחֲזֹר עַל הָרִאשׁוֹנוֹת":

Chapter 7

Verse 1

נתתיך אלהים לפרעה. שׁוֹפֵט וְרוֹדֶה, לְרִדּוֹתוֹ בְּמַכּוֹת וְיִסּוּרִין:
יהיה נביאך. כְּתַרְגּוּמוֹ – "מְתֻרְגְּמָנָךְ". וְכֵן כָּל לְשׁוֹן נְבוּאָה אָדָם הַמַּכְרִיז וּמַשְׁמִיעַ לָעָם דִּבְרֵי תוֹכָחוֹת, וְהוּא מִגְזֶרֶת "נִיב שְׂפָתָיִם" (ישעיהו נ"ז), "יָנוּב חָכְמָה" (משלי י'), "וְכַל מֵהִתְנַבּוֹת" דִּשְׁמוּאֵל (א' י'); וּבְלַעַז קוֹרְאִין לוֹ פרידיכ"ר:

Verse 2

אתה תדבר. פַּעַם אַחַת כָּל שְׁלִיחוּת וּשְׁלִיחוּת כְּפִי שֶׁשָּׁמַעְתּוֹ מִפִּי, וְאַהֲרֹן אָחִיךָ יַמְלִיצֶנּוּ וְיַטְעִימֶנּוּ בְּאָזְנֵי פַרְעֹה:

Verse 3

ואני אקשה. מַאַחַר שֶׁהִרְשִׁיעַ וְהִתְרִיס כְּנֶגְדִּי, וְגָלוּי לְפָנַי שֶׁאֵין נַחַת רוּחַ בָּאֻמּוֹת לָתֵת לֵב שָׁלֵם לָשׁוּב, טוֹב שֶׁיִּתְקַשֶּׁה לִבּוֹ, לְמַעַן הַרְבּוֹת בּוֹ אוֹתוֹתַי, וְתַכִּירוּ אַתֶּם אֶת גְּבוּרָתִי. וְכֵן מִדָּתוֹ שֶׁל הַקָּבָ"ה, מֵבִיא פֻּרְעָנוּת עַל הָאֻמּוֹת כְּדֵי שֶׁיִּשְׁמְעוּ יִשְׂרָאֵל וְיִירְאוּ, שֶׁנֶּאֱ' "הִכְרַתִּי גּוֹיִם נָשַׁמּוּ פִּנּוֹתָם … אָמַרְתִּי אַךְ תִּירְאִי אוֹתִי תִּקְחִי מוּסָר" (צפניה ג'); וְאַעַפ"כֵ בְּחָמֵשׁ מַכּוֹת הָרִאשׁוֹנוֹת לֹא נֶאֱמַר וַיְחַזֵּק ה' אֶת לֵב פַּרְעֹה, אֶלָּא וַיֶּחֱזַק לֵב פַּרְעֹה (תנחומא):

Verse 4

את ידי. יָד מָמָשׁ, לְהַכּוֹת בָּהֶם:

Verse 5

Verse 6

Verse 7

Verse 8

Verse 9

מופת. אות, לְהוֹדִיעַ שֶׁיֵּשׁ צְרוֹךְ בְּמִי שֶׁשּׁוֹלֵחַ אֶתְכֶם:

Verse 10

לתנין. נָחָשׁ:

Verse 11

בלהטיהם. בְּלַחֲשֵׁיהוֹן; וְאֵין לוֹ דִּמְיוֹן בַּמִּקְרָא; וְיֵשׁ לְדַמּוֹת לוֹ "לַהַט הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת" (בראשית ג') – דּוֹמֶה שֶׁהִיא מִתְהַפֶּכֶת עַל יְדֵי לַחַשׁ:

Verse 12

ויבלע מטה אהרן. מֵאַחַר שֶׁחָזַר וְנַעֲשָׂה מַטֶּה, בָּלַע אֶת כֻּלָּן (שבת צ"ז):

Verse 13

Verse 14

כבד. תַּרְגּוּמוֹ יַקִּיר וְלֹא אִתְיַקַּר, מִפְּנֵי שֶׁהוּא שֵׁם דָּבָר, כְּמוֹ "כִּי כָבֵד מִמֶּךָּ הַדָּבָר" (שמות י"ח):

Verse 15

הנה יצא המימה. לִנְקָבָיו; שֶׁהָיָה עוֹשֶׂה עַצְמוֹ אֱלוֹהַּ וְאוֹמֵר שֶׁאֵינוֹ צָרִיךְ לִנְקָבָיו, וּמַשְׁכִּים וְיוֹצֵא לַגִּילּוּס וְעוֹשֶׂה שָׁם צָרְכָּיו (תנחומא):

Verse 16

עד כה. עַד הֵנָּה; וּמִדָּרְשׁוֹ: עַד שֶׁתִּשְׁמַע מִמֶּנִּי מַכַּת בְּכוֹרוֹת שֶׁאֶפְתַּח בָּהּ בְּ"כֹה" אָמַר ה' כַּחֲצוֹת הַלַּיְלָה (שמות י״א:ד׳):

Verse 17

ונהפכו לדם. לְפִי שֶׁאֵין גְּשָׁמִים יוֹרְדִים בְּמִצְרַיִם וְנִילּוּס עוֹלֶה וּמַשְׁקֶה אֶת הָאָרֶץ וּמִצְרַיִם עוֹבְדִים לַגִּילּוּס, לְפִיכָךְ הִלְקָה אֶת יְרָאָתָם וְאַתָּ"ה הִלְקָה אוֹתָם (תנחומא):

Verse 18

ונלאו מצרים. לְבַקֵּשׁ רְפוּאָה לְמֵי הַיְאוֹר שֶׁיִּהְיוּ רְאוּיִין לִשְׁתּוֹת:

Verse 19

אמר אל אהרן. לְפִי שֶׁהֵגֵן הַיְאוֹר עַל מֹשֶׁה כְּשֶׁנִּשְׁלַךְ לְתוֹכוֹ, לְפִיכָךְ לֹא לָקָה עַל יָדוֹ לֹא
(שמות רבה) וְלֹא בַצְּפַרְדְּעִים, וְלָקָה עַל יְדֵי אַהֲרֹן:
נהרתם. הֵם נְהָרוֹת הַמּוֹשְׁכִים, כְּעֵין נְהָרוֹת שֶׁלָּנוּ:
יאריהם. הֵם בְּרֵכוֹת נְגָרִים, הָעֲשׂוּיוֹת בִּידֵי אָדָם מִשְּׁפַת הַנָּהָר לַשָּׂדוֹת, וְנִילוּס מֵימָיו
מִתְבָּרְכִים וְעוֹלֶה דֶּרֶךְ הַיְאוֹרִים וּמַשְׁקֶה הַשָּׂדוֹת:
אגמיהם. קִבּוּצַת מַיִם שֶׁאֵינָן נוֹבְעִין וְאֵין מוֹשְׁכִין, אֶלָּא עוֹמְדִין בְּמָקוֹם אֶחָד, וְקוֹרִין
לו אשטנ"ק:
בכל ארץ מצרים. אַף בַּמֶּרְחֲצָאוֹת וּבָאַמְבַּטָּאוֹת שֶׁבַּבָּתִּים:
ובעצים ובאבנים. מַיִם שֶׁבִּכְלֵי עֵץ וּבִכְלֵי אֶבֶן:

Verse 20

Verse 21

Verse 22

בלטיהם. לַחַשׁ שֶׁאוֹמְרִין אוֹתוֹ בַּלָּט וּבַחֲשַׁאי; וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ, "בְּלָטֵיהֶם" מַעֲשֶׂה שֵׂדִים,
(סנהדרין ס"ז) "בְּלַהֲטֵיהֶם" מַעֲשֶׂה כְּשָׁפִים:
ויחזק לב פרעה. לוֹמַר עַל יְדֵי מְכַשְּׁפוּת אַתֶּם עוֹשִׂים כֵּן; "תֶּבֶן אַתֶּם מַכְנִיסִים לְעָפְרִים",
עִיר שֶׁכֻּלָּהּ תֶּבֶן, אַף אַתֶּם מְבִיאִין מְכַשְּׁפוּת לְמִצְרַיִם שֶׁכֻּלָּהּ כְּשָׁפִים:

Verse 23

גם לזאת. לְמוֹפֵת הַמַּטֶּה שֶׁנֶּהְפַּךְ לְתַנִּין, וְלֹא לָזֶה שֶׁל דָּם:

Verse 24

Verse 25

וימלא. מִנְיַן שבעת ימים, שֶׁלֹּא שָׁב הַיְאוֹר לְקַדְמוּתוֹ, שֶׁהָיְתָה הַמַּכָּה מַשְׁמֶשֶׁת רְבִיעַ חֹדֶשׁ,
וג' חֲלָקִים הָיָה מֵעִיד וּמַתְרֶה בָּהֶם (תנחומא):

Verse 26

Verse 27

ואם מאן אתה. וְאִם סָרְבָן אַתָּה: מאן. כְּמוֹ מְמָאֵן, מְסָרֵב, אֶלָּא כְּנוּי הָאָדָם עַל שֵׁם
הַמִּפְעָל, כְּמוֹ "שָׁלוּ" (איוב ט"ז), "שָׁקֵט" (שופטים י"ח), "סַר וְזָעֵף" (מלכים א כ'):
נגף את כל גבולך. מַכָּה, וְכֵן כָּל לְשׁוֹן מַגֵּפָה אֵינוֹ לְשׁוֹן מִיתָה אֶלָּא לְשׁוֹן מַכָּה, וְכֵן
"וְנָגְפוּ אִשָּׁה הָרָה" (שמות כ"א), אֵינוֹ לְשׁוֹן מִיתָה, וְכֵן "וּבְטֶרֶם יִתְנַגְּפוּ רַגְלֵיכֶם
(ירמיהו י"ג), "פֶּן תִּגֹּף בָּאֶבֶן רַגְלֶךָ" (תהילים צ"א), "וּלְאֶבֶן נֶגֶף" (ישעיהו ח'):

Verse 28

ועלו. מִן הַיְאוֹר:
בביתך. וְאַחַר כָּךְ בבית עבדיך. הוּא הִתְחִיל בָּעֲצָה תְּחִלָּה, "וַיֹּאמֶר אֶל עַמּוֹ" (שמות א'),
וּמִמֶּנּוּ הִתְחִילָה הַפֻּרְעָנוּת:

Verse 29

ובכה ובעמך. בְּתוֹךְ מְעֵיהֶם נִכְנָסִין וּמְקַרְקְרִין (סוטה י"א):

Chapter 8

Verse 1

Verse 2

ותעל הצפרדע. צְפַרְדַּע אַחַת הָיְתָה וְהָיוּ מַכִּין אוֹתָהּ וְהִיא מַתֶּזֶת נְחִילִים נְחִילִים, זֶהוּ מִדְרָשׁוֹ (סנהדרין ס"ז). וּפְשׁוּטוֹ יֵשׁ לוֹמַר, שֶׁרוּץ הַצְּפַרְדְּעִים קוֹרֵא לְשׁוֹן יְחִידוּת; וְכֵן וַתְּהִי הַכִּנָּם – הָרְחִישָׁה, פדולייר"א בְּלַעַז, וְאַף ותעל הצפרדע – גרינולייר"א בְּלַעַז:

Verse 3

Verse 4

Verse 5

התפאר עלי. כְּמוֹ "הֲיִתְפָּאֵר הַגַּרְזֶן עַל הַחֹצֵב בּוֹ" (ישעיהו י') – מִשְׁתַּבֵּחַ לוֹמַר אֲנִי גָּדוֹל מִמְּךָ, ונטי"ר בְּלַעַז. וְכֵן הִתְפָּאֵר עָלַי – הִשְׁתַּבֵּחַ לְהִתְחַכֵּם וְלִשְׁאֹל דָּבָר גָּדוֹל, וְלוֹמַר שֶׁלֹּא אוּכַל לַעֲשׂוֹתוֹ:
למתי אעתיר לך. אֶת אֲשֶׁר אַעְתִּיר לְךָ הַיּוֹם עַל הַכְּרָתַת הַצְּפַרְדְּעִים, לְמָתַי תִּרְצֶה שֶׁיִּכָּרְתוּ? וְתִרְאֶה אִם אַשְׁלִים דְּבָרַי לַמּוֹעֵד שֶׁתִּקְבַּע לִי. אִלּוּ נֶאֱמַר "מָתַי" אַעְתִּיר, הָיָה מַשְׁמָע מָתַי אֶתְפַּלֵּל, עַכְשָׁו שֶׁנֶּאֱמַר "לְמָתַי", מַשְׁמָע אֲנִי הַיּוֹם אֶתְפַּלֵּל עָלֶיךָ, שֶׁיִּכָּרְתוּ הַצְּפַרְדְּעִים לִזְמַן שֶׁתִּקְבַּע עָלַי; אֶמֹר לְאֵיזֶה יוֹם תִּרְצֶה שֶׁיִּכָּרְתוּ: אעתיר, העתירו, והעתרתי. וְלֹא נֶאֱמַר אֶעְתַּר, עִתְּרוּ, וְעָתַרְתִּי, מִפְּנֵי שֶׁכָּל לְשׁוֹן עתר הַרְבּוֹת פָּלָל הוּא, וְכַאֲשֶׁר יֹאמַר אַרְבֶּה, הִרְבּוּ, וְהִרְבֵּיתִי, לְשׁוֹן מַפְעִיל, כָּךְ יֹאמַר אַעְתִּיר, הַעְתִּירוּ, וְהַעְתַּרְתִּי דְּבָרִים; וְאָב לְכֻלָּם וְהַעְתַּרְתֶּם עָלַי דִּבְרֵיכֶם" (יחזקאל ל"ה) – הִרְבֵּיתֶם":

Verse 6

ויאמר למחר. הִתְפַּלֵּל הַיּוֹם, שֶׁיִּכָּרְתוּ לְמָחָר:

Verse 7

Verse 8

ויצא, ויצעק. מִיָּד, שֶׁיִּכָּרְתוּ לְמָחָר:

Verse 9

Verse 10

חמרם חמרם. צְבוּרִים צְבוּרִים, כְּתַרְגּוּמוֹ, דְּגוֹרִין – גַּלִּין:

Verse 11

והכבד את לבו. לְשׁוֹן פָּעוֹל הוּא, כְּמוֹ "הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ" (בראשית י"ב), וְכֵן "וְהַכּוֹת אֶת מוֹאָב" (מלכים ב ג׳:כ״ד), "וְשָׁאוֹל לוֹ בֵּאלֹהִים" (שמואל א כ״ב:י״ג), "הַכֵּה וּפָצֹעַ" (מלכים א כ'):

כאשר דבר ה'. וְהֵיכָן דִּבֶּר? וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיכֶם פַּרְעֹה:

Verse 12

אמר אל אהרן. לֹא הָיָה הֶעָפָר כְּדַאי לִלְקוֹת עַ"י מֹשֶׁה, לְפִי שֶׁהֵגֵן עָלָיו כְּשֶׁהָרַג אֶת הַמִּצְרִי
וַיִּטְמְנֵהוּ בַּחוֹל, וְלָקָה עַל יְדֵי אַהֲרֹן (שמות רבה):

Verse 13

ותהי הכנם. הָרְחִישָׁה, פדולי"א בְּלַעַז:

Verse 14

להוציא את הכנים. לִבְרֹאתָם וּלְהוֹצִיאָם מִמָּקוֹם אַחֵר:
ולא יכלו. שֶׁאֵין הַשֵּׁד שׁוֹלֵט עַל בְּרִיָּה פְּחוּתָה מִכַּשְּׁעוֹרָה (סנהדרין ס"ז):

Verse 15

אצבע אלהים הוא. מַכָּה זוֹ אֵינָהּ עַל יְדֵי כְּשָׁפִים, מֵאֵת הַמָּקוֹם הִיא (שמות רבה):
כאשר דבר ה'. וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיכֶם פַּרְעֹה:

Verse 16

Verse 17

משליח בך. מְגָרָה בְּךָ, וְכֵן "וְשָׁן בְּהֵמוֹת אֲשַׁלַּח בָּם" (דברים ל"ב), לְשׁוֹן שִׁסּוּי,
אינציט"ר בְּלַעַז:
את הערב. כָּל מִינֵי הַחַיּוֹת רָעוֹת וּנְשָׁשִׁים וְעַקְרַבִּים בְּעִרְבּוּבְיָא, וְהָיוּ מַשְׁחִיתִים בָּהֶם;
וְיֵשׁ טַעַם בַּדָּבָר בָּאַגָּדָה בְּכָל מַכָּה וּמַכָּה לָמָּה זוֹ וְלָמָּה זוֹ; בְּטַכְסִיסֵי מִלְחָמוֹת מְלָכִים בָּא
עֲלֵיהֶם, כְּסֵדֶר מַלְכוּת כְּשָׁצָרָה עַל עִיר, בַּתְּחִלָּה מְקַלְקֵל מַעְיְנוֹתֶיהָ, וְאַחַר כָּךְ תּוֹקְעִין
עֲלֵיהֶם וּמְרִיעִין בַּשּׁוֹפָרוֹת לְיָרְאָם וּלְבַהֲלָם, וְכֵן הַצְּפַרְדְּעִים מְקַרְקְרִים וְהוֹמִים וְכוּ',
כִּדְאִיתָא בְּמִדְרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא (פ' בא):

Verse 18

והפלתי. וְהִפְלֵיתִי, וְכֵן "וְהִפְלָה ה'" (שמות ט'), וְכֵן "לֹא נִפְלֵאת הִיא מִמְּךָ" (דברים
ל') – לֹא מֻבְדֶּלֶת וּמֻפְרֶשֶׁת הִיא מִמְּךָ:
למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ. אַף עַל פִּי שֶׁשְּׁכִינָתִי בַּשָּׁמַיִם גְּזַרְתִּי מְתֻקְיֶמֶת
בַּתַּחְתּוֹנִים:

Verse 19

ושמתי פדת. שֶׁיַּבְדִּיל בֵּין עַמִּי וּבֵין עַמְּךָ:

Verse 20

תשחת הארץ. נִשְׁחֶתֶת הָאָרֶץ, אִתְחַבָּלַת אַרְעָא:

Verse 21

זבחו לאלהיכם בארץ. בְּמָקוֹמְכֶם וְלֹא תֵלְכוּ בַּמִּדְבָּר:

Verse 22

תועבת מצרים. יִרְאַת מִצְרַיִם, כְּמוֹ "וּלְמִלְכֹּם תּוֹעֲבַת בְּנֵי עַמּוֹן" (מלכים ב כ״ג:י״ג),
וְאֵצֶל יִשְׂרָאֵל קוֹרֵא אוֹתָהּ תּוֹעֵבָה; וְעוֹד יֵשׁ לוֹמַר בְּלָשׁוֹן אַחֵר, תועבת מצרים, דָּבָר
שֶׁנאוּי הוּא לְמִצְרִים זְבִיחָה שֶׁאָנוּ זוֹבְחִים, שֶׁהֲרֵי יִרְאָתָם אָנוּ זוֹבְחִים
ולא יסקלנו. בְּתָמִיהָ:

Verse 23

Verse 24

Verse 25

התל. כְּמוֹ לְהָתֵל:

Verse 26

ויעתר אל ה'. נִתְאַמֵּץ בִּתְפִלָּה, וְכֵן אִם בָּא לוֹמַר וַיִּעְתֵּיר, הָיָה יָכוֹל לוֹמַר, וּמַשְׁמָע וַיִּרְבֶּה בִּתְפִלָּה, וּכְשֶׁהוּא אוֹמֵר בִּלְשׁוֹן וַיִּפְעַל, מַשְׁמָע וַיִּרְבֶּה לְהִתְפַּלֵּל:

Verse 27

ויסר הערב. וְלֹא מֵתוּ כְּמוֹ שֶׁמֵּתוּ הַצְּפַרְדְּעִים, שֶׁאִם מֵתוּ הָיָה לָהֶם הֲנָאָה בְּעוֹרוֹתָם (תנחומא):

Verse 28

גם בפעם הזאת. אע"פ שאמר אנכי אשלח אתכם, לא קיים הבטחתו:

Chapter 9

Verse 1

Verse 2

מחזיק בם. אוֹחֵז בָּם, כְּמוֹ "וְהֶחֱזִיקָה בִּמְבֻשָּׁיו" (דברים כ"ה):

Verse 3

הנה יד ה' הויה. לְשׁוֹן הֹוֶה, כִּי כֵן יֹאמַר בִּלְשׁוֹן נְקֵבָה עַל שֶׁעָבַר הָיְתָה, וְעַל הֶעָתִיד תִּהְיֶה, וְעַל הָעוֹמֵד הוֹוָה, כְּמוֹ עוֹשָׂה, רוֹצָה, רוֹעָה:

Verse 4

והפלה. וְהִבְדִּיל:

Verse 5

Verse 6

Verse 7

Verse 8

מלא חפניכם. ילוינו"ש בְּלַעֲז:
פיח כבשן. דָּבָר הַנִּפָּח מִן הַגֶּחָלִים עֲמוּמִים הַנִּשְׂרָפִים בַּכִּבְשָׁן, וּבְלַעַז אולבי"ש:
פיח. לְשׁוֹן הֶפֶחָה, שֶׁהָרוּחַ מְפִיחָן וּמַפְרִיחָן:
וזרקו משה. וְכָל דָּבָר הַנִּזְרָק בְּכֹחַ, אֵינוֹ נִזְרָק אֶלָּא בְּיַד אַחַת, הָרֵי נִסִּים הַרְבֵּה – אֶחָד שֶׁהֶחֱזִיק קֶמְצוֹ שֶׁל מֹשֶׁה מִלֹּא חָפְנַיִם שְׁלוֹ וְשֶׁל אַהֲרֹן, וְאֶחָד שֶׁהָלַךְ הָאָבָק עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם (תנחומא):

Verse 9

לשחין פרח אבעבעת. כְּתַרְגּוּמוֹ, לְשִׁיחֲנָא סָגֵי אֲבַעְבּוּעִין, שֶׁעַל יָדוֹ צוֹמְחִין בָּהֶן בּוּעוֹת:
שחין. לְשׁוֹן חֲמִימוּת; וְהַרְבֵּה יֵשׁ בִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה, "שָׁנָה שְׁחוּנָה" (יומא נ"ג):

Verse 10

באדם ובבהמה. וְאִם תֹּאמַר מֵאַיִן הָיוּ לָהֶם הַבְּהֵמוֹת, וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר וַיָּמָת כֹּל מִקְנֵה מִצְרַיִם? לֹא נִגְזְרָה גְּזֵרָה אֶלָּא עַל אוֹתָן שֶׁבַּשָּׂדוֹת בִּלְבַד, שֶׁנֶּאֱמַר בְּמִקְנְךָ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה, וְהַיָּרֵא אֶת דְּבַר ה' הִכְנִיס אֶת מִקְנֵהוּ אֶל הַבָּתִּים, כֵּן שְׁנוּיָה בִּמְכִילְתָּא אֵצֶל "וַיִּקַּח שֵׁשׁ מֵאוֹת רֶכֶב בָּחוּר" (שמות י"ד):

Verse 11

Verse 12

Verse 13

Verse 14

את כל מגפתי. לָמַדְנוּ מִכָּאן שֶׁמַּכַּת בְּכוֹרוֹת שְׁקוּלָה כְּנֶגֶד כָּל הַמַּכּוֹת:

Verse 15

כי עתה שלחתי את ידי וגו'. כִּי אִלּוּ רָצִיתִי, כְּשֶׁהָיְתָה יָדִי בְּמִקְנְךָ שֶׁהִכִּיתִים בַּדֶּבֶר, שְׁלַחְתִּיךָ וְהִכֵּיתִי אוֹתְךָ וְאֶת עַמְּךָ עִם הַבְּהֵמוֹת, וְתִכָּחֵד מִן הָאָרֶץ, אֲבָל בְּעָבוּר זֹאת הֶעֱמַדְתִּיךָ וגו' :

Verse 16

Verse 17

עודך מסתולל בעמי. כְּתַרְגּוּמוֹ, כְּבִישַׁת בֵּהּ בְּעַמִּי, וְהוּא מִגְזֶרֶת מְסִלָּה, דִּמְתַרְגְּמִינָן אֹרַח כְּבִישָׁא, וּבְלַעַז קלקי"ר; וּכְבָר פֵּרַשְׁתִּי בְּסוֹף וַיְהִי מִקֵּץ, כָּל תֵּבָה שֶׁתְּחִלַּת יְסוֹדָהּ סמ"ך וְהִיא בָּאָה לְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן מִתְפַּעֵל, נוֹתֵן הַתָּי"ו שֶׁל שְׁמוּשׁ בְּאֶמְצַע אוֹתִיּוֹת שֶׁל עִקָּר, כְּגוֹן זוֹ, וּכְגוֹן "וְיִסְתַּבֵּל הֶחָגָב" (קהלת י"ב), מִגְזֶרֶת סבל, "כִּי תִשְׁתָּרֵר עָלֵינוּ" (במדבר ט"ז), מִגְזֶרֶת נָגִיד וְשָׂר, "מִשְׁתַּכֵּל הַוַּיִת" (דניאל ז'):

Verse 18

כעת מחר. כָּעֵת הַזֹּאת לְמָחָר; שָׂרַט לוֹ שְׁרִיטָה בַּכֹּתֶל – לְמָחָר כְּשֶׁתַּגִּיעַ חַמָּה לְכָאן, יֵרֵד הַבָּרָד:

הוסדה. שֶׁנִּתְיַסְּדָה; וְכָל תֵּבָה שֶׁתְּחִלַּת יְסוֹדָהּ יו"ד, כְּגוֹן יסד, ילד, ידע, יסר, כְּשֶׁהִיא מִתְפַּעֶלֶת, תָּבֹא הַוָּי"ו בְּמָקוֹם הַיּו"ד, כְּמוֹ הִוָּסְדָה, הִוָּלְדָה (הושע ב'), וַיִּוָּדַע, "וַיִּוָּלֵד לְיוֹסֵף" (בראשית מ"ו), "בִּדְבָרִים לֹא יִוָּסֵר עָבֶד" (משלי כ"ט):

Verse 19

שלח העז. כְּתַרְגּוּמוֹ, שְׁלַח כְּנוֹשׁ, וְכֵן "יוֹשְׁבֵי הַגֵּבִים הֵעִידוּ" (ישעיה י'), "הָעִדוּ בְּנֵי בְנָיָמִן" (ירמיה ו'):
ולא יאסף הביתה. לְשׁוֹן הַכְנָסָה הוּא:

Verse 20

הנים. הִבְרִיחַ:

Verse 21

Verse 22

על השמים. לְצַד הַשָּׁמַיִם. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה: הִגְבִּיהוֹ הַקָּבָ"ה לְמַשֶּׁה לְמַעְלָה מִן הַשָּׁמַיִם:

Verse 23

Verse 24

מתלקחת בתוך הברד. נֵס בְּתוֹךְ נֵס, הָאֵשׁ וְהַבָּרָד מְעֹרָבִין, וְהַבָּרָד מַיִם הוּא, וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹן קוֹנָם עָשׂוּ שָׁלוֹם בֵּינֵיהֶם:

Verse 25

Verse 26

Verse 27

Verse 28

ורב. דַּי לוֹ בְּמַה שֶׁהוֹרִיד כְּבָר:

Verse 29

כצאתי את העיר. מִן הָעִיר, אֲבָל בְּתוֹךְ הָעִיר לֹא הִתְפַּלֵּל לְפִי שֶׁהָיְתָה מְלֵאָה גִּלּוּלִים (שמות רבה):

Verse 30

טרם תיראון. עֲדַיִן לֹא תִּירְאוּן; וְכֵן כָּל טֶרֶם שֶׁבַּמִּקְרָא "עֲדַיִן לֹא" הוּא, וְאֵינוֹ לְשׁוֹן קֹדֶם, "טֶרֶם יִשְׁכָּבוּ" (בראשית י"ט) – עַד לָא שְׁכִיבוּ, "טֶרֶם יִצְמָח" (שם ב') – עַד לָא צְמַח. אַף זֶה כֵּן הוּא – יָדַעְתִּי כִּי עֲדַיִן אֵינְכֶם יְרֵאִים, וּמִשֶּׁתִּהְיֶה הָרְוָחָה תַּעַמְדוּ בְּקִלְקוּלְכֶם:

Verse 31

והפשתה והשערה נכתה. נִשְׁבָּרָה, לְשׁוֹן "פֻּרְעֹה נְכֹה" (מלכים ב כ"ג), "נְכָאִים" (ישעיהו ט"ז), וְכֵן לֹא נֶכוּ; וְלֹא יִתָּכֵן לְפָרְשׁוֹ לְשׁוֹן הַכָּאָה, שֶׁאֵין נו"ן בְּמִקּוֹם ה"א לְפָרֵשׁ נֶכָּתָה כְּמוֹ הֻכָּתָה, נֻכּוּ כְּמוֹ הֻכּוּ, אֶלָּא הַנו"ן שֹׁרֶשׁ בַּתֵּבָה וַהֲרֵי הוּא מִגְזֶרֶת "וְשֻׁפּוּ עַצְמוֹתָיו" (איוב ל"ג):
כי השערה אביב. כְּבָר בִּכְּרָה וְעוֹמֶדֶת בְּקָשְׁיָהּ, וְנִשְׁתַּבְּרוּ וְנָפְלוּ, וְכֵן הַפִּשְׁתָּה גְּדֵלָה כְּבָר, וְהֻקְשָׁה לַעֲמֹד בְּגִבְעוֹלֶיהָ:
השערה אביב. עֶמְדָה בְּאִבֶּיהָ, לְשׁוֹן "בְּאִבֵּי הַנָּחַל" (שיר ו'):

Verse 32

כי אפילת הנה. מְאֻחָרוֹת, וַעֲדַיִן הָיוּ רַכּוֹת וְיכוֹלוֹת לַעֲמֹד בִּפְנֵי קָשֶׁה; וְאַע"פ שֶׁנֶּאֱמַר "וְאֵת כָּל עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה הִכָּה הַבָּרָד", יֵשׁ לְפָרֵשׁ פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא בַּעֲשָׂבִים הָעוֹמְדִים בְּקִלְחָם, הָרְאוּיִם לִלְקוֹת בַּבָּרָד. וּבְמִדְרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא יֵשׁ מְרַבּוֹתֵינוּ שֶׁנִּחְלְקוּ עַל זֹאת, וְדָרְשׁוּ כי אפילת, פִּלְאֵי פְּלָאוֹת נַעֲשׂוּ לָהֶם שֶׁלֹּא לָקוּ:

Verse 33

לא נתך. לֹא הִגִּיעַ, וְאַף אוֹתָן שֶׁהָיוּ בָּאֲוִיר לֹא הִגִּיעוּ לָאָרֶץ; וְדוֹמֶה לוֹ: "וַתִּתַּךְ עָלֵינוּ הָאָלָה וְהַשִּׁבּוֹעָה" (דניאל ט') דְּעֻזְרָא – וַתַּגִּיעַ עָלֵינוּ. וּמְנֻחָם בֶּן סָרוּק חִבְּרוֹ בְּחֵלֶק "כְּהִתּוּךְ כֶּסֶף" (יחזקאל כ"ב), לְשׁוֹן יְצִיקַת מַתֶּכֶת, וְרוֹאֶה אֲנִי אֶת דְּבָרָיו, כְּתַרְגּוּמוֹ וְיָצַק – וְאַתִּיךְ, לָצֶקֶת – לְאַתָּכָא. אַף זֶה לֹא נִתַּךְ לָאָרֶץ – לֹא הוּצַק לָאָרֶץ:

Chapter 10

Verse 1

ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה. וְהַתְרֵה בּוֹ:
שיתי. שׂוּמִי – שֶׂאֱשִׁית אֲנִי:

Verse 2

התעללתי. שָׂחַקְתִּי, כְּמוֹ "כִּי הִתְעַלְּתְּ בִּי" (במדבר כ"ב), "הֲלֹא כַאֲשֶׁר הִתְעוֹלֵל בָּהֶם" (שמואל א' ו'), הָאָמוּר בְּמֻצָּרִים, וְאֵינוֹ לְשׁוֹן פּוֹעֵל וּמַעֲלִים, שֶׁאִם כֵּן הָיָה לוֹ לִכְתֹּב עוֹלַלְתִּי, כְּמוֹ "וְעוֹלֵל לָמוֹ כַּאֲשֶׁר עוֹלַלְתָּ לִי" (איכה א'), "אֲשֶׁר עוֹלַל לִי" (שם):
ולמען תספר. בתורה להודיע לדורות:

Verse 3

לענת. כְּתַרְגּוּמוֹ, "לְאִתְכְּנָעָא", וְהוּא מִגְזֶרֶת עָנִי – מֵאַנְתָּ לִהְיוֹת עָנִי וְשָׁפָל מִפָּנַי:

Verse 4

Verse 5

את עין הארץ. אֶת מַרְאֵה הָאָרֶץ:
ולא יוכל. הָרוֹאֶה לראת את הארץ, וְלָשׁוֹן קְצָרָה דִּבֵּר:

Verse 6

Verse 7

הטרם תדע. הַעוֹד לֹא יָדַעְתָּ כִּי אָבְדָה מִצְרַיִם:

Verse 8

וישב. הושְׁבוּ עַל יְדֵי שְׁלִיחַ, שֶׁשָּׁלְחוּ אַחֲרֵיהֶם וְהֶשִׁיבוּם אֶל פַּרְעֹה:

Verse 9

Verse 10

כאשר אשלח אתכם ואת טפכם. אַף כִּי אֲשַׁלַּח גַּם אֶת הַצֹּאן וְאֶת הַבָּקָר כַּאֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם:
ראו כי רעה נגד פניכם. כְּתַרְגּוּמוֹ. וּמ"אַ שָׁמַעְתִּי, כּוֹכָב אֶחָד יֵשׁ שְׁמוֹ רָעָה, אָמַר לָהֶם פַּרְעֹה, רוֹאֶה אֲנִי בָּאִצְטַגְנִינוּת שֶׁלִּי אוֹתוֹ כּוֹכָב עוֹלֶה לִקְרַאתְכֶם בַּמִּדְבָּר, וְהוּא סִימָן דָּם וַהֲרִיגָה; וּכְשֶׁטָּטְאוּ יִשְׂרָאֵל בָּעֵגֶל וּבְקֵשׁ הַקָּבָ"ה לְהָרְגָם, אָמַר מֹשֶׁה בִּתְפִלָּתוֹ, לָמָּה יֹאמְרוּ מִצְרַיִם לֵאמֹר "בְּרָעָה" הוֹצִיאָם (שמות ל"ב), זוֹ הִיא שֶׁאָמַר לָהֶם, רְאוּ כִּי רָעָה נֶגֶד פְּנֵיכֶם; מִיָּד וַיִּנָּחֶם ה' עַל הָרָעָה וְהָפַךְ אֶת הַדָּם לְדַם מִילָה, שֶׁמָּל יְהוֹשֻׁעַ אוֹתָם, וְזֶהוּ שֶׁנֶּ' "הַיּוֹם גַּלּוֹתִי אֶת חֶרְפַּת מִצְרַיִם מֵעֲלֵיכֶם" (יהושע ה'), שֶׁהָיוּ אוֹמְרִים לָכֶם, דָּם אָנוּ רוֹאִין עֲלֵיכֶם בַּמִּדְבָּר:

Verse 11

לא כן. כַּאֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם לְהוֹלִיךְ הַטַּף עִמָּכֶם, אֶלָּא לכו הגברים ועבדו את ה' :
כי אתה אתם מבקשים. כִּי אוֹתָהּ בַּקַּשְׁתֶּם עַד הֵנָּה – נִזְבְּחָה לֵאלֹהֵינוּ, וְאֵין דֶּרֶךְ הַטַּף לְזִבְחַ:
ויגרש אותם. הֲרֵי זֶה לָשׁוֹן קָצָר וְלֹא פֵּרֵשׁ מִי הַמְגָרֵשׁ:

Verse 12

בארבה. בִּשְׁבִיל מַכַּת הָאַרְבֶּה:

Verse 13

ורוח הקדים. רוּחַ מִזְרָחִית נָשָׂא אֶת הָאַרְבֶּה, לְפִי שֶׁבָּא כְּנֶגְדּוֹ, שֶׁמִּצְרַיִם בְּדָרוֹמִית מַעֲרָבִית הָיְתָה, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּמָקוֹם אַחֵר:

Verse 14

ואחריו לא יהיה כן. וְאוֹתוֹ שֶׁהָיָה בִּימֵי יוֹאֵל שֶׁנֶּ' "כָּמוֹהוּ לֹא נִהְיָה מִן הָעוֹלָם" (יואל ב'), לָמַדְנוּ שֶׁהָיָה כָּבֵד מִשֶּׁל מֹשֶׁה. (אותו שֶׁל יוֹאֵל הָיָה) עַ"יְ מִינְיָן הַרְבֵּה, שֶׁהָיוּ יַחַד אַרְבֶּה, יֶלֶק, חָסִיל, גָּזָם, אֲבָל שֶׁל מֹשֶׁה לֹא הָיָה אֶלָּא מִין אֶחָד, וְכָמוֹהוּ לֹא הָיָה וְלֹא יִהְיֶה:

Verse 15

כל ירק. עֶלֶה יָרֹק, וירדו"רא בְּלַעַז:

Verse 16

Verse 17

Verse 18

Verse 19

רוח ים. רוּחַ מַעֲרָבִי:
ימה סוף. אוֹמֵר אֲנִי שֶׁיָּם סוּף הָיָה מִקְצָתוֹ בַּמַּעֲרָב, כְּנֶגֶד כָּל רוּחַ דְּרוֹמִית, וְגַם בְּמִזְרָחָה
שֶׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, לְפִיכָךְ רוּחַ יָם תִּקָּעוֹ לָאַרְבָּה בְּיָמָּה סוּף כְּנֶגְדּוֹ. וְכֵן מָצִינוּ לְעִנְיַן
תְּחוּמִין שֶׁהוּא פּוֹנֶה לְצַד מִזְרָח, שֶׁנֶּאֱמַר "מִיָּם סוּף וְעַד יָם פְּלִשְׁתִּים" (לקמן כג לא)
מִמִּזְרָח לְמַעֲרָב, שֶׁיָּם פְּלִשְׁתִּים בַּמַּעֲרָב הָיָה, שֶׁנֶּאֱמַר בַּפְּלִשְׁתִּים "יוֹשְׁבֵי חֶבֶל הַיָּם גּוֹי
כְּרֵתִים" (צפניה ב')
לא נשאר ארבה אחד. אַף הַמְּלוּחִים שֶׁמָּלְחוּ מֵהֶם:

Verse 20

Verse 21

וימש חשך. וַיַּשְׁכִּיבֵם חֹשֶׁךְ יוֹתֵר מֵחֶשְׁכוֹ שֶׁל לַיְלָה, חֹשֶׁךְ שֶׁל לַיְלָה יַאֲמִישׁ וַיַּשְׁכִּיבֵם
עוֹד:
וימש. כְּמוֹ וַיְאַמֵּשׁ; יֵשׁ לָנוּ תֵּבוֹת הַרְבֵּה חֲסֵרוֹת אָלֶ"ף, לְפִי שֶׁאֵין הַבָּרַת הָאָלֶ"ף נִכֶּרֶת כָּל
כָּךְ, אֵין הַכָּתוּב מַקְפִּיד עַל חֲסֵרוֹנָהּ, כְּגוֹן "וְלֹא יַהֵל שָׁם עֲרָבִי" (ישעיהו י"ג), כְּמוֹ
לֹא יַאֲהֵל – לֹא יַטֶּה אָהֳלוֹ, וְכֵן "וַתַּזְרֵנִי חַיִל" (שמואל ב' כ"ב), כְּמוֹ וַתְּאַזְּרֵנִי;
וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם לְשׁוֹן הֶסָּרָה, כְּמוֹ לֹא יָמוּשׁ; "בָּתַר דְּיָעְדֵי קְבַל לֵילְיָא" – כְּשֶׁיַּגִּיעַ סָמוּךְ
לְאוֹר הַיּוֹם; אֲבָל אֵין הַדִּבּוּר מְיֻשָּׁב עַל הַוָּי"ו שֶׁל וַיָּמֵשׁ, לְפִי שֶׁהוּא כָּתוּב אַחַר וַיְהִי
חֹשֶׁךְ. וּמ"אַ פּוֹתְרוֹ לְשׁוֹן "מְמַשֵּׁשׁ בַּצָּהֳרַיִם" (דברים כ"ח), שֶׁהָיָה כָּפוּל וּמְכֻפָּל וְעָב עַד
שֶׁהָיָה בוֹ מַמָּשׁ:

Verse 22

שלשת ימים. שְׁלוּשׁ שֶׁל יָמִים, טרציינ"א בְּלַעַז, וְכֵן שִׁבְעַת יָמִים בְּכָל מָקוֹם שטיי"נא שֶׁל
יָמִים:
ויהי חשך אפלה: שלשת ימים. חֹשֶׁךְ שֶׁל אֹפֶל, שֶׁלֹּא רָאוּ אִישׁ אֶת אָחִיו אוֹתָן ג' יָמִים.
וְעוֹד שְׁלוֹשֶׁת יָמִים אֲחֵרִים חֹשֶׁךְ מְכֻפָּל עַל זֶה, שֶׁלֹּא קָמוּ אִישׁ מִתַּחְתָּיו – יוֹשֵׁב אֵין יָכוֹל
לַעֲמֹד, וְעוֹמֵד אֵין יָכוֹל לֵישֵׁב; וְלָמָּה הֵבִיא עֲלֵיהֶם חֹשֶׁךְ? שֶׁהָיוּ בְיִשְׂרָאֵל בְּאוֹתוֹ הַדּוֹר
רְשָׁעִים וְלֹא הָיוּ רוֹצִים לָצֵאת, וּמֵתוּ בִּשְׁלוֹשֶׁת יְמֵי אֲפֵלָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִרְאוּ מְצָרְיִם
בְּמַפַּלְתָּם וְיֹאמְרוּ, אַף הֵם לוֹקִים כָּמוֹנוּ. וְעוֹד, שֶׁחֹשֶׁךְ יִשְׂרָאֵל וְרָאוּ אֶת כְּלֵיהֶם,
וּכְשֶׁיָּצְאוּ וְהָיוּ שׁוֹאֲלִים מֵהֶן וְהָיוּ אוֹמְרִים אֵין בְּיָדֵנוּ כְּלוּם, אוֹמֵר לוֹ, אֲנִי רְאִיתִיו
בְּבֵיתְךָ, וּבְמָקוֹם פְּלוֹנִי הוּא (שמות רבה):

Verse 23

Verse 24

יצג. יְהֵא מֻצָּג בְּמָקוֹמוֹ:

Verse 25

גם אתה תתן. לֹא דַיְּךָ שֶׁמִּקַּנְּנוּ יִלֵּךְ עִמָּנוּ אֶלָּא גַּם מִשְׁלְךָ תִּתֵּן:

Verse 26

פרסה. פַּרְסַת רֶגֶל, פלנ"טא בְּלַעַז:
לא נדע מה נעבד. כַּמָּה תִּכְבַּד הָעֲבוֹדָה, שֶׁמָּא יִשְׁאַל יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁיֵּשׁ בְּיָדֵנוּ:

Verse 27

Verse 28

Verse 29

כן דברת. יָפֶה דִּבַּרְתָּ וּבְזִמְנוֹ דִּבַּרְתָּ. אֱמֶת שֶׁלֹּא אוֹסִיף עוֹד רְאוֹת פָּנֶיךָ (מכילתא ושמות רבה):

Chapter 11

Verse 1

כלה. גְּמִירָא; כָּלִיל, כֻּלְּכֶם יִשָּׁחֵט:

Verse 2

דבר נא. אֵין נָא אֶלָּא לְשׁוֹן בַּקָּשָׁה, בְּבַקָּשָׁה מִמֶּנּוּ הַזְהִירֵם עַל כָּךְ, שֶׁלֹּא יֹאמַר אוֹתוֹ צַדִּיק אַבְרָהָם "וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אוֹתָם" (בראשית ט"ו), קַיִּם בָּהֶם, "וְאַחֲרֵי כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל" (שם), לֹא קַיִּם בָּהֶם:

Verse 3

Verse 4

ויאמר משה כה אמר ה'. בְּעָמְדוֹ לִפְנֵי פַרְעֹה נֶאֱמָרָה לוֹ נְבוּאָה זוֹ, שֶׁהֲרֵי מִשֶּׁיָּצָא מִלְּפָנָיו לֹא הוֹסִיף רְאוֹת פָּנָיו:
כחצת הלילה. כְּהֶחָלֵק הַלַּיְלָה: כחצת. כְּמוֹ "בַּעֲלוֹת" (מלכים א י"ח), "בַּחֲרוֹת אַפָּם בָּנוּ" (תהילים קכ"ד), זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ לְיַשְּׁבוֹ עַל אָפְנָיו, שֶׁאֵין חֲצוֹת שֵׁם דָּבָר שֶׁל חֲצִי. וְרַבּוֹתֵינוּ דְּרָשׁוּהוּ כְּמוֹ כַּחֲצִי הַלַּיְלָה, וְאָמְרוּ שֶׁאָמַר מֹשֶׁה "כַּחֲצוֹת", שֶׁמַּשְׁמַע סָמוּךְ לוֹ, אוֹ לְפָנָיו או לְאַחֲרָיו, וְלֹא אָמַר "בַּחֲצוֹת", שֶׁמָּא יִטְעוּ אִצְטַגְנִינֵי פַרְעֹה וְיֹאמְרוּ מֹשֶׁה בַּדַּאי הוּא (ברכות ד'):

Verse 5

עד בכור השבי. לָמָּה לָקוּ הַשְּׁבוּיִים? כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ, יִרְאָתָם תָּבְעָה עֲלֵיבוֹנָם וְהֵבִיאָה פֻּרְעָנוּת עַל מִצְרַיִם:
מבכור פרעה עד בכור השפחה. כָּל הַפְּחוּתִים מִבְּכוֹר פַּרְעֹה וַחֲשׁוּבִים מִבְּכוֹר הַשִּׁפְחָה הָיוּ בְּכְלָל; וְלָמָּה לָקוּ בְּנֵי הַשְּׁפָחוֹת? שֶׁאַף הֵם הָיוּ מְשֻׁעְבָּדִים בָּהֶם וּשְׂמֵחִים בְּצָרָתָם:
וכל בכור בהמה. לְפִי שֶׁהָיוּ עוֹבְדִין לָהּ. כְּשֶׁהַקָּבָּ"ה נִפְרָע מִן הָאֵמָּה, נִפְרָע מֵאֱלֹהֶיהָ:

Verse 6

Verse 7

לא יחרץ כלב לשונו. אוֹמֵר אֲנִי שֶׁהוּא לְשׁוֹן שִׁנּוּן – לֹא יְשַׁנֵּן, וְכֵן "לֹא חָרַץ לִבֶּנִי יְשׁוּעָה לְאִישׁ אֶת לְשׁוֹנוֹ" (יהושע י') – לֹא שִׁנֵּן, "אָז תֶּחֱרַץ" (שמואל ב ה׳:כ״ד) – תִּשְׁתַּנֵּן, "לְמוֹרֵג חָרוּץ" (ישעיהו מ"א) – שָׁנוּן, "מַחְשְׁבוֹת חָרוּץ" (משלי כ"א) – אָדָם חָרִיף וְשָׁנוּן, "וְיַד חֲרוּצִים תַּעֲשִׁיר" (שם י') – חֲרִיפִים, סוֹחֲרִים שְׁנוּנִים אשר יפלה. יַבְדִּיל:

Verse 8

וירדו כל עבדיך. חָלַק כָּבוֹד לַמַּלְכוּת, שֶׁהֲרֵי בַּסּוֹף יָרַד פַּרְעֹה בְּעַצְמוֹ אֵלָיו בַּלַּיְלָה "וַיֹּאמֶר קוּמוּ צְאוּ מִתּוֹךְ עַמִּי" (שמות י"ב), וְלֹא אָמַר לוֹ מֹשֶׁה מִתְּחִלָּה וְיָרַדְתָּ אֵלַי וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לִי:
אשר ברגליך. הַהוֹלְכִים אַחַר עֲצָתְךָ וְהַלּוּכְךָ:

ואחרי כן אצא. עִם כָּל הָעָם מֵאַרְצֶךָ:
ויצא מעם פרעה. כְּשֶׁגָּמַר דְּבָרָיו, יָצָא מִלְּפָנָיו:
בחרי אף. עַל שֶׁאָמַר לוֹ "אַל תֹּסֶף רְאוֹת פָּנַי" (שמות י'):

Verse 9

למען רבות מופתי. מַכַּת בְּכוֹרוֹת וּקְרִיעַת יַם סוּף וּלְנַעֵר אֶת מִצְרַיִם:

Verse 10

משה ואהרן עשו וגו'. כְּבָר כָּתַב לָנוּ זֹאת בְּכָל הַמּוֹפְתִים, וְלֹא שְׁנָאָה כָּאן אֶלָּא בְּשִׁבְיל לְסָמְכָה לַפָּרָשָׁה שֶׁלְּאַחֲרֶיהָ:

Chapter 12

Verse 1

ויאמר ה' אל משה ואל אהרן. בְּשִׁבְיל שֶׁאַהֲרֹן עָשָׂה וְטָרַח בַּמּוֹפְתִים כְּמֹשֶׁה, חָלַק לוֹ כָּבוֹד זֶה בְּמִצְוָה רִאשׁוֹנָה, שֶׁכְּלָלוֹ עִם מֹשֶׁה בַּדִּבּוּר:
בארץ מצרים. חוּץ לַכְּרַךְ, אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא בְּתוֹךְ הַכְּרַךְ? תַּ"ל (לעיל ט כט) "כְּצֵאתִי אֶת הָעִיר וְגוֹ'", וּמַה תְּפִלָּה קַלָּה לֹא הִתְפַּלֵּל בְּתוֹךְ הַכְּרַךְ, דִּבּוּר חָמוּר לֹא כָּל שֶׁכֵּן. וּמִפְּנֵי מָה לֹא נִדְבַּר עִמּוֹ בְּתוֹךְ הַכְּרַךְ? לְפִי שֶׁהָיְתָה מְלֵאָה גִלּוּלִים:

Verse 2

החדש הזה. הֶרְאָהוּ לְבָנָה בְּחִדּוּשָׁהּ וְאָמַר לוֹ כְּשֶׁהַיָּרֵחַ מִתְחַדֵּשׁ יִהְיֶה לְךָ רֹאשׁ חֹדֶשׁ (מכילתא). וְאֵין מִקְרָא יוֹצֵא מִידֵי פְּשׁוּטוֹ, עַל חֹדֶשׁ נִיסָן אָמַר לוֹ, זֶה יִהְיֶה רֹאשׁ לְסֵדֶר מִנְיַן הֶחֳדָשִׁים, שֶׁיְּהֵא אִיָּר קָרוֹי שֵׁנִי, סִיוָן שְׁלִישִׁי:
הזה. נִתְקַשָּׁה מֹשֶׁה עַל מוֹלַד הַלְּבָנָה, בְּאֵיזוֹ שִׁעוּר תֵּרָאֶה וְתִהְיֶה רְאוּיָה לְקַדֵּשׁ, וְהֶרְאָה לוֹ בְּאֶצְבַּע אֶת הַלְּבָנָה בָּרָקִיעַ וְאָמַר לוֹ כָּזֶה רְאֵה וְקַדֵּשׁ (שם). וְכֵיצַד הֶרְאָהוּ? וַהֲלֹא לֹא הָיָה נִדְבָּר עִמּוֹ אֶלָּא בַּיּוֹם? שֶׁנֶּ' "וַיְהִי בַּיּוֹם דַּבֶּר ה'" (שמות ו'), "בַּיּוֹם צַוּוֹתוֹ" (ויקרא ז'), "מִן הַיּוֹם אֲשֶׁר צִוָּה ה' וָהָלְאָה" (במדבר ט"ו)? אֶלָּא סָמוּךְ לִשְׁקִיעַת הַחַמָּה נֶאֶמְרָה לוֹ פָּרָשָׁה זוֹ וְהֶרְאָהוּ עִם חֲשֵׁכָה:

Verse 3

דברו אל כל עדת. וְכִי אַהֲרֹן מְדַבֵּר? וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר אַתָּה תְדַבֵּר? אֶלָּא חוֹלְקִין כָּבוֹד זֶה לָזֶה, וְאוֹמְרִים זֶה לָזֶה לַמְּדֵנִי, וְהַדִּבּוּר יוֹצֵא מִבֵּין שְׁנֵיהֶם כְּאִלּוּ שְׁנֵיהֶם מְדַבְּרִים (מכילתא):
דברו אל כל עדת ישראל לאמר בעשר לחדש. דַּבְּרוּ הַיּוֹם, בְּרֹאשׁ חֹדֶשׁ שֶׁיִּקָּחוּהוּ בֶּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ:
הזה. פֶּסַח מִצְרַיִם מְקוֹחוֹ בֶעָשׂוֹר, וְלֹא פֶּסַח דּוֹרוֹת (פסחים צ"ו):
שה לבית אבת. לְמִשְׁפָּחָה אַחַת; הֲרֵי שֶׁהָיוּ מְרֻבִּין, יָכוֹל שֶׁה אֶחָד לְכֻלָּן? תַּ"ל "שֶׂה לַבָּיִת" (מכילתא):

Verse 4

ואם ימעט הבית מהיות משה. וְאִם יִהְיוּ מוּעָטִים מִהְיוֹת מִשָּׁה אֶחָד, שֶׁאֵין יְכוֹלִין לֶאֱכֹל וְיָבֹא לְיָדֵי נוֹתָר: ולקח הוא ושכנו וגו'. זֶהוּ מַשְׁמָעוֹ לְפִי פְּשׁוּטוֹ. וְעוֹד יֵשׁ בּוֹ מִדְרָשׁ: לְלַמֵּד, שֶׁאַחַר שֶׁנִּמְנוּ עָלָיו, יְכוֹלִין לְהִתְמַעֵט וְלִמְשֹׁךְ יְדֵיהֶם הֵימֶנּוּ וּלְהָמָנוֹת עַל שֶׂה אַחֵר; אַךְ אִם בָּאוּ לִמְשֹׁךְ יְדֵיהֶם וּלְהִתְמַעֵט, מהיות משה, יִתְמַעֲטוּ בְּעוֹד הַשֶּׂה קַיָּם, בְּהָיוֹתוֹ בַּחַיִּים וְלֹא מֻשָּׁחַט (פסחים פ"ט):
במכסת. חֶשְׁבּוֹן, וְכֵן "מִכְסַת הָעֹרְכָךְ" (ויקרא כ"ז):
לפי אכלו. הָרְאוּי לַאֲכִילָה, פָּרָט לְחוֹלֶה וּלְזָקֵן שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לֶאֱכֹל כַּזַּיִת (מכילתא):
תכסו. "תִּתְמְנוּן":

Verse 5

תמים. בְּלֹא מוּם:
בן שנה. כָּל שֶׁנִּתַּן קָרוּי בֶּן שָׁנָה, כְּלוֹמַר שֶׁנּוֹלַד בְּשָׁנָה זוֹ:
מן הכבשים ומן העזים. אוֹ מִזֶּה אוֹ מִזֶּה, שֶׁאַף עַד קָרוּי שֶׂה, שֶׁנֶּאֱמַר "וְשֵׂה עִזִּים"
(דברים י"ד):

Verse 6

והיה לכם למשמרת. זֶהוּ לְשׁוֹן בִּקּוּר, שֶׁטָּעוּן בִּקּוּר מֵחֹדֶשׁ אַרְבָּעָה יָמִים קֹדֶם שְׁחִיטָה
(פסחים צ"ו). וּמִפְּנֵי מָה הִקְדִּים לְקִיחָתוֹ לִשְׁחִיטָתוֹ אַרְבָּעָה יָמִים, מַה שֶּׁלֹּא צִוָּה כֵּן בְּפֶסַח
דּוֹרוֹת? הָיָה רַ' מַתְיָא בֶּן חָרָשׁ אוֹמֵר, הֲרֵי הוּא אוֹמֵר "וְאֶעֱבֹר עָלַיִךְ וְאֶרְאֵךְ וְהִנֵּה עִתֵּךְ
עֵת דּוֹדִים" (יחזקאל ט"ז) – הִגִּיעָה שְׁעוּתָהּ שֶׁנִּשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם שֶׁאֶגְאַל אֶת בָּנָיו, וְלֹא
הָיוּ בְּיָדָם מִצְוֹת לְהִתְעַסֵּק בָּהֶם כְּדֵי שֶׁיִּגָּאֲלוּ, שֶׁנֶּאֱמַר "וְאֵת עֵרוֹם וְעֶרְיָה" (שם), וְנָתַן
לָהֶם שְׁתֵּי מִצְוֹת, דַּם פֶּסַח וְדַם מִילָה, שֶׁמָּלוּ בְאוֹתוֹ הַלַּיְלָה, שֶׁנֶּאֱמַר "מְתִבּוֹסֶסֶת בְּדָמַיִךְ"
(שם) – בְּשֶׁנֵּי דָמִים, וְאוֹמֵר "גַּם אָמַרְתִּי בְּדָמַיִךְ שֹׁלְחִתִּי אֲסִירַיִךְ מִבּוֹר אֵין מַיִם בּוֹ"
(זכריה ט'); וּלְפִי שֶׁהָיוּ שְׁטוּפִין בֶּאֱלִילִים אָמַר לָהֶם משכו וקחו לכם, מִשְׁכוּ יְדֵיכֶם
מֵאֱלִילִים, וּקְחוּ לָכֶם צֹאן שֶׁל מִצְוָה (מכילתא):
ושחטו אתו וגו'. וְכִי כֶּבֶשׂ שׁוֹחֲטִין? אֶלָּא מִכָּאן שֶׁשְּׁלוּחוֹ שֶׁל אָדָם כְּמוֹתוֹ (קידושין
מ"א):
קהל עדת ישראל. קָהָל וְעֵדָה וְיִשְׂרָאֵל; מִכָּאן אָמְרוּ, פִּסְחֵי צִבּוּר נִשְׁחָטִין בְּשָׁלוֹשׁ כִּתּוֹת זוֹ
אַחַר זוֹ, נִכְנָסָה כַּת רִאשׁוֹנָה נִנְעֲלוּ דַּלְתוֹת הָעֲזָרָה וְכוּ'. כִּדְאִיתָא בִּפְסָחִים (דף ס"ד):
בין הערבים. מִשֶּׁשָּׁעוֹת וּלְמַעְלָה קָרוּי בֵּין הָעַרְבַּיִם, שֶׁהַשֶּׁמֶשׁ נוֹטָה לְבֵית מְבוֹאוֹ לַעֲרֹב;
וּלְשׁוֹן בין הערבים נִרְאֶה בְּעֵינַי אוֹתָן שָׁעוֹת שֶׁבֵּין עֲרִיבַת הַיּוֹם לַעֲרִיבַת הַלַּיְלָה, עֲרִיבַת
הַיּוֹם בְּתְחִלַּת ז' שָׁעוֹת מִכְּי יִנָּטוּ צִלְלֵי עֶרֶב, וַעֲרִיבַת הַלַּיְלָה בִּתְחִלַּת הַלַּיְלָה. ערב לְשׁוֹן
נֶשֶׁף וְחֹשֶׁךְ, כְּמוֹ "עָרְבָה כָּל שִׂמְחָה" (ישעיהו כ"ד):

Verse 7

ולקחו מן הדם. זוֹ קַבָּלַת הַדָּם, יָכוֹל בַּיָּד? תַּ"לְ אשר בסף (מכילתא):
המזוזת. הֵם הַזְּקוּפוֹת אַחַת מִכָּאן לַפֶּתַח וְאַחַת מִכָּאן
המשקוף. הָעֶלְיוֹן שֶׁהַדֶּלֶת שׁוֹקֶקֶת עָלָיו כְּשֶׁסּוֹגְרִין אוֹתוֹ, לינט"ל בְּלַעַז; וּלְשׁוֹן שְׁקִיפָה
חֲבָטָה, כְּמוֹ "קוֹל עָלֶה נִדָּף" (ויקרא כ"ו) – דְּשָׁקִיף, חֲבוּרָה – מַשְׁקוֹפֵי
על הבתים אשר יאכלו אתו בהם. וְלֹא עַל מַשְׁקוֹף וּמְזוּזוֹת שֶׁבַּבַּיִת הַתֶּבֶן וּבֵית הַבָּקָר,
שֶׁאֵין דָּרִין בְּתוֹכוֹ (ע' מכילתא):

Verse 8

את הבשר. וְלֹא גִידִים וַעֲצָמוֹת (שם):
ומצות על מררים. כָּל עֵשֶׂב מַר נִקְרָא מָרוֹר; וְצֵוָּם לֶאֱכֹל מַר זֵכֶר לְ"וַיְמָרְרוּ אֶת חַיֵּיהֶם"
(שמות א'):

Verse 9

אל תאכלו ממנו נא. שֶׁאֵינוֹ צָלוּי כָּל צָרְכּוֹ קוֹרְאוֹ נָא בְּלָשׁוֹן עֲרָבִי:
ובשל מבשל. כָּל זֶה בְּאַזְהָרַת אל תאכלו :
במים. מִנַּיִן לִשְׁאָר מַשְׁקִין? תַּ"לְ וּבָשֹׁל מְבֻשָּׁל, מִכָּל מָקוֹם (פסחים מ"א):
כי אם צלי אש. לְמַעְלָה גָּזַר עָלָיו בְּמִצְוַת עֲשֵׂה, וְכָאן הוֹסִיף עָלָיו לֹא תַעֲשֶׂה, אל תאכלו
ממנו … כי אם צלי אש :
ראשו על כרעיו. צוֹלֶהוּ כֻּלּוֹ כְּאֶחָד עִם רֹאשׁוֹ וְעִם כְּרָעָיו וְעִם קִרְבּוֹ, וּבְנֵי מֵעָיו נוֹתַן
לְתוֹכוֹ אַחַר הֲדָחָתָן (שם ע"ד); וּלְשׁוֹן על קרבו כִּלְשׁוֹן "עַל צְבָאוֹתָם" (שמות ו'), כְּמוֹ
בְּצִבְאוֹתָם – כְּמוֹת שֶׁהֵן, אַף זֶה כְּמוֹת שֶׁהוּא – כָּל בְּשָׂרוֹ מְשֻׁלָּם:

Verse 10

והנתר ממנו עד בקר. מַה תַּ"לְ עד בקר פַּעַם שְׁנִיָּה? לִתֵּן בֹּקֶר עַל בֹּקֶר, שֶׁהַבֹּקֶר מַשְׁמִעוֹ
מִשֶּׁעַת הָנֵץ הַחַמָּה, וּבָא הַכָּתוּב לְהַקְדִּים שֶׁאָסוּר בַּאֲכִילָה מֵעֲלוֹת הַשַּׁחַר, זֶהוּ לְפִי מַשְׁמָעוֹ.
וְעוֹד מִדְרָשׁ אַחֵר, לְמֵד שֶׁאֵינוֹ נִשְׂרָף בְּיוֹם טוֹב אֶלָּא מִמָּחֳרָת, וְכָךְ תִּדְרְשֵׁנוּ: וְהַנּוֹתָר מִמֶּנּוּ
בְּבֹקֶר רִאשׁוֹן, עַד בֹּקֶר שֵׁנִי תַּעֲמֹד וְתִשְׂרְפֶנּוּ (מכילתא):

Verse 11

מתניכם חגרים. מְזֻמָּנִים לַדֶּרֶךְ:
בחפזון. לְשׁוֹן בֶּהָלָה וּמְהִירוּת, כְּמוֹ "וַיְהִי דָּוִד נֶחְפָּז לָלֶכֶת" (שמואל א' כ"ג), "אֲשֶׁר הִשְׁלִיכוּ אֲרָם בְּחָפְזָם" (מלכים ב' ז'):
פסח הוא לה'. הַקָּרְבָּן קְרוּי פסח עַל שֵׁם הַדִּלּוּג וְהַפְּסִיחָה, שֶׁהַקָּבָ"ה הָיָה מְדַלֵּג בֵּין בָּתֵּי יִשְׂרָאֵל מִבֵּין בָּתֵּי מִצְרַיִם וְקוֹפֵץ מִמִּצְרִי לְמִצְרִי וְיִשְׂרָאֵל אֶמְצָעִי נִמְלָט; וְאַתֶּם עֲשׂוּ כָּל עֲבוֹדוֹתָיו לְשֵׁם שָׁמַיִם, דֶּרֶךְ דִּלּוּג וּקְפִיצָה, זֵכֶר לְשֶׁמּוֹ שֶׁקְּרוּי פסח; וְגַם פשק"א לְשׁוֹן פְּסִיעָה:

Verse 12

ועברתי. כְּמֶלֶךְ הָעוֹבֵר מִמָּקוֹם לְמָקוֹם (מכילתא), וּבְהַעֲבָרָה אַחַת וּבְרֶגַע אֶחָד כֵּן לוֹקִים כל בכור בארץ מצרים. אַף בְּכוֹרוֹת אֲחֵרִים וְהֵם בְּמִצְרַיִם. וּמִנַּיִן אַף בְּכוֹרֵי מִצְרַיִם שֶׁבִּמְקוֹמוֹת אֲחֵרִים? תַּ"לְ "לְמַכֵּה מִצְרַיִם בִּבְכוֹרֵיהֶם" (תהלים קל"ו):
מאדם ועד בהמה. מִי שֶׁהִתְחִיל בַּעֲבֵרָה מְמֻנֶּה מַתְחֶלֶת הַפֻּרְעָנוּת (מכילתא):
ובכל אלהי מצרים. שֶׁל עֵץ נִרְקֶבֶת וְשֶׁל מַתֶּכֶת נִמֶּסֶת וְנִתֶּכֶת לָאָרֶץ (שם):
אעשה שפטים אני ה'. אֲנִי בְעַצְמִי, וְלֹא עַל יְדֵי שָׁלִיחַ:

Verse 13

והיה הדם לכם לאת. לָכֶם לְאוֹת וְלֹא לַאֲחֵרִים לְאוֹת (שם). מִכָּאן שֶׁלֹּא נָתְנוּ הַדָּם אֶלָּא מִבְּפָנִים:
וראיתי את הדם. הַכֹּל גָּלוּי לְפָנָיו, אֶלָּא אָמַר הַקָּבָ"ה, נוֹתֵן אֲנִי אֶת עֵינַי לִרְאוֹת שֶׁאַתֶּם עֲסוּקִים בְּמִצְוָתַי, ופוֹסֵחַ אֲנִי עֲלֵיכֶם (שם):
ופסחתי. וְחָמַלְתִּי, וְדוֹמֶה לוֹ "פָּסֹחַ וְהִמְלִיט" (ישעיהו ל"א). וַאֲנִי אוֹמֵר, כָּל פְּסִיחָה לְשׁוֹן דִּלּוּג וּקְפִיצָה. ופסחתי, מְדַלֵּג הָיָה מִבָּתֵּי יִשְׂרָאֵל לְבָתֵּי מִצְרִיִּים, שָׁהָיוּ שְׁרוּיִים זֶה בְּתוֹךְ זֶה, וְכֵן "פּוֹסְחִים עַל שְׁתֵּי הַסְּעִפִּים" (מלכים א י"ח), וְכֵן כָּל הַפְּסָחִים – הוֹלְכִים בְּקוֹפְצִים, וְכֵן "פָּסֹחַ וְהִמְלִיט" – מְדַלֵּג וּמְמַלְּטוֹ מִבֵּין הַמּוּמָתִים:
ולא יהיה בכם נגף. אֲבָל הַוָּה הוּא בַּמִּצְרִים. הֲרֵי שָׁהָיָה מִצְרִי בְּבֵיתוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל, יָכוֹל יִמָּלֵט? תַּ"לְ "וְלֹא יִהְיֶה בָכֶם נֶגֶף", אֲבָל הַוָּה בַּמִּצְרִים שֶׁבְּתֵיכֶם. הֲרֵי שָׁהָיָה יִשְׂרָאֵל בְּבֵיתוֹ שֶׁל מִצְרִי, שׁוֹמֵעַ אֲנִי יִלְקֶה כְּמוֹתוֹ, תַּ"לְ "וְלֹא יִהְיֶה בָכֶם נֶגֶף" (מכילתא):

Verse 14

לזכרון. לְדוֹרוֹת:
וחגתם אתו. יוֹם שֶׁהוּא לְךָ לְזִכָּרוֹן אַתָּה חוֹגְגוֹ. וַעֲדַיִן לֹא שָׁמַעְנוּ אֵיזֶהוּ יוֹם הַזִּכָּרוֹן, תַּ"לְ "זָכוֹר אֶת הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יְצָאתֶם" (שמות י"ג), לְמָדְנוּ, שֶׁיּוֹם הַיְצִיאָה הוּא יוֹם שֶׁל זִכָּרוֹן. וְאֵי זֶה יוֹם יָצְאוּ? תַּ"לְ "מֻמָּחֶרֶת הַפֶּסַח יָצְאוּ" (במדבר ל"ג), הֲוֵי אוֹמֵר יוֹם חֲמִשָּׁה עָשָׂר בְּנִיסָן הוּא שֶׁל יוֹם טוֹב, שֶׁהֲרֵי לֵיל חֲמִשָּׁה עָשָׂר אָכְלוּ אֶת הַפֶּסַח וְלַבֹּקֶר יָצְאוּ (מכילתא):
לדרתיכם וגו'. שׁוֹמֵעַ אֲנִי מִעוּט דּוֹרוֹת שְׁנַיִם, תַּ"לְ "חֻקַּת עוֹלָם תְּחָגֵּהוּ" (שם):

Verse 15

שבעת ימים. שט"ין"א שֶׁל יָמִים:
שבעת ימים מצות תאכלו. וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר "שֵׁשֶׁת יָמִים תֹּאכַל מַצּוֹת" (דברים ט"ז) לְמֵד עַל שְׁבִיעִי שֶׁל פֶּסַח שֶׁאֵינוֹ חוֹבָה לֶאֱכֹל מַצָּה, וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יֹאכַל חָמֵץ; מִנַּיִן אַף שִׁשָּׁה רִאשׁוֹנִים? תַּ"לְ "שֶׁשֶׁת יָמִים". זוֹ מִדָּה בַּתּוֹרָה, דָּבָר שֶׁהָיָה בִּכְלָל וְיָצָא מִן הַכְּלָל לְלַמֵּד, לֹא לְלַמֵּד עַל עַצְמוֹ בִּלְבַד יָצָא, אֶלָּא לְלַמֵּד עַל הַכְּלָל כֻּלּוֹ יָצָא, מַה שְּׁבִיעִי רִאשׁוֹן אַף שִׁשָּׁה רִאשׁוֹנִים; יָכוֹל אַף הַלַּיְלָה הָרִאשׁוֹן רִאשׁוֹן, תַּ"לְ "בָּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מַצֹּת" – הַכָּתוּב קָבָעוֹ חוֹבָה (פסחים ק"כ):
אך ביום הראשון תשביתו שאור. מֵעֶרֶב יוֹם טוֹב, וְקָרוּי רִאשׁוֹן לְפִי שֶׁהוּא לִפְנֵי הַשִּׁבְעָה; ומָצִינוּ מֻקְדָּם קָרוּי רִאשׁוֹן, "הֲרִאשׁוֹן אָדָם תִּוָּלֵד" (איוב ט"ו) – הַלִּפְנֵי אָדָם נוֹלַדְתָּ; או אֵינוֹ אֶלָּא רִאשׁוֹן שֶׁל שִׁבְעָה? תַּ"לְ "לֹא תִשְׁחַט עַל חָמֵץ וְגו'" (שמות ל"ד) – לֹא תִשְׁחַט הַפֶּסַח וַעֲדַיִן חָמֵץ קַיָּם (פסחים ה'):
הנפש ההוא. כְּשֶׁהִיא בְנַפְשָׁהּ וּבְדַעְתָּהּ – פֵּרַט לְאָנוּס (מכילתא):
מישראל. שׁוֹמֵעַ אֲנִי תִּכְרֹת מִיִּשְׂרָאֵל וְתֵלֵךְ לָהּ לְעַם אַחֵר, תַּ"לְ בְּמָקוֹם אַחֵר "מִלְּפָנַי" (ויקרא כ"ב) – בְּכָל מָקוֹם שֶׁהוּא רִשּׁוּתִי:

Verse 16

(מכילתא) מקרא קדש. מקרא שֵׁם דָּבָר; קְרָא אותו קדש לַאֲכִילָה ושְׁתִיָה וּכְסוּת:
(שם) לא יעשה בהם. אֲפִלּוּ עַל יְדֵי אֲחֵרִים:
(ביצה כ"ח) הוא לבדו. "הוּא" וְלֹא מַכְשִׁירָיו שֶׁאֶפְשָׁר לַעֲשׂוֹתָן מֵעֶרֶב יוֹם טוֹב הוּא:
(מכילתא) לכל נפש. אֲפִלּוּ לִבְהֵמָה; יָכוֹל אַף לַגּוִים, תַּלְמוּד לוֹמַר לָכֶם לכל נפש:

Verse 17

ושמרתם את המצות. שֶׁלֹּא יָבֹאוּ לִידֵי חִמּוּץ; מִכָּאן אָמְרוּ תָּפַח תִּלְטֹשׁ בְּצוֹנֵן, רַבִּי יאֹשִׁיָה
אוֹמֵר אַל תְּהִי קוֹרֵא אֶת הַמַּצּוֹת, אֶלָּא אֶת הַמִּצְוֹות – כְּדֶרֶךְ שֶׁאֵין מַחֲמִיצִין אֶת הַמַּצָּה, כָּךְ
(שם) אֵין מַחֲמִיצִין אֶת הַמִּצְוָה, אֶלָּא אִם בָּאָה לְיָדֶךָ, עֲשֵׂה אוֹתָהּ מִיָּד:
ושמרתם את היום הזה. מִמְּלָאכָה:
לדרתיכם חקת עולם. לְפִי שֶׁלֹּא נֶאֱמַר דורות וְ חקת עולם עַל הַמְּלָאכָה אֶלָּא עַל הַחֲגִיגָה,
לְכָךְ חָזַר וּשְׁנָאוֹ כָּאן, שֶׁלֹּא תֹּאמַר אַזְהָרַת כל מלאכה לא יעשה לֹא לְדורות נֶאֱמְרָה אֶלָּא
לְאוֹתוֹ הַדּוֹר:

Verse 18

עד יום האחד ועשרים. לָמָּה נֶאֱמַר? וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר "שִׁבְעַת יָמִים"? לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר יָמִים,
(מכילתא) לֵילוֹת מִנַּיִן? תַּ"ל עד יום האחד ועשרים וגו':

Verse 19

לא ימצא בבתיכם. מִנַּיִן לַגְּבוּלִין? תַּלְמוּד לוֹמַר "בְּכָל גְּבוּלֶךָ" (שמות י"ג); מַה תַּ"ל
בְּבָתֵּיכֶם? מַה בֵּיתְךָ בִּרְשׁוּתְךָ, אַף גְּבוּלְךָ שֶׁבִּרְשׁוּתְךָ, יָצָא חֲמֵצוֹ שֶׁל נָכְרִי שֶׁהוּא אֵצֶל יִשְׂרָאֵל
(מכילתא) וְלֹא קִבֵּל עָלָיו אַחֲרָיוּת:
כי כל אכל מחמצת. לַעֲנֹשׁ כָּרֵת עַל הַשְּׁאוֹר, וַהֲלֹא כְּבָר עָנַשׁ עַל הֶחָמֵץ? אֶלָּא שֶׁלֹּא תֹּאמַר
חָמֵץ שֶׁרָאוּי לַאֲכִילָה עָנַשׁ עָלָיו, שְׁאוֹר שֶׁאֵינוֹ רָאוּי לַאֲכִילָה לֹא יֵעָנֵשׁ עָלָיו; וְאֵם עָנַשׁ
עַל הַשְּׁאוֹר וְלֹא עָנַשׁ עַל הֶחָמֵץ, שְׁאוֹר שֶׁהוּא מְחַמֵּץ אֲחֵרִים עָנַשׁ עָלָיו, חָמֵץ
(מכילתא) שֶׁאֵינוֹ מְחַמֵּץ אֲחֵרִים לֹא יֵעָנֵשׁ עָלָיו, לְכָךְ נֶאֱמְרוּ שְׁנֵיהֶם:
(שם) בגר ובאזרח הארץ. לְפִי שֶׁהַנֵּס נַעֲשָׂה לְיִשְׂרָאֵל, הֵצְרַךְ לְרַבּוֹת אֶת הַגֵּרִים:

Verse 20

מחמצת לא תאכלו. אַזְהָרָה עַל אֲכִילַת שְׁאוֹר:
כל מחמצת. לְהָבִיא אֶת תַּעֲרֹבֶת:
בכל מושבתיכם תאכלו מצות. זֶה בָּא לְלַמֵּד שֶׁתְּהֵא רְאוּיָה לְהֵאָכֵל בְּכָל מוֹשְׁבֹתֵיכֶם, פָּרַט
(מכילתא) לְמַעֲשֵׂר שֵׁנִי וְחַלּוֹת תּוֹדָה:

Verse 21

משכו. מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ צאן יִמְשֹׁךְ מִשֶּׁלּוֹ:
(שם) וקחו. מִי שֶׁאֵין לוֹ יִקַּח מִן הַשּׁוּק:
למשפחתיכם. שֶׁה לְבֵית אָבוֹת:

Verse 22

אזוב. מִין יָרָק שֶׁיֵּשׁ לוֹ גִּבְעוֹלִין:
(שבת ק"ט) אגדת אזוב. שְׁלוֹשָׁה קְלָחִין קְרוּיִין אֲגֻדָּה:
אשר בסף. כְּמוֹ סִפּוֹת כֶּסֶף:
מן הדם אשר בסף. לָמָּה חָזַר וּשְׁנָאוֹ? שֶׁלֹּא תֹּאמַר טְבִילָה אַחַת לְשִׁלּוּשׁ הַמַּתָּנוֹת, לְכָךְ נֶאֱמַר
עוֹד אֲשֶׁר בַּסַּף, וְשֶׁתְּהֵא כָּל נְתִינָה וּנְתִינָה מִן הַדָּם אֲשֶׁר בַּסַּף, עַל כָּל הַגָּעָה טְבִילָה
(מכילתא):
ואתם לא תצאו וגו'. מַגִּיד, שֶׁמֵּאַחַר שֶׁנִּתְּנָה רְשׁוּת לַמַּשְׁחִית לְחַבֵּל, אֵינוֹ מַבְחִין בֵּין
צַדִּיק לְרָשָׁע (שם); וְלַיְלָה רְשׁוּת לַמַּזִּיקִים הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר "בּוֹ תִּרְמֹשׂ כָּל חַיְתוֹ יָעַר"
(תהלים ק"ד):

Verse 23

ופסח. וְתָמַל, וְיֵשׁ לוֹמַר וְדִלֵּג:

ולא יתן המשחית. וְלֹא יִתֵּן לוֹ יְכֹלֶת לָבֹא, כְּמוֹ "וְלֹא נְתָנוֹ אֱלֹהִים לְהָרַע עִמָּדִי" (בראשית ל"א):

Verse 24

Verse 25

והיה כי תבאו אל הארץ. תָּלָה הַכָּתוּב עֲבוֹדָה זוֹ בְּבִיאָתָם לָאָרֶץ, וְלֹא נִתְחַיְּבוּ בַּמִּדְבָּר אֶלָּא פֶּסַח אֶחָד שֶׁעָשׂוּ בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית עַל פִּי הַדִּבּוּר: כאשר דבר. וְהֵיכָן דִּבֶּר? "וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ וְגוֹ'" (שמות ו'):

Verse 26

Verse 27

ויקד העם. עַל בְּשׂוֹרַת הַגְּאֻלָּה וּבִיאַת הָאָרֶץ וּבְשׂוֹרַת הַבָּנִים שֶׁיִּהְיוּ לָהֶם:

Verse 28

וילכו ויעשו בני ישראל. וְכִי כְּבָר עָשׂוּ, וַהֲלֹא מֵרֹאשׁ חֹדֶשׁ נֶאֱמַר לָהֶם? אֶלָּא מִכָּאן שֶׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם מַעֲלָה עֲלֵיהֶם הַכָּתוּב כְּאִלּוּ עָשׂוּ (מכילתא): וילכו ויעשו. אַף הַהֲלִיכָה מָנָה הַכָּתוּב, לִתֵּן שָׂכָר לַהֲלִיכָה וְשָׂכָר לַעֲשִׂיָּה (שם): כאשר צוה ה' את משה ואהרן. לְהַגִּיד שִׁבְחָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא הִפִּילוּ דָּבָר מִכָּל מִצְוֹת מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן, וּמַהוּ כן עשו? אַף מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כֵּן עָשׂוּ (שם):

Verse 29

וה'. כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר "וַה'" הוּא וּבֵית דִּינוֹ, שֶׁהַיָּ"וּ לְשׁוֹן תּוֹסֶפֶת הוּא, כְּמוֹ פְּלוֹנִי וּפְלוֹנִי: הכה כל בכור. אַף שֶׁל אֵמָה אַחֶרֶת וְהוּא בְּמִצְרַיִם (מכילתא): מבכר פרעה. אַף פַּרְעֹה בְּכוֹר הָיָה, וְנִשְׁתַּיֵּר מִן הַבְּכוֹרוֹת, וְעָלָיו הוּא אוֹמֵר "בַּעֲבוּר הַרְאוֹתְךָ אֶת כֹּחִי" (שמות ט') – בְּיָם סוּף (מכילתא): עד בכור השבי. שֶׁהָיוּ שְׁמֻחִין לְאֵידָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל; וְעוֹד, שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ יְרֻאָתֵנוּ הֵבִיאָה הַפֶּרְעָנוּת; וּבְכוֹר הַשִּׁפְחָה בִּכְלָל הָיָה, שֶׁהָרֵי מָנָה מִן הֶחָשׁוּב שֶׁבְּכֻלָּן עַד הַפָּחוּת, וּבְכוֹר הַשִּׁפְחָה חָשׁוּב מִבְּכוֹר הַשְּׁבִי:

Verse 30

וקם פרעה. מִמִּטָּתוֹ: לילה. וְלֹא כְּדֶרֶךְ הַמְּלָכִים בְּשָׁלוֹשׁ שָׁעוֹת בַּיּוֹם (שם): הוא. תְּחִלָּה, וְאַחַר כָּךְ עבדיו, מְלַמֵּד שֶׁהָיָה הוּא מְחַזֵּר עַל בָּתֵּי עֲבָדָיו וּמַעֲמִידָן (שם): כי אין בית אשר אין שם מת. יֵשׁ שָׁם בְּכוֹר, מֵת, אֵין שָׁם בְּכוֹר, גָּדוֹל שֶׁבַּבַּיִת קָרוּי בְּכוֹר, שֶׁנֶּאֱמַר "אַף אֲנִי בְּכוֹר אֶתְּנֶהוּ" (תהילים פ"ט). דָּבָר אַחֵר, מִצְרִיּוֹת מְזֻנּוֹת תַּחַת בַּעְלֵיהֶן וְיוֹלְדוֹת מֵרָקִים פְּנוּיִים, וְהָיוּ לָהֶם בְּכוֹרוֹת הַרְבֵּה, פְּעָמִים חֲמִשָּׁה לְאִשָּׁה אַחַת, כָּל אֶחָד בְּכוֹר לְאָבִיו:

Verse 31

ויקרא למשה ולאהרן לילה. מַגִּיד שֶׁהָיָה מְחַזֵּר עַל פִּתְחֵי הָעִיר וְצוֹעֵק, הֵיכָן מֹשֶׁה שָׁרוּי? הֵיכָן אַהֲרֹן שָׁרוּי? (מכילתא): גם אתם. הַגְּבָרִים: גם בני ישראל. הַטַּף: ולכו עבדו את ה' כדברכם. הַכֹּל כְּמוֹ שֶׁאָמַרְתֶּם וְלֹא כְּשֶׁאָמַרְתִּי אֲנִי; בָּטֵל "לֹא אֲשַׁלְּחַ", בָּטֵל "מִי וָמִי הַהוֹלְכִים", בָּטֵל "רַק צֹאנְכֶם וּבְקָרְכֶם יֻצָּג":

Verse 32

גם צאנכם גם בקרכם קחו. ומהו כאשר דברתם? "גַּם אַתָּה תִּתֵּן בְּיָדֵנוּ זְבָחִים וְעֹלֹת"
(שמות י'), קְחוּ כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתֶּם:
וברכתם גם אתי. הִתְפַּלְלוּ עָלַי שֶׁלֹּא אָמוּת, שֶׁאֲנִי בְּכוֹר:

Verse 33

כלנו מתים. אָמְרוּ לֹא כְּגִזְרַת מֹשֶׁה הוּא, שֶׁהָרֵי אָמַר "וּמֵת כָּל בְּכוֹר", וְכָאן אַף הַפְּשׁוּטִים
מֵתִים, חֲמִשָּׁה אוֹ עֲשָׂרָה בְּבַיִת אֶחָד:

Verse 34

טרם יחמץ. הַמִּצְרִים לֹא הִנִּיחוּם לִשְׁהוֹת כְּדֵי חֲמוּץ:
משארתם. שְׁיָרֵי מַצָּה וּמָרוֹר.
על שכמם. אַעַ"פִּ שֶׁבְּהֵמוֹת הָרִבֵּה הוֹלִיכוּ עִמָּהֶם, מְחַבְּבִים הָיוּ אֶת הַמִּצְוָה:

Verse 35

כדבר משה. שֶׁאָמַר לָהֶם בְּמִצְרַיִם, "וְיִשְׁאֲלוּ אִישׁ מֵאֵת רֵעֵהוּ":
ושמלת. אַף הֵן הָיוּ חֲשׁוּבוֹת לָהֶם מִן הַכֶּסֶף וּמִן הַזָּהָב, וְהַמְאֻחָר בַּפָּסוּק חָשׁוּב:

Verse 36

וישאלום. אַף מַה שֶּׁלֹּא הָיוּ שׁוֹאֲלִים מֵהֶם הָיוּ נוֹתְנִים לָהֶם, אַתָּה אוֹמֵר אֶחָד? טֹל שְׁנַיִם
וָלֵךְ.
וינצלו. וְרוֹקְנוּ:

Verse 37

מרעמסס סכתה. מֵאָה וְעֶשְׂרִים מִיל הָיוּ, וּבָאוּ שָׁם לִפְנֵי שָׁעָה, שֶׁנֶּאֱמַר "וָאֶשָּׂא אֶתְכֶם עַל
כַּנְפֵי נְשָׁרִים" (שמות י"ט)
הגברים. מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וָמַעְלָה (שה"ש רבה ג, ו):

Verse 38

ערב רב. תַּעֲרֹבֶת אֻמּוֹת שֶׁל גֵּרִים:

Verse 39

עגת מצות. חֲרָרָה שֶׁל מַצָּה; בָּצַק שֶׁלֹּא הֶחֱמִיץ קָרוּי מַצָּה
וגם צדה לא עשו להם. לַדֶּרֶךְ. מַגִּיד שִׁבְחָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל, שֶׁלֹּא אָמְרוּ הֵיאַךְ נֵצֵא לַמִּדְבָּר בְּלֹא
צֵידָה? אֶלָּא הֶאֱמִינוּ וְהָלְכוּ; הוּא שֶׁמִּפֹּרָשׁ בַּקַּבָּלָה, "זָכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרַיִךְ אַהֲבַת
כְּלוּלֹתָיִךְ לֶכְתֵּךְ אַחֲרַי בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה" (ירמיהו ב'), מַה שָּׁכָר מְפֹרָשׁ אַחֲרָיו?
"קֹדֶשׁ יִשְׂרָאֵל לַה' וְגוֹ'":

Verse 40

אשר ישבו במצרים. אֲשֶׁר שָׁבְתָה הַיְשִׁיבוֹת שֶׁיָּשְׁבוּ גֵּרִים בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם:
שלשים שנה וארבע מאות שנה. בֵּין הַכֹּל, מִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק עַד עַכְשָׁו, הָיוּ אַרְבַּע מֵאוֹת,
מִשֶּׁהָיָה לוֹ זֶרַע לְאַבְרָהָם נִתְקַיֵּם כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֶךָ, וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה הָיוּ מִשֶּׁנִּגְזְרָה גְּזֵרַת
בֵּין הַבְּתָרִים עַד שֶׁנּוֹלַד יִצְחָק; וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לְבַדָּהּ, שֶׁהֲרֵי קְהָת מִן
הַבָּאִים עִם יַעֲקֹב הָיָה, צֵא וַחֲשֹׁב כָּל שְׁנוֹתָיו וְכָל שְׁנוֹת עַמְרָם בְּנוֹ וּשְׁמוֹנִים שֶׁל מֹשֶׁה, לֹא
תִמְצָאֵם כָּל כָּךְ, וְעַל כָּרְחֵךְ הָרִבֵּה שָׁנִים הָיוּ לְקְהָת עַד שֶׁלֹּא יָרַד לְמִצְרַיִם, וְהָרְבֵּה מִשְּׁנוֹת
עַמְרָם נִבְלָעִים בִּשְׁנוֹת קְהָת, וְהָרְבֵּה מִשְּׁמוֹנִים שֶׁל מֹשֶׁה נִבְלָעִים בִּשְׁנוֹת עַמְרָם, הֲרֵי שֶׁלֹּא
תִמְצָא אַרְבַּע מֵאוֹת לְבֵיאַת מִצְרַיִם, וְהֶזְקֵקְתָּה לוֹמַר עַל כָּרְחֵךְ, שֶׁאַף שְׁאָר הַיְשִׁיבוֹת נִקְרְאוּ
גֵּרוּת וַאֲפִלּוּ בְּחֶבְרוֹן שֶׁנֶּאֱמַר "אֲשֶׁר גָּר שָׁם אַבְרָהָם וְיִצְחָק" (בראשית ל"ה), וְאוֹמֵר "אֶת
אֶרֶץ מְגֻרֵיהֶם אֲשֶׁר גָּרוּ בָהּ" (שמות ו'), לְפִיכָךְ אַתָּה צָרִיךְ לוֹמַר "כִּי גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ"
מִשֶּׁהָיָה לוֹ זֶרַע, וּכְשֶׁתִּמְנֶה ת' שָׁנָה מִשֶּׁנּוֹלַד יִצְחָק, תִּמְצָא מִבְּיאָתָן לְמִצְרַיִם עַד יְצִיאָתָן
ר"י, וְזֶה אֶחָד מִן הַדְּבָרִים שֶׁשִּׁנּוּ לְתַלְמֵי הַמֶּלֶךְ (מגילה ט'):

Verse 41

ויהי מקץ שלשים שנה וגו' ויהי בעצם היום הזה. מַגִּיד, שֶׁכֵּיוָן שֶׁהִגִּיעַ הַקֵּץ לֹא עִכְּבָן
הַמָּקוֹם כְּהֶרֶף עַיִן – בט"ו בְּנִיסָן בָּאוּ מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת אֵצֶל אַבְרָהָם לְבַשְּׂרוֹ, וּבט"ו בְּנִיסָן
נוֹלַד יִצְחָק, וּבט"ו בְּנִיסָן נִגְזְרָה גְּזֵרַת בֵּין הַבְּתָרִים:

Verse 42

ליל שמרים. שֶׁהָיָה הַקָּבָ"ה שׁוֹמֵר וּמְצַפֶּה לוֹ, לְקַיֵּם הַבְטָחָתוֹ להוציאם מארץ מצרים :
הוא הלילה הזה לה'. הוּא הַלַּיְלָה שֶׁאָמַר לְאַבְרָהָם, בַּלַּיְלָה הַזֶּה אֲנִי גוֹאֵל אֶת בָּנֶיךָ
(מכילתא):
שמרים לכל בני ישראל לדרתם. מְשֻׁמָּר וּבָא מִן הַמַּזִּיקִין, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "וְלֹא יִתֵּן
הַמַּשְׁחִית וְגו'" (פסחים ק"ט):

Verse 43

זאת חקת הפסח. בֵּי"ד בְּנִיסָן נֶאֱמְרָה לָהֶם פָּרָשָׁה זוֹ:
כל בן נכר. שֶׁנִּתְנַכְּרוּ מַעֲשָׂיו לְאָבִיו שֶׁבַּשָּׁמַיִם, וְאֶחָד הַגּוֹי וְאֶחָד יִשְׂרָאֵל מְשֻׁמָּד בְּמַשְׁמָע
(מכילתא):

Verse 44

ומלתה אתו אז יאכל בו. רַבּוֹ, מַגִּיד שֶׁמִּילַּת עֲבָדָיו מְעַכַּבְתּוֹ מִלֶּאֱכֹל בַּפֶּסַח, דִּבְרֵי רַבִּי
יְהוֹשֻׁעַ. רַבִּי אֶלְיעֶזֶר אוֹמֵר, אֵין מִילַּת עֲבָדָיו מְעַכַּבְתּוֹ מִלֶּאֱכֹל בַּפֶּסַח, אִם כֵּן מָה תַּ"ל אז
יאכל בו? הָעֶבֶד:

Verse 45

תושב. זֶה גֵּר תּוֹשָׁב:
ושכיר. זֶה גּוֹי, וּמָה תַּ"ל, וַהֲלֹא עֲרֵלִים הֵם, וְנֶאֱמַר וכל ערל לא יאכל בו? אֶלָּא כְּגוֹן
עֲרָבִי מָהוּל וְגִבְעוֹנִי מָהוּל וְהוּא תּוֹשָׁב אוֹ שָׂכִיר (שם):

Verse 46

בבית אחד יאכל. בַּחֲבוּרָה אַחַת, שֶׁלֹּא יֵעָשׂוּ הַנִּמְנִין עָלָיו שְׁתֵּי חֲבוּרוֹת וְיַחֲלְקוּהוּ. אַתָּה
אוֹמֵר בַּחֲבוּרָה אַחַת אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא בְּבַיִת אֶחָד כְּמַשְׁמָעוֹ, וּלְלַמֵּד שֶׁאִם הִתְחִילוּ וְהָיוּ אוֹכְלִים
בֶּחָצֵר וְיָרְדוּ גְּשָׁמִים שֶׁלֹּא יִכָּנְסוּ לַבַּיִת? תַּלְמוּד לוֹמַר, "עַל הַבָּתִּים אֲשֶׁר יֹאכְלוּ אֹתוֹ
בָּהֶם", מִכָּאן שֶׁהָאוֹכֵל אוֹכֵל בִּשְׁנֵי מְקוֹמוֹת:
לא תוציא מן הבית. מִן הַחֲבוּרָה:
ועצם לא תשברו בו. הָרָאוּי לַאֲכִילָה, כְּגוֹן שֶׁיֵּשׁ עָלָיו כַּזַּיִת בָּשָׂר, יֵשׁ בּוֹ מִשּׁוּם שְׁבִירַת עֶצֶם
עֶצֶם, אֵין עָלָיו כַּזַּיִת בָּשָׂר אֵין בּוֹ מִשּׁוּם שְׁבִירַת עֶצֶם:

Verse 47

כל עדת ישראל יעשו אתו. לָמָּה נֶאֱמַר, לְפִי שֶׁהוּא אוֹמֵר בְּפֶסַח מִצְרַיִם "שֶׂה לְבֵית אָבוֹת",
שֶׁנִּמְנוּ עָלָיו לַמִּשְׁפָּחוֹת, יָכוֹל אַף פֶּסַח דּוֹרוֹת כֵּן? תַּ"ל כל עדת ישראל יעשו אתו :

Verse 48

ועשה פסח. יָכוֹל כָּל הַמִּתְגַּיֵּר יַעֲשֶׂה פֶּסַח מִיָּד, תַּלְמוּד לוֹמַר והיה כאזרח הארץ, מָה
אֶזְרָח בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר אַף גֵּר בְּאַרְבָּעָה עָשָׂר (שם):
וכל ערל לא יאכל בו. לְהָבִיא אֶת שֶׁמֻּתּוּ אֶחָיו מֻחָמֶת מִילָה, שֶׁאֵינוֹ מוּמָר לַעֲרֵלוּת וְאֵינוֹ
לָמֵד מִ"בֶּן נֵכָר לֹא יֹאכַל בּוֹ" (שם):

Verse 49

תורה אחת וגו'. לְהַשְׁווֹת גֵּר לָאֶזְרָח אַף לְשָׁאָר מִצְווֹת שֶׁבַּתּוֹרָה (שם):

Chapter 13

Verse 1

Verse 2

פטר כל רחם. שֶׁפָּתַח הָרֶחֶם תְּחִלָּה, כְּמוֹ: "פּוֹטֵר מַיִם רֵאשִׁית מָדוֹן" (משלי י"ז), וְכֵן
"יַפְטִירוּ בְשָׂפָה" (תהלים כ"ב) – יִפְתְּחוּ שְׂפָתַיִם:
לי הוא. לְעַצְמִי קָנִיתִי, עַ"י שֶׁהֵכַּיתִי בְּכוֹרֵי מִצְרַיִם:

Verse 3

זכור את היום הזה. לְמֵד, שֶׁמַּזְכִּירִין יְצִיאַת מִצְרַיִם בְּכָל יוֹם:

Verse 4

בחדש האביב. וְכִי לֹא הָיוּ יוֹדְעִין בְּאֵיזֶה חֹדֶשׁ? אֶלָּא כָּךְ אָמַר לָהֶם, רְאוּ חֶסֶד
שֶׁגְּמַלְכֶם, שֶׁהוֹצִיא אֶתְכֶם בְּחֹדֶשׁ שֶׁהוּא כָשֵׁר לָצֵאת, לֹא חַמָּה וְלֹא צִנָּה וְלֹא גְּשָׁמִים, וְכֵן הוּא
אוֹמֵר, "מוֹצִיא אֲסִירִים בַּכּוֹשָׁרוֹת" (תהלים ס"ח) – חֹדֶשׁ שֶׁהוּא כָשֵׁר לָצֵאת (מכילתא):

Verse 5

אל ארץ הכנעני וגו'. וַאֲע"פִ שֶׁלֹּא מָנָה אֶלָּא חֲמִשָּׁה עֲמָמִין, כָּל ז' גוֹיִם בְּמַשְׁמָע, שֶׁכֻּלָּן
בִּכְלַל כְּנַעֲנִי הֵם וַאֲחַת מִמִּשְׁפָּחוֹת כְּנַעַן הָיְתָה שֶׁלֹּא נִקְרָא לָהּ שֵׁם אֶלָּא כְּנַעֲנִי:
נשבע לאבתיך. בְּאַבְרָהָם הוּא אוֹמֵר "בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת ה' אֶת אַבְרָם וְגוֹ'" (בראשית
ט"ו), וּבְיִצְחָק הוּא אוֹמֵר "גּוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת" (שם כ"ו), וּבְיַעֲקֹב הוּא אוֹמֵר "הָאָרֶץ אֲשֶׁר
אַתָּה שׁוֹכֵב עָלֶיהָ" (שם כ"ח):
זבת חלב ודבש. חָלָב זָב מִן הָעִזִּים, וְהַדְּבַשׁ זָב מִן הַתְּמָרִים וּמִן הַתְּאֵנִים:
את העבדה הזאת. שֶׁל פֶּסַח; וַהֲלֹא כְּבָר נֶאֱמַר לְמַעְלָה "וְהָיָה כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ וְגוֹ'",
וְלָמָּה חָזַר וְשָׁנָאָה? בְּשְׁבִיל דָּבָר שֶׁנִּתְחַדֵּשׁ בָּהּ, בְּפָרָשָׁה רִאשׁוֹנָה נֶאֱמַר "וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ
אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם" — בְּבֵן רָשָׁע הַכָּתוּב מְדַבֵּר שֶׁהוֹצִיא אֶת עַצְמוֹ מִן
הַכְּלָל, וְכָאן "וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ" — בְּבֵן שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאֹל, וְהַכָּתוּב מְלַמֶּדְךָ, שֶׁתִּפְתַּח לוֹ אַתָּה
בְּדִבְרֵי אַגָּדָה הַמּוֹשְׁכִין אֶת הַלֵּב (מכילתא):

Verse 6

Verse 7

Verse 8

בעבור זה. בַּעֲבוּר שֶׁאֲקַיֵּם מִצְוֹתָיו, כְּגוֹן פֶּסַח מַצָּה וּמָרוֹר הַלָּלוּ:
עשה ה' לי. רָמַז תְּשׁוּבָה לְבֵן רָשָׁע, לוֹמַר עָשָׂה ה' לִי, וְלֹא לְךָ, שֶׁאִלּוּ הָיִיתָ שָׁם לֹא
הָיִיתָ כְּדַאי לְגָאֵל (מכילתא):

Verse 9

והיה לך לאות. יְצִיאַת מִצְרַיִם תִּהְיֶה לְךָ לְאוֹת :
על ידך ולזכרון בית עיניך. שֶׁתִּכְתֹּב הַפָּרָשִׁיוֹת הַלָּלוּ וְתַקְשֵׁרֵם בָּרֹאשׁ וּבַזְּרוֹעַ:
על ידך. עַל יַד שֶׁמֹּאל, לְפִיכָךְ יָדְכָה מָלֵא בְּפָרָשָׁה שְׁנִיָּה, לִדְרֹשׁ בָּהּ יַד שֶׁהִיא כֵהָה (מנחות
ל"ו):

Verse 10

מימים ימימה. מִשָּׁנָה לְשָׁנָה (שם):

Verse 11

(והיה כי יבאך. יֵשׁ מְרַבּוֹתֵינוּ שֶׁלָּמְדוּ מִכָּאן שֶׁלֹּא קָדְשׁוּ בְּכוֹרוֹת הַנּוֹלָדִים בַּמִּדְבָּר,
):וְהָאוֹמֵר קָדְשׁוּ, מְפֹרָשׁ בִּיאָה זוֹ אִם תְּקָיְמוּהוּ בַּמִּדְבָּר תִּזְכּוּ לִכָּנֵס לָאָרֶץ וּתְקָיְמוּהוּ שָׁם
:נשבע לך. וְהֵיכָן נִשְׁבַּע לָהֶן? "וְהֵבֵאתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָשָׂאתִי וְגוֹ'" (שמות ו')
:ונתנה לך. תְּהֵא בְּעֵינֶיךָ כְּאִלּוּ נִתְּנָה לְךָ בּוֹ בַּיּוֹם, וְאַל תְּהִי בְּעֵינֶיךָ כִּירֻשַּׁת אָבוֹת

Verse 12

והעברת. אֵין וְהַעֲבַרְתָּ אֶלָּא לְשׁוֹן הַפְרָשָׁה, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "וְהַעֲבַרְתָּ אֶת נַחֲלָתוֹ לְבִתּוֹ"
(במדבר כ"ז) (מכילתא):
שגר בהמה. נֶפֶל שֶׁשִּׁגְּרַתּוּ אִמּוֹ וְשִׁלְּחַתּוּ בְּלֹא עִתּוֹ; וְלִמֶּדְךָ הַכָּתוּב שֶׁהוּא קָדוֹשׁ בִּבְכוֹרָה
לִפְטֹר אֶת הַבָּא אֲחָרָיו וְאַף שֶׁאֵין נֶפֶל קָרוּי שֶׁגֶר, כְּמוֹ "שְׁגַר אֲלָפֶיךָ" (דברים ז'), אֲבָל
זֶה לֹא בָא אֶלָּא לְלַמֵּד עַל הַנֶּפֶל שֶׁהֲרֵי כְּבָר כָּתַב כָּל פֶּטֶר רֶחֶם. וְאִ"תּ אַף בְּכוֹר בְּהֵמָה טְמֵאָה
בְּמַשְׁמָע, בָּא וּפֵרֵשׁ בְּמָקוֹם אַחֵר "בִּבְקָרְךָ וּבְצֹאנְךָ" (דברים ט"ו). לָשׁוֹן אַחֵר יֵשׁ לְפָרֵשׁ,
":וְהַעֲבַרְתָּ כָּל פֶּטֶר רֶחֶם" — בִּבְכוֹר אָדָם הַכָּתוּב מְדַבֵּר

Verse 13

פטר חמור. וְלֹא פֶּטֶר שְׂאֵר בְּהֵמָה טְמֵאָה; וּגְזֵרַת הַכָּתוּב הִיא לְפִי שֶׁנִּמְשְׁלוּ בְּכוֹרֵי מִצְרַיִם
לַחֲמוֹרִים; וְעוֹד, שֶׁסִּיְּעוּ אֶת יִשְׂרָאֵל בִּיצִיאָתָן, שֶׁאֵין לְךָ אֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא נָטַל הַרְבֵּה
:חֲמוֹרִים מִמִּצְרַיִם טְעוּנִים מִכַּסְפָּם וּמִזְהָבָם שֶׁל מִצְרִים
:תפדה בשה. נוֹתֵן שֶׂה לַכֹּהֵן וּפֶטֶר חֲמוֹר מֻתָּר בַּהֲנָאָה וְהַשֶּׂה חֻלִּין בְּיַד כֹּהֵן (בכורות ט')
וערפתו. עוֹרְפוֹ בְּקוֹפִיץ מֵאֲחוֹרָיו וְהוֹרְגוֹ; הוּא הִפְסִיד מָמוֹנוֹ שֶׁל כֹּהֵן, לְפִיכָךְ יַפְסִיד
:מָמוֹנוֹ (שם י')
:וכל בכור אדם בבניך תפדה. חָמֵשׁ סְלָעִים פִּדְיוֹנוֹ קָצוּב בְּמָקוֹם אַחֵר (במדבר י"ח)

Verse 14

כי ישאלך בנך מחר. יֵשׁ מָקוֹם שֶׁהוּא עַכְשָׁיו וְיֵשׁ מָקוֹם שֶׁהוּא לְאַחַר זְמַן, כְּגוֹן זֶה, וּכְגוֹן
":וְלֹא יֹאמְרוּ בָּנֵיכֶם מָחָר לְבָנֵינוּ" (יהושע כ"ב), דִּבְנֵי גָד וְדִבְנֵי רְאוּבֵן
מה זאת. זֶה תִּינוֹק טִפֵּשׁ שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לְהַעֲמִיק שְׁאֵלָתוֹ וְסוֹתֵם וְשׁוֹאֵל "מַה זֹּאת?",
וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר "מָה הָעֵדֹת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים וְגוֹ'" (דברים ו'), הֲרֵי זֹאת
שְׁאֵלַת בֵּן חָכָם; דִּבְּרָה תוֹרָה כְּנֶגֶד אַרְבָּעָה בָנִים — רָשָׁע, וְשֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִשְׁאֹל, וְהַשּׁוֹאֵל
:דֶּרֶךְ סְתוּמָה, וְהַשּׁוֹאֵל דֶּרֶךְ תָּכְמָה (מכילתא)

Verse 15

Verse 16

ולטוטפת. תְּפִלִּין; וְעַל שֵׁם שֶׁהֵם אַרְבָּעָה בָּתִּים קְרוּיִין טטפת – "טט" בְּכַתְפֵּי שְׁתֵּים, "פת"
בְּאַפְרִיקִי שְׁתַּיִם (סנהדרין ד'). וּמְנַחֵם חִבְּרוֹ עִם "וְהַטֵּף אֶל דָּרוֹם" (יחזקאל כ"א), "אַל
תַּטִּיפוּ" (מיכה ב'), לְשׁוֹן דִּבּוּר, כְּמוֹ וּלְזִכָּרוֹן, שֶׁהָרוֹאֶה אוֹתָם קָשׁוּר בֵּין הָעֵינַיִם,
:יִזְכֹּר הַנֵּס וְיִדַּבֵּר בּוֹ

Verse 17

ויהי בשלח פרעה, ולא נחם. נִהֲגָם, כְּמוֹ "לֵךְ נְחֵה אֶת הָעָם" (שמות ל"ב), "בְּהִתְהַלֶּכְךָ
:תַּנְחֶה אוֹתָךְ" (משלי ו')
כי קרוב הוא. וְנֹחַ לָשׁוּב בְּאוֹתוֹ הַדֶּרֶךְ לְמִצְרַיִם; וּמִדְרָשׁוֹ אַגָּדָה יֵשׁ הַרְבֵּה
בראתם מלחמה. כְּגוֹן מִלְחֶמֶת "וַיֶּרֶד הָעֲמָלֵקִי וְהַכְּנַעֲנִי וְגוֹ'" (במדבר י"ד), אִם הָלְכוּ
דֶּרֶךְ יָשָׁר חוֹזְרִים, וּמָה אִם כְּשֶׁהִקִּיפָם דֶּרֶךְ מְעֻקָּם אָמְרוּ "נִתְּנָה רֹאשׁ וְנָשׁוּבָה מִצְרָיְמָה"
(שם), אִם הוֹלִיכָם בְּפִשּׁוּטָה עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה:
:פן ינחם. יַחְשְׁבוּ מַחֲשָׁבָה עַל שְׁיָצְאוּ וְיִתְנוּ לֵב לָשׁוּב

Verse 18

וּיסב. הֶסְבָּם מִן הַדֶּרֶךְ הַפְּשׁוּטָה לַדֶּרֶךְ הָעֲקוּמָה
ים סוף. כְּמוֹ לְיַם סוּף, וְסוּף הוּא לְשׁוֹן אֶגֶם שֶׁגְּדֵלִים בּוֹ קָנִים, כְּמוֹ "וַתָּשֶׂם בַּסּוּף"
(שמות ב'), "קָנֶה וָסוּף קָמֵלּוּ" (ישעיהו י"ט):
וחמשים. אֵין חֲמוּשִׁים אֶלָּא מְזֻיָּנִים; (לְפִי שֶׁהֶסְבָּן בַּמִּדְבָּר הוּא גָּרַם לָהֶם שֶׁעָלוּ חֲמוּשִׁים,
שֶׁאִלּוּ הֶסְבָּן דֶּרֶךְ יְשׁוּב, לֹא הָיוּ מְחֻמָּשִׁים לָהֶם כָּל מַה שֶּׁצְּרִיכִין, אֶלָּא כְּאָדָם שֶׁעוֹבֵר מִמָּקוֹם
לְמָקוֹם וּבְדַעְתּוֹ לְקַנּוֹת שָׁם מַה שֶּׁיִּצְטָרֵךְ, אֲבָל כְּשֶׁהוּא פּוֹרֵשׁ לַמִּדְבָּר צָרִיךְ לְזַמֵּן לוֹ כָּל
הַצָּרֶךְ; וּמִקְרָא זֶה לֹא נִכְתַּב כִּי אִם לְשַׁבֵּר אֶת הָאָזֶן, שֶׁלֹּא תִתְמַהּ בְּמִלְחֶמֶת עֲמָלֵק וּבְמִלְחֶמֶת
סִיחוֹן וְעוֹג וּמִדְיָן מֵהֵיכָן הָיוּ לָהֶם כְּלֵי זַיִן שֶׁהִכּוּ אוֹתָם בַּחֶרֶב) וְכֵן הוּא אוֹמֵר "וְאַתֶּם
תַּעַבְרוּ חֲמֻשִׁים" (יהושע א'), וְכֵן תִּרְגְּמוֹ אֻנְקְלוֹס "מְזָרְזִין", כְּמוֹ "וַיָּרֶק אֶת חֲנִיכָיו"
(בראשית י"ד) – וְזָרִיז. דָּבָר אַחֵר, חֲמֻשִׁים אֶחָד מֵחֲמִשָּׁה יָצְאוּ וְאַרְבָּעָה חֲלָקִים מֵתוּ
בִּשְׁלֹשֶׁת יְמֵי אֲפֵלָה (מכילתא):

Verse 19

השבע השביע. הִשְׁבִּיעָם שֶׁיִּשְׁבְּיעוּ לִבְנֵיהֶם. וְלָמָּה לֹא הִשְׁבִּיעַ בָּנָיו שֶׁיִּשָּׂאוּהוּ לְאֶרֶץ כְּנַעַן
מִיָּד כְּמוֹ שֶׁהִשְׁבִּיעַ יַעֲקֹב? אָמַר יוֹסֵף, אֲנִי שַׁלִּיט הָיִיתִי בְּמִצְרַיִם וְהָיָה סֵפֶק בְּיָדִי לַעֲשׂוֹת,
אֲבָל בָּנַי לֹא יִנִּיחוּם מִצְרִים לַעֲשׂוֹת, לְכָךְ הִשְׁבִּיעָם לִכְשֶׁיִּגָּאֲלוּ וְיֵצְאוּ מִשָּׁם שֶׁיִּשָּׂאוּהוּ:
והעליתם את עצמתי מזה אתכם. לְאָחֳיו הִשְׁבִּיעַ כֵּן, לְמֻדָּנוּ שֶׁאַף עַצְמוֹת כָּל הַשְּׁבָטִים הֶעֱלוּ
עִמָּהֶם שֶׁנֶּאֱמַר אִתְּכֶם (מכילתא):

Verse 20

ויסעו מסכת. בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי, שֶׁהֲרֵי בָּרִאשׁוֹן בָּאוּ מֵרַעְמְסֵס לְסֻכּוֹת:

Verse 21

לנחתם הדרך. נָקוּד פַּתָּח שֶׁהוּא כְּמוֹ לְהַנְחוֹתָם, "לַרְאוֹתְכֶם בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר תֵּלְכוּ בָהּ" (דברים
א') שֶׁהוּא כְּמוֹ לְהַרְאוֹתְכֶם, אַף כָּאן לְהַנְחֹתָם עַ"י שֶׁלֹּא, וּמִי הוּא הַשָּׁלִיחַ? עַמּוּד הֶעָנָן;
וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּכְבוֹדוֹ מוֹלִיכוֹ לִפְנֵיהֶם, וּמִכָּל מָקוֹם אֶת עַמּוּד הֶעָנָן הֵכִין לְהַנְחוֹתָם
עַל יָדוֹ, שֶׁהֲרֵי עַ"י עַמּוּד הֶעָנָן הֵם הוֹלְכִים; עַמּוּד הֶעָנָן אֵינוֹ לְאוֹרָה אֶלָּא לְהוֹרוֹתָם
הַדֶּרֶךְ:

Verse 22

לא ימיש. הַקָּבָ"ה אֶת עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה; מַגִּיד שֶׁעַמּוּד הֶעָנָן מַשְׁלִים
לְעַמּוּד הָאֵשׁ וְעַמּוּד הָאֵשׁ מַשְׁלִים לְעַמּוּד הֶעָנָן, שֶׁעַד שֶׁלֹּא יִשְׁקַע זֶה עוֹלֶה זֶה:

Chapter 14

Verse 1

Verse 2

וישבו. לַאֲחוֹרֵיהֶם, לְצַד מִצְרַיִם הָיוּ מְקֹרְבִין כָּל יוֹם הַשְּׁלִישִׁי, כְּדֵי לְהַטְעוֹת אֶת פַּרְעֹה
שֶׁיֹּאמַר תּוֹעִים הֵם בַּדֶּרֶךְ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "וְאָמַר פַּרְעֹה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְגוֹ'":
ויחנו לפני פי החירת. הוּא פִּיתוֹם, וְעַכְשָׁו נִקְרָא פִּי הַחִירֹת עַל שֵׁם שֶׁנַּעֲשׂוּ שָׁם בְּנֵי
חוֹרִין; וְהֵם שְׁנֵי סְלָעִים גְּבוֹהִים זְקוּפִים וְהַגַּיְא שֶׁבֵּינֵיהֶם קָרוּי פִּי הַסְּלָעִים:
לפני בעל צפן. הוּא נִשְׁאַר מִכָּל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם כְּדֵי לְהַטְעוֹתָן, שֶׁיֹּאמְרוּ קָשָׁה יִרְאָתָן,
וְעָלָיו פֵּרֵשׁ אִיּוֹב "מַשְׁגִּיא לַגּוֹיִם וַיְאַבְּדֵם" (איוב י"ב):

Verse 3

ואמר פרעה. כְּשֶׁיִּשְׁמַע שֶׁהֵם שָׁבִים לַאֲחוֹרֵיהֶם:
לבני ישראל. עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְכֵן (פסוק יד) "ה' יִלָּחֵם לָכֶם" – עֲלֵיכֶם, (בראשית כ
י"ג) "אִמְרִי לִי אָחִי הוּא" – אִמְרִי עָלַי:

נבכים הם. כְּלוּאִים וּמְשֻׁקָּעִים, וּבְלַעַז שירי"ר, כְּמוֹ "נִבְכֵי יָם" (איוב ל"ח), "בְּעֻמָּק הַבָּכָא" (תהילים פ"ד) "מִבְּכִי נְהָרוֹת" (איוב כ"ח).
נבכים הם, כְּלוּאִים הֵם בַּמִּדְבָּר, שֶׁאֵינָן יוֹדְעִין לָצֵאת מִמֶּנּוּ וּלְהֵיכָן יֵלֵכוּ:

Verse 4

ואכבדה בפרעה. כְּשֶׁהַקָּבָּ"ה מִתְנַקֵּם בָּרְשָׁעִים שְׁמוֹ מִתְגַּדֵּל וּמִתְכַּבֵּד, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "וְנִשְׁפַּטְתִּי אִתּוֹ וְגוֹ'" וְאַחַר כָּךְ "וְהִתְגַּדַּלְתִּי וְהִתְקַדַּשְׁתִּי וְנוֹדַעְתִּי וְגוֹ'" (יחזקאל ל"ח), וְאוֹמֵר "שָׂמָה שַׁבַּר רִשְׁפֵּי קֶשֶׁת", וְאַחַר כָּךְ "נוֹדַע בִּיהוּדָה אֱלֹהִים" (תהלים ע"ו), וְאוֹמֵר "נוֹדַע ה' מִשְׁפָּט עָשָׂה" (שם ט'):
בפרעה ובכל חילו. הוּא הִתְחִיל בַּעֲבֵרָה וּמִמֶּנּוּ הִתְחִילָה הַפֻּרְעָנוּת:
ויעשו כן. לְהַגִּיד שִׁבְחָן, שֶׁשָּׁמְעוּ לְקוֹל מֹשֶׁה, וְלֹא אָמְרוּ הַאֵיךְ נִתְקָרֵב אֶל רוֹדְפֵינוּ? אָנוּ עֲנוּ (מכילתא) צְרִיכִים לִבְרֹחַ אֶלָּא אָמְרוּ אֵין לָנוּ לְקַיֵּם אֶלָּא דִּבְרֵי בֶן עַמְרָם:

Verse 5

ויגד למלך מצרים. אִיקְטוֹרִין שֶׁלַּח עִמָּהֶם, וְכֵיוָן שֶׁהִגִּיעוּ לִשְׁלֹשֶׁת יָמִים שָׁקְבָעוּ לֵילֵךְ וְלָשׁוּב וְרָאוּ שֶׁאֵינָן חוֹזְרִין לְמִצְרַיִם, בָּאוּ וְהִגִּידוּ לְפַרְעֹה בַּיּוֹם הָרְבִיעִי, בַּחֲמִישִׁי וּבַשִּׁשִּׁי רָדְפוּ אַחֲרֵיהֶם, לֵיל שְׁבִיעִי יָרְדוּ לַיָּם, בַּשַּׁחֲרִית אָמְרוּ שִׁירָה וְהוּא יוֹם שְׁבִיעִי שֶׁל פֶּסַח; לְכָךְ אָנוּ קוֹרִין הַשִּׁירָה בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי:
ויהפך. נֶהְפַּךְ מִמַּה שֶּׁהָיָה, שֶׁהָרֵי אָמַר לָהֶם "קוּמוּ צְאוּ מִתּוֹךְ עַמִּי" (שמות י"ב), וְנֶהְפַּךְ לֵב עֲבָדָיו, שֶׁהֵרֵי לְשֶׁעָבַר הָיוּ אוֹמְרִים לוֹ "עַד מָתַי יִהְיֶה זֶּה לָנוּ לְמוֹקֵשׁ" (שמות י'), וְעַכְשָׁיו נֶהְפְּכוּ לִרְדֹּף אַחֲרֵיהֶם בְּשָׁבִיל מָמוֹנָם שֶׁהִשְׁאִילוּם מעבדנו. מֵעֲבֹד אוֹתָנוּ:

Verse 6

ויאסר את רכבו. הוּא בְּעַצְמוֹ (מכילתא):
ואת עמו לקח עמו. מְשָׁכָם בִּדְבָרִים, לָקִינוּ וְנָטְלוּ מָמוֹנָנוּ וְשִׁלַּחְנוּם, בֹּאוּ עִמִּי וַאֲנִי לֹא אֶתְנַהֵג עִמָּכֶם כִּשְׁאָר מְלָכִים, דֶּרֶךְ שְׁאָר מְלָכִים עֲבָדָיו קוֹדְמִין לוֹ בַּמִּלְחָמָה, וַאֲנִי אֶקְדִּים לִפְנֵיכֶם, שֶׁנֶּאֱמַר וּפַרְעֹה הִקְרִיב – הִקְרִיב עַצְמוֹ וּמֵהֵר לִפְנֵי חֵילוֹתָיו –, דֶּרֶךְ שְׁאָר מְלָכִים לִטֹּל בְּזָה בָּרֹאשׁ כְּמוֹ שֶׁיִּבְחַר, אֲנִי אֶשְׁוֶה עִמָּכֶם בַּחֵלֶק שֶׁנֶּאֱמַר "אֲחַלֵּק שָׁלָל" (שמות ט"ו):

Verse 7

בחור. נִבְחָרִים, בָּחוּר לְשׁוֹן יָחִיד, כָּל רֶכֶב וָרֶכֶב שֶׁבְּמִנְיָן זֶה הָיָה בָּחוּר וכל רכב מצרים. וְעִמָּהֶם כָּל שְׁאָר הָרֶכֶב; וּמֵהֵיכָן הָיוּ הַבְּהֵמוֹת הַלָּלוּ? אִם תֹּאמַר מִשֶּׁל מִצְרַיִם, הֲרֵי נֶאֱמַר "וַיָּמָת כֹּל מִקְנֵה מִצְרָיִם" (שמות ט'), וְאִם מִשֶּׁל יִשְׂרָאֵל, וַהֲלֹא נֶאֱמַר "וְגַם מִקְנֵנוּ יֵלֵךְ עִמָּנוּ", מִשֶּׁל מִי הָיוּ? מִן הַיְרֵא אֶת דְּבַר ה'. מִכָּאן הָיָה רַ' שִׁמְעוֹן אוֹמֵר, כָּשֵׁר שֶׁבַּמִּצְרִים הָרֹג, טוֹב שֶׁבָּהֶם רְצֹץ אֶת מֹחַ (מכילתא) ושלשם על כלו. שָׂרֵי צְבָאוֹת, כְּתַרְגּוּמוֹ:

Verse 8

ויחזק ה' את לב פרעה. שֶׁהָיָה תוֹלֶה אִם לְרִדְּף אִם לָאו, וְחִזֵּק אֶת לִבּוֹ לִרְדֹּף (שם):
ביד רמה. בְּגִבּוּרָה גְּבוֹהָה וּמְפֻרְסֶמֶת:

Verse 9

Verse 10

ופרעה הקריב. הָיָה לוֹ לִכְתֹּב וּפַרְעֹה קָרַב, מַהוּ הִקְרִיב? הִקְרִיב עַצְמוֹ וְנִתְאַמֵּץ לְקַדֵּם לִפְנֵיהֶם כְּמוֹ שֶׁהִתְנָה עִמָּהֶם:
נסע אחריהם. בְּלֵב אֶחָד כְּאִישׁ אֶחָד. דָּבָר אַחֵר – וְהִנֵּה מִצְרַיִם נֹסֵעַ אַחֲרֵיהֶם, רָאוּ שֹׁר שֶׁל מִצְרַיִם נוֹסֵעַ מִן הַשָּׁמַיִם לַעְזֹר לְמִצְרַיִם; – תנחומא:
ויצעקו. תָּפְשׂוּ אֲמָנוּת אֲבוֹתָם – בְּאַבְרָהָם הוּא אוֹמֵר "אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר עָמַד שָׁם" (בראשית י"ט), בְּיִצְחָק "לָשׂוּחַ בַּשָּׂדֶה", (שם כ"ד), בְּיַעֲקֹב "וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם" (שם כ"ח):

Verse 11

המבלי אין קברים. וְכִי מֵחֲמַת חֶסְרוֹן קְבָרִים – שֶׁאֵין קְבָרִים בְּמִצְרַיִם לִקָּבֵר שָׁם – לְקַחְתָּנוּ מִשָּׁם. ש"י פו"ר פלינ"צא ד"י נו"ן פוש"יש בָּלַעַז:

Verse 12

אשר דברנו אליך במצרים. וְהֵיכָן דִּבְּרוּ? "יֵרָא ה' עֲלֵיכֶם וְיִשְׁפֹּט" (שמות ה') (מכילתא):
ממתנו. מֵאֲשֶׁר נָמוּת, וְאִם הָיָה נָקוּד מְלָאפוּם הָיָה נִבְאָר מִמִּיתָתֵנוּ, עַכְשָׁיו שֶׁנָּקוּד בְּשׁוּרֶק נִבְאָר מֵאֲשֶׁר נָמוּת וְכֵן "מִי יִתֵּן מוּתֵנוּ" (שמות ט"ז) – שֶׁנָּמוּת, וְכֵן "מִי יִתֵּן מוּתִי" דְּאַבְשָׁלוֹם (שמואל ב' י"ט) – שֶׁאָמוּת. כְּמוֹ "לְיוֹם קוּמִי לָעַד" (צפניה ג'), "עַד יוֹם שׁוּבִי בְּשָׁלוֹם" (דברי הימים ב' י"ח) – שֶׁאָקוּם, שֶׁאָשׁוּב:

Verse 13

כי אשר ראיתם את מצרים וגו'. מַה שֶּׁרְאִיתֶם אוֹתָם אֵינוֹ אֶלָּא הַיּוֹם הוּא שֶׁרְאִיתֶם אוֹתָם וְלֹא תוֹסִיפוּ עוֹד:

Verse 14

ילחם לכם. בְּשְׁבִילְכֶם; וְכֵן "כִּי ה' נִלְחָם לָהֶם", וְכֵן "אִם לָאֵל תְּרִיבוּן" (איוב י"ג), וְכֵן "וַאֲשֶׁר דִּבֶּר לִי" (בראשית כ"ד), וְכֵן "הַאַתֶּם תְּרִיבוּן לַבַּעַל" (שופטים ו'):

Verse 15

מה תצעק אלי. לְמָדְנוּ שֶׁהָיָה מֹשֶׁה עוֹמֵד וּמִתְפַּלֵּל, אָמַר לוֹ הַקָּבָ"ה, לֹא עֵת עַתָּה לְהַאֲרִיךְ בִּתְפִלָּה, שֶׁיִּשְׂרָאֵל נְתוּנִין בְּצָרָה (מכילתא). דָּ"אַ – מַה תִּצְעַק אֵלָי, עָלַי הַדָּבָר תָּלוּי וְלֹא עָלֶיךָ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר לְהַלָּן "עַל בָּנַי וְעַל פֹּעַל יָדַי תְּצַוֻּנִי" (ישעיהו מ"ה):
דבר אל בני ישראל ויסעו. אֵין לָהֶם אֶלָּא לִסַּע, שֶׁאֵין הַיָּם עוֹמֵד בִּפְנֵיהֶם, כְּדַאי הוּא זְכוּת אֲבוֹתֵיהֶם וְהָאֱמוּנָה שֶׁהֶאֱמִינוּ בִּי וְיָצְאוּ, לִקְרַע לָהֶם הַיָּם (מכילתא):

Verse 16

Verse 17

Verse 18

Verse 19

וילך מאחריהם. לְהַבְדִּיל בֵּין מַחֲנֵה מִצְרַיִם וּבֵין מַחֲנֵה יִשְׂרָאֵל וּלְקַבֵּל חִצִּים וּבָלִיסְטְרָאוֹת שֶׁל מִצְרַיִם. בְּכָל מָקוֹם הוּא אוֹמֵר מַלְאַךְ ה' וְכָאן מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים, אֵין אֱלֹהִים בְּכָל מָקוֹם אֶלָּא דַּיָּן, מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל נְתוּנִין בַּדִּין בְּאוֹתָהּ שָׁעָה אִם לְהִנָּצֵל אִם לְהֵאָבֵד עִם מִצְרַיִם (שם):
ויסע עמוד הענן. כְּשֶׁחָשְׁכָה וְהִשְׁלִים עַמּוּד הֶעָנָן לְעַמּוּד הַמַּחֲנֶה לְעַמּוּד הָאֵשׁ, לֹא נִסְתַּלֵּק הֶעָנָן כְּמוֹ שֶׁהָיָה רָגִיל לְהִסְתַּלֵּק עַרְבִית לְגַמְרֵי, אֶלָּא נָסַע וְהָלַךְ לוֹ מֵאֲחֵרֵיהֶם לְהַחֲשִׁיךְ לְמִצְרַיִם:

Verse 20

ויבא בין מחנה מצרים. מָשָׁל לְמֶהֱלֵךְ בַּדֶּרֶךְ וּבְנוֹ מְהַלֵּךְ לְפָנָיו, בָּאוּ לִסְטִים לִשְׁבּוֹתוֹ, נְטָלוֹ מִלְּפָנָיו וּנְתָנוֹ לְאַחֲרָיו, בָּא זְאֵב מֵאַחֲרָיו, נְתָנוֹ לְפָנָיו, בָּאוּ לִסְטִים לְפָנָיו וְזְאֵבִים מֵאַחֲרָיו, נְתָנוֹ עַל זְרוֹעוֹ וְנִלְחַם בָּהֶם, כָּךְ "וְאָנֹכִי תִרְגַּלְתִּי לְאֶפְרַיִם קָחָם עַל זְרוֹעֹתָיו" (הושע י"א) (מכילתא):
ויהי הענן והחשך. לְמִצְרַיִם:

ויאר עמוד האש את הלילה וישתף של
עמלק בצד מצרים:
(שם) ולא קרב זה אל זה. מחנה אל מחנה:

Verse 21

ברוח קדים עזה. ברוח קדים שהיא עזה שבכולן, היא הרוח שהקב"ה נפרע בה מן
הרשעים, שנאמר, "כרוח קדים אפיצם" (ירמיה י"ח), "יבוא קדים רוח ה'" (הושע
י"ג), "רוח הקדים שברך בלב ימים" (יחזקאל כ"ז), "הגה ברוחו הקשה ביום קדים"
(ישעיה כ"ז):
ויבקעו המים. כל מים שבעולם:

Verse 22

Verse 23

כל סוס פרעה. וכי סוס אחד היה? מגיד שאין כחם חשובין לפני המקום אלא כסוס
אחד (מכילתא):

Verse 24

באשמרת הבקר. שלשת חלקי הלילה קרויין אשמורה, ואותה שלפני הבקר קורא אשמורת
הבקר. ואומר אני, לפי שהלילה חלוק למשמרות שיר של מלאכי השרת, כת אחר כת,
"לשלשה חלקים, לכך קרוי אשמורת, וזהו שתרגם אנקלוס "מטרת":
וישקף. ויבט, כלומר פנה אליהם להשחיתם. ותרגומו "ואסתכי" אף הוא לשון הבטה,
כמו "שדה צופים", (במדבר כ"ג) – חזקל סכותא:
בעמוד אש וענן. עמוד ענן יורד ועושה אותו כטיט ועמוד אש מרתיחו, וטלפי
סוסיהם משתמטות (מכילתא):
ויהם. לשון מהומה, אשדורד"ישון בלעז, ערבבם, נטל סגניות שלהם. ושנינו בפרקי
רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי: כל מקום שנאמר בו מהומה הרעמת קול הוא,
וזה אב לכלן "וירעם ה' בקול גדול וגו' על פלשתים ויהמם" (שמואל א ז'):

Verse 25

ויסר את אפן מרכבתיו. מכאן האש נשרפו הגלגלים, והמרכבות נגררות, והיושבים בהם
נעים ואברהן מתפרקין (מכילתא):
וינהגהו בכבדת. בהנהגה שהיא כבדה וקשה להם; במדה שמדדו: "ויכבד" לבו הוא
"בכבדת (שמות ט'), אף כאן וינהגהו וינהגו
נלחם להם במצרים. במצרים. דבר אחר בארץ מצרים – שכשם שאלו לוקים על
הים כך לוקים אותם שנשארו במצרים (מכילתא):

Verse 26

וישבו המים. שזקופין ועומדים כחומה, ישובו למקומם ויכסו על מצרים:

Verse 27

לפנות בקר. לעת שהבקר פונה לבא:
(מכילתא) לאיתנו. לתקפו הראשון:
נסים לקראתו. שהיו מהממים ומטרפים ורצין לקראת המים:
וינער ה'. כאדם שמנער את הקדרה והופך העליון למטה והתחתון למעלה, כך היו
עולין ויורדין ומשתברין בים, ונתן הקב"ה בהם חיות לקבל היסורין (שם):
וינער. "ושניק", והוא לשון טרוף בלשון ארמי, והרבה יש במ"א

Verse 28

ויכסו את הרכב, לכל חיל פרעה. כְּךָ דֶּרֶךְ הַמִּקְרָאוֹת לִכְתֹּב לָמֶ"ד יִתֵּרָה, כְּמוֹ "לְכָל כֵּלָיו תַּעֲשֶׂה נְחֹשֶׁת" (שמות כ"ז), וְכֵן "לְכֹל כְּלֵי הַמִּשְׁכָּן בְּכֹל עֲבֹדָתוֹ" (במדבר ד'), "וּיתֵדוֹתָם וּמֵיתְרֵיהֶם לְכָל כְּלֵיהֶם" (שם), וְאֵינָהּ אֶלָּא תִּקּוּן לָשׁוֹן:

Verse 29

Verse 30

וירא ישראל את מצרים מת. שֶׁפְּלָטָן הַיָּם עַל שְׂפָתוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ יִשְׂרָאֵל, כְּשֵׁם שֶׁאָנוּ עוֹלִים מִצַּד זֶה כָּךְ הֵם עוֹלִין מִצַּד אַחֵר, רָחוֹק מִמֶּנּוּ, וְיִרְדְּפוּ אַחֲרֵינוּ (פסחים קי"ח):

Verse 31

את היד הגדולה. אֶת הַגְּבוּרָה הַגְּדוֹלָה שֶׁעָשָׂתָה יָדוֹ שֶׁל הַקָּבָ"ה. וְהַרְבֵּה לְשׁוֹנוֹת נוֹפְלִין עַל לְשׁוֹן יָד וְכֻלָּן לְשׁוֹן יָד מַמָּשׁ הֵן, וְהַמְפָרְשׁוֹ יִתֵּקֵן הַלָּשׁוֹן אַחַר עִנְיַן הַדִּבּוּר:

Chapter 15

Verse 1

אז ישיר משה. אָז כְּשֶׁרָאָה הַנֵּס עָלָה בְלִבּוֹ שֶׁיָּשִׁיר שִׁירָה. וְכֵן "אָז יְדַבֵּר יְהוֹשֻׁעַ" (יהושע י'), וְכֵן "וּבִית יַעֲשֶׂה לִבַּת פַּרְעֹה" (מלכים א ז') – חָשַׁב בְּלִבּוֹ שֶׁיַּעֲשֶׂה לָהּ, אַף כָּאן יָשִׁיר אָמַר לוֹ לִבּוֹ שֶׁיְּדַבֵּר וְכֵן עָשָׂה – "וַיֹּאמְרוּ לֵאמֹר אָשִׁירָה לַה', וְכֵן בִּיהוֹשֻׁעַ כְּשֶׁרָאָה הַנֵּס אָמַר לוֹ לִבּוֹ שֶׁיְּדַבֵּר וְכֵן עָשָׂה – "וַיֹּאמֶר לְעֵינֵי יִשְׂרָאֵל" (יהושע י'), וְכֵן שִׁירַת הַבְּאֵר, שֶׁפָּתַח בָּהּ אָז יָשִׁיר יִשְׂרָאֵל, פֵּרֵשׁ אַחֲרָיו "עֲלִי בְאֵר עֱנוּ לָהּ" (במדבר י"א), "אָז יִבְנֶה שְׁלֹמֹה בָּמָה" (מלכים א י"א), פֵּרְשׁוּ בוֹ חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁבִּקֵּשׁ לִבְנוֹת וְלֹא בָנָה, לְמָדְנוּ שֶׁהַי"ד עַל שֵׁם הַמַּחֲשָׁבָה נֶאֱמְרָה, זֶהוּ לְיַשֵּׁב פִּשּׁוּטוֹ. אֲבָל מִדְרָשׁוֹ אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זִ"לְ "מִכָּאן רֶמֶז לְתוֹרַת הַמִּתִּים מִן הַתּוֹרָה" וְכֵן בְּכֻלָּן, חוּץ מִשֶּׁל שְׁלֹמֹה, שֶׁפֵּרְשׁוּהוּ בְּקֵשׁ לִבְנוֹת וְלֹא בָנָה. וְאֵין לוֹמַר וּלְיַשֵּׁב לָשׁוֹן הַזֶּה כְּשֶׁאָר דְּבָרִים הַנִּכְתָּבִים בְּלָשׁוֹן עָתִיד וְהֵן מִיָּד, כְּגוֹן "כָּכָה יַעֲשֶׂה אִיּוֹב" (איוב א'), "עַ"פ ה' יַחֲנוּ" (במדבר ט'), "וְיֵשׁ אֲשֶׁר יִהְיֶה הֶעָנָן" (שם), לְפִי שֶׁהֵן דָּבָר הַהוֶוֶה תָּמִיד וְנוֹפֵל בּוֹ בֵּין לָשׁוֹן עָתִיד וּבֵין לָשׁוֹן עָבָר, אֲבָל זֶה שֶׁלֹּא הָיָה אֶלָּא לְשָׁעָה, אֵינִי יָכוֹל לְיַשְּׁבוֹ בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה:
כי גאה גאה. כְּתַרְגּוּמוֹ. (דָּ"אַ – בָּא הַכֵּפֶל לוֹמַר שֶׁעָשָׂה דָּבָר שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְבָשָׂר וָדָם לַעֲשׂוֹת; כְּשֶׁהוּא נִלְחָם בַּחֲבֵרוֹ וּמִתְגַּבֵּר עָלָיו, מַפִּילוֹ מִן הַסּוּס, וְכָאן הַסּוּס וְרֹכְבוֹ רָמָה בַיָּם, וְכָל שֶׁאִי אֶפְשָׁר לַעֲשׂוֹת עַל יְדֵי זוּלָתוֹ נוֹפֵל בּוֹ לָשׁוֹן גֵּאוּת, כְּמוֹ "כִּי גֵאוּת עָשָׂה" (ישעיהו י"ב), וְכֵן כָּל הַשִּׁירָה תִּמְצָא כְּפוּלָה, עָזִּי וְזִמְרָת יָהּ וַיְהִי לִי לִישׁוּעָה, ה' אִישׁ מִלְחָמָה ה' שְׁמוֹ, וְכֵן כֻּלָּם). דָּבָר אַחֵר – כִּי גאה גאה, עַל כָּל הַשִּׁירוֹת וְכָל מַה שֶּׁאֲקַלֵּס בּוֹ, עוֹד יֵשׁ בּוֹ תּוֹסֶפֶת, וְלֹא כְמִדַּת מֶלֶךְ בָּשָׂר וָדָם שֶׁמְּקַלְסִין אוֹתוֹ וְאֵין בּוֹ סוּס ורכבו. שֶׁיֵּהֶם קְשׁוּרִים זֶה בָּזֶה וְהַמַּיִם מַעֲלִין אוֹתָן וְיוֹרְדִין לָעֹמֶק וְאֵינָן נִפְרָדִין (מכילתא):
רמה. הִשְׁלִיךְ, וְכֵן "וּרְמִיו לְגוֹא אַתּוּן נוּרָא" (דניאל ג'). וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה: כָּתוּב אֶחָד אוֹמֵר רָמָה, וְכָתוּב אֶחָד אוֹמֵר יָרָה, מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ עוֹלִין לָרוּם וְיוֹרְדִין לַתְּהוֹם, כְּמוֹ "מִי יָרָה אֱבָן פִּנָּתָהּ" (איוב ל"ח), מִלְמַעְלָה לְמַטָּה:

Verse 2

עזי וזמרת יה. אֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "תָּקְפִי וְתֻשְׁבַּחְתִּי", עָזִּי כְּמוֹ עֻזִּי, וְזִמְרָת כְּמוֹ וְזִמְרָתִי, וַאֲנִי תָּמֵהַּ עַל לְשׁוֹן הַמִּקְרָא, שֶׁאֵין לְךָ כָּמוֹהוּ בְּנִקֻּדָּתוֹ בַּמִּקְרָא אֶלָּא בִּשְׁלֹשָׁה מְקוֹמוֹת שֶׁהוּא סָמוּךְ אֵצֶל וְזִמְרָת, וְכָל שֶׁאָר מְקוֹמוֹת נָקוּד שׁוּרֶ"ק, "ה' עֻזִּי וּמָעֻזִּי" (ירמיהו ט"ז), "עֻזּוֹ אֵלֶיךָ אֶשְׁמֹרָה" (תהילים נ"ט). וְכֵן כָּל תֵּבָה בַּת שְׁתֵּי אוֹתִיּוֹת הַנְּקוּדָה מְלֵאפוּם כְּשֶׁהִיא מֻאֶרֶכֶת בְּאוֹת שְׁלִישִׁית וְאֵין הַשְּׁנִיָּה בַּהֲטָף, הָרֹאשׁוֹנָה נְקוּדָה בְּשׁוּרֶק, כְּגוֹן עֹז עֻזִּי, רַק רָקִי, חֹק חֻקִּי, עֹל עֻלּוֹ – "וְסָר מֵעֲלֵיהֶם עֻלּוֹ" (ישעיהו י"ד), כֹּל כֻּלּוֹ – "וְשָׁלְשֹׁם עַל כֻּלּוֹ" (שמות י"ד), וְאֵלּוּ ג' עָזִּי וְזִמְרָת שֶׁל כָּאן, וְשֶׁל יְשַׁעְיָה, וְשֶׁל תְּהִלִּים, נְקוּדִים בַּהֲטָף קָמָץ, וְעוֹד אֵין בְּאֶחָד מֵהֶם כָּתוּב וְזִמְרָתִי אֶלָּא וְזִמְרָת, וְכֻלָּם סָמוּךְ לָהֶם "וַיְהִי לִי לִישׁוּעָה". לְכָךְ אֲנִי אוֹמֵר, לְיַשֵּׁב לָשׁוֹן הַמִּקְרָא, שֶׁאֵין עָזִּי כְּמוֹ עֻזִּי וְלֹא וְזִמְרָת כְּמוֹ וְזִמְרָתִי, אֶלָּא עָזִּי שֵׁם דָּבָר הוּא כְּמוֹ "הַיּוֹשְׁבִי בַּשָּׂמִים" (תהילים

קכ"ג), "שֹׁכְנִי בְתַגְוִי סָלַע" (עובדיה א'), "שֹׁכְנִי סְנֶה" (דברים ל"ג), וְזֶהוּ הַשֶּׁבַח
עָזִּי וְזִמְרָת יָהּ הוּא הָיָה לִי לִישׁוּעָה. וְזִמְרָת דָּבוּק הוּא לְתֹבֶת הַשֵּׁם, כְּמוֹ "לְעָזְרַת ה'"
(שופטים ה'), "בְּעֶבְרַת ה'" (ישעיהו ט'), "עַל דִּבְרַת בְּנֵי הָאָדָם" (קהלת ג'). וּלְשׁוֹן
וְזִמְרָת לְשׁוֹן "לֹא תִזְמֹר" (ויקרא כ"ה), "זְמִיר עָרִיצִים" (ישעיהו כ"ה), לְשׁוֹן כְּסוּחַ
וּכְרִיתָה – עֵז וְנִקְמָתוֹ שֶׁל אֱלֹהֵינוּ הָיָה לָנוּ לִישׁוּעָה. וְאַל תִּתְמַהּ עַל לְשׁוֹן וַיְהִי, שֶׁלֹּא
נֶאֱמַר הָיָה, שֶׁיֵּשׁ לָנוּ מִקְרָאוֹת מְדַבְּרִים בְּלָשׁוֹן זֶה, וְזֶה דֻּגְמָתוֹ: "אֶת קִירוֹת הַבַּיִת סָבִיב
לַהֵיכָל וְלַדְּבִיר וַיַּעַשׂ צְלָעוֹת סָבִיב" (מלכים א ו'), הָיָה לוֹ לוֹמַר עָשָׂה צְלָעוֹת סָבִיב.
וְכֵן בְּדִבְרֵי הַיָּמִים: "וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הַיּוֹשְׁבִים בְּעָרֵי יְהוּדָה וַיִּמְלֹךְ עֲלֵיהֶם רְחַבְעָם" (דברי
הימים ב' י'), הָיָה לוֹ לוֹמַר מָלַךְ עֲלֵיהֶם רְחַבְעָם. "מִבְּלִתִּי יְכֹלֶת ה' וְגוֹ' וַיִּשְׁחָטֵם"
(במדבר י"ד), הָיָה לוֹ לוֹמַר שְׁחָטָם. "וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר שָׂלַח מֹשֶׁה וְגוֹ' וַיָּמֻתוּ" (שם) מֻתוּ
הָיָה לוֹ לוֹמַר, "וַאֲשֶׁר לֹא שָׂם לִבּוֹ אֶל דְּבַר ה' וַיַּעֲזֹב" (שמות ט'), הָיָה לוֹ לוֹמַר עָזַב
זה אלי. בְּכְבוֹדוֹ נִגְלָה עֲלֵיהֶם וְהָיוּ מַרְאִין אוֹתוֹ בְּאֶצְבַּע, רָאֲתָה שִׁפְחָה עַל הַיָּם מַה שֶּׁלֹּא
רָאוּ נְבִיאִים (מכילתא):
ואנוהו. אֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם לְשׁוֹן נָוֶה – "נָוֶה שַׁאֲנָן" (ישעיהו ל"ג), "לְנָוֶה צֹאן" (שם
ס"ה). דָּבָר אַחֵר – וְאַנְוֵהוּ לְשׁוֹן נוֹי, אֲסַפֵּר נוֹיוֹ וְשִׁבְחוֹ לְבָאֵי עוֹלָם, כְּגוֹן "מַה דּוֹדֵךְ
מִדּוֹד וְגוֹ' דּוֹדִי צַח וְאָדוֹם" (שיר השירים ה'), וְכָל הָעִנְיָן:
אלהי אבי. הוּא זֶה וארממנהו : אלהי אבי. לֹא אֲנִי תְּחִלַּת הַקְּדֻשָּׁה אֶלָּא מֻחְזֶקֶת וְעוֹמֶדֶת
לִי הַקְּדֻשָּׁה וֵאלֹהוּתוֹ עָלַי מִימֵי אֲבוֹתַי:

Verse 3

ה' איש מלחמה. בַּעַל מִלְחָמוֹת, כְּמוֹ "אִישׁ נָעֳמִי" (רות א'), וְכָל אִישׁ וְאִישְׁךָ מְתֻרְגָּמִין
בַּעַל, וְכֵן "וְחָזַקְתָּ וְהָיִיתָ לְאִישׁ" (מלכים א ב') – לְגִבּוֹר:
ה' שמו. מִלְחֲמוֹתָיו לֹא בְּכֹלִי זַיִן אֶלָּא בְּשִׁמּוֹ הוּא נִלְחָם; כְּמוֹ שֶׁאָמַר דָּוִד "וְאָנֹכִי בָּא
אֵלֶיךָ בְּשֵׁם ה' צְבָאוֹת" (שמואל א י"ז). דָּבָר אַחֵר, ה' שמו – אַף בְּשָׁעָה שֶׁהוּא נִלְחָם
וְנוֹקֵם מֵאוֹיְבָיו, אוֹחֵז הוּא בְּמִדָּתוֹ לְרַחֵם עַל בְּרוֹאָיו וְלָדוּן אֶת כָּל בָּאֵי עוֹלָם; וְלֹא
כְּמִדַּת מַלְכֵי אֲדָמָה כְּשֶׁהוּא עוֹסֵק בְּמִלְחָמָה פּוֹנֶה עַצְמוֹ מִכָּל עֲסָקִים וְאֵין בּוֹ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת זוֹ
וְזוֹ (מכילתא):

Verse 4

ירה בים. "שִׁדֵּי בְיַמָּא", שְׁדִי לְשׁוֹן יְרִיָּה, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "אוֹ יָרֹה יְיֻרֶה" (שמות י"ט)
– אוֹ אִשְׁתָּדָאָה יִשְׁתְּדֵי, וְהַתָּי"ו מְשֻׁמֶּשֶׁת בְּאַלּוּ בִּמְקוֹם יִתְפַּעֵל:
ומבחר. שֵׁם דָּבָר. כְּמוֹ מֶרְכָּב, מִשְׁכָּב, מִקְרָא קֹדֶשׁ:
טבעו. אֵין טְבִיעָה אֶלָּא בִּמְקוֹם טִיט, כְּמוֹ "טָבַעְתִּי בִּיוֵן מְצוּלָה" (תהילים ס"ט),
"וַיִּטְבַּע יִרְמְיָהוּ בַּטִּיט" (ירמיהו ל"ח), מָלֵא, שֶׁנַּעֲשָׂה הַיָּם טִיט, לִגְמֹל לָהֶם כְּמַדָּתָם
שֶׁשִּׁעְבְּדוּ אֶת יִשְׂרָאֵל בְּחֹמֶר וּבִלְבֵנִים (מכילתא):

Verse 5

יכסימו. כְּמוֹ יְכַסּוּם, וְהַיּו"ד הָאֶמְצָעִית יְתֵרָה בו; וְדֶרֶךְ מִקְרָאוֹת בְּכָךְ, כְּמוֹ "וְצֹאנְךָ
יִרְבֶּיָן" (דברים ח'), "יִרְוְיָן מִדֶּשֶׁן בֵּיתֶךָ" (תהלים ל"ו), וְהַיּו"ד רְאשׁוֹנָה שֶׁמַּשְׁמָעָהּ
לְשׁוֹן עָתִיד, כָּךְ פָּרְשׁוּהוּ: טְבָעוּ בָיָם סוּף כְּדֵי שֶׁיַּחְזְרוּ הַמַּיִם וְיכַסּוּ אוֹתָן. יְכַסְּיֻמוּ אֵין
דּוֹמֶה לוֹ בַּמִּקְרָא בִּנְקֻדָּתוֹ, וְדַרְכּוֹ לִהְיוֹת נָקוּד יְכַסְּיֻמוּ מָלְאפוּם:
כמו אבן. וּבְמָקוֹם אַחֵר "צָלְלוּ כַּעוֹפֶרֶת", וּבְמָקוֹם אַחֵר "יֹאכְלֵמוֹ כַּקַּשׁ", הָרָשָׁעִים כַּקַּשׁ,
הוֹלְכִים וּמִטָּרְפִין עוֹלִין וְיוֹרְדִין, בֵּינוֹנִים כָּאֶבֶן, וְהַכְּשֵׁרִים כַּעוֹפֶרֶת שֶׁנָּחוּ מִיָּד
(מכילתא):

Verse 6

ימינך ימינך. שְׁנֵי פְעָמִים, כְּשֶׁיִּשְׂרָאֵל עוֹשִׂין אֶת רְצוֹנוֹ שֶׁל מָקוֹם הַשְּׁמֹאל נַעֲשֵׂית יְמִין
(שם):
ימינך ה' נאדרי בכח. לְהַצִּיל אֶת יִשְׂרָאֵל וִימִינְךָ הַשֵּׁנִית תִּרְעַץ אוֹיֵב. וְלִי נִרְאֶה אוֹתָהּ
יְמִין עַצְמָהּ תִּרְעַץ אוֹיֵב, מַה שֶּׁאִי אֶפְשָׁר לְאָדָם – לַעֲשׂוֹת שְׁתֵּי מְלָאכוֹת בְּיָד אַחַת; וּפְשׁוּטוֹ
שֶׁל מִקְרָא יְמִינְךָ הַנֶּאְדֶּרֶת בַּכֹּחַ מַה מְּלַאכְתָּהּ? יְמִינְךָ ה' תִּרְעַץ אוֹיֵב; וְכַמָּה מִקְרָאוֹת
דֻּגְמָתוֹ, "כִּי הִנֵּה אוֹיְבֶיךָ ה' כִּי הִנֵּה אוֹיְבֶיךָ יֹאבֵדוּ" (תהלים צ"ב), וְדוֹמֵיהֶם
נאדרי. הַיּו"ד יְתֵרָה, כְּמוֹ "רַבָּתִי עָם, שָׂרָתִי בַּמְּדִינוֹת" (איכה א'), "גְּבֶרְתִּי יוֹם"
(בראשית ל"א):
תרעץ אויב. תָּמִיד הִיא רוֹעֶצֶת וּמְשַׁבֶּרֶת הָאוֹיֵב; וְדוֹמֶה לוֹ "וַיִּרְעֲצוּ וַיְרוֹצְצוּ אֶת בְּנֵי
יִשְׂרָאֵל", בְּשׁוֹפְטִים (י, ח). (דָּ"אַ – יְמִינְךָ הַנֶּאְדֶּרֶת בַּכֹּחַ הִיא מְשַׁבֶּרֶת וּמַלְקָה אוֹיֵב)

Verse 7

וברב גאונך. זאת הַיָּד בִּלְבָד רוֹעֶצֶת הָאוֹיֵב – כְּשֶׁהוּא מְרִימָהּ בְּרֹב גְּאוֹנוֹ אָז יַהֲרֹס קָמָיו
:(– וְאִם בְּרֹב גְּאוֹנוֹ לְבַד אוֹיְבָיו נֶהֱרָסִים קַל וָחֹמֶר כְּשֶׁשַּׁלַּח בָּם חֲרוֹן אַף יֹאכְלֵמוֹ
תהרס. תָּמִיד אַתָּה הוֹרֵס קָמֶיךָ הַקָּמִים נֶגְדֶּךָ, וּמִי הֵם הַקָּמִים כְּנֶגְדּוֹ? אִלּוּ הַקָּמִים עַל
יִשְׂרָאֵל; וְכֵן הוּא אוֹמֵר "כִּי הִנֵּה אוֹיְבֶיךָ יֶהֱמָיוּן" (תהלים פ"ג), וּמַה הִיא הַהֶמְיָה?
":עַל עַמְּךָ יַעֲרִימוּ סוֹד" (שם), וְעַל זֶה קוֹרֵא אוֹתָם אוֹיְבָיו שֶׁל מָקוֹם

Verse 8

וברוח אפיך. הַיּוֹצֵא מִשֶּׁנֶּחְרָים שֶׁל אַף. דִּבֶּר הַכָּתוּב כִּבְיָכוֹל בַּשְּׁכִינָה דֶּגְמַת מֶלֶךְ בָּשָׂר
וָדָם, כְּדֵי לְהַשְׁמִיעַ אֹזֶן הַבְּרִיּוֹת כְּפִי הַהֹוֶה, שֶׁיּוּכְלוּ לְהָבִין דָּבָר; כְּשֶׁאָדָם כּוֹעֵס יוֹצֵא
רוּחַ מִנְּחִירָיו; וְכֵן "עָלָה עָשָׁן בְּאַפּוֹ" (תהלים י"ח), וְכֵן "וּמֵרוּחַ אַפּוֹ יִכְלוּ" (איוב
ד'), וְזֶהוּ שֶׁאָמַר "לְמַעַן שְׁמִי אַאֲרִיךְ אַפִּי", (ישעיהו מ"ח) – כְּשֶׁזַּעְפּוֹ נָח, נְשִׁימָתוֹ
אֲרֻכָּה, וּכְשֶׁהוּא כּוֹעֵס נְשִׁימָתוֹ קְצָרָה, "וּתְהִלָּתִי אֶחֱטָם לָךְ" (שם) – וּלְמַעַן תְּהִלָּתִי אֶשְׂים
חֹטֶם בְּאַפִּי לְסִתֹּם נְחִירַי בְּפָנֶי הָאַף וְהָרוֹחַ שֶׁלֹּא יֵצְאוּ, לָךְ – בִּשְׁבִילֵךְ, אֶחֱטָם, כְּמוֹ "נֶאֱקָה
בְּחֹטֶם" בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת, כָּךְ נִרְאֶה בְּעֵינַי. וְכָל חֲרוֹן אַף שֶׁבַּמִּקְרָא אֲנִי אוֹמֵר כֵּן; חָרָה אַף
כְּמוֹ "וַעֲצֻמִי חָרָה מִנִּי חֹרֶב" (איוב ל'), לְשׁוֹן שְׂרֵפָה וּמוֹקֵד, שֶׁהַנִּחִירַיִם מִתְחַמְּמִים
וְנֶחֱרִים בְּעֵת הַקֶּצֶף, וְחָרוֹן מִגְזֶרֶת חרה כְּמוֹ רָצוֹן מִגְזֶרֶת רצה, וְכֵן חֵמָה לְשׁוֹן חֲמִימוּת,
:עַל כֵּן הוּא אוֹמֵר "וַחֲמָתוֹ בָּעֲרָה בוֹ" (אסתר א'), וּבְנוֹחַ הַחֵמָה אוֹמֵר "נִתְקָרָה" דַּעְתּוֹ
נערמו מים. אֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם לְשׁוֹן עֲרֵמוּת, וּלְשׁוֹן צְחוּת הַמִּקְרָא כְּמוֹ "עֲרֵמַת חִטִּים"
(שיר השירים ז'), וְנִצְּבוּ כְמוֹ נֵד יוֹכִיחַ: נערמו. מְמוּקָד רוּחַ שָׁיָצָא מֵאַפְּךָ יָבְשׁוּ
:הַמַּיִם, וְהֵם נַעֲשׂוּ כְּמִין גַּלִּים וּכְרִיּוֹת שֶׁל עֲרֵמָה, שֶׁהֵם גְּבוֹהִים
:כמו נד. כְּתַרְגּוּמוֹ "כְּשׁוּר" – כְּחוֹמָה
נד. לְשׁוֹן צְבִיר וְכִנּוּס, כְּמוֹ "נֵד קָצִיר בְּיוֹם נַחֲלָה" (ישעיהו י"ז:י"א), "כּוֹנֵס כַּנֵּד"
(תהילים ל"ג:ז'), לֹא כָתוּב כּוֹנֵס כַּנֹּאד אֶלָּא כַּנֵּד, וְאִלּוּ הָיָה כנד כְּמוֹ כנאד וְכוֹנֵס
לְשׁוֹן הַכְנָסָה, הָיָה לוֹ לִכְתֹּב מַכְנִיס כִּבְנֹאד מֵי הַיָּם, אֶלָּא כּוֹנֵס לְשׁוֹן אוֹסֵף וְצוֹבֵר הוּא,
וְכֵן "קָמוּ נֵד אֶחָד" (יהושע ג':י"ג), "וַיַּעֲמֹדוּ נֵד אֶחָד" (שם), וְאֵין לְשׁוֹן קִימָה
וַעֲמִידָה בְּנֹאדוֹת אֶלָּא בְּחוֹמוֹת וְצִבּוּרִים, וְלֹא מָצִינוּ נֹאד נָקוּד אֶלָּא בְּמָלְאפוּם כְּמוֹ
":שִׂימָה דִמְעָתִי בְנֹאדֶךָ" (תהילים נ"ו:ט'), "אֶת נֹאד הֶחָלָב" (שופטים ד':י"ט)
קפאו. כְּמוֹ "וְכִגְבִנָּה תַּקְפִּיאֵנִי" (איוב י':י'), שֶׁהַקֶּשׁוּ וְנַעֲשׂוּ כַּאֲבָנִים וְהַמַּיִם זוֹרְקִים
:אֶת הַמִּצְרִיִּים עַל הָאֶבֶן בְּכֹחַ וְנִלְחָמִים בָּם בְּכָל מִינֵי קֶשִׁי
בלב ים. בְּחֹזֶק הַיָּם; וְדֶרֶךְ הַמִּקְרָאוֹת לְדַבֵּר כֵּן, "עַד לֵב הַשָּׁמַיִם" (דברים ד'), "בְּלֵב
":הָאֵלָה" (שמואל ב י"ח), לְשׁוֹן עִקָּרוֹ וְתָקְפּוֹ שֶׁל דָּבָר

Verse 9

:אמר אויב. לְעַמּוֹ, כְּשֶׁפִּתָּם בִּדְבָרִים, אֶרְדֹּף וְאַשִּׂיג וַאֲחַלֵּק שָׁלָל עִם שָׂרֵי וַעֲבָדַי
תמלאמו. תִּתְמַלֵּא מֵהֶם, נַפְשִׁי רוּחִי וּרְצוֹנִי. וְאַל תִּתְמַהּ עַל תֵּבָה הַמְדֻבֶּרֶת בִּשְׁתַּיִם, תִּמְלָאֵמוֹ
– תִּמָּלֵא מֵהֶם, יֵשׁ הַרְבֵּה בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה "כִּי אֶרֶץ הַנֶּגֶב נְתַתָּנִי" (שופטים א':ט"ו), כְּמוֹ
נָתַתָּ לִי, "וְלֹא יָכְלוּ דַּבְּרוֹ לְשָׁלוֹם" (בראשית ל"ז:ד'), כְּמוֹ דַּבֵּר עִמּוֹ, "בָּנַי יְצָאוּנִי"
(ירמיהו י':כ'), כְּמוֹ יָצְאוּ מִמֶּנִּי, "מִסְפַּר צְעָדַי אֲגִידֶנּוּ" (איוב ל"א:ל"ז), כְּמוֹ
:אַגִּיד לוֹ, אַף כָּאן "תִּמְלָאֵמוֹ" – תִּמָּלֵא נַפְשִׁי מֵהֶם
אריק חרבי. אָשְׁלֹף, וְעַל שֵׁם שֶׁהוּא מֵרִיק אֶת הַתַּעַר בְּשִׁלְיָפָתוֹ וְנִשְׁאָר רֵיק, נוֹפֵל בּוֹ לְשׁוֹן
הֲרָקָה, כְּמוֹ "מְרִיקִים שַׁקֵּיהֶם" (בראשית מ"ב:ל"ה), "וְכֵלָיו יָרִיקוּ" (ירמיהו
מ"ח:י"ב). וְאַל תֹּאמַר אֵין לְשׁוֹן רֵיקוּת נוֹפֵל עַל הַיּוֹצֵא, אֶלָּא עַל הַתִּיק וְעַל הַשַּׁק וְעַל
הַכְּלִי שֶׁיָּצָא מִמֶּנָּה, אֲבָל לֹא עַל הַחֶרֶב וְעַל הַיָּיִן, וְלִדְחָק וּלְפָרֵשׁ "אָרִיק חַרְבִּי" כִּלְשׁוֹן
"וַיָּרֶק אֶת חֲנִיכָיו" (בראשית י"ד:י"ד), אֶזְדַּיֵּן בְּחַרְבִּי, מָצִינוּ הַלָּשׁוֹן מוּסָב אַף עַל
הַיּוֹצֵא, "שֶׁמָּן תּוּרַק" (שיר השירים א':ג'), "וְלֹא הוּרַק מִכְּלִי אֶל כֶּלִי" (ירמיהו
מ"ח:י"א), לֹא הוּרַק הַכְּלִי אֵין כְּתִיב כָּאן אֶלָּא לֹא הוּרַק הַיַּיִן מִכְּלִי אֶל כְּלִי, מָצִינוּ
הַלָּשׁוֹן מוּסָב עַל הַיַּיִן, וְכֵן "וְהֵרִיקוּ חַרְבוֹתָם עַל יְפִי חָכְמָתֶךָ", דְּחִירָם (יחזקאל
:כ"ח:ז')
:תורישמו. לְשׁוֹן רֵישׁוּת וְדַלּוּת, כְּמוֹ "מוֹרִישׁ וּמַעֲשִׁיר" (שמואל א' ב')

Verse 10

:נשפת. לְשׁוֹן הֶפֶח, וְכֵן "וְגַם נָשַׁף בָּהֶם" (ישעיה מ')
:צללו. שָׁקְעוּ, עָמְקוּ, לְשׁוֹן מְצוּלָה
:כעופרת. אֲבָר, פלו"ם בְּלַעַז

Verse 11

באלם. בַּחֻזָקִים, כְּמוֹ "וְאֶת אֵילֵי הָאָרֶץ לָקָח" (יחזקאל י"ז). "אֱיָלוּתִי לְעֶזְרָתִי חוּשָׁה" (תהלים כ"ב):
נורא תהלת. יָרְאוּי מִלְּהַגִּיד תְּהִלּוֹתֶיךָ פֶּן יִמְעֲטוּ, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "לְךָ דוּמִיָּה תְהִלָּה" (תהילים ס״ה:ב׳):

Verse 12

נטית ימינך. כְּשֶׁהַקָּבָ"ה נוֹטֶה יָדוֹ, הָרְשָׁעִים כָּלִים וְנוֹפְלִים, לְפִי שֶׁהַכֹּל נָתוּן בְּיָדוֹ וְנוֹפְלִים בְּהַטָּיָתָהּ; וְכֵן הוּא אוֹמֵר "וַה' יַטֶּה יָדוֹ וְכָשַׁל עוֹזֵר וְנָפַל עָזֵר" (ישעיהו ל"א), מָשָׁל לְכֵלִי זְכוּכִית הַנְּתוּנִים בְּיַד אָדָם, מַטֶּה יָדוֹ מְעַט וְהֵן נוֹפְלִים וּמִשְׁתַּבְּרִין (מכילתא):
תבלעמו ארץ. מִכָּאן שֶׁזָּכוּ לִקְבוּרָה בִּשְׁכַר שֶׁאָמְרוּ ה' הַצַּדִּיק (מכילתא):

Verse 13

נהלת. לְשׁוֹן מְנַהֵל, וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם לְשׁוֹן נוֹשֵׂא וְסוֹבֵל, וְלֹא דִקְדֵּק לְפָרֵשׁ אַחַר לְשׁוֹן הָעִבְרִית:

Verse 14

ירגזון. מִתְרַגְּזִין:
ישבי פלשת. מִפְּנֵי שֶׁהָרְגוּ אֶת בְּנֵי אֶפְרַיִם – שֶׁמֵּהֲרוּ אֶת הַקֵּץ וְיָצְאוּ בְּחָזְקָה כַּמְּפֹרָשׁ בְּדִבְרֵי הַיָּמִים – וַהֲרָגוּם אַנְשֵׁי גַּת (מכילתא):

Verse 15

אלופי אדום אילי מואב. וַהֲלֹא לֹא הָיָה לָהֶם לִירֹא כְּלוּם, שֶׁהֲרֵי לֹא עֲלֵיהֶם הוֹלְכִים? אֶלָּא מִפְּנֵי אֲנִינוּת שֶׁהָיוּ מִתְאוֹנְנִים וּמִצְטַעֲרִים עַל כְּבוֹדָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל (ילקוט שמעוני):
נמגו. נָמַסּוּ, כְּמוֹ "בִּרְבִיבִים תְּמוֹגְגֶנָּה" (תהלים ס"ה), אָמְרוּ, עָלֵינוּ הֵם בָּאִים, לְכַלּוֹתֵינוּ וְלִירֹשׁ אֶת אַרְצֵנוּ (מכילתא):

Verse 16

תפל עליהם אימתה. עַל הָרְחוֹקִים:
ופחד. עַל הַקְּרוֹבִים, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי שָׁמַעְנוּ אֵת אֲשֶׁר הוֹבִישׁ וְגוֹ'" (יהושע ב'):
עד יעבר, עד יעבר. כְּתַרְגּוּמוֹ:
קנית. חִבַּבְתָּ מִשְׁאָר אֻמּוֹת, כְּחֶפֶץ הַקָּנוּי בְּדָמִים יְקָרִים שֶׁחָבִיב עַל הָאָדָם:

Verse 17

תבאמו. נִתְנַבֵּא מֹשֶׁה שֶׁלֹּא יִכָּנֵס לָאָרֶץ לְכָךְ לֹא נֶאֱמַר "תְּבִיאֵנוּ" (בבא בתרא קי"ט)
מכון לשבתך. מִקְדָּשׁ שֶׁל מַטָּה מְכֻוָּן כְּנֶגֶד כִּסֵּא שֶׁל מַעְלָה אֲשֶׁר פָּעַלְתָּ (מכילתא)
מקדש ה'. הַטַּעַם עָלָיו זָקֵף גָּדוֹל, לְהַפְרִידוֹ מִתֵּבַת הַשֵּׁם שֶׁלְּאַחֲרָיו, הַמִּקְדָּשׁ אֲשֶׁר כּוֹנְנוּ יָדֶיךָ ה'. חָבִיב בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, שֶׁהָעוֹלָם נִבְרָא בְּיַד אַחַת, שֶׁנֶּאֱמַר "אַף יָדִי יָסְדָה אֶרֶץ" (ישעיהו מ"ח), וּמִקְדָּשׁ בִּשְׁתֵּי יָדַיִם, וְאִמָּתַי יִבָּנֶה בִּשְׁתֵּי יָדַיִם? בִּזְמַן שֶׁ"ה' יִמְלֹךְ לְעֹלָם וָעֶד" – לֶעָתִיד לָבוֹא שֶׁכָּל הַמְּלוּכָה שֶׁלּוֹ:

Verse 18

לעלם ועד. לְשׁוֹן עוֹלָמוּת הוּא וְהַוָ"ו בּוֹ יְסוֹד, לְפִיכָךְ הִיא פְּתוּחָה, אֲבָל "אָנֹכִי הַיּוֹדֵעַ וָעֵד" (ירמיהו כ"ט), שֶׁהַוָ"ו בּוֹ שְׁמוּשׁ, קְמוּצָה הִיא:

Verse 19

כי בא סוס פרעה. כַּאֲשֶׁר בָּא:

Verse 20

ותקח מרים הנביאה. הֵיכָן נִתְנַבְּאָה? כְּשֶׁהָיְתָה אֲחוֹת אַהֲרֹן, קֹדֶם שֶׁנּוֹלַד מֹשֶׁה, אָמְרָה עֲתִידָה אִמִּי שֶׁתֵּלֵד בֵּן וְכוּ' כִּדְאִיתָא בְּסוֹטָה. (דף י"ב). דָּ"אַ — אֲחוֹת אַהֲרֹן, לְפִי שֶׁמָּסַר נַפְשׁוֹ עָלֶיהָ כְּשֶׁנִּצְטָרְעָה נִקְרֵאת עַל שְׁמוֹ:
את התף. כְּלִי שֶׁל מִינֵי זֶמֶר:
בתפים ובמחלת. מֻבְטָחוֹת הָיוּ צַדָּקָנִיּוֹת שֶׁבַּדּוֹר שֶׁהַקָּבָ"ה עוֹשֶׂה לָהֶם נִסִּים וְהוֹצִיאוּ תֻּפִּים מִמִּצְרַיִם (מכילתא):

Verse 21

ותען להם מרים. מֹשֶׁה אָמַר שִׁירָה לָאֲנָשִׁים – הוּא אוֹמֵר וְהֵם עוֹנִין אַחֲרָיו – וּמִרְיָם אָמְרָה שִׁירָה לַנָּשִׁים (סוטה ל'):

Verse 22

ויסע משה. הִסִּיעָן בְּעַל כָּרְחָם, שֶׁעִטְּרוּ מִצְרַיִם אֶת סוּסֵיהֶם בְּתַכְשִׁיטֵי זָהָב וָכֶסֶף וַאֲבָנִים טוֹבוֹת, וְהָיוּ יִשְׂרָאֵל מוֹצְאִין אוֹתָן בַּיָּם – וּגְדוֹלָה הָיְתָה בְּזַת הַיָּם מִבְּזַת מִצְרַיִם שֶׁנֶּאֱמַר "תּוֹרֵי זָהָב נַעֲשֶׂה לָךְ עִם נְקֻדּוֹת הַכָּסֶף" (שיר השירים א') – לְפִיכָךְ הֻצְרַךְ לְהַסִּיעָן בְּעַל כָּרְחָם:

Verse 23

ויבאו מרתה. כְּמוֹ לְמָרָה, ה"א בְּסוֹף תֵּבָה בִּמְקוֹם למ"ד בִּתְחִלָּתָהּ, וְהַתָּי"ו הִיא בִּמְקוֹם ה"א הַנִּשְׁרֶשֶׁת בְּתֵבַת מָרָה, וּבִסְמִיכָתָהּ, כְּשֶׁהִיא נִדְבֶּקֶת לַהֵ"א שֶׁהוּא מוֹסִיף בִּמְקוֹם הַלָּמֶ"ד, תֻּפֶּךְ הַהֵ"א שֶׁל שֹׁרֶשׁ לְתָי"ו; וְכֵן כָּל הֵ"א שֶׁהִיא שֹׁרֶשׁ בַּתֵּבָה תִּתְהַפֵּךְ לְתָי"ו בִּסְמִיכָתָהּ, כְּמוֹ "חֵמָה אֵין לִי" (ישעיהו כ"ז), "וַחֲמָתוֹ בָּעֲרָה בוֹ" (אסתר א'), הֲרֵי הֵ"א שֶׁל שֹׁרֶשׁ נֶהְפֶּכֶת לְתָי"ו מִפְּנֵי שֶׁנִּסְמֶכֶת אֶל הַוָּי"ו הַנּוֹסֶפֶת, וְכֵן "עֶבֶד וְאָמָה" (ויקרא כ"ה), "הִנֵּה אֲמָתִי בִלְהָה" (בראשית ל'), "לְנֶפֶשׁ חַיָּה" (בראשית ב׳:ז׳), "וְזִהֲמַתּוּ חַיָּתוֹ לָחֶם" (איוב ל"ג), "בֵּין הָרָמָה" (שופטים ד'), "וּתְשֻׁבָתוֹ הָרָמָתָה" (שמואל א ז'):

Verse 24

וילנו. לְשׁוֹן נִפְעָל הוּא, וְכֵן הַתַּרְגּוּם לְשׁוֹן נִפְעָל הוּא וְאִתְרַעֲמוּ, וְכֵן דֶּרֶךְ לְשׁוֹן תְּלוּנָה לְהָסֵב הַדִּבּוּר אֶל הָאָדָם – מִתְלוֹנְנִין, מִתְרוֹעֲעִים וְלֹא אָמַר לוֹנְנוּ, רוֹעֵם, וְכֵן יֹאמַר הַלּוֹעֵז דקומפ"לישנ"ט ש"י בְּלַעַז, מֵסֵב הַדִּבּוּר אֲלָיו בְּאָמְרוֹ ש"י:

Verse 25

שם שם לו. בְּמָרָה נָתַן לָהֶם מִקְצָת פָּרָשִׁיּוֹת שֶׁל תּוֹרָה שֶׁיִּתְעַסְּקוּ בָהֶם, שַׁבָּת וּפָרָה אֲדֻמָּה וְדִינִין (סנהדרין נ"ו):
ושם נסהו. לָעָם, וְרָאָה קְשִׁי עָרְפּוֹ, שֶׁלֹּא נִמְלְכוּ בְמֹשֶׁה בְּלָשׁוֹן זָפָה "בַּקֵּשׁ עָלֵינוּ רַחֲמִים שֶׁיִּהְיֶה לָנוּ מַיִם לִשְׁתּוֹת" אֶלָּא נִתְלוֹנְנוּ:

Verse 26

אם שמוע תשמע. זוֹ קַבָּלָה שֶׁיְּקַבְּלוּ עֲלֵיהֶם:
תעשה. הִיא עֲשִׂיָּה:
והאזנת. תַּטֶּה אָזְנַיִם לְדַקְדֵּק בָּהֶם:
כל חקיו. דְּבָרִים שֶׁאֵינָן אֶלָּא גְּזֵרַת מֶלֶךְ, בְּלֹא שׂוּם טַעַם, וְיֵצֶר הָרָע מְקַנְטֵר עֲלֵיהֶם: מָה אִסּוּר בְּאֵלּוּ? לָמָּה נֶאֱסְרוּ? כְּגוֹן לְבִישַׁת כִּלְאַיִם וַאֲכִילַת חֲזִיר וּפָרָה אֲדֻמָּה וְכֵיוֹצֵא בָהֶם (יומא ס"ז):
לא אשים עליך. וְאִם אָשִׂים הֲרֵי הוּא כְּלֹא הוּשָׂמָה, כי אני ה' רפאך – זֶהוּ מִדָּרְשׁוֹ. וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ כִּי אֲנִי ה' רֹפְאֶךָ וּמְלַמֶּדְךָ תּוֹרָה וּמִצְוֹת לְמַעַן תִּנָּצֵל מֵהֶם, כָּרוֹפֵא הַזֶּה הָאוֹמֵר לָאָדָם, אַל תֹּאכַל דָּבָר זֶה פֶּן יְבִיאֲךָ לִידֵי חֹלִי זֶה, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "רִפְאוֹת תְּהִי לְשָׁרֶךָ" (משלי ג'):

Verse 27

שתים עשרה עינת מים. כְּנֶגֶד י"ב שְׁבָטִים נִזְדַּמְּנוּ לָהֶם:
ושבעים תמרים. כְּנֶגֶד שִׁבְעִים זְקֵנִים (מכילתא):

Chapter 16

Verse 1

בחמשה עשר יום. נִתְפָּרֵשׁ הַיּוֹם שֶׁל חֲנָיָה זוֹ, לְפִי שֶׁבּוֹ בַּיּוֹם כָּלְתָה הַחֲרָה שֶׁהוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם וְהֶצְרִכוּ לַמָּן, שֶׁאָכְלוּ מִשְּׁיָרֵי הַבָּצֵק שִׁשִּׁים וְאַחַת סְעוּדוֹת וְיָרַד לָהֶם מָן בְּשִׁשָּׁה עָשָׂר בְּאִיָּר, וְיוֹם א' בְּשַׁבָּת הָיָה כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת (פ"ז):

Verse 2

וילונו. לְפִי שֶׁכָּלָה הַלֶּחֶם:

Verse 3

מי יתן מותנו. שֶׁנָּמוּת; וְאֵינוֹ שֵׁם דָּבָר כְּמוֹ מִיתָתֵנוּ, אֶלָּא כְּמוֹ עֲשׂוֹתֵנוּ חֲנוֹתֵנוּ שׁוּבֵנוּ, לַעֲשׂוֹת אֲנַחְנוּ, לַחֲנוֹת אֲנַחְנוּ, לָמוּת אֲנַחְנוּ. תַּרְגּוּמוֹ לְוַי דְּמִיתָנָא, "לוּ מַתְנוּ" (במדבר יד, ב) — הַלְוַאי וְהָיִינוּ מֵתִים:

Verse 4

דבר יום ביומו. צֹרֶךְ אֲכִילַת יוֹם יִלְקְטוּ בְּיוֹמוֹ וְלֹא הַיּוֹם לְצֹרֶךְ מָחָר (מכילתא):
למען אנסנו הילך בתורתי. אִם יִשְׁמְרוּ מִצְוֹוֹת הַתְּלוּיוֹת בּוֹ, שֶׁלֹּא יוֹתִירוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא יֵצְאוּ בַּשַּׁבָּת לְלַקֵּט:

Verse 5

והיה משנה. לַיּוֹם וְלַמָּחֳרָת:
משנה. עַל שֶׁהָיוּ רְגִילִים לְלַקֵּט יוֹם יוֹם שֶׁל שְׁאָר יְמוֹת הַשָּׁבוּעַ; אוֹמֵר אֲנִי "אֲשֶׁר יָבִיאוּ וְהָיָה מִשְׁנֶה" – לְאַחַר שֶׁיָּבִיאוּ, יִמְצְאוּ מִשְׁנֶה בַּמִּדְבָּר עַל אֲשֶׁר יִלְקְטוּ וְיָמְדוּ יוֹם יוֹם, וְזֶהוּ לָקְטוּ לֶחֶם מִשְׁנֶה – בִּלְקִיטָתוֹ הָיָה נִמְצָא לֶחֶם מִשְׁנֶה. וְזֶהוּ עַל כֵּן הוּא נוֹתֵן לָכֶם בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי לֶחֶם יוֹמַיִם – נוֹתֵן לָכֶם בְּרָכָה, פוי"ש, בַּבַּיִת לְמַלֹּאת הָעֹמֶר פַּעֲמַיִם לְלֶחֶם יוֹמַיִם:

Verse 6

וערב. כְּמוֹ לָעֶרֶב:
וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים. לְפִי שֶׁאָמַרְתֶּם לָנוּ כִּי הוֹצִאתֶם אוֹתָנוּ, תֵּדְעוּ כִּי לֹא אֲנַחְנוּ הַמּוֹצִיאִים אֶלָּא ה' הוֹצִיא אֶתְכֶם שֶׁיָּגִיז לָכֶם אֶת הַשְּׂלָו:

Verse 7

ובקר וראיתם. לֹא עַל הַכָּבוֹד שֶׁנֶּאֱמַר "וְהִנֵּה כְּבוֹד ה' נִרְאָה בֶּעָנָן" נֶאֱמַר, אֶלָּא כָּךְ אָמַר לָהֶם, עֶרֶב וְיֵדַעְתֶּם כִּי הַיְכֹלֶת בְּיָדוֹ לִתֵּן תַּאֲוָתְכֶם, וּבָשָׂר יִתֵּן, אַךְ לֹא בְּפָנִים מְאִירוֹת יִתֶּנֶּה לָכֶם, כִּי שֶׁלֹּא כַּהֹגֶן שְׁאַלְתֶּם אוֹתוֹ וּמְכָרַס מְלֵאָה, וְהַלֶּחֶם שֶׁשְּׁאַלְתֶּם לְצֹרֶךְ, בְּירִידָתוֹ יִתֶּנֶּה לָכֶם, כִּי שֶׁלֹּא כַּהֹגֶן שְׁאַלְתֶּם אוֹתוֹ וּמְכָרַס מְלֵאָה, וְהַלֶּחֶם שֶׁשְּׁאַלְתֶּם לְצֹרֶךְ, בְּירִידָתוֹ לַבֹּקֶר תִּרְאוּ אֶת כְּבוֹד אוֹר פָּנָיו – שֶׁיּוֹרִידֵהוּ לָכֶם דֶּרֶךְ חִבָּה, בַּבֹּקֶר, שֶׁיֵּשׁ שָׁעוֹת לַהֲכִינוֹ (יומא ע"ה) וְעַל מִלְמַעְלָה וְעַל מִלְמַטָּה, כְּמֵזֶן בְּקֻפְסָא:
את תלנתיכם על ה'. כְּמוֹ אֲשֶׁר עַל ה':
ונחנו מה. מָה אֲנַחְנוּ חֲשׁוּבִין?
כי תלינו עלינו. שֶׁתַּרְעִימוּ עָלֵינוּ אֶת הַכֹּל, וְאֶת בָּנֵיכֶם וּנְשֵׁיכֶם וּבְנוֹתֵיכֶם וְעֵרֶב רַב.
ועל כָּרְחִי אֲנִי זָקוּק לְפָרֵשׁ תַּלְּינוּ בִּלְשׁוֹן תַּפְעִילוּ מִפְּנֵי דַּגְשׁוּתוֹ וּקְרִיָּתוֹ, שֶׁאִלּוּ הָיָה רָפֶה, הָיִיתִי מְפָרְשׁוֹ בִּלְשׁוֹן תִּפְעֲלוּ, כְּמוֹ "וַיָּלֶן הָעָם עַל מֹשֶׁה" (שמות י"ז), אוֹ אִם הָיָה דָּגוּשׁ וְאֵין בּוֹ יו"ד וְנִקְרָא תִּלּוֹנוּ, הָיִיתִי מְפָרְשׁוֹ לְשׁוֹן תְּתִלּוֹנְנוּ, עַכְשָׁיו הוּא מַשְׁמַע תַּלִּינוּ אֶת אֲחֵרִים, כְּמוֹ בַּמְרַגְּלִים "וַיַּלִּינוּ עָלָיו אֶת כָּל הָעֵדָה" (במדבר י"ד):

Verse 8

בשר לאכל. וְלֹא לִשְׂבַּע; לִמְדָה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ שֶׁאֵין אוֹכְלִין בָּשָׂר לָשֹׂבַע. וּמָה רָאָה
לְהוֹרִיד לֶחֶם בַּבָּקָר וּבָשָׂר בָּעֶרֶב? לְפִי שֶׁהַלֶּחֶם שָׁאֲלוּ כַּהֹגֶן, שֶׁאִי אֶפְשָׁר לוֹ לָאָדָם בְּלֹא לֶחֶם,
אֲבָל בָּשָׂר שָׁאֲלוּ שֶׁלֹּא כַּהֹגֶן, שֶׁהַרְבֵּה בְּהֵמוֹת הָיוּ לָהֶם, וְעוֹד שֶׁהָיָה אֶפְשָׁר לָהֶם בְּלֹא בָשָׂר,
לְפִיכָךְ נָתַן לָהֶם בִּשְׂעַת טֹרַח שֶׁלֹּא כַּהֹגֶן (יומא ע"ה)
:אשר אתם מלינם עליו. אֶת הָאֲחֵרִים הַשּׁוֹמְעִים אֶתְכֶם מִתְלוֹנְנִים

Verse 9

:קרבו. לַמָּקוֹם שֶׁהֵעָנָן יֵרֵד

Verse 10

Verse 11

Verse 12

Verse 13

:השלו. מִין עוֹף וְשָׁמֵן מְאֹד (יומא ע"ה)
היתה שכבת הטל. הַטַּל שׁוֹכֵב עַל הַמָּן, וּבָמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר (במדבר י"א) "וּבָרֶדֶת
הַטַּל וְגוֹ'", הַטַּל יוֹרֵד עַל הָאָרֶץ, וְהַמָּן יוֹרֵד עָלָיו, וְחוֹזֵר וְיוֹרֵד טַל עָלָיו, הֲרֵי הוּא
כְּמֻנָּח בְּקֻפְסָא (יומא שם)

Verse 14

ותעל שכבת הטל וגו'. כְּשֶׁהַמָּה זוֹרַחַת, עוֹלָה הַטַּל שֶׁעַל הַמָּן לִקְרַאת הַחַמָּה, כְּדֶרֶךְ טַל
עוֹלָה לִקְרַאת הַחַמָּה; אַף אִם תִּמְצָא שְׁפוּפֶרֶת שֶׁל בֵּיצָה טַל וְתִסְתֹּם אֶת פִּיהָ וְתַנִּיחָהּ בַּחַמָּה
הֵיא עוֹלָה מֵאֵלֶיהָ בָּאֲוִיר. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ, שֶׁהַטַּל עוֹלֶה מִן הָאָרֶץ בָּאֲוִיר, וְכַעֲלוֹת שְׁכִבַת
: 'הַטָּל נִתְגַּלָּה הַמָּן וְרָאוּ והנה על פני המדבר וגו
:דק – דָּבָר דַּק
מחספס. מְגֻלָּה, וְאֵין דּוֹמֶה לוֹ בַּמִּקְרָא. וְיֵשׁ לוֹמַר מְחֻסְפָּס לְשׁוֹן חֻפְיָה וּדְלוּסְקְמָא
שֶׁבִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה, כְּשֶׁנִּתְגַּלָּה מִשְׁכְּבַת הַטָּל רָאוּ שֶׁהָיָה דָּבָר דַּק מְחֻסְפָּס בְּתוֹכוֹ בֵּין שְׁתֵּי שְׁכִבוֹת
:הַטָּל. וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם "מְקַלַּף", לְשׁוֹן מַחְשַׁף הַלָּבָן
ככפר. כְּפוֹר יילי"דא בָּלַעַז, דַּעֲדַק כְּגִיר, "כְּאַבְנֵי גֵר" (ישעיהו כ"ז), וְהוּא מִין צֶבַע
שָׁחֹר, כְּדְאָמְרִינַן גַּבֵּי כְּסוּי הַדָּם "הַגִּיר וְהַזַּרְנִיךְ" (חולין פ"ח). "דַּעֲדַק כְּגִיר כְּגִילְדָא
עַל אַרְעָא" – דַּק הָיָה כְּגִיר וְשׁוֹכֵב מֻגְלָד כְּקֶרַח עַל הָאָרֶץ, וְכֵן פֵּרוּשׁוֹ: דַּק כַּכְּפֹר –
שָׁטוּחַ, קָלוּשׁ וּמְחֻבָּר כְּגִילְיד. דַּק טינב"ש בְּלַעַז, שֶׁהָיָה מַגְלִיד גֶּלֶד דַּק מִלְמַעְלָה; "וּכְגִיר"
:שֶׁתִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס תּוֹסֶפֶת הוּא עַל לְשׁוֹן הָעִבְרִית וְאֵין לוֹ תֵּבָה בַּפָּסוּק

Verse 15

:מן הוא. הֲכָנַת מָזוֹן הוּא, כְּמוֹ "וַיְמַן לָהֶם הַמֶּלֶךְ" (דניאל א')
:כי לא ידעו מה הוא. שֶׁיִּקְרָאוּהוּ בִּשְׁמוֹ

Verse 16

:עמר. שֵׁם מִדָּה
:מספר נפשתיכם. כְּפִי מִנְיַן נְפָשׁוֹת שֶׁיֵּשׁ לְאִישׁ בְּאָהֳלוֹ תִּקְּחוּ עֹמֶר לְכָל גֻּלְגֹּלֶת

Verse 17

המרבה והממעיט. יֵשׁ שֶׁלָּקְטוּ הַרְבֵּה וְיֵשׁ שֶׁלָּקְטוּ מְעַט, וּכְשֶׁבָּאוּ לְבֵיתָם מָדְדוּ בָּעֹמֶר אִישׁ
אִישׁ מַה שֶׁלָּקְטוּ, וּמָצְאוּ שֶׁהַמַּרְבֶּה לְקַט לֹא הֶעְדִּיף עַל עֹמֶר לַגֻּלְגֹּלֶת אֲשֶׁר בְּאָהֳלוֹ, וְהַמַּמְעִיט
:לְקַט לֹא מָצָא חָסֵר מֵעֹמֶר לַגֻּלְגֹּלֶת; וְזֶהוּ נֵס גָּדוֹל שֶׁנַּעֲשָׂה בּוֹ

Verse 18

Verse 19

Verse 20

ויותרו אנשים. דָּתָן וַאֲבִירָם:
וירם תולעים. לְשׁוֹן רִמָּה:
ויבאש. הֲרֵי זֶה מִקְרָא הָפוּךְ, שֶׁבַּתְּחִלָּה הִבְאִישׁ וּלְבַסּוֹף הִתְלִיעַ, כָּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "וְלֹא הִבְאִישׁ וְרִמָּה לֹא הָיְתָה בּוֹ", וְכֵן דֶּרֶךְ כָּל הַמַּתְלִיעִים (מכילתא):

Verse 21

וחם השמש ונמס. הַנִּשְׁאָר בַּשָּׂדֶה נַעֲשֶׂה נְמָלִים וְשׁוֹתִין מִמֶּנּוּ אַיָּלִים וּצְבָאִים, וְאֵמוֹת הָעוֹלָם צָדִין מֵהֶם וְטוֹעֲמִים בָּהֶם טַעַם מָן, וְיוֹדְעִים מַה שִּׁבְחָן שֶׁל יְשֻׁרוּן:
ונמס. פָּשַׁר, לְשׁוֹן פּוֹשְׁרִים, עַל יְדֵי הַשֶּׁמֶשׁ מִתְחַמֵּם וּמַפְשִׁיר, דישטנ"פריר בְּלַעַז, וְדֶגְמָתוֹ בְּסַנְהֶדְרִין בְּסוֹף ד' מִיתוֹת:

Verse 22

לקטו לחם משנה. כְּשֶׁמָּדְדוּ אֶת לְקִיטָתָם בְּאָהֳלֵיהֶם מָצְאוּ כִּפְלַיִם, שְׁנֵי הָעֹמֶר לָאֶחָד. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה: לֶחֶם מִשְׁנֶה – מְשֻׁנֶּה, אוֹתוֹ הַיּוֹם נִשְׁתַּנָּה לְשֶׁבַח בְּרֵיחוֹ וְטַעְמוֹ (שם):
ויגידו למשה. שְׁאָלוּהוּ מַה הַיּוֹם מְיוּמָּם; וּמִכָּאן יֵשׁ לִלְמֹד שֶׁעֲדַיִן לֹא הִגִּיד לָהֶם מֹשֶׁה פָּרָשַׁת שַׁבָּת שֶׁנִּצְטַוָּה לוֹמַר לָהֶם וְהָיָה בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי וְהֵכִינוּ וְגוֹ', עַד שֶׁשָּׁאֲלוּ מַה זֹּאת, אָמַר לָהֶם הוּא אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' שֶׁנִּצְטַוֵּיתִי לוֹמַר לָכֶם, וְלָכֵךְ עָנְשׁוֹ הַכָּתוּב שֶׁאָמַר לוֹ עַד אָנָה מֵאַנְתֶּם, וְלֹא הוֹצִיאוֹ מִן הַכְּלָל:

Verse 23

את אשר תאפו אפו. מַה שֶּׁאַתֶּם רוֹצִים לֶאֱפוֹת בַּתַּנּוּר, אֵפוּ הַיּוֹם הַכֹּל לִשְׁנֵי יָמִים, וּמַה שֶּׁאַתֶּם צְרִיכִים לְבַשֵּׁל מְמֶנּוּ בַּמַּיִם, בַּשְּׁלוּ הַיּוֹם. לְשׁוֹן אֲפִיָּה נוֹפֵל בְּלֶחֶם וּלְשׁוֹן בִּשּׁוּל בְּתַבְשִׁיל:
למשמרת. לְגְנִיזָה:

Verse 24

Verse 25

ויאמר משה אכלהו היום וגו'. שַׁחֲרִית שָׁהָיוּ רְגִילִין לָצֵאת וְלִלְקֹט בָּאוּ לִשְׁאל: "אִם יֵצֵא אִם לָאוֹ", אָמַר לָהֶם אֶת שֶׁבְּיָדְכֶם אִכְלוּ, לָעֶרֶב חָזְרוּ לְפָנָיו וּשְׁאָלוּהוּ מַהוּ לָצֵאת? אָמַר לָהֶם שַׁבָּת הַיּוֹם, רָאָה אוֹתָם דּוֹאֲגִים שָׁמָּא פָּסַק הַמָּן וְלֹא יֵרֵד עוֹד, אָמַר לָהֶם הַיּוֹם לֹא תִמְצָאוּהוּ, מַה תַּ"ל הַיּוֹם? הַיּוֹם לֹא תִמְצָאוּהוּ אֲבָל מָחָר תִּמְצָאוּהוּ:

Verse 26

וביום השביעי שבת. שַׁבָּת הוּא, הַמָּן לֹא יִהְיֶה בּוֹ; וְלֹא בָא הַכָּתוּב אֶלָּא לְרַבּוֹת יוֹם הַכִּפּוּרִים וְיָמִים טוֹבִים:

Verse 27

Verse 28

עד אנה מאנתם. מְשַׁל הֶדְיוֹט הוּא "בַּהֲדֵי הוּצָא לָקֵי כְּרַבָּא" – עַל יְדֵי הָרְשָׁעִים מִתְגַּנִּין הַכְּשֵׁרִין:

Verse 29

ראו. בְּעֵינֵיכֶם כִּי ה' בִּכְבוֹדוֹ מַזְהִיר אֶתְכֶם עַל הַשַּׁבָּת, שֶׁהֲרֵי נֵס נַעֲשָׂה בְּכָל עֶרֶב שַׁבָּת לָתֵת לָכֶם לֶחֶם יוֹמַיִם:
שבו איש תחתיו. מִכָּאן סָמְכוּ חֲכָמִים ד' אַמּוֹת לַיּוֹצֵא חוּץ לַתְּחוּם (ערובין נ"א) אל יצא איש ממקמו. אֵלּוּ אַלְפַּיִם אַמָּה שֶׁל תְּחוּם שַׁבָּת (מכילתא), וְלֹא בְמִפְרָשׁ – שֶׁאֵין תְּחוּמִין אֶלָּא מִדִּבְרֵי סוֹפְרִים – וְעִקָּרוֹ שֶׁל מִקְרָא עַל לוֹקְטֵי הַמָּן נֶאֱמַר:

Verse 30

Verse 31

והוא כזרע גד לבן. עֵשֶׂב שֶׁשְּׁמוֹ קוֹל"יינדר, וְזֶרַע שֶׁלּוֹ עָגֹל וְאֵינוֹ לָבָן, וְהַמָּן הָיָה לָבָן, וְאֵינוֹ נִמְשָׁל לְזֶרַע גַּד אֶלָּא לְעִנְיַן הָעִגּוּל, כְּזֶרַע גַּד הָיָה – וְהוּא לָבָן:
כצפיחת. בָּצֵק שֶׁמְּטַגְּנִין אוֹתוֹ בְּדֶבַשׁ, וְקוֹרִין לוֹ אִסְקָרִיטִין בִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה (פסחים ל"ז), וְהוּא תַּרְגּוּם שֶׁל אֲנָקְלוֹס:

Verse 32

לְמִשְׁמֶרֶת:
לדרתיכם. בִּימֵי יִרְמְיָהוּ; כְּשֶׁהָיָה יִרְמְיָהוּ מוֹכִיחָם לָמָּה אֵין אַתֶּם עוֹסְקִים בַּתּוֹרָה? וְהֵם אוֹמְרִים נַנִּיחַ מְלַאכְתֵּנוּ וְנַעֲסֹק בַּתּוֹרָה, מֵהֵיכָן נִתְפַּרְנֵס? הוֹצִיא לָהֶם צְנִצֶנֶת הַמָּן אָמַר לָהֶם אַתֶּם רְאוּ דְּבַר ה', שְׁמְעוּ לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא רְאוּ, בָּזֶה נִתְפַּרְנְסוּ אֲבוֹתֵיכֶם, הַרְבֵּה שְׁלוּחִין יֵשׁ לוֹ לַמָּקוֹם לְהָכִין מָזוֹן לִירֵאָיו:

Verse 33

צִנְצֶנֶת. צְלוֹחִית שֶׁל חֶרֶס, כְּתַרְגּוּמוֹ:
והנח אותו לפני ה'. לִפְנֵי הָאָרוֹן; וְלֹא נֶאֱמַר מִקְרָא זֶה עַד שֶׁנִּבְנָה אֹהֶל מוֹעֵד, אֶלָּא שֶׁנִּכְתַּב כָּאן בְּפָרָשַׁת הַמָּן:

Verse 34

Verse 35

ארבעים שנה. וַהֲלֹא שָׁמַר שִׁלּשִׁים יוֹם הֵם? שֶׁהֲרֵי בְּט"ו בְּאִיָּר יָרַד לָהֶם הַמָּן תְּחִלָּה וּבְט"ו בְּנִיסָן פָּסַק, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּשְׁבֹּת הַמָּן מִמָּחֳרָת" (יהושע ה')? אֶלָּא מַגִּיד, שֶׁהָעֲגוּת שֶׁהוֹצִיאוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם טְעֻמּוּ בָהֶם טַעַם מָן (קידושין ל"ח)
אל ארץ נושבת. לְאַחַר שֶׁעָבְרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן (שֶׁאוֹתָהּ שֶׁבְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מְיֻשֶּׁבֶת וְטוֹבָה שֶׁנֶּאֱמַר "אֶעְבְּרָה נָּא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן", וְתַרְגּוּם שֶׁל נוֹשֶׁבֶת "יָתְבָתָא", רָצָה לוֹמַר — מְיֻשֶּׁבֶת):
אל קצה ארץ כנען. בִּתְחִלַּת הַגְּבוּל קֹדֶם שֶׁעָבְרוּ אֶת הַיַּרְדֵּן, וְהוּא עֲרֻבוֹת מוֹאָב. נִמְצְאוּ מַכְחִישִׁין זֶה אֶת זֶה? אֶלָּא בְּעַרְבוֹת מוֹאָב כְּשֶׁמֵּת מֹשֶׁה בִּז' בַּאֲדָר פָּסַק הַמָּן מִלֵּירֵד, וְנִסְתַּפְּקוּ מִמָּן שֶׁלָּקְטוּ בוֹ בַיּוֹם עַד שֶׁהִקְרִיבוּ הָעֹמֶר בְּשִׁשָּׁה עָשָׂר בְּנִיסָן, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֹּאכְלוּ מֵעֲבוּר הָאָרֶץ מִמָּחֳרַת הַפֶּסַח" (יהושע ה'):

Verse 36

עשרית האיפה. הָאֵיפָה שָׁלֹשׁ סְאִין וְהַסְּאָה ו' קַבִּין וְהַקַּב ד' לֻגִּין וְהַלֹּג ו' בֵּיצִים, נִמְצָא עֲשִׂירִית הָאֵיפָה מ"ג בֵּיצִים וְחֹמֶשׁ בֵּיצָה, וְהוּא שִׁעוּר לַחֲלָה וְלַמְּנָחוֹת:

Chapter 17

Verse 1

Verse 2

מה תנסון. לוֹמַר הֲיוּכַל לָתֵת מַיִם בְּאֶרֶץ צִיָּה?:

Verse 3

Verse 4

עוד מעט. אִם אַמְתִּין עוֹד מְעַט וסקלני :

Verse 5

עבור לפני העם. וּרְאֵה אִם יִסְקְלוּךָ, לָמָּה הוֹצֵאתָ לַעַז עַל בָּנַי? (שמות רבה):
וקח אתך מזקני ישראל. לְעֵדוּת, שֶׁיִּרְאוּ שֶׁעַל יָדְךָ מַיִם יוֹצְאִים מִן הַצּוּר, וְלֹא יֹאמְרוּ
מַעְיָנוֹת הָיוּ שָׁם מִימֵי קֶדֶם:
ומטך אשר הכית בו את היאר. מַה תַּ"ל "אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת הַיְאֹר"? אֶלָּא שֶׁהָיוּ יִשְׂרְאֵל
אוֹמְרִים עַל הַמַּטֶּה שֶׁאֵינוֹ מוֹכֶן אֶלָּא לְפֻרְעָנוּת – בּוֹ לָקָה פַּרְעֹה וּמִצְרַיִם כַּמָּה מַכּוֹת
בְּמִצְרַיִם וְעַל הַיָּם – לְכָךְ נֶאֱמַר אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת הַיְאֹר, יִרְאוּ עַתָּה שֶׁאַף לְטוֹבָה הוּא
מוֹכָן (מכילתא):

Verse 6

והכית בצור. עַל הַצּוּר לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא בַּצּוּר, מִכָּאן שֶׁהַמַּטֶּה הָיָה שֶׁל מִין דָּבָר חָזָק וּשְׁמוֹ
סַנְפִּירִינוֹן, וְהַצּוּר נִבְקַע מִפָּנָיו (שם):

Verse 7

Verse 8

ויבא עמלק וגו'. סָמַךְ פָּרָשָׁה זוֹ לְמִקְרָא זֶה, לוֹמַר, תָּמִיד אֲנִי בֵּינֵיכֶם וּמְזֻמָּן לְכָל
צָרְכֵיכֶם וְאַתֶּם אוֹמְרִים הֲיֵשׁ ה' בְּקִרְבֵּנוּ אִם אָיִן, סַיֵּיכֶם שֶׁהַכֶּלֶב בָּא וְנוֹשֵׁךְ אֶתְכֶם וְאַתֶּם
צוֹעֲקִים לִי וְתִדְעוּ הֵיכָן אֲנִי? מָשָׁל לְאָדָם שֶׁהִרְכִּיב בְּנוֹ עַל כְּתֵפוֹ וְיָצָא לַדָּרֶךְ, הָיָה אוֹתוֹ
הַבֵּן רוֹאֶה חֵפֶץ וְאוֹמֵר, אַבָּא טֹל חֵפֶץ זֶה וְתֵן לִי וְהוּא נוֹתֵן לוֹ, וְכֵן שְׁנִיָּה, וְכֵן
שְׁלִישִׁית, פָּגְעוּ בְּאָדָם אֶחָד אָמַר לוֹ אוֹתוֹ הַבֵּן, רָאִיתָ אֶת אַבָּא? אָמַר לוֹ אָבִיו, אֵינְךָ
יוֹדֵעַ הֵיכָן אֲנִי? הִשְׁלִיכוֹ מֵעָלָיו וּבָא הַכֶּלֶב וּנְשָׁכוֹ (תנחומא יתרו):

Verse 9

בחר לנו. לִי וּלְךָ – הִשָּׁוְוהוּ לוֹ; מִכָּאן אָמְרוּ חֲכָמִים יְהִי כְבוֹד תַּלְמִידְךָ חָבִיב עָלֶיךָ
כְּשֶׁלְּךָ; וּכְבוֹד חֲבֵרְךָ כְּמוֹרָא רַבְּךָ מִנַּיִן? שֶׁנֶּאֱמַר "וַיֹּאמֶר אַהֲרֹן אֶל מֹשֶׁה בִּי אֲדֹנִי", וַהֲלֹא
אַהֲרֹן גָּדוֹל מֵאָחִיו הָיָה וְעוֹשֶׂה אֶת חֲבֵרוֹ כְּרַבּוֹ. וּמוֹרָא רַבְּךָ כְּמוֹרָא שָׁמַיִם מִנַּיִן? שֶׁנֶּאֱמַר
"אֲדֹנִי מֹשֶׁה כְּלָאֵם" – כֹּלֶם מִן הָעוֹלָם, חַיָּבִין הֵם כְּלָיָה, הַמּוֹרְדִים בְּךָ כְּאִלּוּ מָרְדוּ
בְּהַקָּבָ"ה:
וצא הלחם. צֵא מִן הֶעָנָן וְהַלָּחֶם בּוֹ:
מחר. בְּעֵת הַמִּלְחָמָה, אָנֹכִי נִצָּב:
בחר לנו אנשים. גִּבּוֹרִים וְיִרְאֵי חֵטְא שֶׁתְּהֵא זְכוּתָן מְסַיַּעְתָּן. דָּבָר אַחֵר – בְּחַר לָנוּ
אֲנָשִׁים שֶׁיּוֹדְעִין לְבַטֵּל כְּשָׁפִים, לְפִי שֶׁבְּנֵי עֲמָלֵק מְכַשְּׁפִין הָיוּ:

Verse 10

ומשה אהרן וחור. מִכָּאן לְתַעֲנִית שֶׁצְּרִיכִים שִׁלּשָׁה לַעֲבֹר לִפְנֵי הַתֵּבָה, שֶׁבְּתַעֲנִית הָיוּ שְׁרוּיִים (מכילתא)
חור. בְּנָהּ שֶׁל מִרְיָם הָיָה וְכָלֵב בַּעְלָהּ (סוטה י"א):

Verse 11

כאשר ירים משה ידו. וְכִי יָדָיו שֶׁל מֹשֶׁה נוֹצְחוֹת הָיוּ הַמִּלְחָמָה וְכוּ' כִּדְאִיתָא בְּר"ה:

Verse 12

וידי משה כבדים. בְּשָׁבִיל שֶׁנִּתְעַצֵּל בַּמִּצְוָה וּמִנָּה אַחֵר תַּחְתָּיו, נִתְיַקְּרוּ יָדָיו:
ויקחו. אַהֲרֹן וְחוּר
אבן וישימו תחתיו. וְלֹא יָשַׁב לוֹ עַל כֵּר וָכֶסֶת. אָמַר: יִשְׂרָאֵל שְׁרוּיִין בְּצַעַר, אַף אֲנִי אֶהְיֶה עִמָּהֶם בְּצַעַר (תענית י"א)
ויהי ידיו אמונה. וַיְהִי מֹשֶׁה יָדָיו בֶּאֱמוּנָה, פְּרוּשׁוֹת הַשָּׁמַיִם בִּתְפִלָּה נֶאֱמָנָה וּנְכוֹנָה
עד בא השמש. שֶׁהָיוּ עֲמָלֵקִים מְחַשְּׁבִין אֶת הַשָּׁעוֹת בָּאִיצְטְרוּלוֹגִיאָה, בְּאֵיזוֹ שָׁעָה הֵם נוֹצְחִים, וְהֶעֱמִיד לָהֶם מֹשֶׁה חַמָּה וְעִרְבֵּב אֶת הַשָּׁעוֹת (תנחומא)

Verse 13

ויחלש יהושע. חָתַךְ רָאשֵׁי גִּבּוֹרָיו וְלֹא הִשְׁאִיר אֶלָּא חֲלָשִׁים שֶׁבָּהֶם, וְלֹא הָרָגָם כֻּלָּם, מִכָּאן אָנוּ לְמֵדִים שֶׁעָשׂוּ עַ"פִּ הַדִּבּוּר שֶׁל שְׁכִינָה (שם):

Verse 14

כתב זאת זכרון. שֶׁבָּא עֲמָלֵק לְהַזְדַּוֵּג לְיִשְׂרָאֵל קֹדֶם לְכָל הָאֻמּוֹת;
ושים באזני יהושע. הַמַּכְנִיס אֶת יִשְׂרָאֵל לָאָרֶץ, שֶׁיְּצַוֶּה אֶת יִשְׂרָאֵל לְשַׁלֵּם לוֹ אֶת גְּמוּלוֹ; כָּאן נִרְמַז לוֹ לְמֹשֶׁה שֶׁיְּהוֹשֻׁעַ מַכְנִיס אֶת יִשְׂרָאֵל לָאָרֶץ (שם):
כי מחה אמחה. לְכָךְ אֲנִי מַזְהִירְךָ כֵּן, כִּי פֻּקַּח אֲנִי לִמְחוֹתוֹ:

Verse 15

ויקרא שמו. שֶׁל מִזְבֵּחַ:
ה' נסי. הַקָּבָ"ה עָשָׂה לָנוּ כָּאן נֵס. לֹא שֶׁהַמִּזְבֵּחַ קָרוּי ה', אֶלָּא הַמַּזְכִּיר שְׁמוֹ שֶׁל מִזְבֵּחַ זוֹכֵר אֶת הַנֵּס שֶׁעָשָׂה הַמָּקוֹם – ה' הוּא נֵס שֶׁלָּנוּ:

Verse 16

ויאמר. מֹשֶׁה:
כי יד על כס יה. יָדוֹ שֶׁל הַקָּבָ"ה הוּרְמָה לִשָּׁבַע בְּכִסְאוֹ לִהְיוֹת לוֹ מִלְחָמָה וְאֵיבָה בָּעֲמָלֵק עוֹלָמִית, וּמַהוּ כֵּס וְלֹא נֶאֱמַר כִּסֵּא? וְאַף הַשֵּׁם נֶחֱלַק לְחֶצְיוֹ? נִשְׁבַּע הַקָּבָ"ה שֶׁאֵינוֹ שְׁמוֹ שָׁלֵם וְאֵין כִּסְאוֹ שָׁלֵם עַד שִׁימָּחֶה שְׁמוֹ שֶׁל עֲמָלֵק כֻּלּוֹ, וּכְשִׁמָּחֶה שְׁמוֹ יִהְיֶה הַשֵּׁם שָׁלֵם וְהַכִּסֵּא שָׁלֵם, שֶׁנֶּאֱמַר "הָאוֹיֵב תַּמּוּ חֳרָבוֹת לָנֶצַח" (תהלים ט'), זֶהוּ עֲמָלֵק שֶׁכָּתוּב בּוֹ "וְעִבְרָתוֹ שָׂמָרָה נֶצַח" (עמוס א'), "וְעָרִים נָתַשְׁתָּ אָבַד זִכְרָם הֵמָּה" (תהלים שם), מַהוּ אוֹמֵר אַחֲרָיו? "וַה' לְעוֹלָם יֵשֵׁב" — הֲרֵי הַשֵּׁם שָׁלֵם, "כּוֹנֵן לַמִּשְׁפָּט כִּסְאוֹ" — הֲרֵי כִּסְאוֹ שָׁלֵם:

Chapter 18

Verse 1

וישמע יתרו. מַה שְּׁמוּעָה שָׁמַע וּבָא? קְרִיעַת יַם סוּף וּמִלְחֶמֶת עֲמָלֵק
יתרו. שֶׁבַע שֵׁמוֹת נִקְרְאוּ לוֹ: רְעוּאֵל, יֶתֶר, יִתְרוֹ, חוֹבָב, חֶבֶר, קֵינִי, פּוּטִיאֵל; יֶתֶר, עַל שֵׁם שֶׁיִּתֵּר פָּרָשָׁה אַחַת בַּתּוֹרָה "וְאַתָּה תֶּחֱזֶה"; יִתְרוֹ, לִכְשֶׁנִּתְגַּיֵּר וְקֵיֵּם הַמִּצְוֹות, הוֹסִיפוֹ לוֹ אוֹת אֶחָד עַל שְׁמוֹ; חוֹבָב, שֶׁחִבֵּב אֶת הַתּוֹרָה; חוֹבָב הוּא יִתְרוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "מִבְּנֵי חוֹבָב חֹתֵן מֹשֶׁה" (שופטים ד'), וְיֵשׁ אוֹמְרִים רְעוּאֵל אָבִיו שֶׁל יִתְרוֹ, וּמַהוּ אוֹמֵר "וַתָּבֹאנָה אֶל רְעוּאֵל אֲבִיהֶן"? שֶׁהַתִּינוֹקוֹת קוֹרִין לַאֲבִי אֲבִיהֶן אַבָּא. בְּסִפְרֵי:

חתן משה. כָּאן הָיָה יִתְרוֹ מִתְכַּבֵּד בְּמֹשֶׁה – אֲנִי חוֹתֵן הַמֶּלֶךְ, וּלְשָׁעָבַר הָיָה מֹשֶׁה תּוֹלֶה
הַגְּדֻלָּה בְּחָמְיו, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיָּשָׁב אֶל יֶתֶר חוֹתְנוֹ" (שמות ד'):
למשה ולישראל. שֶׁקּוֹל מֹשֶׁה כְּנֶגֶד כָּל יִשְׂרָאֵל (מכילתא):
את כל אשר עשה. לָהֶם בִּירִידַת הַמָּן וּבַבְּאֵר וּבַעֲמָלֵק:
כי הוציא ה' וגו'. זוֹ גְּדוֹלָה עַל כֻּלָּם (שם):

Verse 2

אחר שלוחיה. כְּשֶׁאָמַר לוֹ הַקָּבָּ"ה בְּמִדְיָן לֵךְ שֻׁב מִצְרַיִם וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת אִשְׁתּוֹ וְאֶת בָּנָיו
וגו' וְיָצָא אַהֲרֹן לְקָרָאתוֹ וַיִּפְגְּשֵׁהוּ בְּהַר הָאֱלֹהִים (שמות ד'), אָמַר לוֹ מִי הֵם הַלָּלוּ?
אָמַר לוֹ זוֹ הִיא אִשְׁתִּי שֶׁנָּשָׂאתִי בְּמִדְיָן וְאֵלּוּ בָנַי, אָמַר לוֹ וְהֵיכָן אַתָּה מוֹלִיכָן? אָמַר לוֹ
לְמִצְרַיִם, אָמַר לוֹ עַל הָרִאשׁוֹנִים אָנוּ מִצְטַעֲרִים וְאַתָּה בָּא לְהוֹסִיף עֲלֵיהֶם אָמַר לָהּ לְכִי
לְבֵית אָבִיךְ, נָטְלָה שְׁנֵי בָנֶיהָ וְהָלְכָה לָהּ (מכילתא):

Verse 3

Verse 4

ויצלני מחרב פרעה. כְּשֶׁגִּלּוּ דָּתָן וַאֲבִירָם עַל דְּבַר הַמְּצָרִי וּבִקֵּשׁ לַהֲרֹג אֶת מֹשֶׁה נַעֲשָׂה
צַוָּארוֹ כְּעַמּוּד שֶׁל שַׁיִשׁ (שם):

Verse 5

אל המדבר. אַף אָנוּ יוֹדְעִים שֶׁבַּמִּדְבָּר הָיוּ אֶלָּא בְּשִׁבְחוֹ שֶׁל יִתְרוֹ דִּבֵּר הַכָּתוּב, שֶׁהָיָה יוֹשֵׁב
בִּכְבוֹדוֹ שֶׁל עוֹלָם וּנְדָבוֹ לִבּוֹ לָצֵאת אֶל הַמִּדְבָּר, מְקוֹם תֹּהוּ לִשְׁמֹעַ דִּבְרֵי תוֹרָה (שם):

Verse 6

ויאמר אל משה. עַ"יְ שָׁלַחְתִּי (שם):
אני חתנך יתרו וגו'. אִם אֵין אַתָּה יוֹצֵא בְּגִינִי, צֵא בְּגִינוֹ אִשְׁתְּךָ, וְאִם אֵין אַתָּה יוֹצֵא
בְּגִינוֹ אִשְׁתְּךָ, צֵא בְּגִינוֹ שְׁנֵי בָנֶיהָ (שם):

Verse 7

ויצא משה. כָּבוֹד גָּדוֹל נִתְכַּבֵּד יִתְרוֹ בְּאוֹתָהּ שָׁעָה, כֵּיוָן שֶׁיָּצָא מֹשֶׁה, יָצָא אַהֲרֹן נָדָב
וַאֲבִיהוּא, וּמִי הוּא שֶׁרָאָה אֶת אֵלּוּ יוֹצְאִין וְלֹא יֵצֵא? (תנחומא):
וישתחו וישק לו. אֵינִי יוֹדֵעַ מִי הִשְׁתַּחֲוָה לְמִי, כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר אִישׁ לְרֵעֵהוּ, מִי הַקָּרוּי
"אִישׁ" – מֹשֶׁה, שֶׁנֶּאֱמַר "וְהָאִישׁ מֹשֶׁה" (במדבר י"ב):

Verse 8

ויספר משה לחתנו. לְמֶשֶׁךְ אֶת לִבּוֹ לְקָרְבוֹ לַתּוֹרָה (מכילתא):
את כל התלאה. שֶׁעַל הַיָּם וְשֶׁל עֲמָלֵק:
התלאה. לָמֶ"ד אָלֶ"ף מִן הַיְסוֹד שֶׁל תֵּבָה, וְהַתָּי"ו הוּא תִּקּוּן וְיסוֹד הַנּוֹפֵל מִמֶּנּוּ
לִפְרָקִים; וְכֵן תְּרוּמָה, תְּנוּפָה, תְּקוּמָה, תְּנוּאָה:

Verse 9

ויחד יתרו. וַיִּשְׂמַח יִתְרוֹ, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ. וּמ"אַ נַעֲשָׂה בָּשָׂרוֹ חֲדוּדִין חֲדוּדִין, מֵצַר עַל
"אֵבוּד מִצְרַיִם, הֵינוּ דְּאָמְרֵי אִינָשֵׁי "גִּיוֹרָא עַד עֲשָׂרָה דָּרֵי לָא תְּבַזֵּי אֲרַמָּאָה בְּאַפֵּיהּ:
על כל הטובה. טוֹבַת הַמָּן וְהַבְּאֵר וְהַתּוֹרָה, וְעַל כֻּלָּן אשר הצילו מיד מצרים; עַד עַכְשָׁו
לֹא הָיָה עֶבֶד יָכוֹל לִבְרֹחַ מִמִּצְרַיִם, שָׁהָיְתָה הָאָרֶץ מְסֻגֶּרֶת, וְאֵלּוּ יָצְאוּ שִׁשִּׁים רִבּוֹא
(מכילתא):

Verse 10

אשר הציל אתכם מיד מצרים. אֱמָה קָשָׁה:
ומיד פרעה. מֶלֶךְ קָשֶׁה:

מתחת יד מצרים. כְּתַרְגּוּמוֹ – לְשׁוֹן רִדּוּי וּמָרוּת; הַיָּד שֶׁהָיוּ מַכְבִּידִים עֲלֵיהֶם הִיא הָעֲבוֹדָה:

Verse 11

עתה ידעתי. מַכִּירוֹ הָיִיתִי לְשֶׁעָבַר וְעַכְשָׁו בְּיוֹתֵר מכל האלהים. מְלַמֵּד שֶׁהָיָה מַכִּיר בְּכָל ע"ָז שֶׁבָּעוֹלָם, שֶׁלֹּא הִנִּיחַ ע"ָז שֶׁלֹּא עָבָדָה (מכילתא):
כי בדבר אשר זדו עליהם. כְּתַרְגּוּמוֹ – בַּמַּיִם דְּמוּ לְאַבְּדָם וְהֵם נֶאֶבְדוּ בַּמַּיִם אשר זדו. אֲשֶׁר הִרְשִׁיעוּ. וְרַבּוֹתֵינוּ דְּרָשׁוּהוּ לְשׁוֹן וַיָּזֶד יַעֲקֹב נָזִיד, בַּקְּדָרָה אֲשֶׁר בִּשְּׁלוּ בָהּ נִתְבַּשְּׁלוּ (סוטה י"א):

Verse 12

עלה. כְּמַשְׁמָעָהּ, שֶׁהִיא כֵּלָּה כָּלִיל:
וזבחים. שְׁלָמִים:
ויבא אהרן וגו'. ומשֶׁה הֵיכָן הָלַךְ? וַהֲלֹא הוּא שָׁיָצָא לְקָרְאתוֹ וְגָרַם לוֹ אֶת כָּל הַכָּבוֹד? אֶלָּא שֶׁהָיָה עוֹמֵד וּמְשַׁמֵּשׁ לִפְנֵיהֶם (מכילתא):
לפני האלהים. מִכָּאן שֶׁהַנֶּהֱנֶה מִסְּעוּדָה שֶׁתַּלְמִידֵי חֲכָמִים מְסֻבִּין בָּהּ, כְּאִלּוּ נֶהֱנֶה מִזִּיו הַשְּׁכִינָה (ברכות ס"ד):

Verse 13

ויהי ממחרת. מוֹצָאֵי יוֹם הַכִּפּוּרִים הָיָה, כָּךְ שָׁנִינוּ בְּסִפְרֵי וּמַהוּ מִמָּחֳרָת? לְמָחֳרַת רִדְתּוֹ מִן הָהָר; וְעַל כָּרְחָךְ אֵי אֶפְשָׁר לוֹמַר אֶלָּא מִמָּחֳרַת יוֹם הַכִּפּוּרִים, שֶׁהֲרֵי קֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה אֵ"א לוֹמַר "וְהוֹדַעְתִּי אֶת חֻקַּי וְגוֹ'", וּמְשֻׁנְּתָנָה תּוֹרָה עַד יו"כ לֹא יָשַׁב מֹשֶׁה לִשְׁפֹּט אֶת הָעָם, שֶׁהֲרֵי בְּי"ז בְּתַמּוּז יָרַד וְשָׁבַר אֶת הַלֻּחוֹת וּלְמָחָר עָלָה בְּהַשְׁכָּמָה וְשָׁהָה שְׁמוֹנִים יוֹם וְיָרַד בְּי"ו; וְאֵין פָּרָשָׁה זוֹ כְּתוּבָה כַּסֵּדֶר, שֶׁלֹּא נֶאֱמַר וַיְהִי מִמָּחֳרָת עַד שָׁנָה שְׁנִיָּה – אַף לְדִבְרֵי הָאוֹמֵר יִתְּרוֹ קֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה בָּא, שֶׁלּוּחוֹ אֶל אַרְצוֹ לֹא הָיָה אֶלָּא עַד שָׁנָה שְׁנִיָּה – שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר כָּאן וַיְשַׁלַּח מֹשֶׁה אֶת חֹתְנוֹ, וּמְצִינוּ בְּמַסַּע הַדְּגָלִים שֶׁאָמַר לוֹ מֹשֶׁה "נִסְעִים אֲנַחְנוּ אֶל הַמָּקוֹם וְגוֹ'"(במדבר י כט), אַל נָא תַּעֲזֹב אֹתָנוּ" (שם לא), וְאִם זוֹ קֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה, מִשֶּׁשִּׁלְּחוֹ וְהָלַךְ הֵיכָן מָצְינוּ שֶׁחָזַר? וְאִם תֹּאמַר, שָׁם לֹא נֶאֱמַר יִתְּרוֹ אֶלָּא חוֹתָן מֹשֶׁה" חוֹבָב, וּבְנוֹ שֶׁל יִתְּרוֹ הָיָה, הוּא חוֹבָב הוּא יִתְּרוֹ, שֶׁהֲרֵי כָּתוּב "מִבְּנֵי חֹבָב חֹתֵן מֹשֶׁה" (שופטים ד'):
וישב משה וגו' ויעמד העם. יוֹשֵׁב כְּמֶלֶךְ וְכֻלָּן עוֹמְדִים, וְהֶקְשָׁה הַדָּבָר לְיִתְּרוֹ שֶׁהָיָה מְזַלְזֵל בְּכְבוֹדָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל וְהוֹכִיחוֹ עַל כָּךְ, שֶׁנֶּאֱמַר (פסוק יד) מַדּוּעַ אַתָּה יוֹשֵׁב לְבַדֶּךָ וְכָל הָעָם נִצָּבִים:
מן הבקר עד ערב. אֶפְשָׁר לוֹמַר כֵּן? אֶלָּא כָּל דַּיָּן שֶׁדָּן דִּין אֱמֶת לַאֲמִתּוֹ אֲפִלּוּ שָׁעָה אַחַת, מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ עוֹסֵק בַּתּוֹרָה כָּל הַיּוֹם וּכְאִלּוּ נַעֲשָׂה שֻׁתָּף לְהַקָּבָ"ה בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ וַיְהִי עֶרֶב וְגוֹ' (שבת י'):

Verse 14

Verse 15

כי יבא. כְּמוֹ כִּי בָא, לְשׁוֹן הֹוֶה:
לדרש אלהים. כְּתַרְגּוּמוֹ "לְמִתְבַּע אֱלָפָן" – לִשְׁאֹל תַּלְמוּד מִפִּי הַגְּבוּרָה:

Verse 16

כי יהיה להם דבר בא. מִי שֶׁהָיָה לוֹ הַדָּבָר – בָּא אֵלַי:

Verse 17

ויאמר חתן משה. דֶּרֶךְ כָּבוֹד קוֹרְאוֹ הַכָּתוּב חוֹתְנוֹ שֶׁל מֶלֶךְ:

Verse 18

נבל תבל. כְּתַרְגּוּמוֹ, וּלְשׁוֹנוֹ לְשׁוֹן כְּמִישָׁה, פליש"טרא בְּלַעַז, כְּמוֹ "וְהָעָלָה נָבֵל"
(ירמיהו ח'), "כִּנְבֹל עָלָה מִגֶּפֶן" (ישעיהו ל"ד), שֶׁהוּא כָּמוּשׁ עַל יְדֵי חַמָּה וְעַל יְדֵי
קָרַח וְכֹחוֹ תָּשׁ וְנִלְאֶה:
גם אתה. לְרַבּוֹת אַהֲרֹן וְחוּר וְשִׁבְעִים זְקֵנִים:
כי כבד ממך. כָּבְדוֹ רַב יוֹתֵר מִכֹּחֲךָ:

Verse 19

(מכילתא) איעצך ויהי אלהים עמך. בָּעֲצָה; אָמַר לוֹ צֵא הַמָּלֵךְ בַּגְּבוּרָה:
היה אתה לעם מול האלהים. שָׂלִיחַ וּמֵלִיץ בֵּינוֹתָם לַמָּקוֹם וְשׁוֹאֵל מִשְׁפָּטִים מֵאִתּוֹ:
את הדברים. דִּבְרֵי רִיבוֹתָם:

Verse 20

Verse 21

ואתה תחזה. בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁעָלֶיךָ:
(שם) אנשי חיל. עֲשִׁירִים, שֶׁאֵין צְרִיכִין לְהַחֲנִיף וּלְהַכִּיר פָּנִים
אנשי אמת. אֵלּוּ בַּעֲלֵי הַבְטָחָה, שֶׁהֵם כְּדַאי לִסְמֹךְ עַל דִּבְרֵיהֶם, שֶׁעַל יְדֵי כֵן יִהְיוּ דִּבְרֵיהֶם
נִשְׁמָעִין:
שנאי בצע. שֶׁשּׁוֹנְאִין אֶת מָמוֹנָם בַּדִּין, כְּהַהִיא דְּאָמְרִינַן: כָּל דַּיָּנָא דְּמַפְקִין מָמוֹנָא
מִינֵּיהּ בְּדִינָא לָאו דַּיָּנָא הוּא (בבא בתרא נ"ח)
שרי אלפים. הֵם הָיוּ שֵׁשׁ מֵאוֹת שָׂרִים לְשֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף:
שרי מאות. שֵׁשׁ אֲלָפִים הָיוּ:
שרי חמשים. י"ב אֶלֶף:
שרי עשרת. שִׁשִּׁים אֶלֶף:

Verse 22

ושפטו. וְיִדּוֹנוּן, לְשׁוֹן צַוּוּי:
והקל מעליך. דָּבָר זֶה לְהָקֵל מֵעָלֶיךָ: והקל. כְּמוֹ "וְהַכְבֵּד אֶת לִבּוֹ" (שמות ח'), "וְהַכּוֹת
אֶת מוֹאָב" (מלכים ב ג'), לְשׁוֹן הֹוֶה:

Verse 23

וצוך אלהים ויכלת עמד. הַמָּלֵךְ בַּגְּבוּרָה, אִם מְצָוֶּה אוֹתְךָ לַעֲשׂוֹת כֵּן, תּוּכַל עָמֹד, וְאִם
יְעַכֵּב עַל יָדְךָ לֹא תוּכַל לַעֲמֹד (מכילתא)
וגם כל העם הזה. אַהֲרֹן נָדָב וַאֲבִיהוּא וְשִׁבְעִים זְקֵנִים הַנִּלְוִים עַתָּה עִמְּךָ (שם)

Verse 24

Verse 25

Verse 26

ושפטו. וְדָיְנִין יָת עַמָּא:
ביאון. מָיְתִין:
ישפוטו הם. כְּמוֹ יִשְׁפְּטוּ, וְכֵן "לֹא תַעֲבוֹרִי" (רות ב'), כְּמוֹ לֹא תַעַבְרִי, וְתַרְגּוּמוֹ
דָּיְנִין אִינּוּן; מִקְרָאוֹת הָעֶלְיוֹנִים הֵם לְשׁוֹן צַוּוּי, לְכָךְ מְתֻרְגָּמִין וְיִדּוֹנוּן, יֵיתוּן,
יְדוֹנוּן, וּמִקְרָאוֹת הַלָּלוּ לְשׁוֹן עֲשִׂיָה:

Verse 27

וילך לו אל ארצו. לְגַיֵּר בְּנֵי מִשְׁפַּחְתּוֹ (מכילתא)

Chapter 19

Verse 1

ביום הזה. בְּרֹאשׁ חֹדֶשׁ; לֹא הָיָה צָרִיךְ לִכְתֹּב אֶלָּא בַּיּוֹם הַהוּא, מַהוּ בַּיּוֹם הַזֶּה? שֶׁיִּהְיוּ דִּבְרֵי תוֹרָה חֲדָשִׁים עָלֶיךָ כְּאִלּוּ הַיּוֹם נִתָּנָם (ברכות ס"ג):

Verse 2

ויסעו מרפידים. מַה תַּ"ל לַחֲזֹר וּלְפָרֵשׁ מֵהֵיכָן נָסְעוּ, וַהֲלֹא כְּבָר כָּתַב שֶׁבִּרְפִידִים הָיוּ חוֹנִים, בְּיָדוּעַ שֶׁמִּשָּׁם נָסְעוּ? אֶלָּא לְהַקִּישׁ נְסִיעָתָן מֵרְפִידִים לְבִיאָתָן לְמִדְבַּר סִינַי, מַה בִּיאָתָן לְמִדְבַּר סִינַי בִּתְשׁוּבָה, אַף נְסִיעָתָן מֵרְפִידִים בִּתְשׁוּבָה (מכילתא):
ויחן שם ישראל. כְּאִישׁ אֶחָד בְּלֵב אֶחָד, אֲבָל שְׁאָר כָּל הַחֲנִיּוֹת בְּתַרְעוּמוֹת וּבְמַחֲלֹקֶת (שם) נגד ההר. לְמִזְרָחוֹ, וְכָל מָקוֹם שֶׁאַתָּה מוֹצֵא נֶגֶד, פָּנִים לַמִּזְרָח (שם):

Verse 3

ומשה עלה. בַּיּוֹם הַשֵּׁנִי; וְכָל עֲלִיּוֹתָיו בְּהַשְׁכָּמָה הָיוּ, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיַּשְׁכֵּם מֹשֶׁה בַּבֹּקֶר" (שמות ל"ד):
כה תאמר. בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה וְכַסֵּדֶר הַזֶּה:
לבית יעקב. אֵלּוּ הַנָּשִׁים, תֹּאמַר לָהֶן בְּלָשׁוֹן רַכָּה (מכילתא):
ותגיד לבני ישראל. עֲנָשִׁין וְדִקְדּוּקִים פָּרֵשׁ לַזְּכָרִים, דְּבָרִים הַקָּשִׁין כְּגִידִין (שבת פ"ז):

Verse 4

אתם ראיתם. לֹא מִסֹּרֶת הִיא בְּיָדְכֶם, לֹא בִדְבָרִים אֲנִי מְשַׁגֵּר לָכֶם, לֹא בְעֵדִים אֲנִי מֵעִיד עֲלֵיכֶם, אֶלָּא אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים, עַל כַּמָּה עֲבֵרוֹת הָיוּ חַיָּבִין לִי קֹדֶם שֶׁנִּזְדַּוְּגוּ לָכֶם וְלֹא נִפְרַעְתִּי מֵהֶם אֶלָּא עַל יְדֵכֶם (מכילתא):
ואשא אתכם. זֶה הַיּוֹם שֶׁבָּאוּ יִשְׂרָאֵל לְרַעְמְסֵס, שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מְפֻזָּרִין בְּכָל אֶרֶץ גֹּשֶׁן, וּלְשָׁעָה קַלָּה כְּשֶׁבָּאוּ לִסַּע וְלָצֵאת, נִקְבְּצוּ כֻּלָּם לְרַעְמְסֵס, וְאֵינָקְלוֹס תִּרְגֵּם וָאֶשָּׂא כְּמוֹ וָאֲסִיעַ אֶתְכֶם – "וְאַסְּלִית יָתְכוֹן", תִּקֵּן אֶת הַדָּבָר דֶּרֶךְ כָּבוֹד לְמַעְלָה:
על כנפי נשרים. כַּנֶּשֶׁר הַנּוֹשֵׂא גּוֹזָלָיו עַל כְּנָפָיו, שֶׁכָּל שְׁאָר הָעוֹפוֹת נוֹתְנִים אֶת בְּנֵיהֶם בֵּין רַגְלֵיהֶם, לְפִי שֶׁמִּתְיָרְאִין מֵעוֹף אַחֵר שֶׁפּוֹרֵחַ עַל גַּבֵּיהֶם, אֲבָל הַנֶּשֶׁר הַזֶּה אֵינוֹ מִתְיָרֵא אֶלָּא מִן הָאָדָם שֶׁמָּא יְזָרֹק בּוֹ חֵץ, לְפִי שֶׁאֵין עוֹף פּוֹרֵחַ עַל גַּבָּיו, לְכָךְ נוֹתְנוֹ עַל כְּנָפָיו, אוֹמֵר מוּטָב יִכָּנֵס הַחֵץ בִּי וְלֹא בִבְנִי, אַף אֲנִי עָשִׂיתִי כֵן: "וַיִּסַּע מַלְאַךְ הָאֱלֹהִים וְגוֹ'", וַיָּבֹא בֵּין מַחֲנֵה מִצְרַיִם וְגוֹ'" (שמות י"ד), וְהָיוּ מִצְרִים זוֹרְקִים חִצִּים וְאַבְנֵי בָּלִיסְטְרָאוֹת וְהֶעָנָן מְקַבְּלָם:
ואבא אתכם אלי. כְּתַרְגּוּמוֹ:

Verse 5

ועתה. אִם עַתָּה תְּקַבְּלוּ עֲלֵיכֶם, יֶעֱרַב לָכֶם מִכָּאן וְאֵילָךְ, שֶׁכָּל הַתְּחָלוֹת קָשׁוֹת (מכילתא):
ושמרתם את בריתי. שֶׁאֶכְרֹת עִמָּכֶם עַל שְׁמִירַת הַתּוֹרָה:
סגלה. אוֹצָר חָבִיב, כְּמוֹ "וּסְגֻלַּת מְלָכִים" (קהלת ב') – כְּלִי יְקָר וַאֲבָנִים טוֹבוֹת שֶׁהַמְּלָכִים גּוֹנְזִים אוֹתָם, כָּךְ אַתֶּם תִּהְיוּ לִי סְגֻלָּה מִשְּׁאָר אֻמּוֹת; וְלֹא תֹּאמְרוּ אַתֶּם לְבַדְּכֶם שֶׁלִּי וְאֵין לִי אֲחֵרִים עִמָּכֶם וּמַה יֵּשׁ לִי עוֹד שֶׁתְּהֵא חִבַּתְכֶם נְכֶרֶת:
כי לי כל הארץ וְהֵם בְּעֵינַי וּלְפָנַי לְכִלּוּם:

Verse 6

ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. שָׂרִים, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר "וּבְנֵי דָוִד כֹּהֲנִים" (שמואל ב ח'):
אלה הדברים. לֹא פָּחוֹת וְלֹא יוֹתֵר (מכילתא):

Verse 7

Verse 8

וישב משה את דברי העם וגו'. בְּיוֹם הַמֻּחָרָת, שֶׁהוּא שְׁלִישִׁי, שֶׁהֲרֵי בְּהַשְׁכָּמָה עָלָה; וְכִי
צָרִיךְ הָיָה מֹשֶׁה לְהָשִׁיב? אֶלָּא בָּא הַכָּתוּב לְלַמֶּדְךָ דֶּרֶךְ אֶרֶץ מִמֹּשֶׁה, שֶׁלֹּא אָמַר הוֹאִיל וְיוֹדֵעַ
צָרִיךְ הָיָה מֹשֶׁה לְהָשִׁיב? אֶלָּא בָּא הַכָּתוּב לְלַמֶּדְךָ דֶּרֶךְ אֶרֶץ מִמֹּשֶׁה, שֶׁלֹּא אָמַר הוֹאִיל וְיוֹדֵעַ
(שבת פ"ז) מִי שֶׁשְּׁלָחַנִי אֵינִי צָרִיךְ לְהָשִׁיב:

Verse 9

בעב הענן. בְּמַעֲבֵה הֶעָנָן וְזֶהוּ עֲרָפֶל:
וגם בך. גַּם בַּךְ בַּנְּבִיאִים הַבָּאִים אַחֲרֶיךָ (מכילתא):
ויגד משה את דברי וגו'. בְּיוֹם הַמֻּחָרָת, שֶׁהוּא רְבִיעִי לַחֹדֶשׁ:
את דברי העם וגו'. תְּשׁוּבָה עַל דָּבָר זֶה; שָׁמַעְתִּי מֵהֶם שֶׁרְצוֹנָם לִשְׁמֹעַ מִמְּךָ, אֵינוֹ דּוֹמֶה
הַשּׁוֹמֵעַ מִפִּי שָׁלִיחַ לַשּׁוֹמֵעַ מִפִּי הַמֶּלֶךְ, רְצוֹנֵנוּ לִרְאוֹת אֶת מַלְכֵּנוּ (מכילתא):

Verse 10

ויאמר ה' אל משה. אִם כֵּן שֶׁמִּזְקִיקִין לְדַבֵּר עִמָּם, לֵךְ אֶל הָעָם:
וקדשתם. וְזַמַּנְתָּם, שֶׁיָּכִינוּ עַצְמָם הַיּוֹם וּמָחָר:

Verse 11

והיו נכנים. מֻבְדָּלִים מֵאִשָּׁה (שבת פ"ז):
ליום השלישי. שֶׁהוּא שִׁשָּׁה בַּחֹדֶשׁ, וּבַשְּׁלִישִׁי בָּנָה מֹשֶׁה אֶת הַמִּזְבֵּחַ תַּחַת הָהָר וּשְׁתֵּים עֶשְׂרֵה
מַצֵּבָה – כָּל הָעִנְיָן הָאָמוּר בְּפָרָשַׁת וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים – וְאֵין מֻקְדָּם וּמְאֻחָר בַּתּוֹרָה:
לעיני כל העם. מְלַמֵּד שֶׁלֹּא הָיָה בָהֶם סוּמָא, שֶׁנִּתְרַפְּאוּ כֻּלָּם (מכילתא):

Verse 12

והגבלת. קָבַע לָהֶם תְּחוּמִין לְסִימָן, שֶׁלֹּא יִקְרְבוּ מִן הַגְּבוּל וָהָלְאָה:
לאמר. הַגְּבוּל אוֹמֵר לָהֶם הִשָּׁמְרוּ מֵעֲלוֹת מִכָּאן וּלְהָלְאָה, וְאַתָּה הַזְהִירֵם עַל כָּךְ:
ונגע בקצהו. אֲפִלּוּ בְּקָצֵהוּ:

Verse 13

ירה יירה. מִכָּאן לַנִּסְקָלִין שֶׁהֵם נִדְחִין לְמָטָּה מִבֵּית הַסְּקִילָה שֶׁהָיָה גָּבוֹהַּ שְׁתֵּי קוֹמוֹת
(סנהדרין מ"ה):
יירה. יֵשֵׁב לְמָטָּה לָאָרֶץ, כְּמוֹ "יָרָה בַיָּם":
במשך היבל. כְּשֶׁיִּמְשֹׁךְ הַיּוֹבֵל קוֹל אָרֹךְ, הוּא סִימָן שִׁלּוּחַ שְׁכִינָה וְהַפְסָקַת הַקּוֹל, וְכֵיוָן
שֶׁאֶסְתַּלֵּק, הֵם רַשָּׁאִין לַעֲלוֹת:
היבל. הוּא שׁוֹפָר שֶׁל אַיִל, שֶׁכֵּן בַּעֲרַבְיָא קוֹרִין לְדִכְרָא יוּבְלָא, וְשׁוֹפָר שֶׁל אַיִל שֶׁל יִצְחָק
הָיָה (פרקי דרבי אליעזר ל"א):

Verse 14

מן ההר אל העם. מְלַמֵּד שֶׁלֹּא הָיָה מֹשֶׁה פּוֹנֶה לַעֲסָקָיו, אֶלָּא מִן הָהָר – אֶל הָעָם
(מכילתא):

Verse 15

היו נכנים לשלשת ימים. לְסוֹף ג' יָמִים, הוּא יוֹם רְבִיעִי, שֶׁהוֹסִיף מֹשֶׁה יוֹם אֶחָד
מִדַּעְתּוֹ כְּדִבְרֵי רַבִּי יוֹסֵי, וּלְדִבְרֵי הָאוֹמֵר בְּשִׁשָּׁה בַּחֹדֶשׁ נִתְּנוּ עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, לֹא הוֹסִיף
מֹשֶׁה כְּלוּם, וּלְשִׁלְשֶׁת יָמִים כְּמוֹ לַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי:
אל תגשו אל אשה. כָּל ג' יָמִים הַלָּלוּ, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ הַנָּשִׁים טוֹבְלוֹת לַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי
וְתִהְיֶינָה טְהוֹרוֹת לְקַבֵּל תּוֹרָה, שֶׁאִם יְשַׁמְּשׁוּ תּוֹךְ ג' יָמִים שֶׁמָּא תִּפְלֹט הָאִשָּׁה שִׁכְבַת זֶרַע
לְאַחַר טְבִילָתָהּ וְתַחֲזֹר וְתִטַּמֵּא, אֲבָל מִשֶּׁשָּׁהֲתָה ג' יָמִים, כְּבָר הַזֶּרַע מַסְרִיחַ וְאֵינוֹ רָאוּי
לְהַזְרִיעַ, וְטָהוֹר מִלְּטַמֵּא אֶת הַפּוֹלֶטֶת (שבת פ"ו):

Verse 16

בהית הבקר. מְלַמֵּד שֶׁהַקְּדִים עַל יָדָם, מַה שְּׁאֵין דֶּרֶךְ בָּשָׂר וָדָם לַעֲשׂוֹת כֵּן – שְׁיְהֵא הָרַב מַמְתִּין לַתַּלְמִיד; וְכֵן מָצִינוּ "קוּם צֵא אֶל הַבִּקְעָה, וָאָקוּם וָאֵצֵא אֶל הַבִּקְעָה וְהִנֵּה שָׁם כְּבוֹד ה' עֹמֵד" (יחזקאל ג'):

Verse 17

לקראת האלהים. מַגִּיד שֶׁהַשְּׁכִינָה יָצְאָה לִקְרָאתָם כְּתָנָן הַיּוֹצֵא לִקְרַאת כַּלָּה, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר ה' מִסִּינַי בָּא (דברים ל"ג), וְלֹא נֶאֱמַר לְסִינַי בָּא (מכילתא):
בתחתית ההר. לְפִי פְּשׁוּטוֹ בְּרַגְלֵי הָהָר; וּמִדְרָשׁוֹ שֶׁנִּתְלַשׁ הָהָר מִמְּקוֹמוֹ וְנִכְפָּה עֲלֵיהֶם כְּגִיגִית (שבת פ"ח):

Verse 18

עשן כלו. אֵין עָשָׁן זֶה שֵׁם דָּבָר, שֶׁהֲרֵי נָקוּד הַשִּׁי"ן פַּתָּח, אֶלָּא לְשׁוֹן פָּעַל כְּמוֹ אָמַר, שָׁמַר, שָׁמַע, לְכָךְ תַּרְגּוּמוֹ תְּנַן כֻּלֵּהּ, וְלֹא תִרְגֵּם תְּנָנָא, וְכָל עָשָׁן שֶׁבַּמִּקְרָא נְקוּדִים קָמָץ מִפְּנֵי שֶׁהֵם שֵׁם דָּבָר:
הכבשן. שֶׁל סִיד; יָכוֹל כְּכִבְשָׁן זֶה וְלֹא יוֹתֵר, תַּ"לּ בּוֹעֵר בָּאֵשׁ עַד לֵב הַשָּׁמַיִם (דברים ד'), וּמַה תַּ"לּ כִּבְשָׁן? לְשַׁבֵּר אֶת הָאֹזֶן מַה שֶּׁהִיא יְכוֹלָה לִשְׁמֹעַ – נוֹתֵן לַבְּרִיּוֹת סִימָן הַנִּכָּר לָהֶם; כַּיּוֹצֵא בּוֹ כְּאֲרִיֵה יִשְׁאָג (הושע י"א), וְכִי מִי נָתַן כֹּחַ בָּאֲרִי אֶלָּא הוּא? וְהַכָּתוּב מוֹשְׁלוֹ כְּאֲרִיֵה, אֶלָּא אָנוּ מְכַוְּנִין וּמְדַמִּין אוֹתוֹ לִבְרִיּוֹתָיו כְּדֵי לְשַׁבֵּר אֶת הָאֹזֶן מַה שֶּׁיְּכוֹלָה לִשְׁמֹעַ; כַּיּוֹצֵא בוֹ וְקוֹלוֹ כְּקוֹל מַיִם רַבִּים (יחזקאל מ"ג), וְכִי מִי נָתַן קוֹל לַמַּיִם אֶלָּא הוּא? וְאַתָּה מְכַוֵּן אוֹתוֹ, לְדַמּוֹתוֹ לִבְרִיּוֹתָיו – כְּדֵי לְשַׁבֵּר אֶת הָאֹזֶן (מכילתא):

Verse 19

הולך וחזק מאד. מְנַהֵג הֶדְיוֹט כָּל זְמַן שֶׁהוּא מַאֲרִיךְ לִתְקֹעַ קוֹלוֹ מַחֲלִישׁ וְכוֹהֶה, אֲבָל כָּאן הוֹלֵךְ וְחָזֵק מְאֹד, וְלָמָּה כָּךְ מִתְחִלָּה? לְשַׁבֵּר אָזְנֵיהֶם מַה שֶּׁיְּכוֹלִין לִשְׁמֹעַ:
משה ידבר. כְּשֶׁהָיָה מֹשֶׁה מְדַבֵּר וּמַשְׁמִיעַ הַדִּבְּרוֹת לְיִשְׂרָאֵל – שֶׁהֲרֵי לֹא שָׁמְעוּ מִפִּי הַגְּבוּרָה אֶלָּא אָנֹכִי וְלֹא יִהְיֶה לְךָ – וְהַקָּבָ"ה מְסַיְּעוֹ לָתֵת בּוֹ כֹּחַ לִהְיוֹת קוֹלוֹ מַגְבִּיר וְנִשְׁמָע (שם):
יעננו בקול. יַעֲנֶנּוּ עַל דְּבַר הַקּוֹל, כְּמוֹ אֲשֶׁר יַעֲנֶה בָאֵשׁ (מלכים א י"ח) – עַל דְּבַר הָאֵשׁ, לְהוֹרִידוֹ:

Verse 20

וירד ה' על הר סיני. יָכוֹל יָרַד עָלָיו מָמָּשׁ, תַּ"לּ כִּי מִן הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם (שמות כ'), מְלַמֵּד שֶׁהִרְכִּין שָׁמַיִם הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים וְהִצִּיעָן עַל גַּבֵּי הָהָר כְּמַצָּע עַל הַמִּטָּה וְיָרַד כִּסֵּא הַכָּבוֹד עֲלֵיהֶם (מכילתא):

Verse 21

העד בעם. הַתְרֵה בָהֶם שֶׁלֹּא לַעֲלוֹת בָּהָר:
פן יהרסו וגו'. שֶׁלֹּא יֶהֶרְסוּ אֶת מַצָּבָם, עַל יְדֵי שֶׁתַּאֲוָתָם אֶל ה', לִרְאוֹת, וְיִקְרְבוּ לְצַד הָהָר:
ונפל ממנו רב. כָּל מַה שֶּׁיִּפֹּל מֵהֶם, וַאֲפִלּוּ הוּא יְחִידִי, חָשׁוּב לְפָנַי רָב (שם):
פן יהרסו. כָּל הֲרִיסָה מַפְרֶדֶת אֲסִיפַת הַבְּנָיָן, אַף הַנִּפְרָדִין מִמַּצַּב אֲנָשִׁים הוֹרְסִים אֶת הַמַּצָּב:

Verse 22

וגם הכהנים. אַף הַבְּכוֹרוֹת שֶׁהָעֲבוֹדָה בָהֶם (זבחים קט"ו):
הנגשים אל ה'. לְהַקְרִיב קָרְבָּנוֹת, אַף הֵם לֹא יִסְמְכוּ עַל חֲשִׁיבוּתָם לַעֲלוֹת:
יתקדשו. יִהְיוּ מְזֻמָּנִים לְהִתְיַצֵּב עַל עָמְדָן:
פן יפרץ. לְשׁוֹן פִּרְצָה; יַהֲרֹג בָּהֶם וְיַעֲשֶׂה בָהֶם פִּרְצָה:

Verse 23

לא יוכל העם. אֵינִי צָרִיךְ לְהָעִיד בָּהֶם, שֶׁהֲרֵי מֻתָּרִים וְעוֹמְדִין הֵם הַיּוֹם שְׁלֹשֶׁת יָמִים, וְלֹא יוּכְלוּ לַעֲלוֹת שֶׁאֵין לָהֶם רְשׁוּת:

Verse 24

לך רד. וְהָעֵד בָּהֶם שֵׁנִית, שֶׁמְּזָרְזִין אֶת הָאָדָם קֹדֶם מַעֲשֶׂה וְחוֹזְרִין וּמְזָרְזִין אוֹתוֹ בִּשְׁעַת מַעֲשֶׂה (מכילתא)
ועלית אתה ואהרן עמך והכהנים. יָכוֹל אַף הֵם עִמְּךָ, תַּ"ל וְעָלִית אַתָּה, אֶמֹר מֵעַתָּה, אַתָּה מְחֻצָּה לְעַצְמְךָ, וְאַהֲרֹן מְחֻצָּה לְעַצְמוֹ, וְהַכֹּהֲנִים מְחֻצָּה לְעַצְמָם – מֹשֶׁה נִגַּשׁ יוֹתֵר מֵאַהֲרֹן, וְאַהֲרֹן יוֹתֵר מִן הַכֹּהֲנִים, וְהָעָם כָּל עִקָּר אַל יֶהֱרְסוּ אֶת מַצָּבָם לַעֲלוֹת אֶל ה' (שם)
פן יפרץ בם. אַע"פ שֶׁהוּא נָקוּד חֲטַף קָמָץ אֵינוֹ זָז מִגְּזֵרָתוֹ, כָּךְ דֶּרֶךְ כָּל תֵּבָה שֶׁנְּקֻדָּתָהּ חֲטַף קָמָץ:

Verse 25

ויאמר אלהם. הַתְרָאָה זוֹ:

Chapter 20

Verse 1

וידבר אלהים. אֵין אֱלֹהִים אֶלָּא דַּיָּן; לְפִי שֶׁיֵּשׁ פָּרָשִׁיּוֹת בַּתּוֹרָה שֶׁאִם עָשָׂאן אָדָם מְקֻבָּל עָלָיו, וְאִם לָאו אֵינוֹ מְקֻבָּל עָלָיו, לְפִיכָךְ פֶּרֶק זֶה אַף עַל פִּי שֶׁהַדִּבְּרוֹת כֻּלָּן, תַּ"ל וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים – דַּיָּן לְפָרַע (מכילתא)
את כל הדברים האלה. מְלַמֵּד שֶׁאָמַר הַקָּבָ"ה עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת בְּדִבּוּר אֶחָד, מַה שֶּׁאִי אֶפְשָׁר לְאָדָם לוֹמַר כֵּן, אִם כֵּן מַה תַּ"ל עוֹד אָנֹכִי וְלֹא יִהְיֶה לְךָ? שֶׁחָזַר וּפֵרַשׁ עַל כָּל דִּבּוּר וְדִבּוּר בִּפְנֵי עַצְמוֹ (שם)
לאמר. מְלַמֵּד שֶׁהָיוּ עוֹנִין עַל הֵן הֵן וְעַל לָאו לָאו (שם):

Verse 2

אשר הוצאתיך מארץ מצרים. כְּדַאי הִיא הַהוֹצָאָה שֶׁתִּהְיוּ מְשֻׁעְבָּדִים לִי; דָּ"אַ, לְפִי שֶׁנִּגְלָה בָּיָם כְּגִבּוֹר מִלְחָמָה וְנִגְלָה כָּאן כְּזָקֵן מָלֵא רַחֲמִים, – שֶׁנֶּאֱמַר וְתַחַת רַגְלָיו כְּמַעֲשֵׂה לִבְנַת הַסַּפִּיר (שמות כ"ד), זוֹ הָיְתָה לְפָנָיו בְּשָׁעַת הַשִּׁעְבּוּד, וּכְעָצָם הַשָּׁמַיִם, מְשֻׁנְּגְאָלוּ – הוֹאִיל וַאֲנִי מְשֻׁתַּנֶּה בְּמַרְאוֹת, אַל תִּאְמְרוּ שְׁתֵּי רָשׁוּיוֹת הֵן, אָנֹכִי הוּא אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מִמִּצְרַיִם וְעַל הַיָּם. דָּ"אַ לְפִי שֶׁהָיוּ שׁוֹמְעִין קוֹלוֹת הָרִבָּה, שֶׁנֶּאֱמַר אֶת הַקּוֹלֹת – קוֹלוֹת בָּאֵין מֵאַרְבַּע רוּחוֹת וּמִן הַשָּׁמַיִם וּמִן הָאָרֶץ – אַל תִּאְמְרוּ רָשׁוּיוֹת הָרִבָּה הֵן; וְלָמָּה אָמַר לְשׁוֹן יָחִיד אֱלֹהֶיךָ? לִתֵּן פִּתְחוֹן פֶּה לְמֹשֶׁה לְלַמֵּד סָנֵגוֹרְיָא בְּמַעֲשֵׂה הָעֵגֶל, וְזֶה שֶׁאָמַר לָמָּה ה' יֶחֱרֶה אַפְּךָ בְּעַמֶּךָ – לֹא לָהֶם צִוִּיתָ לֹא יִהְיֶה לָכֶם אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֶלָּא לִי לְבַדִּי (שמות רבה):
מבית העבדים. מִבֵּית פַּרְעֹה שֶׁהֱיִיתֶם עֲבָדִים לוֹ, אוֹ אֵינוֹ אוֹמֵר אֶלָּא מִבֵּית עֲבָדִים שֶׁהָיוּ עֲבָדִים לַעֲבָדִים? תַּ"ל וַיִּפְדְּךָ מִבֵּית עֲבָדִים מִיַּד פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרָיִם (דברים ז'), אֲמֹר מֵעַתָּה עֲבָדִים לַמֶּלֶךְ הָיוּ וְלֹא עֲבָדִים לַעֲבָדִים (מכילתא):

Verse 3

לא יהיה לך. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁנֶּ' לֹא תַעֲשֶׂה לְךָ, אֵין לִי אֶלָּא שֶׁלֹּא יֵעָשֶׂה, הֶעָשׂוּי כְּבָר מִנַּיִן שֶׁלֹּא יְקַיֵּם? תַּ"ל לֹא יִהְיֶה לְךָ (שם)
אלהים אחרים. שֶׁאֵינָן אֱלוֹהוּת אֶלָּא אֲחֵרִים עֲשָׂאוּם אֱלֹהִים עֲלֵיהֶם, וְלֹא יִתְּכֵן לְפָרֵשׁ אֱלֹהִים אֲחֵרִים זוּלָתִי, שֶׁגְּנַאי כְּלַפֵּי מַעְלָה לְקָרֹאתָם אֱלוֹהוּת אֶצְלוֹ. דָּ"אַ אֱלֹהִים אֲחֵרִים, שֶׁהֵם אֲחֵרִים לְעוֹבְדֵיהֶם – צוֹעֲקִים אֲלֵיהֶם וְאֵינָן עוֹנִין אוֹתָם, וְדוֹמֶה כְּאִלּוּ הוּא אַחֵר שֶׁאֵינוֹ מַכִּירוֹ מֵעוֹלָם:
על פני. כָּל זְמַן שֶׁאֲנִי קַיָּם, שֶׁלֹּא תֹאמַר לֹא נִצְטַוִּינוּ עַל ע"ז אֶלָּא אוֹתוֹ הַדּוֹר (מכילתא):

Verse 4

פסל. עַל שֵׁם שֶׁנִּפְסָל:
וכל תמונה. תְּמוּנַת דָּבָר אשר בשמים :

Verse 5

אל קנא. מְקַנֵּא לְפָרַע וְאֵינוֹ עוֹבֵר עַל מִדָּתוֹ לִמְחֹל עַל עֲבוֹדַת אֱלִילִים; כָּל לְשׁוֹן קַנָּא
אנפרי"מנט בְּלַעַז – נוֹתֵן לֵב לְפָרַע:
לשנאי. כְּתַרְגּוּמוֹ, כְּשֶׁאוֹחֲזִין מַעֲשֵׂה אֲבוֹתֵיהֶם בִּידֵיהֶם.

Verse 6

נוֹצֵר חֶסֶד. שֶׁאָדָם עוֹשֶׂה, לְשֵׁם שָׂכָר עַד לְאַלְפַּיִם דּוֹר, נִמְצֵאת מִדָּה טוֹבָה יְתֵרָה עַל מִדַּת
פֻּרְעָנִיּוֹת אַחַת עַל חֲמֵשׁ מֵאוֹת, שֶׁזּוֹ לְאַרְבָּעָה דּוֹרוֹת, וְזוֹ לַאֲלָפִים (תוספתא סוטה ד, א)
:

Verse 7

לשוא. חִנָּם, לַהֶבֶל, וְאֵיזֶהוּ שְׁבוּעַת שָׁוְא? נִשְׁבַּע לְשַׁנּוֹת אֶת הַיָּדוּעַ – עַל עַמּוּד שֶׁל אֶבֶן
שֶׁהוּא שֶׁל זָהָב (שבועות כ"ט):

Verse 8

זכור. זָכוֹר וְשָׁמוֹר בְּדִבּוּר אֶחָד נֶאֶמְרוּ, וְכֵן מְחַלְלֶיהָ מוֹת יוּמָת (שמות ל"א), וּבְיוֹם
הַשַּׁבָּת שְׁנֵי כְבָשִׂים (במדבר כ"ח); וְכֵן לֹא תְבַלֵּבֵּשׁ שַׁעַטְנֵז, גְּדִלִים תַּעֲשֶׂה לָךְ (דברים כ"ב);
וְכֵן עֶרְוַת אֵשֶׁת אָחִיךָ (ויקרא י"ח), יְבָמָהּ יָבֹא עָלֶיהָ (דברים כ"ה); הוּא שֶׁנֶּאֱמַר אַחַת
דִּבֶּר אֱלֹהִים שְׁתַּיִם זוּ שָׁמָעְתִּי (תהילים ס"ב): זכור. לְשׁוֹן פָּעוֹל הוּא, כְּמוֹ אָכוֹל וְשָׁתוֹ
(ישעיהו כ"ב), הָלוֹךְ וּבָכֹה (שמואל ב ג'), וְכֵן פִּתְרוֹנוֹ: תְּנוּ לֵב לְזָכֹר תָּמִיד אֶת יוֹם
הַשַּׁבָּת, שֶׁאִם נִזְדַּמֵּן לְךָ חֵפֶץ יָפֶה תְּהֵא מַזְמִינוֹ לְשַׁבָּת (מכילתא)
:

Verse 9

ועשית כל מלאכתך. כְּשֶׁתָּבֹא שַׁבָּת יְהֵא בְּעֵינֶיךָ כְּאִלּוּ כָּל מְלַאכְתְּךָ עֲשׂוּיָה, שֶׁלֹּא תְהַרְהֵר אַחַר
מְלָאכָה (שם):

Verse 10

אתה ובנך ובתך. אֲלוּ קְטַנִּים; או אֵינוֹ אֶלָּא גְּדוֹלִים? אָמַרְתָּ, הֲרֵי כְּבָר מֻזְהָרִים הֵם,
אֶלָּא לֹא בָא אֶלָּא לְהַזְהִיר גְּדוֹלִים עַל שְׁבִיתַת הַקְּטַנִּים; וְזֶהוּ שֶׁשָּׁנִינוּ (שבת קכ"א), קָטָן
שֶׁמַּלְאִכְתּוֹ בְּעָמָל וְיִגִּיעָה שֶׁיִּהְיֶה נָח בְּשַׁבָּת (מכילתא)
שֶׁבָּא לְכַבּוֹת אֵין שׁוֹמְעִין לוֹ מִפְּנֵי שֶׁשְּׁבִיתָתוֹ עָלֶיךָ:

Verse 11

וינח ביום השביעי. כְּבָיְכוֹל הִכְתִּיב בְּעַצְמוֹ מְנוּחָה, לְלַמֵּד הֵימֶנּוּ קַל וָחֹמֶר לָאָדָם
שֶׁמַּלְאִכְתּוֹ בְּעָמָל וְיִגִּיעָה שֶׁיִּהְיֶה נָח בְּשַׁבָּת (מכילתא)
ברך, ויקדשהו. בֵּרְכוֹ בַּמָּן – לְכָפְלוֹ בַּשִּׁשִּׁי לֶחֶם מִשְׁנֶה, וְקִדְּשׁוֹ בַּמָּן – שֶׁלֹּא הָיָה יוֹרֵד בּוֹ
(מכילתא):

Verse 12

למען יארכון ימיך. אִם תְּכַבֵּד יַאֲרִיכוּן וְאִם לָאו יְקֻצְרוּן, שֶׁדִּבְרֵי תוֹרָה נוֹטָרִיקוֹן הֵם
נִדְרָשִׁים – מִכְּלַל הֵן לָאו וּמִכְּלַל לָאו הֵן (מכילתא):

Verse 13

לא תנאף. אֵין נִאוּף אֶלָּא בְּאֵשֶׁת אִישׁ, שֶׁנֶּאֱמַר מוֹת יוּמַת הַנּוֹאֵף וְהַנּוֹאָפֶת (ויקרא כ'),
וְאוֹמֵר הָאִשָּׁה הַמְנָאֶפֶת תַּחַת אִישָׁהּ תִּקַּח אֶת זָרִים (יחזקאל ט"ז):
לא תגנב. בְּגוֹנֵב נְפָשׁוֹת הַכָּתוּב מְדַבֵּר, לֹא תִגְנֹבוּ (ויקרא י"ט), בְּגוֹנֵב מָמוֹן; או
אֵינוֹ אֶלָּא זֶה בְּגוֹנֵב מָמוֹן וּלְהַלָּן בְּגוֹנֵב נְפָשׁוֹת? אָמַרְתָּ דָּבָר לָמֵד מֵעַצְמוֹ – מַה לֹּא
תִרְצָח, לֹא תִנְאָף, מְדַבֵּר בְּדָבָר שֶׁחַיָּבִין עָלָיו מִיתַת בֵּית דִּין, אַף לֹא תִגְנֹב דָּבָר שֶׁחַיָּב
עָלָיו מִיתַת בֵּית דִּין (סנהדרין פ"ו):

Verse 14

Verse 15

וכל העם ראים. מְלַמֵּד שֶׁלֹּא הָיָה בָהֶם אֶחָד סוּמָא, וּמִנַּיִן שֶׁלֹּא הָיָה בָהֶם אִלֵּם? תַּ"ל וַיַּעֲנוּ כָּל הָעָם, וּמִנַּיִן שֶׁלֹּא הָיָה בָהֶם חֵרֵשׁ? תַּ"ל נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע (מכילתא):
ראים את הקולת. רוֹאִין אֶת הַנִּשְׁמָע, שֶׁאִי אֶפְשָׁר לִרְאוֹת בְּמָקוֹם אַחֵר:
את הקולת. הַיּוֹצְאִין מִפִּי הַגְּבוּרָה:
וינעו. אֵין נוּעַ אֶלָּא זִיעַ:
ויעמדו מרחק. הָיוּ נִרְתָּעִין לַאֲחוֹרֵיהֶם שְׁנֵים עָשָׂר מִיל, כְּאֹרֶךְ מַחֲנֵיהֶם, וּמַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת בָּאִין וּמְסַיְּעִין אוֹתָן לְהַחֲזִירָם, שֶׁנֶּאֱמַר (תהילים ס"ח) מַלְאֲכֵי צְבָאוֹת יִדֹּדוּן יִדֹּדוּן (שבת פ"ח):

Verse 16

Verse 17

לבעבור נסות אתכם. לְגַדֵּל אֶתְכֶם בָּעוֹלָם, שֶׁיֵּצֵא לָכֶם שֵׁם בָּאֻמּוֹת שֶׁהוּא בִּכְבוֹדוֹ נִגְלָה עֲלֵיכֶם:
נסות. לְשׁוֹן הֲרָמָה וּגְדֻלָּה, כְּמוֹ הָרִימוּ נֵס (ישעיהו ס"ב), אָרִים נִסִּי (שם מ"ט), כַּנֵּס עַל הַגִּבְעָה (שם ל') – שֶׁהוּא זָקוּף:
ובעבור תהיה יראתו. עַל יְדֵי שֶׁרְאִיתֶם אוֹתוֹ יָרוּי וּמְאֻיָּם, תֵּדְעוּ כִּי אֵין זוּלָתוֹ וְתִירְאוּ מִפָּנָיו:

Verse 18

נגש אל הערפל. לְפָנִים מִשָּׁלֹשׁ מְחִצּוֹת: חֹשֶׁךְ, עָנָן, וַעֲרָפֶל; שֶׁנֶּאֱמַר וְהָהָר בֹּעֵר בָּאֵשׁ עַד לֵב הַשָּׁמַיִם חֹשֶׁךְ עָנָן וַעֲרָפֶל (דברים ד'); עֲרָפֶל הוּא עַב הֶעָנָן שֶׁאָמַר לוֹ הִנֵּה אָנֹכִי בָּא אֵלֶיךָ בְּעַב הֶעָנָן (שמות י"ט):

Verse 19

כה תאמר. בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה:
אתם ראיתם. יֵשׁ הֶפְרֵשׁ בֵּין מַה שֶּׁאָדָם רוֹאֶה לְמַה שֶּׁאֲחֵרִים מְשִׂיחִין לוֹ, שֶׁמַּה שֶּׁאֲחֵרִים מְשִׂיחִין לוֹ פְּעָמִים שֶׁלִּבּוֹ חָלוּק מִלְּהַאֲמִין (מכילתא):
כי מן השמים דברתי. וְכָתוּב אֶחָד אוֹמֵר וַיֵּרֶד ה' עַל הַר סִינַי (שמות י"ט), בָּא הַכָּתוּב הַשְׁלִישִׁי וְהִכְרִיעַ בֵּינֵיהֶם – מִן הַשָּׁמַיִם הִשְׁמִיעָךְ אֶת קוֹלוֹ לְיַסְּרֶךָּ וְעַל הָאָרֶץ הֶרְאָךְ אֶת אִשּׁוֹ הַגְּדוֹלָה (דברים ד'), כְּבוֹדוֹ בַּשָּׁמַיִם וְאִשּׁוֹ וּגְבוּרָתוֹ עַל הָאָרֶץ; דָּ"אַ: הִרְכִּין שָׁמַיִם וּשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם וְהִצִּיעָן עַל הָהָר, וְכֵן הוּא אוֹמֵר וַיֵּט שָׁמַיִם וַיֵּרֶד (תהילים י"ח):

Verse 20

לא תעשון אתי. לֹא תַעֲשׂוּן דְּמוּת שַׁמָּשַׁי הַמְשַׁמְּשִׁים לְפָנַי בַּמָּרוֹם (מכילתא):
אלהי כסף. בָּא לְהַזְהִיר עַל הַכְּרוּבִים שֶׁאַתָּה עוֹשֶׂה לַעֲמֹד אִתִּי, שֶׁלֹּא יִהְיוּ שֶׁל כֶּסֶף, שֶׁאִם שִׂנִּיתָם לַעֲשׂוֹתָם שֶׁל כֶּסֶף הֲרֵי הֵן לְפָנַי כֶּאֱלוֹהוּת:
ואלהי זהב. בָּא לְהַזְהִיר שֶׁלֹּא יוֹסִיף עַל שְׁנַיִם, שֶׁאִם עָשִׂיתָ אַרְבָּעָה הֲרֵי הֵן לְפָנַי כֵּאלֹהֵי זָהָב (מכילתא):
לא תעשו לכם. לֹא תֹאמַר הֲרֵינִי עוֹשֶׂה כְּרוּבִים בְּבָתֵּי כְנֵסִיּוֹת וּבָתֵּי מִדְרָשׁוֹת כְּדֶרֶךְ שֶׁאֲנִי עוֹשֶׂה בְּבֵית עוֹלָמִים, לְכָךְ נֶאֱמַר לֹא תַעֲשׂוּ לָכֶם (שם):

Verse 21

מזבח אדמה. מְחֻבָּר בָּאֲדָמָה, שֶׁלֹּא יִבָּנוּ עַל גַּבֵּי עַמּוּדִים אוֹ עַל גַּבֵּי בָּסִיס; דָּ"אַ שֶׁהָיָה מְמַלֵּא אֶת חֲלַל מִזְבַּח הַנְּחֹשֶׁת בְּשָׁעַת אֲדָמָה בְּשָׁעַת חֲנִיָּתָן (שם):
תעשה לי. שֶׁתְּהֵא תְּחִלַּת עֲשִׂיָּתוֹ לִשְׁמִי:
וזבחת עליו. אֲצִלוֹ, כְּמוֹ וְעָלָיו מַטֵּה מְנַשֶּׁה (במדבר ב'), אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא עָלָיו מַמָּשׁ? תַּ"ל הַבָּשָׂר וְהַדָּם עַל מִזְבַּח ה' אֱלֹהֶיךָ (דברים י"ב), וְאֵין שְׁחִיטָה בְּרֹאשׁ הַמִּזְבֵּחַ:

את עלתיך ואת שלמיך. אֲשֶׁר מִצֹּאנְךָ וּמִבְּקָרֶךָ: (את צאנך ואת בקרך. פֵּרוּשׁ לְאֶת עוֹלֹתֶיךָ וְאֶת שְׁלָמֶיךָ:)
בכל המקום אשר אזכיר את שמי. אֲשֶׁר אֶתֵּן לְךָ רְשׁוּת לְהַזְכִּיר שֵׁם הַמְפֹרָשׁ שֶׁלִּי, שָׁם אבוא אליך וברכתיך – אַשֶּׁרה שְׁכִינָתִי עָלֶיךָ; מִכָּאן אַתָּה לָמֵד שֶׁלֹּא נִתַּן רְשׁוּת לְהַזְכִּיר שֵׁם הַמְפֹרָשׁ אֶלָּא בְּמָקוֹם שֶׁהַשְּׁכִינָה בָּאָה שָׁם, וְזֶהוּ בֵּית הַבְּחִירָה, שָׁם נָתַן רְשׁוּת לַכֹּהֲנִים לְהַזְכִּיר שֵׁם הַמְפֹרָשׁ בִּנְשִׂיאַת כַּפַּיִם לְבָרֵךְ אֶת הָעָם (סוטה ל"ח:)

Verse 22

ואם מזבח אבנים. רַבִּי יִשְׁמָעֵאל אוֹמֵר כָּל אִם וְאִם שֶׁבַּתּוֹרָה רְשׁוּת חוּץ מִג', וְאִם מִזְבַּח אֲבָנִים תַּעֲשֶׂה לִי, הֲרֵי אִם זֶה מְשֻׁמָּשׁ בִּלְשׁוֹן כַּאֲשֶׁר – וְכַאֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה לִי מִזְבַּח אֲבָנִים לא תבנה אתהן גזית, שֶׁהֲרֵי חוֹבָה עָלֶיךָ לִבְנוֹת מִזְבַּח אֲבָנִים, שֶׁנֶּאֱמַר אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת תִּבְנֶה (דברים כ"ז) – וְכֵן אִם כֶּסֶף תַּלְוֶה (שמות כ"ב), חוֹבָה הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר וְהַעֲבֵט תַּעֲבִיטֶנּוּ (דברים ט"ו) – וְאַף זֶה מְשֻׁמָּשׁ בִּלְשׁוֹן כַּאֲשֶׁר – וְכֵן וְאִם תַּקְרִיב מִנְחַת בִּכּוּרִים (ויקרא ב'), זוֹ מִנְחַת הָעֹמֶר שֶׁהִיא חוֹבָה, וְעַל כָּרְחֶךָ אֵין אִם הַלָּזוּ תְּלוּיִין אֶלָּא וַדַּאי, וּבִלְשׁוֹן כַּאֲשֶׁר הֵם מְשֻׁמָּשִׁים:
גזית. לְשׁוֹן גְּזִיזָה, שֶׁפּוֹסְלָן וּמְכַתָּתָן בְּבַרְזֶל:
כי חרבך הנפת עליה. הֲרֵי כִּי זֶה מְשֻׁמָּשׁ בִּלְשׁוֹן פֶּן, שֶׁהוּא דִּילְמָא – פֶּן תָּנִיף חַרְבְּךָ עָלֶיהָ:
ותחללה. הָא לָמַדְתָּ שֶׁאִם הֵנַפְתָּ עָלֶיהָ בַּרְזֶל חִלַּלְתָּ, שֶׁהַמִּזְבֵּחַ נִבְרָא לְהַאֲרִיךְ יָמָיו שֶׁל אָדָם. וְהַבַּרְזֶל נִבְרָא לְקַצֵּר יָמָיו שֶׁל אָדָם, אֵין זֶה בַּדִּין שֶׁיּוּנַף הַמְקַצֵּר עַל הַמַּאֲרִיךְ (מכילתא).
וְעוֹד שֶׁהַמִּזְבֵּחַ מֵטִיל שָׁלוֹם בֵּין יִשְׂרָאֵל לַאֲבִיהֶם שֶׁבַּשָּׁמַיִם, לְפִיכָךְ לֹא יָבֹא עָלָיו כּוֹרֵת וּמְחַבֵּל; וַהֲרֵי דְּבָרִים קַל וָחֹמֶר, וּמָה אֲבָנִים שֶׁאֵינָן רוֹאוֹת וְלֹא שׁוֹמְעוֹת וְלֹא מְדַבְּרוֹת, עַל יְדֵי שֶׁמְּטִילוֹת שָׁלוֹם אָמְרָה תּוֹרָה וְלֹא תָנִיף עֲלֵיהֶם בַּרְזֶל, הַמֵּטִיל שָׁלוֹם בֵּין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ, בֵּין מִשְׁפָּחָה לְמִשְׁפָּחָה, בֵּין אָדָם לַחֲבֵרוֹ, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שֶׁלֹּא תְבוֹאֵהוּ פֻּרְעָנוּת (שם):

Verse 23

ולא תעלה במעלת. כְּשֶׁאַתָּה בוֹנֶה כֶּבֶשׁ לַמִּזְבֵּחַ לֹא תַעֲשֵׂהוּ מַעֲלוֹת מַעֲלוֹת, אשקלו"נש בְּלַעַז, אֶלָּא חָלָק יְהֵא וּמְשֻׁפָּע:
אשר לא תגלה ערותך. שֶׁעַל יְדֵי הַמַּעֲלוֹת אַתָּה צָרִיךְ לְהַרְחִיב פְּסִיעוֹתֶיךָ; וְאַע"פ שֶׁאֵינוֹ גָּלוּי עֶרְוָה מַמָּשׁ, שֶׁהֲרֵי כְּתִיב וַעֲשֹׂה לָהֶם מִכְנְסֵי בָד, מִכָּל מָקוֹם הַרְחָבַת הַפְּסִיעוֹת קָרוֹב לְגִלּוּי עֶרְוָה הוּא, וְאַתָּה נוֹהֵג בָּהֶם מִנְהַג בְּזָיוֹן; וַהֲרֵי דְּבָרִים קַ"וָ, וּמָה אֲבָנִים הַלָּלוּ שֶׁאֵין בָּהֶם דַּעַת לְהַקְפִּיד עַל בְּזָיוֹנָן, אָמְרָה תּוֹרָה הוֹאִיל וְיֵשׁ בָּהֶם צֹרֶךְ לֹא תִנְהַג בָּהֶם מִנְהַג בְּזָיוֹן, חֲבֵרֶךָ שֶׁהוּא בְּדְמוּת יוֹצְרֶךָ, וּמַקְפִּיד עַל בְּזָיוֹנוֹ, עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה:

Chapter 21

Verse 1

ואלה המשפטים. כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר "אֵלֶּה" פָּסַל אֶת הָרִאשׁוֹנִים, "וְאֵלֶּה" מוֹסִיף עַל הָרִאשׁוֹנִים, מָה הָרִאשׁוֹנִים מִסִּינַי, אַף אֵלּוּ מִסִּינַי; וְלָמָּה נִסְמְכָה פָּרָשַׁת דִּינִין לְפָרָשַׁת מִזְבֵּחַ? לוֹמַר לְךָ, שֶׁתָּשִׂים סַנְהֶדְרִין אֵצֶל הַמִּקְדָּשׁ (מכילתא)
אשר תשים לפניהם. אֲמַר לוֹ הַקָּבָ"ה לְמֹשֶׁה: לֹא תַעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ לוֹמַר, אֶשְׁנֶה לָהֶם הַפֶּרֶק וְהַהֲלָכָה ב' אוֹ ג' פְּעָמִים, עַד שֶׁתְּהֵא סְדוּרָה בְּפִיהֶם כְּמִשְׁנָתֵנוּ, וְאֵינִי מַטְרִיחַ עַצְמִי לַהֲבִינָם טַעֲמֵי הַדָּבָר וּפֵרוּשׁוֹ, לְכָךְ נֶאֱמַר אֲשֶׁר תָּשִׂים לִפְנֵיהֶם – כְּשֻׁלְחָן הָעָרוּךְ וּמוּכָן לֶאֱכֹל לִפְנֵי הָאָדָם (שם)
לפניהם. וְלֹא לִפְנֵי גוֹיִם, וַאֲפִלּוּ יָדַעְתָּ בְּדִין אֶחָד שֶׁהֵם דָּנִין אוֹתוֹ כְּדִינֵי יִשְׂרָאֵל, אַל תְּבִיאֵהוּ בְּעַרְכָּאוֹת שֶׁלָּהֶם, שֶׁהַמֵּבִיא דִּינֵי יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי גוֹיִם, מְחַלֵּל אֶת הַשֵּׁם וּמְיַקֵּר שֵׁם עַ"זָ לְהַשְׁבִּיחָהּ, שֶׁנֶּאֱמַר כִּי לֹא כְצוּרֵנוּ צוּרָם וְאֹיְבֵינוּ פְּלִילִים (דברים ל"ב) – כְּשֶׁאוֹיְבֵינוּ פְּלִילִים זֶהוּ עֵדוּת לְעִלּוּי יִרְאָתָם (תנחומא)

Verse 2

כי תקנה עבד עברי. עֶבֶד שֶׁהוּא עִבְרִי; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא עַבְדּוֹ שֶׁל עִבְרִי – עֶבֶד כְּנַעֲנִי שֶׁלְּקָחְתּוֹ מִיִּשְׂרָאֵל – וְעָלָיו הוּא אוֹמֵר שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד? וּמָה אֲנִי מְקַיֵּם וְהִתְנַחַלְתֶּם אֹתָם

(ויקרא כ"ה), בְּלָקוּחַ מִן הַגּוֹי, אֲבָל בְּלָקוּחַ מִיִּשְׂרָאֵל יֵצֵא בְּשֵׁשׁ? תַּ"ל כִּי יִמָּכֵר לְךָ אָחִיךָ
הָעִבְרִי (דברים ט"ו), לֹא אָמַרְתִּי אֶלָּא בְּאָחִיךָ:
כי תקנה. מִיַּד בֵּית דִּין שֶׁמְּכָרוּהוּ בִּגְנֵבָתוֹ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר אִם אֵין לוֹ וְנִמְכַּר בִּגְנֵבָתוֹ, או
אֵינוֹ אֶלָּא בְּמוֹכֵר עַצְמוֹ מִפְּנֵי דָּחְקוֹ, אֲבָל מְכָרוּהוּ בֵּית דִּין לֹא יֵצֵא בְּשֵׁשׁ? כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר
וְכִי יָמוּךְ אָחִיךָ עִמָּךְ וְנִמְכַּר לָךְ (ויקרא כ"ה), הֲרֵי מוֹכֵר עַצְמוֹ מִפְּנֵי דָּחְקוֹ אָמוּר, וּמָה
אֲנִי מְקַיֵּם כִּי תִקָּנֶה? בְּנִמְכַּר בְּבֵית דִּין:
לחפשי. לְחֵרוּת:

Verse 3

אם בגפו יבא. שֶׁלֹּא הָיָה נָשׂוּי אִשָּׁה, כְּתַרְגּוּמוֹ אִם בְּלְחוֹדוֹהִי, וּלְשׁוֹן בְּגַפּוֹ – בְּכָנָפוֹ,
שֶׁלֹּא בָּא אֶלָּא כְּמוֹת שֶׁהוּא, יְחִידִי, בְּתוֹךְ לְבוּשׁוֹ – בְּכָנָף בְּגָדוֹ:
בגפו יצא. מַגִּיד שֶׁאִם לֹא הָיָה נָשׂוּי מִתְּחִלָּה, אֵין רַבּוֹ מוֹסֵר לוֹ שִׁפְחָה כְּנַעֲנִית לְהוֹלִיד
מִמֶּנָּה עֲבָדִים (קידושין כ'):
אם בעל אשה הוא. יִשְׂרְאֵלִית:
ויצאה אשתו עמו. וְכִי מִי הִכְנִיסָהּ שֶׁתֵּצֵא? אֶלָּא מַגִּיד הַכָּתוּב שֶׁהַקְּונֶה עֶבֶד עִבְרִי חַיָּב
בְּמְזוֹנוֹת אִשְׁתּוֹ וּבָנָיו (שם כ"ב):

Verse 4

אם אדניו יתן לו אשה. מִכָּאן שֶׁהָרְשׁוּת בְּיַד רַבּוֹ לְמְסֹר לוֹ שִׁפְחָה כְּנַעֲנִית לְהוֹלִיד מִמֶּנָּה
עֲבָדִים. או אֵינוֹ אֶלָּא בְּיִשְׂרְאֵלִית? תַּ"ל הָאִשָּׁה וִילָדֶיהָ תִּהְיֶה לַאדֹנֶיהָ, הָא אֵינוֹ מְדַבֵּר
אֶלָּא בְּכְנַעֲנִית, שֶׁהֲרֵי הָעִבְרִיָּה אַף הִיא יוֹצְאָה בְּשֵׁשׁ – וַאֲפִלּוּ לִפְנֵי שֵׁשׁ אִם הֵבִיאָה סִימָנִין
יוֹצְאָה – שֶׁנֶּאֱמַר אָחִיךָ הָעִבְרִי או הָעִבְרִיָּה (דברים ט"ו), מְלַמֵּד שֶׁאַף הָעִבְרִיָּה יוֹצְאָה בְּשֵׁשׁ
(מכילתא):

Verse 5

את אשתי. הַשִּׁפְחָה:

Verse 6

אל האלהים. לְבֵית דִּין; צְרִיךְ שֶׁיְּמַלֵּךְ בְּמוֹכְרָיו שֶׁמְּכָרוּהוּ לוֹ (שם)
אל הדלת או אל המזוזה. יָכוֹל שֶׁתְּהֵא הַמְּזוּזָה כְּשֵׁרָה לִרְצֹעַ עָלֶיהָ, תַּ"ל וְנָתַתָּה בְּאָזְנוֹ
וּבַדֶּלֶת, בַּדֶּלֶת וְלֹא בַּמְּזוּזָה, הָא מַה תַּ"ל או אֶל הַמְּזוּזָה? הִקִּישׁ דֶּלֶת לְמְזוּזָה, מַה מְּזוּזָה
מְעוּמָד אַף דֶּלֶת מְעוּמָד (שם):
ורצע אדניו את אזנו במרצע. הַיְנָית, או אֵינוֹ, אֶלָּא שֶׁל שְׁמֹאל? תַּ"ל אׇזֶן אׇזֶן לִגְזֵרָה
שָׁוָה, נֶאֱמַר כָּאן וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת אׇזְנוֹ, וְנֶאֱמַר בִּמְצֹרָע תְּנוּךְ אׇזֶן הַמִּטַהֵר הַיְמָנִית
(ויקרא י"ד), מַה לְּהַלָּן הַיְמָנִית, אַף כָּאן הַיְמָנִית; וּמָה רָאָה אׇזֶן לָרָצַע מִכָּל שְׁאָר
אֵבָרִים שֶׁבַּגּוּף? אָמַר רַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי: אׇזֶן זוֹ שֶׁשָּׁמְעָה עַל הַר סִינַי לֹא תִגְנֹב,
וְהָלַךְ וְגָנַב, תֵּרָצַע. וְאִם מוֹכֵר עַצְמוֹ, אׇזֶן שֶׁשָּׁמְעָה עַל הַר סִינַי כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל
עֲבָדִים, וְהָלַךְ וְקָנָה אָדוֹן לְעַצְמוֹ, תֵּרָצַע. רַבִּי שִׁמְעוֹן הָיָה דּוֹרֵשׁ מִקְרָא זֶה כְּמִין חֹמֶר:
מַה נִּשְׁתַּנּוּ דֶּלֶת וּמְזוּזָה מִכָּל כֵּלִים שֶׁבַּבַּיִת? אָמַר הַקָּבָ"ה דֶּלֶת וּמְזוּזָה שֶׁהָיוּ עֵדִים בְּמִצְרַיִם
כְּשֶׁפָּסַחְתִּי עַל הַמַּשְׁקוֹף וְעַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וְאָמַרְתִּי כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים – עֲבָדַי הֵם
וְלֹא עֲבָדִים לַעֲבָדִים – וְהָלַךְ זֶה וְקָנָה אָדוֹן לְעַצְמוֹ, יֵרָצַע בִּפְנֵיהֶם (קידושין כ"ב):
ועבדו לעלם. עַד הַיּוֹבֵל; או אֵינוֹ אֶלָּא לְעוֹלָם כְּמַשְׁמָעוֹ? תַּ"ל וְאִישׁ אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ תָּשׁוּבוּ
(ויקרא כ"ה), מַגִּיד שֶׁחֲמִשִּׁים שָׁנָה קְרוּיִים עוֹלָם; וְלֹא שְׁיְהֵא עוֹבְדוֹ כָּל חֲמִשִּׁים שָׁנָה,
אֶלָּא עוֹבְדוֹ עַד הַיּוֹבֵל, בֵּין סָמוּךְ בֵּין מֻפְלָג (קידושין ט"ו)

Verse 7

וכי ימכר איש את בתו לאמה. בִּקְטַנָּה הַכָּתוּב מְדַבֵּר; יָכוֹל אֲפִלּוּ הֵבִיאָה סִימָנִים, אָמַרְתָּ
קַל וָחֹמֶר, וּמָה מְכוּרָה קֹדֶם לָכֵן יוֹצְאָה בְּסִימָנִין – כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב וְיָצְאָה חִנָּם אֵין כָּסֶף,
שֶׁאֲנוּ דוֹרְשִׁין אוֹתוֹ לְסִימָנֵי נַעֲרוּת – שֶׁאֵינָהּ מְכוּרָה אֵינוֹ דִּין שֶׁלֹּא תִמָּכֵר (ערכין
כ"ט):
לא תצא כצאת העבדים. כִּיצִיאַת עֲבָדִים כְּנַעֲנִים שֶׁיּוֹצְאִים בְּשֵׁן וָעַיִן, אֲבָל זוֹ לֹא תֵצֵא
בְּשֵׁן וָעַיִן אֶלָּא עוֹבֶדֶת שֵׁשׁ, או עַד הַיּוֹבֵל, או עַד שֶׁתָּבִיא סִימָנִין, וְכָל הַקּוֹדֵם קוֹדֵם
לְחֵרוּתָהּ, וְנוֹתֵן לָהּ דְּמֵי עֵינָהּ או דְּמֵי שִׁנָּהּ. או אֵינוֹ אֶלָּא לֹא תֵצֵא כְּצֵאת הָעֲבָדִים בְּשֵׁשׁ
וּבַיּוֹבֵל? תַּ"ל כִּי יִמָּכֵר לְךָ אָחִיךָ הָעִבְרִי או הָעִבְרִיָּה, מַקִּישׁ עִבְרִיָּה לְעִבְרִי לְכָל
יְצִיאוֹתָיו, מָה עִבְרִי יוֹצֵא בְּשֵׁשׁ וּבַיּוֹבֵל, אַף עִבְרִיָּה יוֹצְאָה בְּשֵׁשׁ וּבַיּוֹבֵל, וּמַהוּ לֹא תֵצֵא

כְּצֵאת הָעֲבָדִים? לֹא תֵצֵא בָּרָאשֹׁי אֲבָרִים כַּעֲבָדִים כְּנַעֲנִיִּים; יָכוֹל הָעִבְרִי יוֹצֵא בָּרָאשֹׁי
אֲבָרִים? תַּ"ל הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה, מַקִּישׁ עִבְרִי לְעִבְרִיָּה, מָה הָעִבְרִיָּה אֵינָהּ יוֹצְאָה בָּרָאשֹׁי
אֲבָרִים, אַף הוּא אֵינוֹ יוֹצֵא בָּרָאשֹׁי אֲבָרִים (מכילתא):

Verse 8

אם רעה בעיני אדניה. שֶׁלֹּא נָשְׂאָה חֵן בְּעֵינָיו לְכָנְסָהּ:
אשר לא יעדה. שֶׁהָיָה לוֹ לְיַעֲדָהּ וּלְהַכְנִיסָהּ לוֹ לְאִשָּׁה, וְכֶסֶף קִנְיָתָהּ הוּא כֶּסֶף קִדּוּשֶׁיהָ;
וְכָאן רָמַז לְךָ הַכָּתוּב שֶׁמִּצְוָה בְּיִעוּד, וְרָמַז לְךָ שֶׁאֵינָהּ צְרִיכָה קִדּוּשִׁין אֲחֵרִים (קידושין
י"ח):
והפדה. יֵשׁ לָהּ מָקוֹם לְהִפָּדוֹת וְלָצֵאת – שֶׁאַף הוּא מְסַיֵּעַ בְּפִדְיוֹנָהּ; וּמַה הוּא מָקוֹם
שֶׁנּוֹתֵן לָהּ? שֶׁמְּגַרַע מִפִּדְיוֹנָהּ בְּמִסְפַּר הַשָּׁנִים שֶׁעָשְׂתָה אֶצְלוֹ כְּאִלּוּ הִיא שְׁכוּרָה אֶצְלוֹ. כֵּיצַד?
הֲרֵי שֶׁקְּנָאָהּ בְּמָנֶה וְעָשְׂתָה אֶצְלוֹ שְׁתֵּי שָׁנִים, אוֹמְרִים לוֹ, יוֹדֵעַ הָיִיתָ שֶׁעֲתִידָה לָצֵאת לְסוֹף
שֵׁשׁ, נִמְצָא שֶׁקָּנִיתָ עֲבוֹדַת כָּל שָׁנָה וְשָׁנָה בְּשִׁשִּׁית הַמָּנֶה, וְעָשְׂתָה אֶצְלְךָ שְׁתֵּי שָׁנִים, הֲרֵי
שְׁלִשִׁית הַמָּנֶה, טֹל שְׁנֵי שְׁלִישִׁיּוֹת הַמָּנֶה וְתֵצֵא מֵאֶצְלְךָ:
לעם נכרי לא ימשל למכרה. שֶׁאֵינוֹ רַשַּׁאי לְמָכְרָהּ לְאַחֵר לֹא הָאָדוֹן וְלֹא הָאָב (שם)
בבגדו בה. אִם בָּא לִבְגֹּד בָּהּ, שֶׁלֹּא לְקַיֵּם בָּהּ מִצְוַת יִעוּד, וְכֵן אָבִיהָ מֵאַחַר שֶׁבָּגַד בָּהּ
וּמְכָרָהּ לָזֶה:

Verse 9

ואם לבנו ייעדנה. הָאָדוֹן; מְלַמֵּד שֶׁאַף בְּנוֹ קָם תַּחְתָּיו לְיַעֲדָהּ אִם יִרְצֶה אָבִיו, וְאֵינוֹ
צָרִיךְ לְקַדְּשָׁהּ קִדּוּשִׁין אֲחֵרִים, אֶלָּא אוֹמֵר לָהּ הֲרֵי אַתְּ מְיֹעֶדֶת לִי בַּכֶּסֶף שֶׁקִּבֵּל אָבִיךְ
בְּדָמַיִךְ:
כמשפט הבנות. שְׁאֵר כְּסוּת וְעוֹנָה (מכילתא):

Verse 10

אם אחרת יקח לו. עָלֶיהָ:
שארה כסותה ועונתה לא יגרע. מִן הָאָמָה שֶׁיָּעַד לוֹ כְּבָר:
שארה. מְזוֹנוֹת:
כסותה. כְּמַשְׁמָעוֹ.
ענתה. תַּשְׁמִישׁ (כתובות מ"ז):

Verse 11

ואם שלש אלה לא יעשה לה. אִם אַחַת מִשְּׁלֹשׁ אֵלֶּה לֹא יַעֲשֶׂה לָהּ; וּמָה הֵן הַשָּׁלֹשׁ? יִעָדֶנָּה
לוֹ, אוֹ לִבְנוֹ, אוֹ יִגְרַע מִפִּדְיוֹנָהּ וְתֵצֵא, וְזֶה לֹא יְעָדָהּ, לֹא לוֹ וְלֹא לִבְנוֹ, וְהִיא לֹא
הָיָה בְּיָדָהּ לִפְדּוֹת אֶת עַצְמָהּ:
ויצאה חנם. רַבָּה לָהּ יְצִיאָה לָזוֹ יוֹתֵר מִמַּה שֶּׁרְבָּה לָעֲבָדִים, וּמַה הִיא הַיְצִיאָה? לִפְדּוֹת
שֶׁתֵּצֵא בְּסִימָנִין וְתִשְׁהֶה עִמּוֹ עוֹד עַד שֶׁתָּבִיא סִימָנִין, – וְאִם הִגִּיעוּ שֵׁשׁ שָׁנִים קֹדֶם
סִימָנִין, כְּבָר לָמַדְנוּ שֶׁתֵּצֵא, שֶׁנֶּאֱמַר הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה וַעֲבָדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים (דברים ט"ו) –
וּמַהוּ הָאָמוּר כָּאן וְיָצְאָה חִנָּם? שֶׁאִם קָדְמוּ סִימָנִים לְשֵׁשׁ שָׁנִים תֵּצֵא בָהֶן. אוֹ אֵינוֹ אוֹמֵר
שֶׁתֵּצֵא אֶלָּא בְּבַגְרוּת? תַּ"ל אֵין כֶּסֶף לְרִבּוֹת יְצִיאַת בַּגְרוּת; וְאִם לֹא נֶאֶמְרוּ שְׁנֵיהֶם הָיִיתִי
אוֹמֵר וְיָצְאָה חִנָּם זוֹ בַּגְרוּת, לְכָךְ נֶאֶמְרוּ שְׁנֵיהֶם שֶׁלֹּא לִתֵּן פִּתְחוֹן פֶּה לְבַעַל הַדִּין לַחֲלֹק
(מכילתא):

Verse 12

מכה איש ומת. כַּמָּה כְּתוּבִים נֶאֱמְרוּ בְּפָרָשַׁת רוֹצֵחִין, וּמַה שֶּׁבְּיָדִי לְפָרֵשׁ לָמָּה בָּאוּ כֻלָּם,
אֲפָרֵשׁ:
מכה איש ומת. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר וְאִישׁ כִּי יַכֶּה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם (ויקרא כ"ד), שׁוֹמֵעַ
אֲנִי הַכָּאָה בִּלֹא מִיתָה, תַּלְמוּד לוֹמַר מַכֵּה אִישׁ וָמֵת – אֵינוֹ חַיָּב אֶלָּא בְּהַכָּאָה שֶׁל מִיתָה;
וְאִם נֶאֱמַר מַכֵּה אִישׁ וְלֹא נֶאֱמַר וְאִישׁ כִּי יַכֶּה, הָיִיתִי אוֹמֵר אֵינוֹ חַיָּב עַד שֶׁיַּכֶּה אִישׁ,
הִכָּה אֶת הָאִשָּׁה וְאֶת הַקָּטָן מְנַיִן? תַּ"ל כִּי יַכֶּה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם – אַפִּלּוּ קָטָן וַאֲפִלּוּ אִשָּׁה;
וְעוֹד, אִלּוּ נֶאֱמַר מַכֵּה אִישׁ, שׁוֹמֵעַ אֲנִי אַפִּלּוּ קָטָן שֶׁהִכָּה וְהָרַג יְהֵא חַיָּב, תַּ"ל וְאִישׁ כִּי
יַכֶּה, וְלֹא קָטָן שֶׁהִכָּה; וְעוֹד כִּי יַכֶּה כָּל נֶפֶשׁ אָדָם אַפִּלּוּ נְפָלִים בְּמַשְׁמָע, תַּ"ל מַכֵּה אִישׁ,
אֵינוֹ חַיָּב עַד שֶׁיַּכֶּה בֶּן קַיָּמָא הָרָאוּי לִהְיוֹת אִישׁ (מכילתא):

Verse 13

ואשר לא צדה. לֹא אָרַב לוֹ וְלֹא נִתְכַּוֵּן:
צדה. לְשׁוֹן אָרַב, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "וְאַתָּה צָדֶה אֶת נַפְשִׁי" (שמואל א כ"ד); וְלֹא יִתָּכֵן
לוֹמַר צָדָה לְשׁוֹן "הַצָּד צַיִד" (בראשית כ"ז), שֶׁצֵּידַת חַיּוֹת אֵין נוֹפֵל ה"א בְּפֹעַל שֶׁלָּהּ,
וְשָׁם דָּבָר בָּהּ צַיִד, וְזֶה שֵׁם דָּבָר בּוֹ צְדָיָה, וּפֹעַל שֶׁלּוֹ צוֹדֶה, וְזֶה הַפֹּעַל שֶׁלּוֹ צָד. וְאוֹמֵר
אֲנִי פִּתְרוֹנוֹ כְּתַרְגּוּמוֹ – וּדְלָא כְמַן דְּהֵ. וּמְנַחֵם חִבְּרוֹ בְּחֵלֶק צָד צַיִד, וְאֵין אֲנִי מוֹדֶה
לוֹ; וְאִם יֵשׁ לְחַבְּרוֹ בְּאַחַת מִמַּחֲלָקוֹת שֶׁל צָד, נַחַבְּרֵנוּ בְּחֵלֶק "עַל צַד תִּנָּשֵׂאוּ" (ישעיהו
ס"ו), "צָדָה אוֹרֶה" (שמואל א כ'), "וּמִלִּין לְצַד עִלָּאָה יְמַלֵּל" (דניאל ז'), אַף כָּאן
אֲשֶׁר לֹא עָדָה – לֹא צָדַד לְמְצֹא לוֹ שׁוּם צַד מִיתָה; וְאַף זֶה יֵשׁ לְהַרְהֵר עָלָיו, מִכָּל מָקוֹם
לְשׁוֹן אוֹרֵב הוּא:
והאלהים אנה לידו. זִמֵּן לְיָדוֹ, לְשׁוֹן "לֹא תְאֻנֶּה אֵלֶיךָ רָעָה" (תהילים צ"א), "
יְאֻנֶּה לַצַּדִּיק כָּל אָוֶן" (משלי י"ב), "מְתַאֲנֶה הוּא לִי" (מלכים ב ה') – מְזַדֵּמֶן לְמְצֹא
לִי עִלָּה:
והאלהים אנה לידו. וְלָמָּה תֵּצֵא זֹאת מִלְּפָנָיו? הוּא שֶׁאָמַר דָּוִד "כַּאֲשֶׁר יֹאמַר מְשֹׁל הַקַּדְמֹנִי
מֵרְשָׁעִים יֵצֵא רֶשַׁע" (שמואל א כ"ד); וּמְשַׁל הַקַּדְמוֹנִי הִיא הַתּוֹרָה, שֶׁהִיא מְשַׁל הַקָּבָּ"ה
שֶׁהוּא קַדְמוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם; וְהֵיכָן אָמְרָה תוֹרָה מֵרְשָׁעִים יֵצֵא רֶשַׁע? וְהָאֱלֹהִים אִנָּה לְיָדוֹ.
בַּמֶּה הַכָּתוּב מְדַבֵּר? בְּשֶׁנֵּי בְנֵי אָדָם, אֶחָד הָרַג שׁוֹגֵג וְאֶחָד הָרַג מֵזִיד, וְלֹא הָיוּ עֵדִים
בַּדָּבָר שֶׁיְּעִידוּ, זֶה לֹא נֶהֱרַג, וְזֶה לֹא גָלָה, וְהַקָּבָּ"ה מְזַמְּנָן לְפֻנְדָּק אֶחָד, זֶה שֶׁהָרַג
בְּמֵזִיד יוֹשֵׁב תַּחַת הַסֻּלָּם וְזֶה שֶׁהָרַג שׁוֹגֵג עוֹלֶה בַּסֻּלָּם וְנוֹפֵל עַל זֶה שֶׁהָרַג בְּמֵזִיד
וְהוֹרְגוֹ, וְעֵדִים מְעִידִים עָלָיו וּמְחַיְּבִים אוֹתוֹ לְגָלוֹת, נִמְצָא זֶה שֶׁהָרַג בְּשׁוֹגֵג גּוֹלֶה,
וְזֶה שֶׁהָרַג בְּמֵזִיד נֶהֱרָג (מכות י'):
ושמתי לך מקום. אַף בַּמִּדְבָּר, שֶׁיְּנוּס שָׁמָּה, וְאֵי זֶה מָקוֹם קוֹלְטוֹ? זֶה מַחֲנֵה לְוִיָּה
(מכילתא):

Verse 14

וכי יזד. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר מַכֵּה אִישׁ וגו' שׁוֹמֵעַ אֲנִי אֲפִלּוּ גּוֹי, וְרוֹפֵא שֶׁהֻמִּית
וּשְׁלִיחַ בֵּית דִּין שֶׁהֻמִּית בְּמַלְקוּת אַרְבָּעִים, וְהָאָב הַמַּכֶּה אֶת בְּנוֹ וְהָרַב הָרוֹדֶה אֶת תַּלְמִידוֹ,
וְהַשּׁוֹגֵג, תַּ"לְ וְכִי יָזֵד – וְלֹא שׁוֹגֵג, עַל רֵעֵהוּ – וְלֹא עַל גּוֹי, לְהָרְגוֹ בְּעָרְמָה – וְלֹא
שְׁלִיחַ בֵּית דִּין וְהָרוֹפֵא וְרוֹדֶה בְּנוֹ וְתַלְמִידוֹ, שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁהֵם מְזִידִין אֵינוֹ מַעֲרִימִין
(מכילתא):
מעם מזבחי. אִם הָיָה כֹּהֵן וְרוֹצֶה לַעֲבֹד עֲבוֹדָה תִּקָּחֶנּוּ לָמוּת (יומא פ"ה):

Verse 15

ומכה אביו ואמו. לְפִי שֶׁלִּמְּדָנוּ עַל הַחוֹבֵל בַּחֲבֵרוֹ שֶׁהוּא בְתַשְׁלוּמִין וְלֹא בְמִיתָה, הֵצֵרַךְ
לוֹמַר עַל הַחוֹבֵל בְּאָבִיו שֶׁהוּא בְמִיתָה, וְאֵינוֹ חַיָּב אֶלָּא בְהַכָּאָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ חַבּוּרָה (סנהדרין
פ"ה):
אביו ואמו. אוֹ זֶה אוֹ זֶה:
מות יומת. בְּחֶנֶק (מכילתא):

Verse 16

וגנב איש ומכרו. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר כִּי יִמָּצֵא אִישׁ גוֹנֵב נֶפֶשׁ מֵאֶחָיו (דברים
כ"ד), אֵין לִי אֶלָּא אִישׁ שֶׁגָּנַב נֶפֶשׁ, אִשָּׁה אוֹ טֻמְטוּם אוֹ אַנְדְּרוֹגִינוֹס שֶׁגָּנְבוּ מִנַּיִן? תַּ"לְ
וְגוֹנֵב אִישׁ וּמָכַר. וּלְפִי שֶׁנֶּאֱ' כָּאן וְגוֹנֵב אִישׁ, אֵין לִי אֶלָּא גוֹנֵב אִישׁ, גּוֹנֵב אִשָּׁה
מִנַּיִן? תַּ"לְ גּוֹנֵב נֶפֶשׁ, לְכָךְ הֻצְרְכוּ שְׁנֵיהֶם, מַה שֶּׁחִסֵּר זֶה גָּלָה זֶה (סנהדרין שם)
ונמצא בידו. שֶׁרָאוּהוּ עֵדִים שֶׁגְּנָבוֹ וּמְכָרוֹ, וְנִמְצָא כְבָר בְּיָדוֹ קֹדֶם מְכִירָה (שם)
מות יומת. בְּחֶנֶק; כָּל מִיתָה הָאֲמוּרָה בַּתּוֹרָה סְתָם חֶנֶק הִיא (וְהִפְסִיק הָעִנְיָן וְכָתַב וְגוֹנֵב
אִישׁ בֵּין מַכֵּה אָבִיו וְאִמּוֹ לְמְקַלֵּל אָבִיו, וְנִרְאֶה לִי הַיְנוּ פְּלוּגְתָּא, דְּמַר סָבַר מַקְשִׁינַן
הָכָא לְקִלְלָה וּמַר סָבַר לָא מַקְשִׁינַן (שם)):

Verse 17

ומקלל אביו ואמו. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁהוּא אוֹמֵר אִישׁ אִישׁ אֲשֶׁר יְקַלֵּל אֶת אָבִיו (ויקרא
כ'), אֵין לִי אֶלָּא אִישׁ שֶׁקִּלֵּל אֶת אָבִיו, אִשָּׁה שֶׁקִּלְּלָה אֶת אָבִיהָ מִנַּיִן? תַּ"לְ וּמְקַלֵּל אָבִיו
וְאִמּוֹ סְתָם, בֵּין אִישׁ וּבֵין אִשָּׁה, אִם כֵּן לָמָּה נֶאֱמַר אִישׁ אֲשֶׁר יְקַלֵּל? לְהוֹצִיא אֶת הַקָּטָן
(מכילתא):
מות יומת. בִּסְקִילָה; וְכָל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר דָּמָיו בּוֹ בִּסְקִילָה, וּבְנִיו אָב לְכֻלָּם בָּאֶבֶן יִרְגְּמוּ
אֹתָם דְּמֵיהֶם בָּם (ויקרא כ'), וּבִמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ נֶאֱמַר דָּמָיו בּוֹ:

Verse 18

וכי יריבן אנשים. לָמָּה נֶאֱמַר? לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר עַיִן תַּחַת עַיִן, לֹא לָמַדְנוּ אֶלָּא דְּמֵי אֵבָרָיו
אֲבָל שֶׁבֶת וְרִפּוּי לֹא לָמַדְנוּ, לְכָךְ נֶאֱמְרָה פָּרָשָׁה זוֹ:
ונפל למשכב. כְּתַרְגּוּמוֹ וְיִפֵּל לְבוּטְלָן – לְחֹלִי שֶׁמְּבַטְּלוֹ מִמְּלַאכְתּוֹ:

Verse 19

(מכילתא) על משענתו. עַל בֵּרְיוֹ וְכֹחוֹ:
ונקה המכה. וְכִי תַעֲלֶה עַל דַּעְתְּךָ שֶׁיְּהֵרֵג זֶה שֶׁלֹּא הָרַג? אֶלָּא לְמֶדְךָ כָּאן שֶׁחּוֹבְשִׁים אוֹתוֹ
עַד שֶׁנִּרְאֶה אִם יִתְרַפֵּא זֶה; וְכֵן מַשְׁמָעוֹ: כְּשָׁקָם זֶה וְהוֹלֵךְ עַל מִשְׁעַנְתּוֹ אָז נְקָה הַמַּכֶּה, אֲבָל
(כתובות ל"ג) עַד שֶׁלֹּא יָקוּם זֶה לֹא נְקָה הַמַּכֶּה:
רק שבתו. בִּטּוּל מְלַאכְתּוֹ מֻחֲמֶת הַחֹלִי; אִם קָטַע יָדוֹ אוֹ רַגְלוֹ, רוֹאִין בִּטּוּל מְלַאכְתּוֹ
מֻחֲמַת הַחֹלִי כְּאִלּוּ שׁוֹמֵר שְׂכָרוֹ, שֶׁהֲרֵי אַף לְאַחַר הַחֹלִי אֵינוֹ רָאוּי לִמְלֶאכֶת יָד וָרֶגֶל,
וְהוּא כְּבָר נָתַן לוֹ מֻחֲמַת נִזְקוֹ דְּמֵי יָדוֹ וְרַגְלוֹ, שְׁנֵ' יָד תַּחַת יָד רֶגֶל תַּחַת רָגֶל
ורפא ירפא. כְּתַרְגּוּמוֹ – וְשַׁלֵּם שְׂכַר הָרוֹפֵא:

Verse 20

וכי יכה איש את עבדו או את אמתו. בְּעֶבֶד כְּנַעֲנִי הַכָּתוּב מְדַבֵּר, אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא בְּעִבְרִי?
תַּ"ל כִּי כַסְפּוֹ הוּא, מַה כַּסְפּוֹ קָנוּי לוֹ עוֹלָמִית, אַף עֶבֶד הַקָּנוּי לוֹ עוֹלָמִית; וַהֲרֵי הָיָה
בִּכְלַל מַכֵּה אִישׁ וָמֵת? אֶלָּא בָּא הַכָּתוּב וְהוֹצִיאוֹ מִן הַכְּלָל, לִהְיוֹת נָדוֹן בְּדִין יוֹם אוֹ
(מכילתא) יוֹמַיִם, שֶׁאִם לֹא מֵת תַּחַת יָדוֹ וְשָׁהָה מֵעֵת לְעֵת פָּטוּר:
בשבט. כְּשֶׁיֵּשׁ בּוֹ כְּדֵי לְהָמִית הַכָּתוּב מְדַבֵּר. אוֹ אֲפִלּוּ אֵין בּוֹ כְּדֵי לְהָמִית? תַּ"ל בְּיִשְׂרָאֵל
וְאִם בְּאֶבֶן יָד אֲשֶׁר יָמוּת בָּהּ הִכָּהוּ (במדבר ל"ה), וַהֲלֹא דְּבָרִים קַל וָחֹמֶר: מַה יִשְׂרָאֵל
חֲמוּר אֵין חַיָּב עָלָיו אֶלָּא אִם כֵּן הִכָּהוּ בְּדָבָר שֶׁיֵּשׁ בּוֹ כְּדֵי לְהָמִית וְעַל אֵבֶר שֶׁהוּא כְּדֵי
(מכילתא) לָמוּת בְּהַכָּאָה זוֹ, עֶבֶד הַקַּל לֹא כָּל שֶׁכֵּן:
נקם ינקם. מִיתַת סַיִף, וְכֵן הוּא אוֹמֵר חֶרֶב נֹקֶמֶת נְקַם בְּרִית (ויקרא כ"ו):

Verse 21

אך אם יום או יומים יעמד לא יקם. אִם עַל יוֹם אֶחָד הוּא פָּטוּר עַל יוֹמַיִם לֹא כָּל
שֶׁכֵּן? אֶלָּא יוֹם שֶׁהוּא כְּיוֹמַיִם, וְאֵיזֶה? זֶה מֵעֵת לְעֵת (מכילתא)
לא יקם כי כספו הוא. הָא אַחֵר שֶׁהִכָּהוּ, אַע"פִ שֶׁשָּׁהָה מֵעֵת לְעֵת קֹדֶם שֶׁמֵּת, חַיָּב:

Verse 22

וכי ינצו אנשים. זֶה עִם זֶה, וְנִתְכַּוְּנוּ לְהַכּוֹת אֶת חֲבֵרוֹ וְהִכָּה אֶת הָאִשָּׁה
ונגפו. אֵין נְגִיפָה אֶלָּא לְשׁוֹן דְּחִיפָה וְהַכָּאָה, כְּמוֹ פֶן תִּגֹּף בָּאֶבֶן רַגְלֶךָ (תהילים צ"א),
בְּטֶרֶם יִתְנַגְּפוּ רַגְלֵיכֶם (ירמיהו י"ג) וּלְאֶבֶן נֶגֶף (ישעיהו ח')
ולא יהיה אסון. בָּאִשָּׁה:
ענוש יענש. לְשַׁלֵּם דְּמֵי וְלָדוֹת לַבַּעַל; שָׁמִין אוֹתָהּ כַּמָּה הָיְתָה רְאוּיָה לְמָכֵר בַּשּׁוּק לְהַעֲלוֹת
בְּדָמֶיהָ בִּשְׁבִיל הֲרִיוֹנָהּ:
ענוש יענש. יִגְבּוּ מָמוֹן מִמֶּנּוּ, כְּמוֹ וְעָנְשׁוּ אֹתוֹ מֵאָה כֶּסֶף (דברים כ"ב):
כאשר ישית עליו וגו'. כְּשֶׁיִּתְבָּעֶנּוּ הַבַּעַל בְּבֵית דִּין לְהָשִׁית עָלָיו עֹנֶשׁ עַל כָּךְ:
ונתן. הַמַּכֶּה דְּמֵי וְלָדוֹת:
(מכילתא) בפללים – עַל פִּי הַדַּיָּנִים:

Verse 23

ואם אסון יהיה. בָּאִשָּׁה:
ונתתה נפש תחת נפש. רַבּוֹתֵינוּ חוֹלְקִים בַּדָּבָר, יֵשׁ אוֹמְרִים נֶפֶשׁ מַמָּשׁ, וְיֵשׁ אוֹמְרִים
מָמוֹן אֲבָל לֹא נֶפֶשׁ מַמָּשׁ, שֶׁהַמִּתְכַּוְּנִין לַהֲרֹג אֶת זֶה וְהָרַג אֶת זֶה פָּטוּר מִמִּיתָה, וּמְשַׁלֵּם
(שם) לְיוֹרְשָׁיו דָּמָיו כְּמוֹ שֶׁהָיָה נִמְכָּר בַּשּׁוּק:

Verse 24

עין תחת עין. סְמֹךְ עַיִן חֲבֵרוֹ נוֹתֵן לוֹ דְּמֵי עֵינוֹ כַּמָּה שֶׁפָּחֲתוּ דָּמָיו לִמְכֹּר בַּשּׁוּק, וְכֵן
(בבא קמא דף פ"ג) כֻּלָּם; וְלֹא נִטְּלַת אֵבֶר מַמָּשׁ, כְּמוֹ שֶׁדָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ בְּפֶרֶק הַחוֹבֵל

Verse 25

כויה תחת כויה. מִכְוַת אֵשׁ; וְעַד עַכְשָׁו דִּבֵּר בְּחַבָּלָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ פְּצַת דָּמִים, וְעַכְשָׁיו בְּשֶׁאֵין בָּהּ פְּצַת דָּמִים אֶלָּא צַעַר, כְּגוֹן כְּוָאוֹ בִּשְׁפוּד עַל צְפָרְנָיו, אוֹמְדִים כַּמָּה אָדָם כַּיּוֹצֵא בָּזֶה רוֹצֶה לִטֹּל לִהְיוֹת מִצְטַעֵר כָּךְ (בבא קמא פ"ג):
פצע. הִיא מַכָּה הַמּוֹצִיאָה דָם, שֶׁפָּצַע אֶת בְּשָׂרוֹ, נבר"ורא בְּלַעַז; הַכֹּל לְפִי מַה שֶּׁהוּא – אִם יֵשׁ בּוֹ פְּצַת דָּמִים, נוֹתֵן נֶזֶק, וְאִם נָפַל לְמִשְׁכָּב, נוֹתֵן שֶׁבֶת וְרִפּוּי וּבוּשֶׁת וְצַעַר; וּמִקְרָא זֶה יָתֵר הוּא, וּבָהַחוֹבֵל דְּרָשׁוּהוּ רַבּוֹתֵינוּ לְחַיֵּב עַל הַצַּעַר אֲפִלּוּ בְּמָקוֹם נֶזֶק – שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁנּוֹתֵן לוֹ דְּמֵי יָדוֹ, אֵין פּוֹטְרִים אוֹתוֹ מִן הַצַּעַר, לוֹמַר, הוֹאִיל וְקָנָה יָדוֹ יֵשׁ עָלָיו לְחָתְכָהּ בְּכָל מַה שֶּׁירְצֶה, אֶלָּא אוֹמְרִים, יֵשׁ לוֹ לְחָתְכָהּ בְּסַם, שֶׁאֵינוֹ מִצְטַעֵר כָּל כָּךְ, וְזֶה חֲתָכָהּ בְּבַרְזֶל וְצָעַר:
חבורה. הִיא מַכָּה שֶׁהַדָּם נִצָּר בָּהּ וְאֵינוֹ יוֹצֵא, אֶלָּא שֶׁמַּאֲדִים הַבָּשָׂר כְּנֶגְדּוֹ, וּלְשׁוֹן חֲבוּרָה טק"א בְּלַעַז, כְּמוֹ וְנָמֵר חֲבַרְבֶּרֹתָיו (ירמיהו י"ג), וְתַרְגּוּמוֹ מַשְׁקוֹפֵי, לְשׁוֹן חֲבָטָה, בטדו"רא בְּלַעַז, וְכֵן שְׁדוּפוֹת קָדִים (בראשית מ"א), שְׁקִיפָן קְדוּם – חֲבוּטוֹת בָּרוּחַ, וְכֵן עַל הַמַּשְׁקוֹף, עַל שֵׁם שֶׁהַדֶּלֶת נוֹקֶשׁ עָלָיו:

Verse 26

את עין עבדו. כְּנַעֲנִי, אֲבָל עִבְרִי אֵינוֹ יוֹצֵא בְּשֵׁן וְעַיִן, כְּמוֹ שֶׁאָמַרְנוּ לֹא תֵצֵא כְּצֵאת הָעֲבָדִים:
תחת עינו. וְכֵן בְּכ"ד רָאשֵׁי אֲבָרִים: אֶצְבְּעוֹת הַיָּדַיִם וְהָרַגְלַיִם, וּשְׁתֵּי אָזְנַיִם, וְהַחֹטֶם, וְרֹאשׁ הַגְּוִיָּה שֶׁהוּא גִּיד הָאָמָּה. וְלָמָּה נֶאֱמַר שֵׁן וְעַיִן? שֶׁאִם נֶאֱמַר עַיִן וְלֹא נֶאֱמַר שֵׁן, הָיִיתִי אוֹמֵר מָה עַיִן שֶׁנִּבְרָא עִמּוֹ אַף כָּל שֶׁנִּבְרָא עִמּוֹ, וַהֲרֵי שֵׁן לֹא נִבְרָא עִמּוֹ; וְאִם נֶאֱמַר שֵׁן וְלֹא נֶאֱמַר עַיִן, הָיִיתִי אוֹמֵר אֲפִלּוּ שֵׁן תִּינוֹק שֶׁיֵּשׁ לָהּ חֲלִיפִין, לְכָךְ נֶאֱמַר עַיִן (מכילתא):

Verse 27

Verse 28

וכי יגח שור. אֶחָד שׁוֹר וְאֶחָד כָּל בְּהֵמָה וְחַיָּה וָעוֹף, אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהֹוֶה (בבא קמא נ"ד):
ולא יאכל את בשרו. מִמַּשְׁמָע שֶׁנֶּאֱמַר סָקוֹל יִסָּקֵל הַשּׁוֹר אֵינִי יוֹדֵעַ שֶׁהוּא נִבְלָה וּנְבֵלָה אֲסוּרָה בַּאֲכִילָה? אֶלָּא מַה תַּלְמוּד לוֹמַר וְלֹא יֹאכַל אֶת בְּשָׂרוֹ? שֶׁאֲפִלּוּ שְׁחָטוֹ לְאַחַר שֶׁנִּגְמַר דִּינוֹ אָסוּר בַּאֲכִילָה, בַּהֲנָאָה מְנַיִן? תַּ"ל וּבַעַל הַשּׁוֹר נָקִי, כְּאָדָם הָאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ יָצָא פְּלוֹנִי נָקִי מִנְּכָסָיו וְאֵין לוֹ בָּהֶם הַנָּאָה שֶׁל כְּלוּם, זֶהוּ מִדְרָשׁוֹ (בבא קמא מלכים א). וּפְשׁוּטוֹ כְּמַשְׁמָעוֹ, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר בַּמּוּעָד וְגַם בְּעָלָיו יוּמָת, הֻצְרַךְ לוֹמַר בַּתָּם וּבַעַל הַשּׁוֹר נָקִי:

Verse 29

מתמל שלשם. הֲרֵי שָׁלֹשׁ נְגִיחוֹת (מכילתא):
והועד בבעליו. לְשׁוֹן הַתְרָאָה בְּעֵדִים, כְּמוֹ הָעֵד הֵעַד בָּנוּ הָאִישׁ (בראשית מ"ג):
והמית איש וגו'. לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר כִּי יִגַּח אֵין לִי אֶלָּא שֶׁהֵמִיתוֹ בְּנָגִיחָה, הֲמִיתוֹ בִּנְשִׁיכָה, דְּחִיפָה, בְּעִיטָה, מְנַיִן? תַּלְמוּד לוֹמַר וְהֻמַּת גַּם בְּעָלָיו יוּמָת. בְּיָדֵי שָׁמַיִם. יָכוֹל בְּיָדֵי אָדָם? תַּלְמוּד לוֹמַר מוֹת יוּמַת הַמַּכֶּה רוֹצֵחַ הוּא, עַל רְצִיחָתוֹ אַתָּה הוֹרְגוֹ וְאִי אַתָּה הוֹרְגוֹ עַל רְצִיחַת שׁוֹרוֹ (סנהדרין ט"ו):

Verse 30

אם כפר יושת עליו. "אִם" זֶה אֵינוֹ תָּלוּי, וַהֲרֵי הוּא כְּמוֹ "אִם כֶּסֶף תַּלְוֶה" – לְשׁוֹן אֲשֶׁר, זֶה מִשְׁפָּטוֹ שֶׁיְּשִׁיתוּ עָלָיו בֵּית דִּין כֹּפֶר:
ונתן פדין נפשו. דְּמֵי נֶזֶק דִּבְרֵי ר' יִשְׁמָעֵאל, ר' עֲקִיבָא אוֹמֵר דְּמֵי מַזִּיק (מכילתא):

Verse 31

או בן יגח. בֵּן שֶׁהוּא קָטָן:

או בת. שֶׁהִיא קְטַנָּה; לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר וְהֵמִית אִישׁ אוֹ אִשָּׁה, יָכוֹל אֵינוֹ חַיָּב אֶלָּא עַל
(שם) הַגְּדוֹלִים, תַּלְמוּד לוֹמַר אוֹ בֵּן יִגָּח וְגוֹ', לְחַיֵּב עַל הַקְּטַנִּים כַּגְּדוֹלִים:

Verse 32

אם עבד, או אמה. כְּנַעֲנִיִּים:
שלשים שקלים יתן. גְּזֵרַת הַכָּתוּב הוּא, בֵּין שֶׁהוּא שָׁוֶה אֶלֶף זוּז בֵּין שֶׁאֵינוֹ שָׁוֶה אֶלָּא
א"נ) דִּינָר. וְהַשֶּׁקֶל מִשְׁקָלוֹ אַרְבָּעָה זְהוּבִים שֶׁהֵם חֲצִי אֻנְקְיָא לְמִשְׁקַל הַיָּשָׁר שֶׁל קוֹלוֹנְיָ"א:

Verse 33

וכי יפתח איש בור. שֶׁהָיָה מְכֻסֶּה וְגָלָהוּ:
או כי יכרה. לָמָּה נֶאֱמַר? אִם עַל הַפְּתִיחָה חַיָּב עַל הַכְּרִיָּה לֹא כָל שֶׁכֵּן? אֶלָּא לְהָבִיא כוֹרֶה
(בבא קמא נ"א) אַחֵר כּוֹרֶה שֶׁהוּא חַיָּב:
ולא יכסנו. הָא אִם כִּסָּהוּ פָּטוּר; וּבְחוֹפֵר בִּרְשׁוּת הָרַבִּים דִּבֵּר הַכָּתוּב:
שור או חמור. הוּא הַדִּין לְכָל בְּהֵמָה וְחַיָּה, שֶׁבְּכָל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר שׁוֹר אוֹ חֲמוֹר אָנוּ
(שמות כ"ג), מַה לְּהַלָּן אוֹתוֹ שׁוֹר מִשַּׁבָּת, שֶׁנֶּאֱמַר לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וַחֲמֹרֶךָ לְמִדְרֵשׁ
(דברים ה') – אַף כָּאן כָּל בְּהֵמָה וְחַיָּה כְּשׁוֹר – שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר בְּמָקוֹם אַחֵר וְכָל בְּהֶמְתֶּךָ
(בבא קמא נ"ג): בְּהֵמָה וְחַיָּה כְּשׁוֹר, וְלֹא נֶאֱמַר שׁוֹר וַחֲמוֹר אֶלָּא שׁוֹר וְלֹא אָדָם, חֲמוֹר וְלֹא כֵּלִים

Verse 34

בעל הבור. בַּעַל הַתַּקָּלָה; אַע"פִּ שֶׁאֵין הַבּוֹר שֶׁלּוֹ – שֶׁעָשָׂאוֹ בִּרְשׁוּת הָרַבִּים – עָשָׂאוֹ הַכָּתוּב
(שם ז') בְּעָלָיו לְהִתְחַיֵּב עָלָיו בְּנָזָקָיו:
כסף ישיב לבעליו. יָשִׁיב לְרַבּוֹת שְׁוֶה כֶּסֶף וַאֲפִלּוּ סֵבִין:
והמת יהיה לו. לַנִּזָּק; שָׁמִין אֶת הַנְּבֵלָה וְנוֹטְלָהּ בְּדָמִים וּמְשַׁלֵּם לוֹ הַמַּזִּיק עָלֶיהָ תַּשְׁלוּמֵי
(בבא קמא י') נִזְקוֹ:

Verse 35

וכי יגף. יִדְחֹף; בֵּין בְּקַרְנָיו, בֵּין בְּגוּפוֹ, בֵּין בְּרַגְלוֹ, בֵּין שֶׁנָּשְׁכוֹ בְּשִׁנָּיו, כֵּלָּן
בִּכְלַל נְגִיפָה הֵם, שֶׁאֵין נְגִיפָה אֶלָּא לְשׁוֹן מַכָּה:
שור איש. שׁוֹר שֶׁל אִישׁ:
ומכרו את השור וגו'. בְּשָׁוִים הַכָּתוּב מְדַבֵּר – שׁוֹר שָׁוֶה מָאתַיִם שֶׁהֵמִית שׁוֹר שָׁוֶה מָאתַיִם
– בֵּין שֶׁהַנְּבֵלָה שָׁוָה הַרְבֵּה, בֵּין שֶׁהִיא שָׁוָה מְעַט, כְּשֶׁנּוֹטֵל זֶה חֲצִי הַחַי וַחֲצִי הַמֵּת וְזֶה
חֲצִי הַחַי וַחֲצִי הַמֵּת, נִמְצָא כָּל אֶחָד מַפְסִיד חֲצִי נֶזֶק שֶׁהִזִּיקָה הַמִּיתָה; לְמִדְנוּ שֶׁהַתָּם מְשַׁלֵּם
חֲצִי נֶזֶק, שֶׁמִּן הַשָּׁוִין אַתָּה לָמֵד לְשֶׁאֵינָן שָׁוִין, כִּי דִּין הַתָּם לְשַׁלֵּם חֲצִי נֶזֶק – לֹא פָּחוֹת
וְלֹא יוֹתֵר. אוֹ יָכוֹל אַף בְּשֶׁאֵינָן שָׁוִין בְּדָמֶיהָן כְּשֶׁהֵן חַיִּים אָמַר הַכָּתוּב יֶחֱצוּ אֶת
שֶׁלֵּיהֶם? אִם אָמַרְתָּ כֵּן, פְּעָמִים שֶׁהַמַּזִּיק מִשְׁתַּכֵּר הַרְבֵּה, כְּשֶׁהַנְּבֵלָה שָׁוָה לְמָכֹר לָנָכְרִים הַרְבֵּה
יוֹתֵר מִדְּמֵי שׁוֹר הַמַּזִּיק, וְאִי אֶפְשָׁר שֶׁיִּהְיֶה הַמַּזִּיק נִשְׁכָּר; אוֹ פְּעָמִים שֶׁהַנֶּזֶק
נוֹטֵל הַרְבֵּה יוֹתֵר מִדְּמֵי נֶזֶק שָׁלֵם – שֶׁחֲצִי דְּמֵי שׁוֹר הַמַּזִּיק שָׁוִין יוֹתֵר מִכָּל דְּמֵי שׁוֹר
הַנִּזָּק – וְאִם אָמַרְתָּ כֵּן, הֲרֵי תָּם חָמוּר מִמּוּעָד. עַל כָּרְחֲךָ לֹא דִּבֶּר הַכָּתוּב אֶלָּא בְּשָׁוִין,
וְלִמֶּדְךָ שֶׁהַתָּם מְשַׁלֵּם חֲצִי נֶזֶק, וּמִן הַשָּׁוִין תִּלְמֹד לְשֶׁאֵינָן שָׁוִין, שֶׁהַמְשַׁתֵּלֵם חֲצִי נִזְקוֹ
שְׁמִין לוֹ אֶת הַנְּבֵלָה, וּמַה שֶּׁפָּחֲתוּ דָּמָיו בְּשָׁבִיל הַמִּיתָה, נוֹטֵל חֲצִי הַפְּחָת וְהוֹלֵךְ. וְלָמָּה
אָמַר הַכָּתוּב בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה וְלֹא אָמַר יְשַׁלֵּם חֶצְיוֹ? לְלַמֵּד, שֶׁאֵין הַתָּם מְשַׁלֵּם אֶלָּא מִגּוּפוֹ, וְאִם
נָגַח וּמֵת, אֵין נֶזֶק נוֹטֵל אֶלָּא הַנְּבֵלָה, וְאִם אֵינָהּ מַגַּעַת לַחֲצִי נִזְקוֹ יַפְסִיד; אוֹ שׁוֹר
שָׁוֶה מָנֶה, שֶׁנָּגַח שׁוֹר שָׁוֶה חֲמֵשׁ מֵאוֹת זוּז, אֵינוֹ נוֹטֵל אֶלָּא אֶת הַשּׁוֹר, שֶׁלֹּא נִתְחַיֵּב הַתָּם
(בבא קמא ל"ג) לְחַיֵּב אֶת בְּעָלָיו לְשַׁלֵּם מִן הָעֲלִיָּה:

Verse 36

או נודע. אוֹ לֹא הָיָה תָּם, אֶלָּא נוֹדַע כִּי שׁוֹר נַגָּח הוּא, הַיּוֹם וּמִתְמוֹל שִׁלְשׁוֹם הֲרֵי שָׁלֹשׁ
נְגִיחוֹת:
שלם ישלם שור. נֶזֶק שָׁלֵם:
והמת יהיה לו. לַנִּזָּק; וְעָלָיו יַשְׁלִים הַמַּזִּיק עַד שֶׁיְּשַׁתֵּלֵם נֶזֶק כָּל נִזְקוֹ:

Verse 37

חמשה בקר וגו'. אָמַר רַ' יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי חָס הַמָּקוֹם עַל כְּבוֹדָן שֶׁל בְּרִיּוֹת – שׁוֹר
שֶׁהוֹלִיךְ בְּרַגְלָיו וְלֹא נִתְבַּזָּה בּוֹ הַגַּנָּב לְנָשְׂאוֹ עַל כְּתֵפוֹ, מְשַׁלֵּם חֲמִשָּׁה, שֶׂה שֶׁנּוֹשְׂאוֹ עַל
כְּתֵפוֹ, מְשַׁלֵּם אַרְבָּעָה הוֹאִיל וְנִתְבַּזָּה בּוֹ. אָמַר רַבִּי מֵאִיר בֹּא וּרְאֵה כַּמָּה גָּדוֹל כֹּחָהּ שֶׁל
מְלָאכָה – שׁוֹר שֶׁבִּטְּלוֹ מִמְּלַאכְתּוֹ חֲמִשָּׁה, שֶׂה שֶׁלֹּא בִּטְּלוֹ מִמְּלַאכְתּוֹ אַרְבָּעָה (מכילתא, בבא
קמא ע"ט):
תחת השור, תחת השה. שֶׁנָּאן הַכָּתוּב, לוֹמַר שֶׁאֵין מִדַּת תַּשְׁלוּמֵי אַרְבָּעָה וַחֲמִשָּׁה נוֹהֶגֶת אֶלָּא
בְּשׁוֹר וְשֶׂה בִּלְבַד (בבא קמא ס"ז):

Chapter 22

Verse 1

אם במחתרת. כְּשֶׁהָיָה חוֹתֵר אֶת הַבַּיִת:
אין לו דמים. אֵין זוֹ רְצִיחָה, הֲרֵי הוּא כְּמֵת מֵעַקְרוֹ; כָּאן לִמְּדַתְּךָ תּוֹרָה "אִם בָּא
לְהָרְגְךָ, הַשְׁכֵּם לְהָרְגוֹ" וְזֶה לְהָרְגְךָ בָּא, שֶׁהֲרֵי יוֹדֵעַ הוּא שֶׁאֵין אָדָם מַעֲמִיד עַצְמוֹ וְרוֹאֶה
שֶׁנּוֹטְלִין מָמוֹנוֹ בְּפָנָיו וְשׁוֹתֵק, לְפִיכָךְ עַל מְנָת כֵּן בָּא שֶׁאִם יַעֲמֹד בַּעַל הַמָּמוֹן כְּנֶגְדּוֹ
יַהַרְגֶנּוּ (סנהדרין ע"ב):

Verse 2

אם זרחה השמש עליו. אֵין זֶה אֶלָּא כְּמִין מָשָׁל: אִם בָּרוּר לְךָ הַדָּבָר שֶׁיֵּשׁ לוֹ שָׁלוֹם עִמְּךָ,
כַּשֶּׁמֶשׁ הַזֶּה שֶׁהוּא שָׁלוֹם בָּעוֹלָם, כָּךְ פָּשׁוּט לְךָ שֶׁאֵינוֹ בָּא לַהֲרֹג אֶפְלּוּ יַעֲמֹד בַּעַל הַמָּמוֹן
כְּנֶגְדּוֹ, כְּגוֹן אָב הַחוֹתֵר לִגְנֹב מָמוֹן הַבֵּן, בְּיָדוּעַ שֶׁרַחֲמֵי הָאָב עַל הַבֵּן וְאֵינוֹ בָּא עַל
עִסְקֵי נְפָשׁוֹת (שם):
דמים לו. כְּחַי הוּא חָשׁוּב, וּרְצִיחָה הִיא אִם יַהַרְגֶנּוּ בַּעַל הַבַּיִת:
שלם ישלם. הַגַּנָּב מָמוֹן שֶׁגָּנַב וְאֵינוֹ חַיָּב מִיתָה; וְאֶנְקְלוֹס שְׁתִּרְגֵּם אִם עֵינָא דְּסַהֲדָיָא
נְפָלַת עֲלוֹהִי, לָקַח לוֹ שׁוֹטֶה אַחֶרֶת, לוֹמַר, שֶׁאִם מְצָאוּהוּ עֵדִים קֹדֶם שֶׁבָּא בַּעַל הַבַּיִת,
וּכְשֶׁבָּא בַּעַל הַבַּיִת נֶגְדּוֹ הִתְרוּ בּוֹ שֶׁלֹּא יַהַרְגֶנּוּ, דְּמִים לוֹ – חַיָּב עָלָיו אִם הָרָגוֹ, שֶׁמְּאַחֵר
שֶׁיֵּשׁ רוֹאִים לוֹ, אֵין הַגַּנָּב הַזֶּה בָּא עַל עִסְקֵי נְפָשׁוֹת, וְלֹא יַהֲרֹג אֶת בַּעַל הַמָּמוֹן:

Verse 3

המצא תמצא. בִּרְשׁוּתוֹ, שֶׁלֹּא טָבַח וְלֹא מָכַר:
משור עד חמור. כָּל דָּבָר בִּכְלַל תַּשְׁלוּמֵי כֶּפֶל, בֵּין שֶׁיֵּשׁ בּוֹ רוּחַ חַיִּים, בֵּין שֶׁאֵין בּוֹ
רוּחַ חַיִּים, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר בְּמִקְרָא אַחֵר "עַל שֶׂה עַל שַׂלְמָה עַל כָּל אֲבֵדָה … יְשַׁלֵּם שְׁנַיִם
לְרֵעֵהוּ" (בבא קמא ס"ב):
חיים שנים ישלם. וְלֹא יְשַׁלֵּם לוֹ מֵתִים, אֶלָּא חַיִּים אוֹ דְּמֵי חַיִּים (מכילתא):

Verse 4

כי יבער, את בעירה ובער. כֻּלָּם לְשׁוֹן בְּהֵמָה, כְּמוֹ אֲנַחְנוּ וּבְעִירֵנוּ (במדבר כ'):
כי יבער. יוֹלִיךְ בְּהֵמוֹתָיו בְּשָׂדֶה אוֹ בְּכֶרֶם שֶׁל חֲבֵרוֹ, וְיַזִּיק אוֹתוֹ בְּאַחַת מִשְּׁתֵּי אֵלּוּ, אוֹ
בְּשֶׁלּוֹ בְּעִירוֹ אוֹ בְּבִעוּר, וּפָרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ "וְשִׁלַּח" הוּא נִזְקֵי מִדְרַךְ כַּף רָגֶל, "וּבִעֵר"
הוּא נִזְקֵי הַשֵּׁן, הָאוֹכֶלֶת וּמְבַעֶרֶת (בבא קמא ב'):
בשדה אחר. בְּשָׂדֶה שֶׁל אִישׁ אַחֵר:
מיטב שדהו … ישלם. שָׁמִין אֶת הַנָּזָק, וְאִם בָּא לְשַׁלֵּם לוֹ קַרְקַע דְּמֵי נִזְקוֹ, יְשַׁלֵּם לוֹ
מִמֵּיטַב שְׂדוֹתָיו – אִם הָיָה נִזְקוֹ סֶלַע, יִתֵּן לוֹ שָׁוֶה סֶלַע מֵעִדִּית שֶׁיֵּשׁ לוֹ; לְמֻדְּךָ הַכָּתוּב
שֶׁהַנְּזָקִין שָׁמִין לָהֶם בְּעִדִּית (מכילתא, בבא קמא ו'):

Verse 5

כי תצא אש. אֲפִלּוּ מֵעַצְמָהּ (בבא קמא כ"ב):
ומצאה קצים. קרדו"נש בְּלַעַז:
ונאכל גדיש. שֶׁלְּחָכָה בַּקּוֹצִים עַד שֶׁהִגִּיעָה לַגָּדִישׁ אוֹ לַקָּמָה הַמְחֻבֶּרֶת בַּקַּרְקַע
או השדה. שֶׁלְּחָכָה אֶת נִירוֹ וְצָרִיךְ לָנִיר אוֹתָהּ פַּעַם שְׁנִיָּה (בבא קמא ס'):
שלם ישלם המבער. אַעַ"פִּ שֶׁהִדְלִיק בְּתוֹךְ שֶׁלּוֹ, וְהִיא יָצְאָה מֵעַצְמָהּ עַל יְדֵי קוֹצִים שֶׁמָּצְאָה,
חַיָּב לְשַׁלֵּם, לְפִי שֶׁלֹּא שָׁמַר אֶת גַּחֶלְתּוֹ שֶׁלֹּא תֵּצֵא וְתַזִּיק:

Verse 6

וגנב מבית האיש. לְפִי דְבָרָיו (שם ס"ג)
:אם ימצא הגנב ישלם. הַגַּנָּב שנים לַבְּעָלִים

Verse 7

אם לא ימצא הגנב. וּבָא הַשּׁוֹמֵר הַזֶּה, שֶׁהוּא בַּעַל הַבַּיִת
:ונקרב. אֶל הַדַּיָּנִין, לָדוּן עִם זֶה וְלִשָּׁבַע לו שֶׁלֹּא שָׁלַח יָדוֹ בְּשֶׁלּוֹ (שם)

Verse 8

על כל דבר פשע. שֶׁיִּמָּצֵא שֶׁקֶרֶן בִּשְׁבוּעָתוֹ – שֶׁיָּעִידוּ עֵדִים שֶׁהוּא עַצְמוֹ גְּנָבוֹ –
.וְיַרְשִׁיעוּהוּ אֱלֹהִים עַל פִּי הָעֵדִים
ישלם שנים לרעהו. לְמֶדְךָ הַכָּתוּב, שֶׁהַטּוֹעֵן בְּפִקָּדוֹן לוֹמַר נִגְנַב הֵימֶנּוּ, וְנִמְצָא שֶׁהוּא
עַצְמוֹ גְּנָבוֹ, מְשַׁלֵּם תַּשְׁלוּמֵי כֶּפֶל; וְאֵימָתַי? בִּזְמַן שֶׁנִּשְׁבַּע וְאַחַ"כָּ בָּאוּ עֵדִים, שֶׁכָּךְ דָּרְשׁוּ
רַבּוֹתֵינוּ: וְנִקְרַב בַּעַל הַבַּיִת אֶל הָאֱלֹהִים, קְרִיבָה זו שְׁבוּעָה הִיא, אַתָּה אומֵר לִשְׁבוּעָה או
אֵינוֹ אֶלָּא לַדִּין, שֶׁכֵּיוָן שֶׁבָּא לַדִּין וְכָפַר לומַר נִגְנְבָה, מֵיָד יִתְחַיֵּב כֶּפֶל אִם בָּאוּ עֵדִים
שֶׁהוּא בְיָדוֹ? נֶאֱמַר כָּאן שְׁלִיחוּת יָד וְנֶאֱמַר לְמַטָּה שְׁלִיחוּת יָד – שְׁבוּעַת ה' תִּהְיֶה בֵּין
שְׁנֵיהֶם אִם לֹא שָׁלַח יָדוֹ – מַה לְּהַלָּן שְׁבוּעָה, אַף כָּאן שְׁבוּעָה (שם)
:אשר יאמר כי הוא זה. לְפִי פְּשׁוּטוֹ אֲשֶׁר יאמַר הָעֵד כִּי הוּא זֶה שֶׁנִּשְׁבַּעְתָּ עָלָיו, הֲרֵי הוּא
אֶצְלְךָ, עַד הַדַּיָּנִין יָבוֹא דְּבַר שְׁנֵיהֶם, וְיַחְקְרוּ אֶת הָעֵדִים, אִם כְּשֵׁרִים הֵם וְיַרְשִׁיעוּהוּ
לְשׁוּמֵר זֶה, יְשַׁלֵּם שְׁנַיִם, וְאִם יַרְשִׁיעוּ אֶת הָעֵדִים, שֶׁנִּמְצְאוּ זוממין, יְשַׁלְּמוּ הֵם שְׁנַיִם
לַשּׁוֹמֵר. וְרַבּוֹתֵינוּ זִ"לְ דָּרְשׁוּ כִּי הוּא זֶה לְלַמֵּד, שֶׁאֵין מְחַיְּבִין אוֹתוֹ שְׁבוּעָה אֶלָּא אִם כֵּן
הוֹדָה בְּמִקְצָת, לוֹמַר כָּךְ וְכָךְ אֲנִי חַיָּב לְךָ, וְהַמּוֹתָר נִגְנַב מִמֶּנִּי (שם ק"ז)

Verse 9

כי יתן איש אל רעהו חמור או שור. פָּרָשָׁה רִאשׁוֹנָה נֶאֱמְרָה בְּשׁוֹמֵר חִנָּם, לְפִיכָךְ פָּטַר בּו
אֶת הַגְּנֵבָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (פסוק ו) וְגֻנַּב מִבֵּית הָאִישׁ, אִם לֹא יִמָּצֵא הַגַּנָּב וְנִקְרַב בַּעַל
הַבַּיִת לִשְׁבוּעָה, לָמַדְתָּ שֶׁפּוֹטֵר עַצְמוֹ בִּשְׁבוּעָה זו. וּפָרָשָׁה זו אֲמוּרָה בְּשׁוֹמֵר שָׂכָר, לְפִיכָךְ
אֵינוֹ פָּטוּר אִם נִגְנְבָה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב (פסוק יא) אִם גָּנוֹב יִגָּנֵב מֵעִמּו יְשַׁלֵּם, אֲבָל עַל
הָאֹנֶס, כְּגוֹן מֵת מֵעַצְמוֹ, או נִשְׁבַּר או נִשְׁבָּה בְּחֻזְקָה עַל יְדֵי לִסְטִים, וְאֵין רואֶה שֶׁיָּעִיד
:בַּדָּבָר

Verse 10

שבעת ה' תהיה. יִשָּׁבַע שֶׁכֵּן הוּא כִּדְבָרָיו, וְהוּא לֹא שָׁלַח בָּהּ יָד לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ לְעַצְמוֹ, שֶׁאִם
שָׁלַח בָּהּ יָד וְאַחַ"כָּ נֶאֱנְסָה, חַיָּב בָּאֳנָסִים (בבא מציעא צ"ד)
:ולקח בעליו. הַשְּׁבוּעָה
:ולא ישלם. לו הַשּׁוֹמֵר כְּלוּם (בבא קמא ק"ו)

Verse 11

Verse 12

אם טרף יטרף. עַ"כְ חַיָּה רָעָה
:יביאהו עד. יָבִיא עֵדִים שֶׁנִּטְרְפָה בְּאֹנֶס וּפָטוּר
הטרפה לא ישלם. אֵינוֹ אומֵר טְרֵפָה לֹא יְשַׁלֵּם אֶלָּא הַטְּרֵפָה, יֵשׁ טְרֵפָה שֶׁהוּא מְשַׁלֵּם וְיֵשׁ
טְרֵפָה שֶׁאֵינוֹ מְשַׁלֵּם; טְרֵפַת תָּתוּל וְשׁוּעָל וּנְמִיָּה מְשַׁלֵּם, טְרֵפַת זְאֵב, אֲרִי, וְדֹב וְנָמֵשׁ אֵינוֹ
מְשַׁלֵּם; וּמִי לְמֶדְךָ לָדוּן כֵּן? שֶׁהֲרֵי כָּתוּב וּמֵת או נִשְׁבַּר או נִשְׁבָּה – מַה מִּיתָה שֶׁאֵין יָכוֹל
לְהַצִּיל, אַף שֶׁבֶר וְשִׁבְיָה שֶׁאֵין יָכוֹל לְהַצִּיל (מכילתא)

Verse 13

וכי ישאל. בָּא לְלַמֵּד עַל הַשּׁוֹאֵל שֶׁהוּא חַיָּב בָּאֳנָסִין
(בבא מציעא צ"ה) :בעליו אין עמו. אִם בְּעָלָיו שָׁם שׁור אֵינוֹ עִם הַשּׁוֹאֵל בִּמְלַאכְתּו

Verse 14

אם בעליו עמו. בֵּין שֶׁהוּא בְּאוֹתָהּ מְלָאכָה בֵּין שֶׁהוּא בְּמְלָאכָה אַחֶרֶת, הָיָה עִמּוֹ בִּשְׁעַת
שְׁאֵלָה אֵינוֹ צָרִיךְ לִהְיוֹת עִמּוֹ בִּשְׁעַת שְׁבִירָה וּמִיתָה (שם)
אם שכיר הוא. אִם הַשּׂוֹר אֵינוֹ שָׁאוּל אֶלָּא שָׂכוּר, בָּא בִּשְׂכָרוֹ לְיַד הַשּׂוֹכֵר הַזֶּה, וְלֹא
בִּשְׁאֵלָה, וְאֵין כָּל הֲנָאָה שָׁלוֹ, שֶׁהֲרֵי עַ"י שְׂכָרוֹ נִשְׁתַּמֵּשׁ, וְאֵין לוֹ מִשְׁפַּט שׁוֹאֵל לְהִתְחַיֵּב
בָּאֳנָסִין; וְלֹא פֵּרַשׁ מַה דִּינוֹ, אִם כְּשׁוֹמֵר חִנָּם אוֹ כְּשׁוֹמֵר שָׂכָר, לְפִיכָךְ נֶחְלְקוּ בּוֹ חֲכָמֵי
יִשְׂרָאֵל שׁוֹכֵר כֵּיצַד מְשַׁלֵּם, רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר כְּשׁוֹמֵר חִנָּם, ר' יְהוּדָה אוֹמֵר כְּשׁוֹמֵר שָׂכָר
(בבא מציעא צ"ה):

Verse 15

וכי יפתה. מְדַבֵּר עַל לְבָהּ עַד שֶׁשּׁוֹמַעַת לוֹ, וְכֵן תַּרְגּוּמוֹ וַאֲרֵי יְשַׁדֵּל, שְׁדוּל בִּלְשׁוֹן אֲרַמִּי
כְּפִתּוּי בִּלְשׁוֹן עִבְרִי:
מהר ימהרנה. יְפַתֶּה לָהּ מֹהַר כְּמִשְׁפַּט אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ – שֶׁכּוֹתֵב לָהּ כְּתֻבָּה וְיִשָּׂאֶנָּה (מכילתא)

Verse 16

כמהר הבתולת. שֶׁהוּא קָצוּב חֲמִשִּׁים כֶּסֶף אֵצֶל הַתּוֹפֵס אֶת הַבְּתוּלָה וְשׁוֹכֵב עִמָּהּ בְּאֹנֶס,
שֶׁנֶּאֱמַר וְנָתַן הָאִישׁ הַשֹּׁכֵב עִמָּהּ לַאֲבִי הַנַּעֲרָה חֲמִשִּׁים כָּסֶף (דברים כ"ב)

Verse 17

מכשפה לא תחיה. אֶלָּא תּוֹמֵת בְּבֵית דִּין; וְאֶחָד זְכָרִים וְאֶחָד נְקֵבוֹת, אֶלָּא שֶׁדִּבֶּר הַכָּתוּב
בַּהְווָה, שֶׁהַנָּשִׁים מְצוּיוֹת מְכַשֵּׁפוֹת (סנהדרין ס"ז)

Verse 18

כל שכב עם בהמה מות יומת. בְּסָקִילָה, רוֹבֵעַ כַּנִּרְבַּעַת, שֶׁכָּתוּב בָּהֶם דְּמֵיהֶם בָּם (ויקרא
כ'):

Verse 19

לאלהים. לַעֲ"זָ; אֵלּוּ הָיָה נָקוּד לֵאלֹהִים, הָיָה צָרִיךְ לְפָרֵשׁ וְלִכְתֹּב "אֱחֵרִים", עַכְשָׁו שֶׁאָמַר
לָאֱלֹהִים, אֵין צָרִיךְ לְפָרֵשׁ אֱחֵרִים, שֶׁכָּל לָמ"ד וּבי"ת הַמְשַׁמֶּשֶׁת בְּרֹאשׁ הַתֵּבָה אִם נְקוּדָה
בַּחֲטָף, כְּגוֹן לְמָלְךְ, לְמִדְבָּר, לְעִיר, צָרִיךְ לְפָרֵשׁ לְאֵיזֶה מֶלֶךְ, לְאֵיזֶה מִדְבָּר, לְאֵיזֶה עִיר,
וְכֵן לִמְלָכִים וְלִרְגָלִים צָרִיךְ לְפָרֵשׁ לְאֵיזֶה, וְאִם אֵינוֹ מְפָרֵשׁ, כָּל מָלְכִים בְּמַשְׁמָע, כֵּן
לֵאלֹהִים כָּל אֱלֹהִים בְּמַשְׁמָע – אֲפִלּוּ קָדֵשׁ, אֲבָל כְּשֶׁהִיא נְקוּדָה פַּתָּח, כְּמוֹ לַמֶּלֶךְ, לַמִּדְבָּר,
לָעִיר, נוֹדַע בְּאֵיזֶה מֶלֶךְ מִדְבָּר, וְכֵן לָעִיר נוֹדַע בְּאֵיזֶה עִיר מִדְבָּר, וְכֵן לָאֱלֹהִים –
לְאוֹתָן שֶׁהֶחֱרַתָּם עֲלֵיהֶם בְּמָקוֹם אַחֵר; כֵּיוֹצֵא בוֹ אֵין כָּמוֹךָ בָּאֱלֹהִים, לְפִי שֶׁלֹּא פֵּרַשׁ,
הֶצְרֵךְ לִנָּקֵד פַּתָּח:
יחרם. יוּמַת; לָמָּה נֶאֱמַר יָחֳרָם וַהֲלֹא כְבָר נֶאֱמְרָה בוֹ מִיתָה בְּמָקוֹם אַחֵר וְהוֹצֵאתָ אֶת הָאִישׁ
הַהוּא אוֹ אֶת הָאִשָּׁה הַהִוא וְגוֹ' (דברים י"ז)? אֶלָּא לְפִי שֶׁלֹּא פֵּרַשׁ עַל אֵיזוֹ עֲבוֹדָה חַיָּב
מִיתָה – שֶׁלֹּא תֹּאמַר כָּל עֲבוֹדוֹת בְּמִיתָה – בָּא וּפֵרַשׁ לְךָ כָּאן "זֹבֵחַ" לָאֱלֹהִים, לוֹמַר לְךָ,
מַה זִּבְיָה עֲבוֹדָה הַנַּעֲשֵׂית בִּפְנִים לַשָּׁמַיִם, אַף אֲנִי מְרַבֶּה הַמַּקְטִיר וְהַמְנַסֵּךְ שֶׁהֵם עֲבוֹדוֹת
בִּפְנִים, וְחַיָּבִים עֲלֵיהֶם לְכָל עֲ"זָ בֵּין שֶׁדַּרְכָּהּ לְעָבְדָהּ בְּכָךְ, בֵּין שֶׁאֵין דַּרְכָּהּ לְעָבְדָהּ בְּכָךְ.
אֲבָל שְׁאָר עֲבוֹדוֹת, כְּגוֹן הַמְכַבֵּד וְהַמְרַבֵּץ וְהַמְגַפֵּף וְהַמְנַשֵּׁק אֵינוֹ בְּמִיתָה:

Verse 20

וגר לא תונה. אוֹנָאַת דְּבָרִים, קונטרארי"ר בְּלַעַז, כְּמוֹ וְהַאֲכַלְתִּי אֶת מוֹנַיִךְ אֶת בְּשָׂרָם
(ישעיהו מ"ט):
ולא תלחצנו. בְּגִזֵּלַת מָמוֹן:
כי גרים הייתם. אִם הוֹנִיתוֹ, אַף הוּא יָכוֹל לְהוֹנוֹתְךָ וְלוֹמַר לְךָ, אַף אַתָּה מִגֵּרִים בָּאתָ,
"מוּם שֶׁבְּךָ אַל תֹּאמַר לַחֲבֵרְךָ"; כָּל לְשׁוֹן גֵּר אָדָם שֶׁלֹּא נוֹלַד בְּאוֹתָהּ מְדִינָה, אֶלָּא בָּא
מִמְּדִינָה אַחֶרֶת לָגוּר שָׁם:

Verse 21

כל אלמנה ויתום לא תענון. הוא הַדִּין לְכָל אָדָם, אֶלָּא שֶׁדִּבֵּר הַכָּתוּב בַּהוֹוֶה, לְפִי שֶׁהֵם תְּשׁוּשֵׁי כֹחַ וְדָבָר מָצוּי לְעַנּוֹתָם (מכילתא):

Verse 22

אם ענה תענה אתו. הֲרֵי זֶה מִקְרָא קָצָר, גָּזַם וְלֹא פֵרַשׁ עָנְשׁוֹ, כְּמוֹ לָכֵן כָּל הֹרֵג קַיִן (בראשית ד'), גָּזַם וְלֹא פֵרַשׁ עָנְשׁוֹ, אַף כָּאן אִם עַנֵּה תְעַנֶּה אוֹתוֹ לְשׁוֹן גְּזוּם, כְּלוֹמַר סוֹפְךָ לִטֹּל אֶת שֶׁלְּךָ לָמָּה? כִּי אִם צָעֹק יִצְעַק אֵלַי וְגוֹ':

Verse 23

והיו נשיכם אלמנות. מִמַּשְׁמָע שֶׁנֶּאֱמַר וְהָרַגְתִּי אֶתְכֶם אֵינִי יוֹדֵעַ שֶׁנְּשֵׁיכֶם אַלְמָנוֹת וּבְנֵיכֶם יְתוֹמִים? אֶלָּא הֲרֵי זוֹ קְלָלָה אַחֶרֶת, שֶׁיִּהְיוּ הַנָּשִׁים צְרוּרוֹת כְּאַלְמָנוֹת חַיּוֹת, שֶׁלֹּא יִהְיוּ עֲדִים לְמִיתַת בַּעְלֵיהֶן וְתִהְיֶינָה אֲסוּרוֹת לְהִנָּשֵׂא, וְהַבָּנִים יִהְיוּ יְתוֹמִים, שֶׁלֹּא יַנִּיחוּם בֵּית דִּין לֵירֵד לְנִכְסֵי אֲבִיהֶם, לְפִי שֶׁאֵין יוֹדְעִים אִם מֵתוּ אִם נִשְׁבּוּ (בבא מציעא ל"ח):

Verse 24

אם כסף תלוה את עמי. רַבִּי יִשְׁמָעֵאל אוֹמֵר כָּל אִם וְאִם שֶׁבַּתּוֹרָה רְשׁוּת חוּץ מִשְּׁלֹשָׁה, וְזֶה אֶחָד מֵהֶן (מכילתא):
את עמי. עַמִּי וְגוֹי עַמִּי קוֹדֶם, עָנִי וְעָשִׁיר עָנִי קוֹדֶם, עָנְיֵךְ וַעֲנִיֵּי עִירֵךְ עָנְיֵךְ קוֹדְמִין, עֲנִיֵּי עִירֵךְ וַעֲנִיֵּי עִיר אַחֶרֶת עֲנִיֵּי עִירֵךְ קוֹדְמִין; וְזֶה מַשְׁמָעוֹ: אִם כֶּסֶף תַּלְוֶה – אֶת עַמִּי תַּלְוֶה וְלֹא לְגוֹי, וּלְאֵיזֶה מֵעַמִּי? אֶת הֶעָנִי, וּלְאֵיזֶה עָנִי? לְאוֹתוֹ שֶׁעִמְּךָ. אֶת עַמִּי תַּלְוֶה וְלֹא לְגוֹי, וּלְאֵיזֶה מֵעַמִּי? אֶת הֶעָנִי, וּלְאֵיזֶה עָנִי? לְאוֹתוֹ שֶׁעִמְּךָ. אֶת עַמִּי, שֶׁלֹּא תִנְהַג בּוֹ בְּזָיוֹן בְּהַלְוָאָה שֶׁהוּא עַמִּי (דְּאֵ"א):
את העני עמך. הֲוֵי מִסְתַּכֵּל בְּעַצְמְךָ כְּאִלּוּ אַתָּה עָנִי:
לא תהיה לו כנשה. לֹא תִתְבָּעֶנּוּ בְּחָזְקָה. אִם אַתָּה יוֹדֵעַ שֶׁאֵין לוֹ, אַל תְּהִי דּוֹמֶה עָלָיו כְּאִלּוּ הִלְוִיתוֹ אֶלָּא כְּאִלּוּ לֹא הִלְוִיתוֹ, כְּלוֹמַר לֹא תַכְלִימֶהוּ:
נשך. רִבִּית, שֶׁהוּא כִּנְשִׁיכַת נָחָשׁ שֶׁנּוֹשֵׁךְ חֲבוּרָה קְטַנָּה בְּרַגְלוֹ וְאֵינוֹ מַרְגִּישׁ, וּפִתְאֹם הוּא מְבַטְבֵּט וְנוֹפֵחַ עַד קָדְקָדוֹ, כָּךְ רִבִּית אֵינוֹ מַרְגִּישׁ וְאֵינוֹ נִכָּר עַד שֶׁהָרִבִּית עוֹלָה וּמְחַסְּרוֹ מָמוֹן הַרְבֵּה (תנחומא):

Verse 25

אם חבל תחבל. כָּל לְשׁוֹן חֲבָלָה אֵינוֹ מַשְׁכוֹן בִּשְׁעַת הַלְוָאָה, אֶלָּא שֶׁמִּמַּשְׁכְּנִין אֶת הַלֹּוֶה כְּשֶׁמַּגִּיעַ הַזְּמַן וְאֵינוֹ פוֹרֵעַ; (חָבַל תַּחְבֹּל – כְּפֹל לְךָ בַּחֲבָלָה עַד כַּמָּה פְעָמִים; אָמַר הַקָּבָ"ה כַּמָּה אַתָּה חַיָּב לִי, וַהֲרֵי נַפְשְׁךָ עוֹלָה אֶצְלִי כָּל אֶמֶשׁ וְאֶמֶשׁ וְנוֹתֶנֶת דִּין וּמִתְחַיֶּבֶת לְפָנַי וַאֲנִי מַחֲזִירָהּ לְךָ, אַף אַתָּה טֹל וְהָשֵׁב טֹל וְהָשֵׁב):
עד בא השמש תשיבנו לו. כָּל הַיּוֹם תְּשִׁיבֶנּוּ לוֹ עַד בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ, וּכְבֹא הַשֶּׁמֶשׁ תַּחֲזֹר וְתִטְּלֶנּוּ עַד שֶׁיָּבֹא בֹּקֶר שֶׁל מָחָר; וּבְכִסּוּת יוֹם הַכָּתוּב מְדַבֵּר, שֶׁאֵין צָרִיךְ לָהּ בַּלַּיְלָה (מכילתא, בבא מציעא קי"ד):

Verse 26

כי הוא כסותה. זוֹ טַלִּית:
שמלתו. זֶה חָלוּק:
במה ישכב. לְרַבּוֹת אֶת הַמַּצָּע (מכילתא):

Verse 27

אלהים לא תקלל. הֲרֵי זוֹ אַזְהָרָה לְבִרְכַת הַשֵּׁם וְאַזְהָרָה לְקִלְלַת דַּיָּן (סנהדרין ס"ו):

Verse 28

מלאתך. חוֹבָה הַמֻּטֶּלֶת עָלֶיךָ כְּשֶׁתִּתְמַלֵּא תְּבוּאָתְךָ לְהִתְבַּשֵּׁל, וְהֵם בְּכוּרִים ודמעך. הַתְּרוּמָה – וְאֵינִי יוֹדֵעַ מַהוּ לְשׁוֹן דֶּמַע.
לא תאחר. לֹא תְשַׁנֶּה סֵדֶר הַפְרָשָׁתָן לְאַחֵר אֶת הַמֻּקְדָּם וּלְהַקְדִּים אֶת הַמְאֻחָר, שֶׁלֹּא יַקְדִּים תְּרוּמָה לְבִכּוּרִים וּמַעֲשֵׂר לִתְרוּמָה (מכילתא):
בכור בניך תתן לי. לְפִדּוּתוֹ בְּחֻמֶּשׁ סְלָעִים מִן הַכֹּהֵן; וַהֲלֹא כְּבָר צִוָּה עָלָיו בְּמָקוֹם אַחֵר? אֶלָּא כְּדֵי לִסְמֹךְ לוֹ כֵּן תַּעֲשֶׂה לְשׁוֹרְךָ – מַה בְּכוֹר אָדָם לְאַחַר שְׁלֹשִׁים יוֹם פּוֹדֵהוּ, שֶׁנֶּאֱמַר

וּפְדוּיָו מִבֶּן חֹדֶשׁ תִּפְדֶּה (במדבר י"ח), אַף בְּכוֹר בְּהֵמָה דַּקָּה מְטַפֵּל בּוֹ שְׁלֹשִׁים יוֹם וְאַחַ"כָּ נוֹתְנוֹ לַכֹּהֵן (בכורות כ"ו):

Verse 29

שבעת ימים יהיה עם אמו. זוֹ אַזְהָרָה לַכֹּהֵן, שֶׁאִם בָּא לְמַהֵר אֶת קָרְבָּנוֹ לֹא יְמַהֵר קֹדֶם שְׁמֹנָה, לְפִי שֶׁהוּא מְחֻסַּר זְמַן:
ביום השמיני תתנו לי. יָכוֹל יְהֵא חוֹבָה לְבוֹ בַּיּוֹם, נֶאֱמַר כָּאן שְׁמִינִי וְנֶאֱמַר לְהַלָּן וּמִיּוֹם הַשְּׁמִינִי וָהָלְאָה יֵרָצֶה (ויקרא כ"ב), מַה שְּׁמִינִי הָאֲמוּר לְהַלָּן לְהַכְשִׁיר מִשְּׁמִינִי וּלְהַלָּן, אַף שְׁמִינִי הָאֲמוּר כָּאן לְהַכְשִׁיר מִשְּׁמִינִי וּלְהַלָּן; וְכֵן מַשְׁמָעוֹ: וּבְיוֹם הַשְּׁמִינִי אַתָּה רַשַּׁאי לִתְּנוֹ לִי (מכילתא):

Verse 30

ואנשי קדש תהיון לי. אִם אַתֶּם קְדוֹשִׁים וּפְרוּשִׁים מִשְּׁקוּצֵי נְבֵלוֹת וּטְרֵפוֹת הֲרֵי אַתֶּם שֶׁלִּי וְאִם לָאו אֵינְכֶם שֶׁלִּי:
ובשר בשדה טרפה. אַף בַּבַּיִת כֵּן, אֶלָּא שֶׁדִּבֶּר הַכָּתוּב בַּהווֶה – מָקוֹם שֶׁדֶּרֶךְ בְּהֵמוֹת לִטָּרֵף; וְכֵן כִּי בַשָּׂדֶה מְצָאָהּ (דברים כ"ב), וְכֵן אֲשֶׁר לֹא יִהְיֶה טָהוֹר מִקְּרֵה לָיְלָה (שם כ"ג), הוּא הַדִּין לְמִקְרֵה יוֹם, אֶלָּא שֶׁדִּבֶּר הַכָּתוּב בַּהווֶה. וּבְשַׂר דְּחֻלִּישׁ מִן חֵיוָא חַיָּא, בָּשָׂר שֶׁנִּתְלַשׁ עַ"י טְרֵפַת זְאֵב אוֹ אֲרִי מִן חַיָּה כְּשֵׁרָה אוֹ מִבְּהֵמָה כְּשֵׁרָה בְּחַיֶּיהָ:
לכלב תשלכון אתו. אַף הַגּוֹי כַּכֶּלֶב; אוֹ אֵינוֹ אֶלָּא כֶּלֶב כְּמַשְׁמָעוֹ? תַּ"ל בִּנְבֵלָה אוֹ מָכוֹר לְנָכְרִי (שם י"ד), קַ"ו לִטְרֵפָה שֶׁמֻּתֶּרֶת בְּכָל הֲנָאוֹת. אִם כֵּן מַה תַּ"ל לַכֶּלֶב? לְמֻדְּךָ שֶׁהַכֶּלֶב נִכְבָּד מִמֶּנּוּ, וְלִמֻּדְךָ הַכָּתוּב שֶׁאֵין הַקָּבָּ"ה מְקַפֵּחַ שְׂכַר כָּל בְּרִיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר וּלְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יֶחֱרַץ כֶּלֶב לְשֹׁנוֹ (שמות י"א), אָמַר הַקָּבָּ"ה תְּנוּ לוֹ שְׂכָרוֹ (מכילתא):

Chapter 23

Verse 1

לא תשא שמע שוא. כְּתַרְגּוּמוֹ, לָא תְקַבֵּל שְׁמַע דְּשָׁקֶר, אֲזָהָרָה לְמְקַבֵּל לָשׁוֹן הָרָע וְלַדַּיָּן שֶׁלֹּא יִשְׁמַע דִּבְרֵי בַעַל דִּין עַד שֶׁיָּבֹא בַּעַל דִּין חֲבֵרוֹ (שם):
אל תשת ידך עם רשע. הַטּוֹעֵן אֶת חֲבֵרוֹ תְּבִיעַת שֶׁקֶר, שֶׁתַּבְטִיחֵהוּ לִהְיוֹת לוֹ עֵד זָמָם:

Verse 2

לא תהיה אחרי רבים לרעת. יֵשׁ בְּמִקְרָא זֶה מִדְרְשֵׁי סֻכְמֵי יִשְׂרָאֵל, אֲבָל אֵין לְשׁוֹן הַמִּקְרָא מְיֻשָּׁב בָּהֶן עַל אָפְנָיו. מִכָּאן דָּרְשׁוּ שֶׁאֵין מַטִּין לְחוֹבָה בְּהַכְרָעַת דַּיָּן אֶחָד, וְסוֹף הַמִּקְרָא דָּרְשׁוּ אחרי רבים להטת, שֶׁאִם יֵשׁ שְׁנַיִם מְחַיְּבִין יוֹתֵר עַל הַמְזַכִּין הַטֵּה הַדִּין עַל פִּיהֶם לְחוֹבָה – וּבְדִינֵי נְפָשׁוֹת הַכָּתוּב מְדַבֵּר – וְאֶמְצַע הַמִּקְרָא דָּרְשׁוּ לֹא תענה על רב – עַל רַב, שֶׁאֵין חוֹלְקִין עַל מֵפָלָא שֶׁבְּבֵית דִּין, לְפִיכָךְ מַתְחִילִין בְּדִינֵי נְפָשׁוֹת מִן הַצַּד – לַקַּטָּנִים שֶׁבָּהֶם שׁוֹאֲלִין תְּחִלָּה שֶׁיֹּאמְרוּ אֶת דַּעְתָּם – וּלְפִי דִּבְרֵי רַבּוֹתֵינוּ כָּךְ פִּתְרוֹן הַמִּקְרָא: לֹא תהיה אחרי רבים לרעת. לְחַיֵּב מִיתָה בְּשִׁבְיל דַּיָּן אֶחָד שֶׁיִּרְבּוּ מְחַיְּבִין עַל הַמְזַכִּין, וְלֹא תַעֲנֶה עַל רָב לְנְטוֹת מִדְּבָרָיו – וּלְפִי שֶׁהוּא חָסֵר יו"ד דָּרְשׁוּ בוֹ כֵּן – אחרי רבים להטת, יֵשׁ רַבִּים שֶׁאַתָּה נוֹטֶה אַחֲרֵיהֶם, וְאֵימָתַי? בִּזְמַן שֶׁהֵן שְׁנַיִם הַמַּכְרִיעִין בַּמְחַיְּבִין יוֹתֵר מִן הַמְזַכִּין; וּמַמַּשְׁמָע שֶׁנֶּאֱמַר לֹא תהיה אחרי רבים לרעת שׁוֹמֵעַ אֲנִי אֲבָל הֱיֵה עִמָּהֶם לְטוֹבָה, מִכָּאן אָמְרוּ דִּינֵי נְפָשׁוֹת מַטִּין עַל פִּי אֶחָד לִזְכוּת וְעַל פִּי שְׁנַיִם לְחוֹבָה. וְאֶנְקְלוֹס תִּרְגֵּם כָּךְ הוּא נִדְרָשׁ: לֹא תענה על רב לנטת. אִם יִשְׁאָלוּךָ דָּבָר לַמְּשָׁפָּט לֹא תַעֲנֶה לְפִי הַתַּרְגּוּם כָּךְ (דְּבָעֵינָךְ) עַל דִּינָא, וּלְשׁוֹן הָעִבְרִי לִנְטוֹת לְצַד אֶחָד וּלְסַלֵּק עַצְמְךָ מִן הָרִיב, אֶלָּא הֱוֵי דָן אוֹתוֹ לְאַמִּתּוֹ.
וַאֲנִי אוֹמֵר לְיַשְּׁבוֹ עַל אָפְנָיו כְּפִשּׁוּטוֹ כָּךְ פִּתְרוֹנוֹ: לֹא תהיה אחרי רבים לרעת. אִם רָאִיתָ רַשָּׁעִים מַטִּין מִשְׁפָּט, לֹא תֹאמַר, הוֹאִיל וְרַבִּים הֵם הִנְנִי נוֹטֶה אַחֲרֵיהֶם ולא תענה על רב לנטת וגו'. וְאִם יִשְׁאָלְךָ הַנִּדּוֹן עַל אוֹתוֹ הַמִּשְׁפָּט, אַל תַּעֲנֵנוּ עַל הָרִיב דָּבָר הַנּוֹטֶה אַחֲרֵי אוֹתָן רַבִּים לְהַטּוֹת אֶת הַמִּשְׁפָּט מֵאֲמִתּוֹ, אֶלָּא אֱמֹר אֶת הַמִּשְׁפָּט כַּאֲשֶׁר הוּא וְקוֹלָר יְהֵא תָּלוּי בְּצַוָּאר הָרַבִּים (סנהדרין ז'):

Verse 3

לא תהדר. לֹא תַחֲלֹק לוֹ כָּבוֹד לְזַכּוֹתוֹ בַּדִּין וְלוֹמַר דַּל הוּא אֲזַכֶּנּוּ וַאֲכַבְּדֶנּוּ:

Verse 4

Verse 5

כי תראה חמור שנאך וגו'. הֲרֵי כִּי מְשַׁמֵּשׁ לְשׁוֹן דִּלְמָא, שֶׁהוּא מֵאַרְבַּע לְשׁוֹנוֹת שֶׁל שִׁמּוּשִׁי
כִּי, וְכֹה פִּתְרוֹנוֹ: שֶׁמָּא תִּרְאֶה חֲמוֹרוֹ רֹבֵץ תַּחַת מַשָּׂאוֹ וחדלת מעזב לו, בְּתִמְיָהָ
עזב תעזב עמו. עֲזִיבָה זוֹ לְשׁוֹן עֶזְרָה, וְכֵן עָצוּר וְעָזוּב (דברים ל"ב), וְכֵן וַיַּעַזְבוּ
יְרוּשָׁלַיִם עַד הַחוֹמָה (נחמיה ג') – מִלְּאוּהָ עָפָר לַעֲזֹר וּלְסַיֵּעַ אֶת חֹזֶק הַחוֹמָה. כַּיּוֹצֵא בוֹ
כִּי תֹאמַר בְּלָבָךְ רַבִּים הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִמֶּנִּי וְגוֹ' (דברים ז'), שֶׁמָּא תֹּאמַר כֵּן, בְּתִמְיָהָ?
לֹא תִירָא מֵהֶם. וּמִדְרָשׁוֹ כָּךְ דָּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ: כִּי תִרְאֶה וְחָדַלְתָּ, פְּעָמִים שֶׁאַתָּה חוֹדֵל,
וּפְעָמִים שֶׁאַתָּה עוֹזֵר, הָא כֵּיצַד? זָקֵן וְאֵינוֹ לְפִי כְּבוֹדוֹ וְחָדַלְתָּ, אוֹ בָּהֳמַת גּוֹי וּמַשָּׂאוֹ
שֶׁל יִשְׂרָאֵל וְחָדַלְתָּ (מכילתא)
עזב תעזב עמו. לְפָרֵק הַמַּשָּׂא; מִלְמַשְׁקַל לֵיהּ – מִלְטֹל מַשָּׂאוֹ מִמֶּנּוּ

Verse 6

אבינך. לְשׁוֹן אוֹבֶה, שֶׁהוּא מְדֻלְדָּל וְתָאֵב לְכָל טוֹבָה

Verse 7

ונקי וצדיק אל תהרג. מִנַּיִן לַיּוֹצֵא מִבֵּית דִּין חַיָּב וְאָמַר אֶחָד יֵשׁ לִי לְלַמֵּד עָלָיו זְכוּת
שֶׁמַּחֲזִירִין אוֹתוֹ? תַּ"לּ וְנָקִי אַל תַּהֲרֹג, וְאַע"פ שֶׁאֵינוֹ צַדִּיק, שֶׁלֹּא נִצְטַדֵּק בְּבֵית דִּין,
מִכָּל מָקוֹם נָקִי הוּא מִדִּין מִיתָה שֶׁהֲרֵי יֵשׁ לְךָ לְזַכּוֹתוֹ. וּמִנַּיִן לַיּוֹצֵא מִבֵּית דִּין זַכַּאי
וְאָמַר אֶחָד יֵשׁ לִי לְלַמֵּד עָלָיו חוֹבָה שֶׁאֵין מַחֲזִירִין אוֹתוֹ לְבֵית דִּין? תַּ"לּ וְצַדִּיק אַל
תַּהֲרֹג, וְזֶה צַדִּיק הוּא שֶׁנִּצְטַדֵּק בְּבֵית דִּין (סנהדרין ל"ג)
כי לא אצדיק רשע. אֵין עָלֶיךָ לְהַחֲזִירוֹ, כִּי אֲנִי לֹא אַצְדִּיקֶנּוּ בְּדִינִי, אִם יָצָא מִיָּדְךָ
זַכַּאי יֵשׁ לִי שְׁלוּחִים הַרְבֵּה לַהֲמִיתוֹ בַּמִּיתָה שֶׁנִּתְחַיֵּב בָּהּ (מכילתא)

Verse 8

ושחד לא תקח. אֶפְלּוּ לְשַׁפֵּט אֱמֶת, וְכָל שֶׁכֵּן כְּדֵי לְהַטּוֹת אֶת הַדִּין, שֶׁהֲרֵי לְהַטּוֹת אֶת הַדִּין
נֶאֱמַר כְּבָר (דברים ט"ז) לֹא תַטֶּה מִשְׁפָּט (כתובות ק"ה)
יעור פקחים. אֶפְלּוּ חָכָם בַּתּוֹרָה וְנוֹטֵל שָׂחַד סוֹף שֶׁתִּטָּרֵף דַּעְתּוֹ עָלָיו וְיִשְׁתַּכַּח תַּלְמוּדוֹ
וְיִכְהֶה מְאוֹר עֵינָיו (שם)
וסלף. כְּתַרְגּוּמוֹ וּמְקַלְקֵל
דברי צדיקים. דְּבָרִים הַמְצֻדָּקִים, מִשְׁפְּטֵי אֱמֶת, וְכֵן תַּרְגּוּמוֹ פִּתְגָמִין תְּרִיצִין – יְשָׁרִים

Verse 9

וגר לא תלחץ. בְּהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת הִזְהִירָה תּוֹרָה עַל הַגֵּר מִפְּנֵי שֶׁסּוּרוֹ רָע (בבא מציעא
נ"ט)
את נפש הגר. כַּמָּה קָשֶׁה לוֹ כְּשֶׁלּוֹחֲצִים אוֹתוֹ

Verse 10

ואספת את תבואתה. לְשׁוֹן הַכְנָסָה לַבַּיִת, כְּמוֹ וַאֲסַפְתִּ אֶל תּוֹךְ בֵּיתֶךָ (דברים כ"ב)

Verse 11

תשמטנה. מֵעֲבוֹדָה
ונטשתה. מֵאֲכִילָה אַחַר זְמַן הַבְּעוּר. דָּ"אַ, תִּשְׁמְטֶנָּה – מֵעֲבוֹדָה גְּמוּרָה, כְּגוֹן חֲרִישָׁה
וּזְרִיעָה, וּנְטַשְׁתָּהּ – מִלְזַבֵּל וּמִלְקַשְׁקֵשׁ (סוכה מ"ד)
ויתרם תאכל חית השדה. לְהַקִּישׁ מַאֲכַל אָבְיוֹן לְמַאֲכַל חַיָּה, מַה חַיָּה אוֹכֶלֶת בְּלֹא מַעֲשֵׂר,
אַף אֶבְיוֹנִים אוֹכְלִים בְּלֹא מַעֲשֵׂר; מִכָּאן אָמְרוּ אֵין מַעֲשֵׂר בַּשְּׁבִיעִית (מכילתא)
כן תעשה לכרמך. וּתְחִלַּת הַמִּקְרָא מְדֻבָּר בְּשָׂדֶה הַלָּבָן, כְּמוֹ שֶׁאָמוּר לְמַעְלָה הֵימֶנּוּ תִּזְרַע אֶת
אַרְצֶךָ

Verse 12

וביום השביעי תשבת. אַף בַּשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִית לֹא תַעֲקֹר שַׁבַּת בְּרֵאשִׁית מִמְּקוֹמָהּ, שֶׁלֹּא תֹאמַר,
הוֹאִיל וְכָל הַשָּׁנָה קְרוּיָה שַׁבָּת לֹא תִנָּהֵג בָּהּ שַׁבַּת בְּרֵאשִׁית (שם)
למען ינוח שורך וחמרך. תֵּן לוֹ נִיחַ, לְהַתִּיר שְׁיָחֵא תּוֹלֵשׁ וְאוֹכֵל עֲשָׂבִים מִן הַקַּרְקַע; או
אֵינוֹ אֶלָּא יַחְבְּשֶׁנּוּ בְּתוֹךְ הַבַּיִת? אָמַרְתָּ אֵין זֶה נִיחַ אֶלָּא צַעַר
בן אמתך. בְּעֶבֶד עָרֵל הַכָּתוּב מְדַבֵּר
והגר. גֵּר תּוֹשָׁב

Verse 13

ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו. לַעֲשׂוֹת כָּל מִצְוַת עֲשֵׂה בְּאַזְהָרָה, שֶׁכָּל שְׁמִירָה שֶׁבַּתּוֹרָה
אַזְהָרָה הִיא בְּמָקוֹם לָאו (מנחות ל"ו)
לא תזכירו. שֶׁלֹּא יֹאמַר לוֹ שְׁמֹר לִי בְּצַד עֲ"זָ פְּלוֹנִית, או תַּעֲמֹד עִמִּי בְּיוֹם עֲ"זָ
פְּלוֹנִית; דָּ"אַ — וּבְכֹל אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֲלֵיכֶם תִּשָּׁמֵרוּ וְשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים לֹא תַזְכִּירוּ, לְלַמֶּדְךָ
שֶׁשְּׁקוּלָה עֲ"זָ כְּנֶגֶד כָּל הַמִּצְוֹות כֻּלָּן (הוריות ח'), וְהַנִּזְהָר בָּהּ כְּשׁוֹמֵר אֶת כֻּלָּן
לא ישמע מִן הַגּוֹי על פיך. שֶׁלֹּא תַעֲשֶׂה שֻׁתָּפוּת עִם גּוֹי וְיִשְׁבַּע לְךָ בַּעֲ"זָ שֶׁלּוֹ נִמְצֵאתָ
שֶׁאַתָּה גּוֹרֵם שֶׁיְּזַכֵּר עַל יָדְךָ (סנהדרין ס"ז)

Verse 14

רגלים. פְּעָמִים; וְכֵן כִּי הִכִּיתַנִי זֶה שָׁלֹשׁ רְגָלִים (במדבר כ"ב)

Verse 15

חדש האביב. שֶׁהַתְּבוּאָה מִתְמַלֵּאת בּוֹ בְּאֲבָיָהּ. אָבִיב לְשׁוֹן אָב, בְּכוֹר וְרֵאשׁוֹן לְבַשֵּׁל פֵּרוֹת
ולא יראו פני ריקם. כְּשֶׁתָּבֹאוּ לִרְאוֹת פָּנַי בָּרְגָלִים, הָבִיאוּ לִי עוֹלוֹת (מכילתא)

Verse 16

וחג הקציר. הוּא חַג שָׁבוּעוֹת
בכורי מעשיך. שֶׁהוּא זְמַן הֲבָאַת בִּכּוּרִים, שֶׁשְּׁתֵּי הַלֶּחֶם הַבָּאִין בַּעֲצֶרֶת הָיוּ מַתִּירִין הֶחָדָשׁ
לַמְּנָחוֹת וּלְהָבִיא בִּכּוּרִים לַמִּקְדָּשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר וּבְיוֹם הַבִּכּוּרִים וְגו' (במדבר כ"ח)
וחג האסף. הוּא חַג הַסֻּכּוֹת
באספך את מעשיך. שֶׁכָּל יְמוֹת הַחַמָּה הַתְּבוּאָה מִתְיַבֶּשֶׁת בַּשָּׂדוֹת, וּבָאָה אוֹסְפִים אוֹתָהּ אֶל
הַבַּיִת מִפְּנֵי הַגְּשָׁמִים

Verse 17

שלש פעמים וגו'. לְפִי שֶׁהָעִנְיָן מְדַבֵּר בַּשְּׁבִיעִית, הֵצֵרְךְ לוֹמַר שֶׁלֹּא יִסְתָּרְסוּ רְגָלִים
מִמְּקוֹמָן
כל זכורך. הַזְּכָרִים שֶׁבְּךָ

Verse 18

לא תזבח על חמץ וגו'. לֹא תִשְׁחַט אֶת הַפֶּסַח בְּי"ד בְּנִיסָן עַד שֶׁתְּבַעֵר הֶחָמֵץ (מכילתא)
ולא ילין חלב חגי חוץ לַמִּזְבֵּחַ
עד בקר. יָכוֹל אַף עַל הַמַּעֲרָכָה יְפָסֵל בְּלִינָה, תַּ"ל עַל מוֹקְדָה עַל הַמִּזְבֵּחַ כָּל הַלַּיְלָה
(ויקרא ו')
ולא ילין. אֵין לִינָה אֶלָּא בְעַמּוּד הַשַּׁחַר, שֶׁנֶּאֱמַר עַד בֹּקֶר, אֲבָל כָּל הַלַּיְלָה יָכוֹל
לְהַעֲלוֹתוֹ מִן הָרִצְפָּה לַמִּזְבֵּחַ (מגילה כ')

Verse 19

ראשית בכורי אדמתך. אַף הַשְּׁבִיעִית חַיֶּבֶת בְּבִכּוּרִים, לְכָךְ נֶאֱמַר אַף כָּאן בִּכּוּרֵי אַדְמָתְךָ.
כֵּיצַד? אָדָם נִכְנָס לְתוֹךְ שָׂדֵהוּ, רוֹאֶה תְּאֵנָה שֶׁבִּכְּרָה, כּוֹרֵךְ עָלֶיהָ גְּמִי לְסִימָן וּמַקְדִּישָׁהּ,
וְאֵין בִּכּוּרִים אֶלָּא בְּשִׁבְעַת הַמִּינִין הָאֲמוּרִין בַּמִּקְרָא – אֶרֶץ חִטָּה וּשְׂעֹרָה וְגו' (בכורים
פ"א)
לא תבשל גדי. אַף עֵגֶל וְכֶבֶשׂ בִּכְלַל גְּדִי, שֶׁאֵין גְּדִי אֶלָּא לְשׁוֹן וָלָד רַךְ, מַמָּה שֶׁאַתָּה
מוֹצֵא בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת בַּתּוֹרָה שֶׁכָּתוּב גְּדִי וְהֵצֵרְךְ לְפָרֵשׁ אַחֲרָיו עִזִּים, כְּגוֹן אָנֹכִי אֲשַׁלַּח

גְּדִי עִזִּים (בראשית ל"ח), אֶת גְּדִי הָעִזִּים (שם), שְׁנֵי גְדָיֵי עִזִּים (שם כ"ז), לְלַמֶּדְךָ שֶׁכָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר גְּדִי סְתָם אַף עֵגֶל וְכֶבֶשׂ בְּמַשְׁמָע. ובג' מקומות נִכְתַּב בַּתּוֹרָה, אֶחָד לְאִסּוּר אֲכִילָה, וְאֶחָד לְאִסּוּר הֲנָאָה, וְאֶחָד לְאִסּוּר בִּשּׁוּל (מכילתא, חולין קט"ו)
לְאִסּוּר אֲכִילָה:

Verse 20

הנה אנכי שלח מלאך. כָּאן נִתְבַּשְּׂרוּ שֶׁעֲתִידִין לַחֲטֹא, וּשְׁכִינָה אוֹמֶרֶת לָהֶם כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ (שמות ל"ג)
אשר הכנתי. אֲשֶׁר זִמַּנְתִּי לָתֵת לָכֶם, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ; וּמִדְרָשׁוֹ אל המקום אשר הכנתי כְּבָר מְקוֹמִי כְּנֶגְדּוֹ, וְזֶה אֶחָד מִן הַמִּקְרָאוֹת שֶׁאוֹמְרִים שֶׁבֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁל מַעְלָה מְכֻוָּן כְּנֶגֶד שֶׁל מַטָּה (תנחומא)

Verse 21

אל תמר בו. לְשׁוֹן הַמְרָאָה, כְּמוֹ אֲשֶׁר יַמְרֶה אֶת פִּיךָ (יהושע א')
כי לא ישא לפשעכם. אֵינוֹ מְלַמֵּד בְּכָךְ, שֶׁהוּא מִן הַכַּת שֶׁאֵין חוֹטְאִין, וְעוֹד שֶׁהוּא שָׁלִיחַ וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה אֶלָּא שְׁלִיחוּתוֹ:
כי שמי בקרבו. מְחֻבָּר לְרֹאשׁ הַמִּקְרָא – השמר מפניו כי שמי מְשֻׁתָּף בּוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ זֶה מְטַטְרוֹן שֶׁשְּׁמוֹ כְּשֵׁם רַבּוֹ, מְטַטְרוֹן בְּגִימַטְרִיָּא שַׁדַּי (סנהדרין ל"ח):

Verse 22

וצרתי. כְּתַרְגּוּמוֹ וְאָעִיק:

Verse 23

Verse 24

הרס תהרסם. לְאוֹתָם אֱלוֹהוּת:
מצבתיהם. אֲבָנִים שֶׁהֵם מַצִּיבִין לְהִשְׁתַּחֲוֹות לָהֶם:

Verse 25

Verse 26

לא תהיה משכלה. אִם תַּעֲשֶׂה רְצוֹנִי:
משכלה. מַפֶּלֶת נְפָלִים אוֹ קוֹבֶרֶת אֶת בָּנֶיהָ קְרוֹיָה מְשַׁכֶּלֶת

Verse 27

והמתי. כְּמוֹ וְהָמַמְתִּי, וְתַרְגּוּמוֹ וֶאֱשַׁגֵּשׁ. וְכֵן כָּל תֵּבָה שֶׁפּוֹעַל שֶׁלָּהּ בְּכֶפֶל אוֹת אַחֲרוֹנָה, כְּשֶׁתֶּהֱפֵךְ לְדַבֵּר בִּלְשׁוֹן פָּעַלְתִּי, יֵשׁ מְקוֹמוֹת שֶׁנּוֹטֵל אוֹת הַכְּפוּלָה וּמַדְגִּישׁ אֶת הָאוֹת וְנוֹקְדוֹ בְּמָלָאפוּם כְּגוֹן וְהַמּוֹתִי מְגֹזֶרֶת וְהָמַם גִּלְגַּל עֶגְלָתוֹ (ישעיהו כ"ח), וְסַבּוֹתִי (קהלת ב'), מְגֹזֶרֶת וְסָבַב בֵּית אֵל (שמואל א ז׳:ט״ז), דַּלּוֹתִי (תהילים קט"ז), מִגְּזֶרֶת דָּלְלוּ וְחָרְבוּ (ישעיהו י"ט), עַל כַּפַּיִם חַקּוֹתִיךְ (ישעיהו מ״ט:ט״ז), מִגְּזֶרֶת חִקֵּקִי לֵב (שופטים ה'), אֶת מִי רַצּוֹתִי (שמואל א י״ב:ג׳), מִגְּזֶרֶת רִצַּץ עָזַב דַּלִּים (איוב כ'). וְהַמְתַרְגֵּם וְהַמּוֹתִי וְאֶקְטֹל, טוֹעֶה הוּא, שֶׁאִלּוּ מִגְּזֶרֶת מִיתָה הָיָה, אֵין ה"א שֶׁלָּהּ בְּפַתָּח וְלֹא מ"ם שֶׁלָּהּ מֻדְגֶּשֶׁת וְלֹא נְקוּדָה מָלָאפוּם, אֶלָּא וְהֵמַתִּי כְּגוֹן וְהֵמַתָּה אֶת הָעָם הַזֶּה (במדבר י״ד:ט״ו), וְהָתָי"ו מֻדְגֶּשֶׁת לְפִי שֶׁתָּבֹא בְּמִקּוֹם שְׁתֵּי תָוִי"ן, הָאַחַת נִשְׁרֶשֶׁת – לְפִי שֶׁאֵין מִיתָה בְּלֹא תָי"ו – וְהָאַחֶרֶת מְשֻׁמֶּשֶׁת, כְּמוֹ אָמַרְתִּי, חָטָאתִי, עָשִׂיתִי, וְכֵן וְנָתַתִּי הָתָי"ו מֻדְגֶּשֶׁת, שֶׁהִיא בָּאָה בְּמִקּוֹם שְׁתַּיִם, לְפִי שֶׁהָיָה צָרִיךְ שָׁלֹשׁ תָּוִי"ן – שְׁתַּיִם לִיסוֹד, כְּמוֹ בְּיוֹם תֵּת ה' (יהושע י'), מַתַּת אֱלֹהִים הִיא (קהלת ג'), וְהַשְׁלִישִׁית לְשִׁמּוּשׁ:
ערף. שֶׁיְּנוּסוּ מִפָּנֶיךָ וְיַהַפְכוּ לְךָ עָרְפָּם:

Verse 28

הצרעה. מִין שֶׁרֶץ הָעוֹף, וְהָיְתָה מַכָּה אוֹתָם בְּעֵינֵיהֶם וּמַטִּילָה בָּהֶם אֵרֶס וְהֵם מֵתִים.
וְהַצְּרָעָה לֹא עָבְרָה אֶת הַיַּרְדֵּן, וְהַחִתִּי וְהַכְּנַעֲנִי הֵם אֶרֶץ סִיחוֹן וְעוֹג, לְפִיכָךְ מִכָּל שֶׁבַע
אֻמּוֹת לֹא מָנָה כָּאן אֶלָּא אֵלּוּ, וְחִוִּי אַע"פ שֶׁהוּא מֵעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וָהָלְאָה, שָׁנוּ רַבּוֹתֵינוּ
בְּמַסֶּכֶת סוֹטָה (דף ל"ו), עַל שְׁפַת הַיַּרְדֵּן עָמְדָה וְזָרְקָה בָּהֶם מָרָה:

Verse 29

רַקָּנִית מִבְּנֵי אָדָם, לְפִי שֶׁאַתֶּם מְעַט וְאֵין בָּכֶם כְּדֵי לְמַלֹּאוֹת אוֹתָהּ: שממה.
ורבה עליך. וְתִרְבֶּה עָלֶיךָ:

Verse 30

עד אשר תפרה. תִּרְבֶּה, לְשׁוֹן פְּרִי, כְּמוֹ פְּרוּ וּרְבוּ (בראשית א'):

Verse 31

ושתי. לְשׁוֹן הֲשָׁתָה, וְהַתָּי"ו מֻדְגֶּשֶׁת מִפְּנֵי שֶׁבָּאָה תַּחַת שְׁתַּיִם, שֶׁאֵין שִׁיתָה בְּלֹא תָי"ו,
וְהָאַחַת לְשֻׁמּוּשׁ:
עד הנהר. פְּרָת:
וגרשתמו. וּתְגָרְשֵׁם:

Verse 32

Verse 33

כי תעבד וגו'. הֲרֵי אֵלּוּ כִּי מְשַׁמְּשִׁין בְּמָקוֹם אֲשֶׁר, וְכֵן בְּכָמָה מְקוֹמוֹת, וְזֶהוּ לְשׁוֹן אִי
שֶׁהוּא אֶחָד מֵאַרְבַּע לְשׁוֹנוֹת שֶׁהַכִּי מְשַׁמֵּשׁ, וְגַם מָצִינוּ בְּהַרְבֵּה מְקוֹמוֹת אִם מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן
אֲשֶׁר, כְּמוֹ וְאִם תַּקְרִיב מִנְחַת בִּכּוּרִים (ויקרא ב'), שֶׁהִיא חוֹבָה:

Chapter 24

Verse 1

ואל משה אמר. פָּרָשָׁה זוֹ נֶאֱמְרָה קֹדֶם עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, בְּד' בְּסִיוָן נֶאֱמְרָה לוֹ עֲלֵה (שבת
פ"ח):

Verse 2

ונגש משה לבדו. אֶל הָעֲרָפֶל:

Verse 3

ויבא משה ויספר לעם. בּוֹ בַּיּוֹם:
את כל דברי ה'. מִצְוֹת פְּרִישָׁה וְהַגְבָּלָה:
ואת כל המשפטים. שֶׁבַע מִצְוֹות שֶׁנִּצְטַוּוּ בְּנֵי נֹחַ, וְשַׁבָּת וְכִבּוּד אָב וָאֵם וּפָרָה אֲדֻמָּה
וְדִינִין שֶׁנִּתְּנוּ לָהֶם בְּמָרָה (סנהדרין נ"ו):

Verse 4

ויכתב משה. מִבְּרֵאשִׁית וְעַד מַתַּן תּוֹרָה, וְכָתַב מִצְוֹות שֶׁנִּצְטַוּוּ בְּמָרָה:
וישכם בבקר. בַּחֲמִשָּׁה בְּסִיוָן:

Verse 5

את נערי. הַבְּכוֹרוֹת:

Verse 6

וּיקח משה את חצי הדם. מִי חִלְּקוֹ? מַלְאָךְ בָּא וְחִלְּקוֹ (ויקרא רבה ו')׃
באגנת. שְׁתֵּי אַגָּנוֹת, אֶחָד לַחֲצִי דַּם עוֹלָה וְאֶחָד לַחֲצִי דָּם שְׁלָמִים לְהַזּוֹת אוֹתָם עַל הָעָם.
וּמִכָּאן לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ שֶׁנִּכְנְסוּ אֲבוֹתֵינוּ לַבְּרִית בְּמִילָה וּטְבִילָה וְהַזָּאַת דָּמִים, שֶׁאֵין
הַזָּאָה בְּלֹא טְבִילָה (כריתות ט')׃

Verse 7

מִבְּרֵאשִׁית וְעַד מַתַּן תּוֹרָה וּמִצְוֹות שֶׁנִּצְטַוּוּ בְּמָרָה. ספר הברית׃

Verse 8

וּיזרק. עִנְיַן הַזָּאָה, וְתַרְגּוּמוֹ וּזְרַק עַל מַדְבְּחָא לְכַפָּרָא עַל עַמָּא׃

Verse 9

Verse 10

ויראו את אלהי ישראל. נִסְתַּכְּלוּ וְהֵצִיצוּ וְנִתְחַבְּבוּ מִיתָה, אֶלָּא שֶׁלֹּא רָצָה הַקָּבָ"ה לְעַרְבֵּב
שִׂמְחַת הַתּוֹרָה וְהִמְתִּין לָנָדָב וַאֲבִיהוּא עַד יוֹם חֲנֻכַּת הַמִּשְׁכָּן, וְלַזְּקֵנִים עַד וַיְהִי הָעָם
כְּמִתְאוֹנְנִים, וְתִבְעַר בָּם אֵשׁ ה' וַתֹּאכַל בִּקְצֵה הַמַּחֲנֶה (במדבר י"א) – בַּקְּצִינִים שֶׁבַּמַּחֲנֶה
(תנחומא)׃
כמעשה לבנת הספיר. הִיא הָיְתָה לְפָנָיו בְּשָׁעַת הַשְּׁעְבּוּד, לְזְכֹּר צָרָתָן שֶׁל יִשְׂרָאֵל שֶׁהָיוּ
מְשֻׁעְבָּדִים בְּמַעֲשֵׂה לְבֵנִים (ויקרא רבה)׃
וכעצם השמים לטהר. מְשֻׁנָּגְאֲלוּ הָיָה אוֹר וְחֶדְוָה לְפָנָיו׃
וכעצם. כְּתַרְגּוּמוֹ, לְשׁוֹן מַרְאֶה׃
לטהר. לְשׁוֹן בָּרוּר וְצָלוּל׃

Verse 11

ואל אצילי. הֵם נָדָב וַאֲבִיהוּא וְהַזְּקֵנִים׃
לא שלח ידו. מִכָּלָּן שֶׁהָיוּ רְאוּיִים לְהִשְׁתַּלַּח בָּהֶם יָד (תנחומא, ויקרא רבה כ')׃
ויחזו את האלהים. הָיוּ מִסְתַּכְּלִין בּוֹ בְּלֵב גַּס מִתּוֹךְ אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה, כָּךְ מִדְרָשׁ תַּנְחוּמָא,
וְאֶנְקְלוֹס לֹא תִרְגֵּם כֵּן.
אצילי. לְשׁוֹן גְּדוֹלִים, כְּמוֹ וּמֵאֲצִילֶיהָ קְרָאתִיךָ (ישעיהו מ"א), וַיָּאצֶל מִן הָרוּחַ
(במדבר י"א), שֵׁשׁ אַמּוֹת אַצִּילָה (יחזקאל מ"א)׃

Verse 12

וּיאמר ה' אל משה. לְאַחַר מַתַּן תּוֹרָה׃
עלה אלי ההרה והיה שם. אַרְבָּעִים יוֹם׃
את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורתם. כָּל שֵׁשׁ מֵאוֹת וּשְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה מִצְוֹות
בְּכָלַל עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת הֵן, וְרַבֵּנוּ סְעַדְיָה פֵּרֵשׁ בָּאַזְהָרוֹת שֶׁיָּסַד לְכָל דִּבּוּר וְדִבּוּר מִצְוֹות
הַתְּלוּיוֹת בּוֹ׃

Verse 13

וּיקם משה ויהושע משרתו. לֹא יָדַעְתִּי מַה טִּיבוֹ שֶׁל יְהוֹשֻׁעַ כָּאן, וְאוֹמֵר אֲנִי, שֶׁהָיָה
הַתַּלְמִיד מְלַוֶּה לָרַב עַד מָקוֹם הַגְּבָלַת תְּחוּמֵי הָהָר שֶׁאֵינוֹ רַשַּׁאי לֵילֵךְ מִשָּׁם וָהָלְאָה, וּמִשָּׁם
וַיַּעַל מֹשֶׁה לְבַדּוֹ אֶל הַר הָאֱלֹהִים, וִיהוֹשֻׁעַ נָטָה שָׁם אָהֳלוֹ וְנִתְעַכֵּב שָׁם כָּל אַרְבָּעִים יוֹם,
שֶׁכֵּן מָצִינוּ כְּשֶׁיָּרַד מֹשֶׁה וַיִּשְׁמַע יְהוֹשֻׁעַ אֶת קוֹל הָעָם בְּרֵעֹה (שמות ל״ב:י״ז), לָמַדְנוּ שֶׁלֹּא
הָיָה יְהוֹשֻׁעַ עִמָּהֶם׃

Verse 14

ואל הזקנים אמר. בְּצֵאתוֹ מִן הַמַּחֲנֶה׃

שבו לנו בזה. וְהִתְעַכְּבוּ כָּאן עִם שְׁאָר הָעָם בַּמַּחֲנֶה, לִהְיוֹת נְכוֹנִים לִשְׁפֹּט לְכָל אִישׁ
רִיבוֹ:
חור. בְּנָהּ שֶׁל מִרְיָם הָיָה וְאָבִיו כָּלֵב בֶּן יְפֻנֶּה, שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּקַּח לוֹ כָּלֵב אֶת אֶפְרָת וַתֵּלֶד לוֹ
אֶת חוּר (דהי"א ב'), אֶפְרָת זוֹ מִרְיָם כִּדְאִיתָא בְּסוֹטָה:
מי בעל דברים. מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ דִּין:

Verse 15

Verse 16

ויכסהו הענן. רַבּוֹתֵינוּ חוֹלְקִים בַּדָּבָר, יֵשׁ מֶהֶם אוֹ' אֵלּוּ שִׁשָּׁה יָמִים שֶׁמֵּר"ח (עַד עֲצֶרֶת
יוֹם מַתַּן תּוֹרָה):
ויכסהו הענן. לָהָר:
ויקרא אל משה ביום השביעי לומר עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, ומֹשֶׁה וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עוֹמְדִים, אֶלָּא
שֶׁחָלַק הַכָּתוּב כָּבוֹד לְמֹשֶׁה; וְיֵ"א ויכסהו הענן לְמֹשֶׁה ששת ימים לְאַחַר עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת,
וְהֵם הָיוּ בְּתִחַּלַּת אַרְבָּעִים יוֹם שֶׁעָלָה מֹשֶׁה לְקַבֵּל לוּחוֹת, וְלִמֶּדְךָ שֶׁכָּל הַנִּכְנָס לְמַחֲנֵה שְׁכִינָה
טָעוּן פְּרִישָׁה שִׁשָּׁה יָמִים (יומא ג'):

Verse 17

Verse 18

בתוך הענן. עָנָן זֶה כְּמִין עָשָׁן הוּא, וְעָשָׂה לוֹ הַקָּבָ"ה לְמֹשֶׁה שְׁבִיל בְּתוֹכוֹ (שם ד'):

Chapter 25

Verse 1

Verse 2

ויקחו לי תרומה. לִי – לִשְׁמִי:
תרומה. הַפָּרָשָׁה, יַפְרִישׁוּ לִי מְמֻמוֹנָם נְדָבָה:
ידבנו לבו. לְשׁוֹן נְדָבָה וְהוּא לְשׁוֹן רָצוֹן טוֹב, פיישנ"ט בְּלַעַז:
תקחו את תרומתי. אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ שָׁלֹשׁ תְּרוּמוֹת אֲמוּרוֹת כָּאן, אַחַת תְּרוּמַת בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת
שֶׁנֶּעֶשׂוּ מֵהֶם הָאֲדָנִים, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּאֵלֶּה פְּקוּדֵי, וְאַחַת תְּרוּמַת הַמִּזְבֵּחַ בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת לַקְּפוֹת
לְקִנּוֹת מֵהֶן קָרְבָּנוֹת צִבּוּר, וְאַחַת תְּרוּמַת הַמִּשְׁכָּן נְדָבַת כָּל אֶחָד וְאֶחָד (תלמוד ירושלמי
שקלים א'). י"ג דְּבָרִים הָאֲמוּרִים בָּעִנְיָן כֻּלָּם הֻצְרְכוּ לִמְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן אוֹ לִבְגְדֵי כְהֻנָּה
כְּשֶׁתְּדַקְדֵּק בָּהֶם:

Verse 3

זהב וכסף ונחשת וגו'. כֻּלָּם בָּאוּ בִנְדָבָה – אִישׁ אִישׁ מַה שֶּׁנְּדָבוֹ לִבּוֹ – חוּץ מִן הַכֶּסֶף
שֶׁבָּא בְּשָׁוֶה, מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל לְכָל אֶחָד, וְלֹא מָצִינוּ בְּכָל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן שֶׁהֻצְרַךְ שָׁם כֶּסֶף
יוֹתֵר, שֶׁנֶּאֱמַר וְכֶסֶף פְּקוּדֵי הָעֵדָה וְגוֹ' בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת וְגוֹ', וּשְׁאָר הַכֶּסֶף הַבָּא שָׁם בִּנְדָבָה
עֻשָּׂאוּהוּ לִכְלֵי שָׁרֵת:

Verse 4

ותכלת. צֶמֶר צָבוּעַ בְּדַם חִלָּזוֹן וְצִבְעוֹ יָרֹק (מנחות מ"ד):
וארגמן. צֶמֶר צָבוּעַ מִמִּין צֶבַע שְׁמוֹ אַרְגָּמָן
ושש. הוּא פִּשְׁתָּן

ועזים. נוֹצָה שֶׁל עִזִּים, לָכֵךְ תִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס וּמְעַזֵּי – הַבָּא מִן הָעִזִּים – וְלֹא עִזִּים
עַצְמָם, שֶׁתַּרְגּוּם שֶׁל עִזִּים עִזַּיָּא:

Verse 5

מאדמים. צְבוּעוֹת הָיוּ אָדֹם לְאַחַר עִבּוּדָן:
תחשים. מִין חַיָּה, וְלֹא הָיְתָה אֶלָּא לְשָׁעָה, וְהַרְבֵּה גְּוָנִים הָיוּ לָהּ, לְכָךְ מְתֻרְגָּם סַסְגּוֹנָא
שֶׁשָּׁשׁ וּמִתְפָּאֵר בִּגְוָנִין שֶׁלּוֹ (שבת כ"ח):
ועצי שטים. וּמֵאַיִן הָיוּ לָהֶם בַּמִּדְבָּר? פֵּרֵשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא: יַעֲקֹב אָבִינוּ צָפָה בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ
שֶׁעָתִידִין יִשְׂרָאֵל לִבְנוֹת מִשְׁכָּן בַּמִּדְבָּר, וְהֵבִיא אֲרָזִים לְמִצְרַיִם וּנְטָעָם, וְצִוָּה לְבָנָיו לִטְּלָם
עִמָּהֶם כְּשֶׁיֵּצְאוּ מִמִּצְרַיִם:

Verse 6

שמן למאר. שֶׁמֶן זַיִת זָךְ לְהַעֲלוֹת נֵר תָּמִיד:
בשמים לשמן המשחה. שֶׁנַּעֲשָׂה לִמְשֹׁחַ כְּלֵי הַמִּשְׁכָּן וְהַמִּשְׁכָּן לְקַדְּשׁוֹ, וְהֶצְרִכוּ לוֹ בְּשָׂמִים, כְּמוֹ
שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּכִי תִשָּׂא:
ולקטרת הסמים. שֶׁהָיוּ מַקְטִירִין בְּכָל עֶרֶב וָבֹקֶר, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בִּוְאַתָּה תְּצַוֶּה, וּלְשׁוֹן קְטֹרֶת
הַעֲלָאַת קִיטוֹר וְתִמְרַת עָשָׁן:

Verse 7

אבני שהם. שְׁתַּיִם הֶצְרִכוּ שָׁם לְצֹרֶךְ הָאֵפוֹד הָאָמוּר בִּוְאַתָּה תְּצַוֶּה:
מלאים. עַל שֵׁם שֶׁעוֹשִׂין לָהֶם בַּזָּהָב מוֹשָׁב כְּמִין גֻּמָּא, וְנוֹתְנִין הָאֶבֶן שָׁם לְמַלֹּאוֹת הַגֻּמָּא,
קְרוּיִם אַבְנֵי מִלּוּאִים, וּמְקוֹם הַמּוֹשָׁב קָרוּי מִשְׁבֶּצֶת:
לאפד ולחשן. אַבְנֵי הַשֹּׁהַם לָאֵפוֹד וְאַבְנֵי הַמִּלֻּאִים לַחֹשֶׁן; וְחֹשֶׁן וְאֵפוֹד מְפֹרָשִׁים בִּוְאַתָּה
תְּצַוֶּה וְהֵם מִינֵי תַכְשִׁיט:

Verse 8

ועשו לי מקדש. וְעָשׂוּ לִשְׁמִי בֵּית קְדֻשָּׁה:

Verse 9

ככל אשר אני מראה אותך. כָּאן אֶת תַּבְנִית הַמִּשְׁכָּן, הַמִּקְרָא הַזֶּה מְחֻבָּר לַמִּקְרָא שֶׁלְּמַעְלָה
הֵימֵנּוּ וְעָשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ כְּכֹל אֲשֶׁר אֲנִי מַרְאֶה אוֹתְךָ:
וכן תעשו. לְדוֹרוֹת (סנהדרין ט"ז), אִם יֹאבַד אֶחָד מִן הַכֵּלִים, אוֹ כְּשֶׁתַּעֲשׂוּ לִי כֵּלִי
בֵּית עוֹלָמִים, כְּגוֹן שֻׁלְחָנוֹת וּמְנוֹרוֹת וְכִיּוֹרוֹת וּמְכוֹנוֹת שֶׁעָשָׂה שְׁלֹמֹה, כְּתַבְנִית אֵלּוּ
תַּעֲשׂוּ אוֹתָם; וְאִם לֹא הָיָה הַמִּקְרָא מְחֻבָּר לְמַעְלָה הֵימֵנּוּ, לֹא הָיָה לוֹ לִכְתֹּב וְכֵן תַּעֲשׂוּ אֶלָּא
כֵּן תַּעֲשׂוּ, וְהָיָה מְדַבֵּר עַל עֲשִׂית אֹהֶל מוֹעֵד וְכֵלָיו:

Verse 10

ועשו ארון. כְּמִין אֲרוֹנוֹת שֶׁעוֹשִׂים בְּלֹא רַגְלַיִם, עֲשׂוּיִם כְּמִין אַרְגָּז שֶׁקּוֹרִין אישקרי"ן
בְּלַעַז, יוֹשֵׁב עַל שׂוּלָיו:

Verse 11

מבית ומחוץ תצפנו. שְׁלֹשָׁה אֲרוֹנוֹת עָשָׂה בְצַלְאֵל, שְׁנַיִם שֶׁל זָהָב וְאֶחָד שֶׁל עֵץ, אַרְבַּע
כְּתָלִים וְשׁוּלַיִם לְכָל אֶחָד וּפְתוּחִים מִלְמַעְלָה, נָתַן שֶׁל עֵץ בְּתוֹךְ שֶׁל זָהָב וְשֶׁל זָהָב בְּתוֹךְ
שֶׁל עֵץ וְחִפָּה שְׂפָתוֹ הָעֶלְיוֹנָה בְּזָהָב, נִמְצָא מְצֻפֶּה מִבַּיִת וּמִחוּץ (יומא ע"ב):
זר זהב. כְּמִין כֶּתֶר מֻקָּף לוֹ סָבִיב לְמַעְלָה מִשְּׂפָתוֹ, שֶׁעָשָׂה הָאָרוֹן הַחִיצוֹן גָּבוֹהַּ מִן
הַפְּנִימִי, עַד שֶׁעָלָה לְמוּל עֹבִי הַכַּפֹּרֶת וּלְמַעְלָה הֵימֵנּוּ מַשֶּׁהוּ, וּכְשֶׁהַכַּפֹּרֶת שׂוֹכֶב עַל עֹבִי
הַכְּתָלִים, עוֹלֶה הַזֵּר לְמַעְלָה מִכָּל עֹבִי הַכַּפֹּרֶת כָּל שֶׁהוּא וְהוּא סִימָן לְכֶתֶר תּוֹרָה:

Verse 12

ויצקת. לְשׁוֹן הַתָּכָה, כְּתַרְגּוּמוֹ:
פעמותיו. כְּתַרְגּוּמוֹ זְוָיָתֵיהּ; וּבַזָּוִיוֹת הָעֶלְיוֹנוֹת סָמוּךְ לַכַּפֹּרֶת הָיוּ נְתוּנוֹת, שְׁתַּיִם
מִכָּאן וּשְׁתַּיִם מִכָּאן לְרָחְבּוֹ שֶׁל אָרוֹן, וְהַבַּדִּים נְתוּנִים בָּהֶם, וְאָרְכּוֹ שֶׁל אָרוֹן מַפְסִיק בֵּינֵיהֶן

הַבַּדִּים, אַמָּתַיִם וָחֵצִי בֵּין בַּד לְבַד, שֶׁיִּהְיוּ שְׁנֵי בְנֵי אָדָם הַנּוֹשְׂאִין אֶת הָאָרוֹן מְהַלְכִין
בֵּינֵיהֶם; וְכֵן מְפֹרָשׁ בְּמְנָחוֹת בְּפ' שְׁתֵּי הַלֶּחֶם (מנחות דף צ"ח)
ושתי טבעת על צלעו האחת. הֵן הֵן אַרְבַּע טַבָּעוֹת שֶׁבְּתְחִלַּת הַמִּקְרָא, וּפֵרַשׁ לְךָ הֵיכָן הָיוּ;
וְהַיְינוּ"ו זוֹ יִתֵּרָה הִיא, וּפִתְרוֹנוֹ כְּמוֹ שְׁתֵּי טַבָּעוֹת, וְיֵשׁ לְךָ לְיַשְּׁבָהּ כֵּן: וּשְׁתֵּי מִן
הַטַּבָּעוֹת הָאֵלּוּ עַל צַלְעוֹ הָאַחַת
צלעו. צִדּוֹ:

Verse 13

בדי. מוטות:

Verse 14

Verse 15

(יומא ע"ב) לא יסרו ממנו. לְעוֹלָם:

Verse 16

ונתת אל הארן. כְּמוֹ בָּאָרוֹן:
העדת. הַתּוֹרָה, שֶׁהִיא לְעֵדוּת בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם שֶׁצִּוִּיתִי אֶתְכֶם מִצְוֹוֹת הַכְּתוּבוֹת בָּהּ

Verse 17

כפרת. כִּסּוּי עַל הָאָרוֹן, שֶׁהָיָה פָּתוּחַ מִלְמַעְלָה וּמַנִּיחוֹ עָלָיו כְּמִין דַּף
אמתים וחצי ארכה. כְּאָרְכּוֹ שֶׁל אָרוֹן, וְרָחְבָּהּ כְּרָחְבּוֹ שֶׁל אָרוֹן, וּמֻנַּחַת עַל עֹבִי הַכְּתָלִים
אַרְבַּעְתָּם, וְאַע"פִ שֶׁלֹּא נָתַן שִׁעוּר לְעָבְיָהּ, פֵּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ שֶׁהָיָה עָבְיָהּ טֶפַח (סוכה ה')

Verse 18

כרבים. דְּמוּת פַּרְצוּף תִּינוֹק לָהֶם:
מקשה תעשה. שֶׁלֹּא תַּעֲשֵׂם בִּפְנֵי עַצְמָם וּתְחַבְּרֵם בְּרָאשֵׁי הַכַּפֹּרֶת לְאַחַר עֲשׂיָתָם כְּמַעֲשֵׂה צוֹרְפִים
שֶׁקּוֹרִין שולד"יר בְּלַעַז, אֶלָּא הַטֵּל זָהָב הַרְבֵּה בְּתוֹחֶלֶת עֲשִׂית הַכַּפֹּרֶת, וְהַכֵּה בְּפַטִּישׁ וּבְקָרָנָם
בָּאֶמְצַע, וְרָאשִׁין בּוֹלְטִין לְמַעְלָה, וְצִיֵּר הַכְּרוּבִים בִּבְלִיטַת קְצוֹתָיו
מקשה. בטדי"ץ בְּלַעַז, כְּמוֹ דָּא לְדָא נָקְשָׁן (דניאל ה')
קצות הכפרת. רָאשֵׁי הַכַּפֹּרֶת:

Verse 19

ועשה כרוב אחד מקצה. שֶׁלֹּא תֹּאמַר שְׁנַיִם כְּרוּבִים לְכָל קָצֶה וְקָצֶה, לְכָךְ הֻצְרַךְ לְפָרֵשׁ כְּרוּב
אֶחָד מִקָּצֶה מִזֶּה
מן הכפרת. עַצְמָהּ תַּעֲשֶׂה אֶת הַכְּרוּבִים, זֶהוּ פֵּרוּשׁ שֶׁל מִקְשָׁה תַּעֲשֶׂה אוֹתָם, שֶׁלֹּא תַּעֲשֶׂה בִּפְנֵי
עַצְמָם וּתְחַבְּרֵם לַכַּפֹּרֶת:

Verse 20

פרשי כנפים. שֶׁלֹּא תַּעֲשֶׂה כַּנְפֵיהֶם שׁוֹכְבִים אֶלָּא פְּרוּשִׂים וּגְבוֹהִים לְמַעְלָה אֵצֶל רָאשֵׁיהֶם,
שֶׁיְּהֵא עֲשָׂרָה טְפָחִים בֶּחָלָל שֶׁבֵּין הַכְּנָפַיִם לַכַּפֹּרֶת, כִּדְאִיתָא בְּסֵכָה

Verse 21

ואל הארן תתן את העדת. לֹא יָדַעְתִּי לָמָּה נִכְפַּל, שֶׁהֲרֵי כְּבָר נֶאֱמַר וְנָתַתָּ אֶל הָאָרֹן אֵת
הָעֵדֻת, וְיֵשׁ לוֹמַר, שֶׁבָּא לְלַמֵּד שֶׁבְּעוֹדוֹ אָרוֹן לְבַדּוֹ, בְּלֹא כַפֹּרֶת, יִתֵּן תְּחִלָּה הָעֵדוּת לְתוֹכוֹ
וְאַחַר כָּךְ יִתֵּן אֶת הַכַּפֹּרֶת עָלָיו, וְכֵן מָצִינוּ כְּשֶׁהֵקִים אֶת הַמִּשְׁכָּן, נֶאֱמַר וַיִּתֵּן אֶת הָעֵדֻת
אֶל הָאָרֹן וְאַחַר כָּךְ וַיִּתֵּן אֶת הַכַּפֹּרֶת עַל הָאָרֹן מִלְמָעְלָה

Verse 22

וּנוּעַדְתִּי. כְּשֶׁאֶקְבַּע מוֹעֵד לְךָ לְדַבֵּר עִמְּךָ, אוֹתוֹ מָקוֹם אֶקְבַּע לַמּוֹעֵד שֶׁאָבֹא שָׁם לְדַבֵּר אֵלֶיךָ:
וְדִבַּרְתִּי אִתְּךָ מֵעַל הַכַּפֹּרֶת. וּבָמָקוֹם אֲשֶׁר הוּא אוֹמֵר וַיְדַבֵּר ה' אֵלָיו מֵאֹהֶל מוֹעֵד לֵאמֹר
(ויקרא א'), זֶה הַמִּשְׁכָּן, מְחוּץ לַפָּרֹכֶת, נִמְצָאוּ שְׁנֵי כְתוּבִים מַכְחִישִׁים זֶה אֶת זֶה, – בָּא
הַכָּתוּב הַשְּׁלִישִׁי וְהִכְרִיעַ בֵּינֵיהֶם: וּבְבֹא מֹשֶׁה אֶל אֹהֶל מוֹעֵד, וַיִּשְׁמַע אֶת הַקּוֹל מִדַּבֵּר אֵלָיו
מֵעַל הַכַּפֹּרֶת וְגוֹ' (במדבר ז'), מֹשֶׁה הָיָה נִכְנָס לְמִשְׁכָּן, וְכֵיוָן שֶׁבָּא בְתוֹךְ הַפָּתַח, קוֹל
יוֹרֵד מִן הַשָּׁמַיִם לְבֵין הַכְּרוּבִים, וּמִשָּׁם יוֹצֵא וְנִשְׁמָע לְמֹשֶׁה בְּאֹהֶל מוֹעֵד (ספרי):
וְאֵת כָּל אֲשֶׁר אֲצַוֶּה אוֹתְךָ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. הֲרֵי וָי"ו זוֹ יְתֵרָה וּטְפֵלָה, וְכָמוֹהָ הַרְבֵּה
בַּמִּקְרָא, וְכֹה תִּפְתֵּר: וְאֵת אֲשֶׁר אֲדַבֵּר עִמְּךָ שָׁם אֵת כָּל אֲשֶׁר אֲצַוֶּה אוֹתְךָ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
הוּא:

Verse 23

קְמָתוֹ. גֹּבַהּ רַגְלָיו עִם עֹבִי הַשֶּׁלְחָן:

Verse 24

זָר זָהָב. סִימָן לְכֶתֶר מַלְכוּת, שֶׁהַשֻּׁלְחָן שֵׁם עֹשֶׁר וּגְדֻלָּה, כְּמוֹ שֶׁאוֹמְרִים שֻׁלְחַן מְלָכִים:

Verse 25

מִסְגֶּרֶת. כְּתַרְגּוּמוֹ גְּדַנְפָּא; וְנֶחְלְקוּ חֲכְמֵי יִשְׂרָאֵל בַּדָּבָר, יְ"א לְמַעְלָה הָיְתָה סָבִיב לַשֻּׁלְחָן
כְּמוֹ לְבִזְבּוּזִין שֶׁבִּשְׂפַת שֻׁלְחַן שָׁרִים, וְיֵ"א לְמַטָּה הָיְתָה תְּקוּעָה מֵרֶגֶל לְרֶגֶל בְּאַרְבַּע רוּחוֹת
הַשֻּׁלְחָן, וְדַף הַשֻּׁלְחָן שׁוֹכֵב עַל אוֹתָהּ מִסְגֶּרֶת:
וְעֹשִׂית זֵר זָהָב לְמִסְגַּרְתּוֹ. הוּא זֵר הָאָמוּר לְמַעְלָה, וּפֵרַשׁ לְךָ כָּאן שֶׁעַל הַמִּסְגֶּרֶת הָיְתָה:

Verse 26

Verse 27

לְעֻמַּת הַמִּסְגֶּרֶת תִּהְיוּ הַטַּבָּעוֹת. בָּרֶגֶל יִים תְּקוּעוֹת, כְּנֶגֶד רֹאשֵׁי הַמִּסְגֶּרֶת:
לְבָתִּים לַבַּדִּים. אוֹתָן טַבָּעוֹת יִהְיוּ בָּתִּים לְהַכְנִיס בָּהֶן הַבַּדִּים:
לְבָתִּים. לְצֹרֶךְ בָּתִּים לַבַּדִּים, כְּתַרְגּוּמוֹ – אַתְרָא לַאֲרִיחָיָא:

Verse 28

וְנָשָׂא בָם. לְשׁוֹן נִפְעָל, יִהְיֶה נִשָּׂא בָם אֶת הַשֻּׁלְחָן:

Verse 29

וְעָשִׂית קְעָרֹתָיו וְכַפֹּתָיו. קְעָרוֹתָיו זֶה דְּפוּס שֶׁהָיָה עָשׂוּי כְּדְפוּס הַלֶּחֶם, וְהַלֶּחֶם הָיָה עָשׂוּי
כְּמִין תֵּבָה פְּרוּצָה מִשְּׁתֵּי רוּחוֹתֶיהָ, שׁוֹלִים לוֹ לְמַטָּה, וְקוֹפֵל מִכָּאן וּמִכָּאן כְּלַפֵּי מַעְלָה
כְּמִין כְּתָלִים, וּלְכָךְ קְרוּי לֶחֶם הַפָּנִים, שֶׁיֵּשׁ לוֹ פָּנִים רוֹאִין לְכָאן וּלְכָאן לְצִדֵּי הַבַּיִת
מִזֶּה וּמִזֶּה, וְנוֹתֵן אָרְכּוֹ לְרָחְבּוֹ שֶׁל שֻׁלְחָן, וְכָתְבוּ זְקוּפִים כְּנֶגֶד שְׁפַת הַשֻּׁלְחָן; וְהָיָה
עָשׂוּי לוֹ דְּפוּס זָהָב וּדְפוּס בַּרְזֶל, בְּשֶׁל בַּרְזֶל הוּא נֶאֱפֶה, וּכְשֶׁמּוֹצִיאוֹ מִן הַתַּנּוּר נוֹתְנוֹ
בְּשֶׁל זָהָב עַד לְמָחָר בְּשַׁבָּת שֶׁמְּסַדְּרוֹ עַל הַשֻּׁלְחָן, וְאוֹתוֹ דְּפוּס קְרוּי קְעָרָה:
וְכַפֹּתָיו. בָּזִיכִין שֶׁנּוֹתְנִין בָּהֶם לְבוֹנָה שְׁתַּיִם הָיוּ לִשְׁנֵי קֻמְצֵי לְבוֹנָה שֶׁנּוֹתְנִין עַל שְׁתֵּי
הַמַּעֲרָכוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר וְנָתַתָּ עַל הַמַּעֲרֶכֶת לְבֹנָה זַכָּה (ויקרא כ"ד):
וְקָשׁוּתָיו. הֵן כְּמִין חֲצָאֵי קָנִים חֲלוּלִים הַנִּסָּקִין לְאָרְכָּן (מנחות צ"ו), דֻּגְמָתָן עוֹשֶׂה
שֶׁל זָהָב, וּמְסֻדָּר ג' עַל רֹאשׁ כָּל לֶחֶם, שֶׁיֵּשֵׁב לֶחֶם הָאַחַר עַל גַּבֵּי אוֹתָן הַקָּנִים, וּמַבְדִּילִין
בֵּין לֶחֶם לְלֶחֶם כְּדֵי שֶׁתְּכֻנַּס הָרוּחַ בֵּינֵיהֶם וְלֹא יִתְעַפְּשׁוּ; וּבִלְשׁוֹן עֲרָבִי כָּל דָּבָר חָלוּל
קָרוּי קס"וא:
וּמִנְקִיתָיו. תַּרְגּוּמוֹ וּמְכִילָתֵיהּ, הֵן סְנִיפִים כְּמִין יְתֵדוֹת זָהָב, עוֹמְדִין בָּאָרֶץ וּגְבוֹהִים
עַד לְמַעְלָה מִן הַשֻּׁלְחָן הַרְבֵּה, כְּנֶגֶד גֹּבַהּ מַעֲרֶכֶת הַלֶּחֶם, וּמְפֻצָּלִים חֲמִשָּׁה פְּצוּלִים זֶה לְמַעְלָה
מִזֶּה, וְרָאשֵׁי הַקָּנִים שֶׁבֵּין לֶחֶם לְלֶחֶם טְמוּכִין עַל אוֹתָן פְּצוּלִין, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִכָּבֵד מַשָּׂא
הַלֶּחֶם הָעֶלְיוֹנִים עַל הַתַּחְתּוֹנִים וְיִשָּׁבְרוּ; וּבִלְשׁוֹן מִכִילָתֵיהּ סִבְלוֹתָיו, כְּמוֹ נִלְאֵיתִי הָכִיל
(ירמיהו ו'). אֲבָל לְשׁוֹן מְנַקִּיּוֹת אֵינִי יוֹדֵעַ אֵיךְ נוֹפֵל עַל סְנִיפִין; וְיֵשׁ מֵהַכְמֵי
יִשְׂרָאֵל אוֹמְרִים קְשׁוֹתָיו אֵלּוּ סְנִיפִין, שֶׁמַּקְשִׁין אוֹתוֹ וּמַחֲזִיקִים אוֹתוֹ שֶׁלֹּא יִשָּׁבֵר,

אֲבָל אֶנְקְלוֹס שְׁתַרְגֵּם, וּמְנַקְּיָתָיו אֵלּוּ הַקְּנִים שֶׁמְּנַקִּין אוֹתוֹ שֶׁלֹּא יִתְעַפֵּשׁ (מנחות צ"ז)
וּמְכִילָתֵיהּ, הָיָה שׁוֹנֶה כְּדִבְרֵי הָאוֹמֵר מְנַקִּיּוֹת הֵן סְנִיפִין:
אשר יסד בהן. אֲשֶׁר יְכֻפֶּה בָהֶן, וְעַל קְשׁוֹתָיו הוּא אוֹמֵר אֲשֶׁר יָסַדְתָּ, שֶׁהָיוּ עָלָיו כְּמִין סְכָךְ
וְכִסּוּי, וְכֵן בְּמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר וְאֵת קְשׁוֹת הַנָּסֶךְ (במדבר ד'), וְזֶה נָזֶה, יָסַדְתָּ
וְהַנָּסֶךְ, לְשׁוֹן סְכָךְ וְכִסּוּי הֵם:

Verse 30

לחם פנים. שֶׁהָיוּ לוֹ פָּנִים כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי, וּמִנְיַן הַלֶּחֶם וְסֵדֶר מַעֲרְכוֹתָיו מְפֹרָשִׁים בֶּאֱמֹר
אֶל הַכֹּהֲנִים:

Verse 31

מקשה תיעשה המנורה. שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂנָּה חֲלִילוֹת וְלֹא יַעֲשֶׂה קָנֶיהָ וְנַרוֹתֶיהָ אֲבָרִים אֲבָרִים וְאַחַר
כָּךְ יַדְבִּיקֵם, כְּדֶרֶךְ הַצּוֹרְפִים שֶׁקּוֹרִין שולד"יר בְּלַעַז, אֶלָּא כֻּלָּהּ בָּאָה מֻחֲתֶכֶת אַחַת,
וּמַקִּישׁ בַּקֶּרֶנֶס וְחוֹתֵךְ בִּכְלִי הָאֻמָּנוּת וּמַפְרִיד הַקָּנִים אֵילָךְ וְאֵילָךְ
מקשה. תַּרְגּוּמוֹ נְגִיד, לְשׁוֹן מַכָּשָׁה, שֶׁמַּכִּישִׁיךְ אֶת הָאֲבָרִים מִן הָעֶשֶׁת לְכָאן וּלְכָאן בְּהַקָּשַׁת
הַקֶּרֶנֶס, וּלְשׁוֹן מִקְשָׁה מַכַּת קֶרֶנֶס, בטדי"ץ בְּלַעַז, כְּמוֹ דָּא לְדָא נָקְטָן (דניאל ה')
תיעשה המנורה. מֵאֵלֶיהָ, לְפִי שֶׁהָיָה מֹשֶׁה מִתְקַשֶּׁה בָּהּ, אָמַר לוֹ הַקָּבָ"ה הַשְׁלֵךְ אֶת הַכִּכָּר
לָאוּר וְהִיא נַעֲשֵׂית מֵאֵלֶיהָ, לְכָךְ לֹא נִכְתַּב תַּעֲשֶׂה (תנחומא)
ירכה. הוּא הָרֶגֶל שֶׁלְּמַטָּה הֶעָשׂוּי כְּמִין תֵּבָה, וּשְׁלֹשָׁה רַגְלַיִם יוֹצְאִין הֵימֶנּוּ וּלְמַטָּה
וקנה. הַקָּנֶה הָאֶמְצָעִי שֶׁלָּהּ הָעוֹלֶה בְּאֶמְצַע הַיֶּרֶךְ זָקוּף כְּלַפֵּי מַעְלָה, וְעָלָיו נֵר הָאֶמְצָעִי
עֲשׂוּי כְּמִין בָּזֶךְ, לָצוּק הַשֶּׁמֶן לְתוֹכוֹ וְלָתֵת הַפְּתִילָה
גביעיה. הֵן כְּמִין כּוֹסוֹת שֶׁעוֹשִׂין מִזְכּוּכִית, אֲרֻכִּים וּקְצָרִים, וְקוֹרִין לָהֶם מדיר"נש
בְּלַעַז, וְאֵלּוּ עֲשׂוּיִין שֶׁל זָהָב, וּבוֹלְטִין וְיוֹצְאִין מִכָּל קָנֶה וְקָנֶה כְּמִינָן שֶׁנָּתַן בָּהֶם
הַכָּתוּב, וְלֹא הָיוּ בָהּ אֶלָּא לְנוֹי
כפתריה. כְּמִין תַּפּוּחִים הָיוּ, עֲגֻלִּין סָבִיב, בּוֹלְטִין סְבִיבוֹת הַקָּנֶה הָאֶמְצָעִי, כְּדֶרֶךְ
שֶׁעוֹשִׂין לַמְּנוֹרוֹת שֶׁלְּפָנֵי הַשָּׂרִים, וְקוֹרִין לָהֶם פומיל"ש בְּלַעַז, וּמִנְיָן שֶׁלָּהֶם כָּתוּב
בַּפָּרָשָׁה, כַּמָּה כַּפְתּוֹרִים בּוֹלְטִין מֻמָּנָּה וְכַמָּה חָלָק בֵּין כַּפְתּוֹר לְכַפְתּוֹר
ופרחיה. צִיּוּרִין עֲשׂוּיִן בָּהּ כְּמִין פְּרָחִין
ממנה יהיו. הַכֹּל מִקְשָׁה יוֹצֵא מִתּוֹךְ חֲתִיכַת הָעֶשֶׁת, וְלֹא יַעֲשֶׂה לְבַדָּם וְיַדְבִּיקֵם

Verse 32

יצאים מצדיה. לְכָאן וּלְכָאן בַּאֲלַכְסוֹן, נִמְשָׁכִים וְעוֹלִין עַד כְּנֶגֶד גָּבְהָהּ שֶׁל מְנוֹרָה שֶׁהוּא
קָנֶה הָאֶמְצָעִי, וְיוֹצְאִין מִתּוֹךְ קָנֶה הָאֶמְצָעִי זֶה לְמַעְלָה מִזֶּה, הַתַּחְתּוֹן אֵרֹךְ, וְשֶׁל מַעְלָה
קָצָר הֵימֶנּוּ, וְהָעֶלְיוֹן קָצָר הֵימֶנּוּ, לְפִי שֶׁהָיָה גֹּבַהּ רָאשֵׁיהֶן שָׁוֶה לְגָבְהוֹ שֶׁל קָנֶה
הָאֶמְצָעִי, הַשְּׁבִיעִי, שֶׁמִּמֶּנּוּ יוֹצְאִים הַשִּׁשָּׁה קָנִים:

Verse 33

משקדים. כְּתַרְגּוּמוֹ, מְצֻיָּרִים הָיוּ, כְּדֶרֶךְ שֶׁעוֹשִׂין לִכְלֵי כֶסֶף וְזָהָב שֶׁקּוֹרִים נייל"יר
בְּלַעַז:
שלשה גבעים. בּוֹלְטִין מִכָּל קָנֶה וְקָנֶה:
כפתר ופרח. הָיָה לְכָל קָנֶה וְקָנֶה:

Verse 34

ובמנרה ארבעה גבעים. בְּגוּפָהּ שֶׁל מְנוֹרָה הָיוּ אַרְבָּעָה גְּבִיעִים – אֶחָד בּוֹלֵט בָּהּ לְמַטָּה מִן
הַקָּנִים, וְהַשְּׁלֹשָׁה לְמַעְלָה מִן יְצִיאַת הַקָּנִים הַיּוֹצְאִין מִצִּדֶּיהָ:
משקדים כפתריה ופרחיה. זֶה אֶחָד מֵהֶחָשׁוּת שֶׁאֵין לָהֶם הֶכֵּרַע (יומא נ"ב), אֵין
יָדוּעַ אִם גְּבִיעִים מְשֻׁקָּדִים אוֹ מְשֻׁקָּדִים כַּפְתּוֹרֶיהָ וּפְרָחֶיהָ:

Verse 35

וכפתר תחת שני הקנים. מִתּוֹךְ הַכַּפְתּוֹר הָיוּ הַקָּנִים נִמְשָׁכִים מִשְּׁנֵי צִדֶּיהָ אֵילָךְ וְאֵילָךְ,
כָּךְ שָׁנִינוּ בְּמֶלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן: גָּבְהָהּ שֶׁל מְנוֹרָה י"ח טְפָחִים, הָרַגְלַיִם וְהַפֶּרַח שְׁלֹשָׁה טְפָחִים –
הוּא הַפֶּרַח הָאָמוּר בַּיֶּרֶךְ, שֶׁנֶּאֱמַר עַד יְרֵכָהּ עַד פִּרְחָהּ (במדבר ח') – וּטְפָחַיִם חָלָק, וְטֶפַח
שֶׁבּוֹ גְּבִיעַ מֵהָאַרְבָּעָה גְּבִיעִים וְכַפְתּוֹר וָפֶרַח מִשְּׁנֵי כַּפְתּוֹרִים וּשְׁנֵי פְּרָחִים הָאֲמוּרִים
בַּמְּנוֹרָה עַצְמָהּ, שֶׁנֶּ' מִשְּׁקָּדִים כַּפְתּוֹרֶיהָ וּפְרָחֶיהָ, לָמְדנוּ שֶׁהָיוּ בַּקָּנֶה שְׁנֵי כַּפְתּוֹרִים וּשְׁנֵי

פְּרָחִים לְבַד מִן הַשְּׁלֹשָׁה כַּפְתּוֹרִים שֶׁהַקָּנִים נִמְשָׁכִין מִתּוֹכָן, שֶׁנֶּ' וְכַפְתֹּר תַּחַת שְׁנֵי הַקָּנִים
וְגוֹ', וּטְפָחַיִם קָלָק, וְטֶפַח כַּפְתּוֹר וּשְׁנֵי קָנִים יוֹצְאִים מִמֶּנּוּ אֵילָךְ וְאֵילָךְ נִמְשָׁכִים
וְעוֹלִים כְּנֶגֶד גָּבְהָהּ שֶׁל מְנוֹרָה, טֶפַח קָלָק, וְטֶפַח כַּפְתּוֹר וּשְׁנֵי קָנִים יוֹצְאִים מִמֶּנּוּ,
וְטֶפַח קָלָק, וְטֶפַח כַּפְתּוֹר וּשְׁנֵי קָנִים יוֹצְאִים מִמֶּנּוּ וְנִמְשָׁכִים וְעוֹלִין כְּנֶגֶד גָּבְהָהּ שֶׁל
מְנוֹרָה, וּטְפָחַיִם קָלָק, נִשְׁתַּיְּרוּ שָׁם שְׁלֹשָׁה טְפָחִים שֶׁבָּהֶם שְׁלֹשָׁה גְּבִיעִים וְכַפְתּוֹר וָפֶרַח,
נִמְצְאוּ גְּבִיעִים כ"ב – י"ח לְשִׁשָּׁה קָנִים, שְׁלֹשָׁה לְכָל אֶחָד וְאֶחָד, וְאַרְבָּעָה בְּגוּפָהּ שֶׁל
מְנוֹרָה, הֲרֵי כ"ב – וְאַחַד עָשָׂר כַּפְתּוֹרִים, שִׁשָּׁה בְּשִׁשָּׁת הַקָּנִים, וּשְׁלֹשָׁה בְּגוּפָהּ שֶׁל מְנוֹרָה
שֶׁהַקָּנִים יוֹצְאִים מֵהֶם, וּשְׁנַיִם עוֹד בַּמְּנוֹרָה שֶׁנֶּ' מְשֻׁקָּדִים כַּפְתּוֹרֶיהָ, וּמִעוּט כַּפְתּוֹרִים
הָאֶחָד לְמַטָּה אֵצֶל הַיָּרֵךְ, וְהָאֶחָד בְּג' טְפָחִים הָעֶלְיוֹנִים עִם ג' הַגְּבִיעִים, וְתִשְׁעָה ,שְׁנַיִם
פְּרָחִים הָיוּ לָהּ, שִׁשָּׁה לְשִׁשָּׁת הַקָּנִים, שֶׁנֶּ' בַּקָּנָה הָאֶחָד כַּפְתֹּר וָפֶרַח, וּשְׁלֹשָׁה לַמְּנוֹרָה שֶׁנֶּ'
מְשֻׁקָּדִים כַּפְתּוֹרֶיהָ וּפְרָחֶיהָ, וּמִעוּט פְּרָחִים שְׁנַיִם, וְאֶחָד הָאֶמּוּר בְּפָרָשַׁת בְּהַעֲלֹתְךָ עַד יֵרֵכָהּ
עַד פִּרְחָהּ, וְאִם תְּדַקְדֵּק בְּמִשְׁנָה זוֹ הַכְּתוּבָה לְמַעְלָה, תִּמְצָאֵם כְּמִנְיָנָם אִישׁ אִישׁ בִּמְקוֹמוֹ:

Verse 36

Verse 37

את נרתיה. כְּמִין בָּזִיכִין שֶׁנּוֹתְנִין בְּתוֹכָן הַשֶּׁמֶן וְהַפְּתִילוֹת:
והאיר על עבר פניה. עָשָׂה פִּי שִׁשָּׁת הַנֵּרוֹת שֶׁבָּרָאשֵׁי הַקָּנִים הַיּוֹצְאִים מִצִּדֶּיהָ מְסֻבִּים כְּלַפֵּי
הָאֶמְצָעִי, כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ הַנֵּרוֹת כְּשֶׁתַּדְלִיקֵם מְאִירִים אֶל עֵבֶר פָּנֶיהָ – מֶסֶב אוֹרָם אֶל צַד פְּנֵי
הַקָּנֶה הָאֶמְצָעִי, שֶׁהוּא גּוּף הַמְּנוֹרָה:

Verse 38

ומלקחיה. הֵם הַצְּבָתִים הָעֲשׂוּיִין לִקֹּחַ בָּהֶם הַפְּתִילָה מִתּוֹךְ הַשֶּׁמֶן, לְיַשְּׁבָן וּלְמָשְׁכָן בְּפִי
הַנֵּרוֹת, וְעַל שֵׁם שֶׁלּוֹקְחִים בָּהֶם קְרוּיִים מֶלְקָחַיִם; וְצִבְתָּא שֶׁתִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס לְשׁוֹן צְבָת,
טנ"ך בְּלַעַז:
ומחתתיה. הֵם כְּמִין בָּזִיכִין קְטַנִּים שֶׁחוֹתָה בָּהֶן אֶת הָאֵפֶר שֶׁבַּנֵּר בַּבֹּקֶר, כְּשֶׁהוּא
מֵיטִיב אֶת הַנֵּרוֹת מֵאֵפֶר הַפְּתִילוֹת שֶׁדָּלְקוּ הַלַּיְלָה וְכָבוּ, וּלְשׁוֹן מַחְתָּה פוי"שר"א בְּלַעַז,
כְּמוֹ לַחְתּוֹת אֵשׁ מִיָּקוּד (ישעיהו ל'):

Verse 39

ככר זהב טהור. שֶׁלֹּא יִהְיֶה מִשְׁקָלָהּ עִם כָּל כֵּלֶיהָ אֶלָּא כִּכָּר, לֹא פָּחוֹת וְלֹא יוֹתֵר (מנחות
פ"ח). וְהַכִּכָּר שֶׁל חֹל שִׁשִּׁים מָנֶה, וְשֶׁל קֹדֶשׁ הָיָה כָּפוּל, ק"ך מָנֶה, וְהַמָּנֶה הוּא לִיטְרָא
שֶׁשּׁוֹקְלִין בָּהּ כֶּסֶף לְמִשְׁקַל קוֹלוֹנְיָא, וְהֵם מֵאָה זְהוּבִים – עֶשְׂרִים וַחֲמִשָּׁה סְלָעִים וְהַסֶּלַע
אַרְבָּעָה זְהוּבִים:

Verse 40

וראה ועשה. רְאֵה כָאן בָּהָר תַּבְנִית שֶׁאֲנִי מַרְאֶה אוֹתְךָ, מַגִּיד שֶׁנִּתְקַשָּׁה מֹשֶׁה בְּמַעֲשֵׂה הַמְּנוֹרָה
(שם כ"ט) עַד שֶׁהֶרְאָה לוֹ הַקָּבָ"ה מְנוֹרָה שֶׁל אֵשׁ:
אשר אתה מראה. כְּתַרְגּוּמוֹ דְּאַתְּ מִתְחַזֵּי בְּטוּרָא; אִלּוּ הָיָה נָקוּד מַרְאֶה, בְּפַתָּח, הָיָה
פִּתְרוֹנוֹ אַתָּה מַרְאֶה לַאֲחֵרִים, עַכְשָׁו שֶׁנָּקוּד חֲטַף קָמָץ, פִּתְרוֹנוֹ דְּאַתְּ מִתְחַזֵּי – שֶׁאֲחֵרִים
מַרְאִים לְךָ (שֶׁהַנִּקּוּד מַפְרִיד בֵּין עוֹשֶׂה לְנַעֲשֶׂה):

Chapter 26

Verse 1

ואת המשכן תעשה עשר יריעת. לִהְיוֹת לוֹ לָגֵג וְלִמְחִצּוֹת מָחוּץ לַקְּרָשִׁים, שֶׁהַיְרִיעוֹת
תְּלוּיוֹת מֵאֲחוֹרֵיהֶן לְכַסּוֹתָן:
שש משזר ותכלת ותלעת שני. הֲרֵי אַרְבָּעָה מִינִין יַחַד חוּט וְחוּט – אֶחָד שֶׁל פִּשְׁתָּן וּשְׁלֹשָׁה
שֶׁל צֶמֶר – וְכָל חוּט וְחוּט כָּפוּל ו' הֲרֵי אַרְבָּעָה מִינִין כְּשֶׁהֵן שְׁזוּרִין יַחַד כ"ד כְּפָלִים
(יומא ע"א) לַחוּט:

כרבים מעשה חשב. כְּרוּבִים הָיוּ מְצֻיָּרִין בָּהֶם בַּאֲרִיגָתָן, וְלֹא בִּרְקִימָה שֶׁהוּא מַעֲשֵׂה מַחַט,
אֶלָּא בַּאֲרִיגָה בִּשְׁנֵי כְּתָלִים, פַּרְצוּף אֶחָד מִכָּאן וּפַרְצוּף אֶחָד מִכָּאן – אֲרִי מִצַּד זֶה וְנֶשֶׁר
מִצַּד זֶה – כְּמוֹ שֶׁאוֹרְגִין חֲגוֹרוֹת שֶׁל מֻשִׁי שְׁקוּרִין בְּלַעַז פיישי"ש:

Verse 2

Verse 3

תהיין חברת. תּוֹפְרָן בְּמַחַט זוֹ בְּצַד זוֹ, חָמֵשׁ לְבַד וְחָמֵשׁ לְבַד:
אשה אל אחתה. כָּךְ דֶּרֶךְ הַמְקָרֵא לְדַבֵּר בְּדָבָר שֶׁהוּא לְשׁוֹן נְקֵבָה, וּבְדָבָר שֶׁהוּא לְשׁוֹן זָכָר
אוֹמֵר אִישׁ אֶל אָחִיו, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱ' בַּכְּרוּבִים וּפְנֵיהֶם אִישׁ אֶל אָחִיו (שמות כ"ה):

Verse 4

ללאת. לצול"ש בְּלַעַז, וְכֵן תִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס עֲנוּבִין, לְשׁוֹן עֲנִיבָה:
מקצה בחברת. בְּאוֹתָהּ יְרִיעָה שֶׁבְּסוֹף הַחִבּוּר, קְבוּצַת חֲמֵשׁ הַיְרִיעוֹת קְרוּיָה חוֹבֶרֶת:
וכן תעשה בשפת היריעה הקיצונה במחברת השנית. בְּאוֹתָהּ יְרִיעָה שֶׁהִיא קִיצוֹנָה, לְשׁוֹן
קָצֶה, כְּלוֹמַר לְסוֹף הַחוֹבֶרֶת:

Verse 5

מקבילת הללאת אשה אל אחתה. שְׁמֹר שֶׁתַּעֲשֶׂה הַלּוּלָאוֹת בְּמִדָּה אַחַת, מְכֻוֶּנֶת הַבְּדָלָתָן זוֹ
מִזּוֹ, וּכְמִדָּתָן בִּירִיעָה זוֹ כֵּן יְהֵא בַּחֲבֶרְתָּהּ, שֶׁכְּשֶׁתִּפְרֹשׁ חוֹבֶרֶת אֵצֶל חוֹבֶרֶת יִהְיוּ הַלּוּלָאוֹת
שֶׁל יְרִיעָה זוֹ מְכֻוָּנוֹת כְּנֶגֶד לוּלָאוֹת שֶׁל זוֹ, וְזֶהוּ לְשׁוֹן מַקְבִּילוֹת – זוֹ כְּנֶגֶד זוֹ,
תַּרְגּוּמוֹ שֶׁל נֶגֶד לָקֳבֵל. הַיְרִיעוֹת אָרְכָּן כ"ח וְרָחְבָּן אַרְבַּע, וּכְשֶׁחִבֵּר חָמֵשׁ יְרִיעוֹת יַחַד
נִמְצָא רָחְבָּן עֶשְׂרִים, וְכֵן הַחוֹבֶרֶת הַשֵּׁנִית, וְהַמִּשְׁכָּן אָרְכּוֹ שְׁלֹשִׁים מִן הַמִּזְרָח לַמַּעֲרָב, שֶׁנֶּ'
עֶשְׂרִים קְרָשִׁים לִפְאַת נֶגֶב תֵּימָנָה, וְכֵן לַצָּפוֹן, וְכָל קֶרֶשׁ אַמָּה וַחֲצִי הָאַמָּה, הֲרֵי שְׁלֹשִׁים
עֶשֶׂר אַמּוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר וּלְיַרְכְּתֵי הַמִּשְׁכָּן מִן הַמִּזְרָח לַמַּעֲרָב, רֹחַב הַמִּשְׁכָּן מִן הַצָּפוֹן לַדָּרוֹם
יָמָּה וְגוֹ' וּשְׁנֵי קְרָשִׁים לִמְקֻצְעֹת הֱרֵי עֶשֶׂר – וּבִמְקוֹמָם אֲפָרְשֵׁם לַמִּקְרָאוֹת הַלָּלוּ – נוֹתֵן
הַיְרִיעוֹת אָרְכָּן לְרָחְבּוֹ שֶׁל מִשְׁכָּן, עֶשֶׂר אַמּוֹת אֶמְצָעִיּוֹת לְגַג חֲלַל רֹחַב הַמִּשְׁכָּן, וְאַמָּה מִכָּאן
וְאַמָּה מִכָּאן לְעֹבִי רָאשֵׁי הַקְּרָשִׁים שֶׁעָבְיָם אַמָּה, נִשְׁתַּיְּרוּ ט"ז אַמָּה, ח' לַצָּפוֹן וְח' לַדָּרוֹם,
מְכֻסּוֹת קוֹמַת הַקְּרָשִׁים שֶׁגָּבְהָן עֶשֶׂר, נִמְצְאוּ שְׁתֵּי אַמּוֹת הַתַּחְתּוֹנוֹת מְגֻלּוֹת; רָחְבָּן שֶׁל
יְרִיעוֹת אַרְבָּעִים אַמָּה כְּשֶׁהֵן מְחֻבָּרוֹת, עֶשְׂרִים אַמָּה לְחוֹבֶרֶת. שְׁלֹשִׁים מֵהֶן לְגַג חֲלַל הַמִּשְׁכָּן
שֶׁבַּמִּזְרָח – לְאָרְכּוֹ, וְאַמָּה כְּנֶגֶד עֹבִי רָאשֵׁי הַקְּרָשִׁים שֶׁבַּמַּעֲרָב, וְאַמָּה לְכֻסּוֹת עֹבִי הָעַמּוּדִים
שֶׁלֹּא הָיוּ קְרָשִׁים בַּמִּזְרָח, אֶלָּא חֲמִשָּׁה עַמּוּדִים שֶׁהַמָּסָךְ פָּרוּשׁ וְתָלוּי בַּוָּוִין שֶׁבָּהֶן כְּמִין
וִילוֹן – נִשְׁתַּיְּרוּ שְׁמוֹנָה אַמּוֹת הַתְּלוּיִין עַל אֲחוֹרֵי הַמִּשְׁכָּן שֶׁבַּמַּעֲרָב, וּשְׁתֵּי אַמּוֹת
הַתַּחְתּוֹנוֹת מְגֻלּוֹת, זוֹ מָצָאתִי בְּבָרַיְתָא דְּאַרְבָּעִים וְתֵשַׁע מִדּוֹת. אֲבָל בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת אֵין
הַיְרִיעוֹת מְכֻסּוֹת אֶת עַמּוּדֵי הַמִּזְרָח, וְתֵשַׁע אַמּוֹת תְּלוּיוֹת אֲחוֹרֵי הַמִּשְׁכָּן, וְהַכָּתוּב בְּפָרָשָׁה
זוֹ מְסַיְּעֵנוּ, וְנָתַתָּ אֶת הַפָּרֹכֶת "תַּחַת" הַקְּרָסִים, וְאִם כִּדְבְרֵי הַבָּרַיְתָא הַזֹּאת, נִמְצֵאת פָּרֹכֶת
מְסַיַּעַת מִן הַקְּרָסִים וְלַמַּעֲרָב אַמָּה:

Verse 6

קרסי זהב. פירמי"לש בְּלַעַז, וּמַכְנִיסִין רֹאשָׁן אֶחָד בַּלּוּלָאוֹת שֶׁבַּחוֹבֶרֶת זוֹ וְרֹאשָׁן אֶחָד
בַּלּוּלָאוֹת שֶׁבַּחוֹבֶרֶת זוֹ וּמְחַבְּרָן בָּהֶן:

Verse 7

יריעת עזים. מִנּוֹצָה שֶׁל עִזִּים:
לאהל על המשכן. לִפְרֹשׂ אוֹתָן עַל הַיְרִיעוֹת הַתַּחְתּוֹנוֹת:

Verse 8

שלשים באמה. שֶׁכְּשֶׁנּוֹתֵן אָרְכָּן לְרֹחַב הַמִּשְׁכָּן, כְּמוֹ שֶׁנָּתַן אֶת הָרִאשׁוֹנוֹת, נִמְצְאוּ אֵלּוּ
עוֹדְפוֹת אַמָּה מִכָּאן וְאַמָּה מִכָּאן לְכֻסּוֹת אַחַת מֵהַשְּׁתֵּי אַמּוֹת שֶׁנִּשְׁאֲרוּ מְגֻלּוֹת מִן הַקְּרָשִׁים,
וְהָאַמָּה הַתַּחְתּוֹנָה שֶׁל קֶרֶשׁ שֶׁאֵין הַיְרִיעָה מְכַסָּה אוֹתוֹ הִיא הָאַמָּה הַתְּחוּבָה בְּנֶקֶב הָאֶדֶן,
שֶׁהָאֲדָנִים גָּבְהָן אַמָּה:

Verse 9

וכפלת את היריעה השׁשׁית. הָעוֹדֶפֶת בְּאֹהֶל הָעֶלְיוֹנוֹת יוֹתֵר מִן הַתַּחְתּוֹנוֹת:
אל מול פני האהל. חֲצִי רָחְבָּהּ הָיָה תָּלוּי וְכָפוּל עַל הַמָּסָךְ שֶׁבַּמִּזְרָח כְּנֶגֶד הַפֶּתַח, דּוֹמֶה
לְכַלָּה צְנוּעָה הַמְכֻסָּה בְּצָעִיף עַל פָּנֶיהָ:

Verse 10

Verse 11

Verse 12

וסרח העדף ביריעת האהל. עַל יְרִיעוֹת הַמִּשְׁכָּן; יְרִיעוֹת הָאֹהֶל הֵן הָעֶלְיוֹנוֹת שֶׁל עִזִּים,
שֶׁקְּרוּיִים אֹהֶל, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בָּהֶם לְאֹהֶל עַל הַמִּשְׁכָּן, וְכָל אֹהֶל הָאָמוּר בָּהֶן אֵינוֹ אֶלָּא לְשׁוֹן
גַּג, שֶׁמַּאֲהִילוֹת וּמְסַכְּכוֹת עַל הַתַּחְתּוֹנוֹת, וְהֵן הָיוּ עוֹדְפוֹת עַל הַתַּחְתּוֹנוֹת חֲצִי הַיְרִיעָה
לַמַּעֲרָב, שֶׁהַחֲצִי שֶׁל יְרִיעָה אַחַת עֶשְׂרֵה הַיְתֵרָה הָיָה נִכְפָּל אֶל מוּל פְּנֵי הָאֹהֶל, נִשְׁאֲרוּ שְׁתֵּי
אַמּוֹת רֹחַב חֲצִיהּ עוֹדֵף עַל רֹחַב הַתַּחְתּוֹנוֹת:
תסרח על אחרי המשכן. לְכַסּוֹת שְׁתֵּי אַמּוֹת שֶׁהָיוּ מְגֻלּוֹת בַּקְּרָשִׁים
אחרי המשכן. הוּא צַד מַעֲרָבִי, לְפִי שֶׁהַפֶּתַח בַּמִּזְרָח שֶׁהֵן פָּנָיו, וְצָפוֹן וְדָרוֹם קְרוּיִין
צְדָדִין לַיָּמִין וְלַשְּׂמאל:

Verse 13

והאמה מזה והאמה מזה. לַצָּפוֹן וְלַדָּרוֹם:
בעדף בארך יריעת האהל. שֶׁהֵן עוֹדְפוֹת עַל אֹרֶךְ יְרִיעוֹת הַמִּשְׁכָּן שְׁתֵּי אַמּוֹת
יהיה סרוח על צדי המשכן. לַצָּפוֹן וְלַדָּרוֹם, כְּמוֹ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה. לִמְדָה תּוֹרָה דֶּרֶךְ אֶרֶץ
שֶׁיְּהֵא אָדָם חָס עַל הַיָּפָה (ילקוט שמעוני):

Verse 14

מכסה לאהל. לְאוֹתוֹ גַּג שֶׁל יְרִיעוֹת עִזִּים עֲשֵׂה עוֹד מִכְסֶה אַחֵר שֶׁל עוֹרוֹת אֵילִים
מְאָדָּמִים, וְעוֹד לְמַעְלָה מִמֶּנּוּ מִכְסֶה עוֹרוֹת תְּחָשִׁים; וְאוֹתָן מִכְסָאוֹת לֹא הָיוּ מְכֻסִּין אֶלָּא
אֶת הַגַּג, אָרְכָּן ל' וְרָחְבָּן י', אֵלּוּ דִּבְרֵי רַבִּי נְחֶמְיָה, וּלְדִבְרֵי רַבִּי יְהוּדָה מִכְסֶה אֶחָד
הָיָה, חֲצִיוֹ שֶׁל עוֹרוֹת אֵילִים מְאָדָּמִים וְחֶצְיוֹ שֶׁל עוֹרוֹת תְּחָשִׁים (שבת כ"ח):

Verse 15

ועשית את הקרשים. הָיָה לוֹ לוֹמַר וְעָשִׂיתָ קְרָשִׁים, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּכָל דָּבָר וְדָבָר, מַהוּ
הַקְּרָשִׁים? מֵאוֹתָן הָעוֹמְדִין וּמְיֻחָדִין לְכָךְ; יַעֲקֹב אָבִינוּ נָטַע אֲרָזִים בְּמִצְרַיִם, וּכְשֶׁמֵּת צִוָּה
לְבָנָיו לְהַעֲלוֹתָם עִמָּהֶם כְּשֶׁיֵּצְאוּ מִמִּצְרַיִם, וְאָמַר לָהֶם שֶׁעָתִיד הַקָּבָ"ה לְצַוּוֹת אוֹתָן לַעֲשׂוֹת
מִשְׁכָּן בַּמִּדְבָּר מֵעֲצֵי שִׁטִּים, רְאוּ שֶׁיִּהְיוּ מְזֻמָּנִים בְּיֶדְכֶם; הוּא שֶׁיִּסֵּד הַבַּבְלִי בַּפִּיּוּט שֶׁלּוֹ,
"טָס מַטָּע מְזָרְזִים קוֹרוֹת בָּתֵּינוּ אֲרָזִים", שֶׁנִּזְדָּרְזוּ לִהְיוֹת מוּכָנִים בְּיָדָם מִקֶּדֶם לָכֵן:
עצי שטים עומדים. איתשט"נביש בְּלַעַז; שֶׁיִּהְיֶה אֹרֶךְ הַקְּרָשִׁים זָקוּף לְמַעְלָה בְּקֵרוֹת
הַמִּשְׁכָּן, וְלֹא תַּעֲשֶׂה הַכְּתָלִים בְּקְרָשִׁים שׁוֹכְבִים, לִהְיוֹת רֹחַב הַקְּרָשִׁים לְגֹבַהּ הַכְּתָלִים קֶרֶשׁ עַל
קֶרֶשׁ:

Verse 16

עשר אמות ארך הקרש. לָמַדְנוּ גָּבְהוֹ שֶׁל מִשְׁכָּן עֶשֶׂר אַמּוֹת:
ואמה וחצי האמה רחב. לָמַדְנוּ אָרְכּוֹ שֶׁל מִשְׁכָּן, לְעֶשְׂרִים קְרָשִׁים שֶׁיִּהְיוּ בַּצָּפוֹן וּבַדָּרוֹם
מִן הַמִּזְרָח לַמַּעֲרָב, שְׁלֹשִׁים אַמָּה:

Verse 17

שתי ידות לקרש האחד. הָיָה חוֹרֵץ אֶת הַקֶּרֶשׁ מִלְמַטָּה בְּאֶמְצָעוֹ בְּגֹבַהּ אַמָּה, וּמַנִּיחַ רְבִיעַ
רָחְבּוֹ מִכָּאן, וּרְבִיעַ רָחְבּוֹ מִכָּאן, וְהֵן הֵן הַיָּדוֹת, וְהֶחָרִיץ חֲצִי רֹחַב הַקֶּרֶשׁ בָּאֶמְצַע,

וְאוֹתָן הַיְדוֹת מַכְנִיס בָּאֲדָנִים שֶׁהָיוּ חֲלוּלִים, וְהָאֲדָנִים גָּבְהָן אַמָּה וְיוֹשְׁבִים רְצוּפִים
אַרְבָּעִים זֶה אֵצֶל זֶה, וִידוֹת הַקֶּרֶשׁ הַנִּכְנָסוֹת בַּחֲלַל הָאֲדָנִים חֲרוּצוֹת מִשְׁלֹשָׁה צְדָדֶיהָן – רֹחַב
הֶחָרִיץ כְּעֹבִי שְׁפַת הָאֶדֶן – שֶׁיְּכַסֶּה הַקֶּרֶשׁ אֶת כָּל רֹאשׁ הָאֶדֶן, שֶׁאִם לֹא כֵן, נִמְצָא רֶוַח בֵּין
קֶרֶשׁ לְקֶרֶשׁ כְּעֹבִי שְׁפַת שְׁנֵי הָאֲדָנִים, שֶׁיִּפְסִיקוּ בֵּינֵיהֶם, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר וְיִהְיוּ תוֹאֲמִים
מִלְמַטָּה, שֶׁיֵּחָרֵץ אֶת צְדֵי הַיְדוֹת כְּדֵי שֶׁיִּתַּחְבְּרוּ הַקְּרָשִׁים זֶה אֵצֶל זֶה
משלבת. עֲשׂוּיוֹת כְּמִין שְׁלִיבוֹת סֵלָם, וּמֻבְדָּלוֹת זוֹ מִזּוֹ, וּמְשֻׁפִּין רָאשֵׁיהֶם לְכָנֵס בְּתוֹךְ
חֲלַל הָאֶדֶן כִּשְׁלִיבָה הַנִּכְנֶסֶת בְּנֶקֶב עַמּוּדֵי הַסֵּלָם:
אשה אל אחתה. מְכֻוָּנוֹת זוֹ כְּנֶגֶד זוֹ, שֶׁיִּהְיוּ חֲרִיצֵיהֶם שָׁוִים זוֹ כְּמִדַּת זוֹ, כְּדֵי שֶׁלֹּא
יִהְיוּ שְׁתֵּי יָדוֹת זוֹ מְשׁוּכָה לְצַד פְּנִים וְזוֹ מְשׁוּכָה לְצַד חוּץ בְּעֹבִי הַקֶּרֶשׁ שֶׁהוּא אַמָּה,
וְתַרְגּוּם שֶׁל יָדוֹת צִירִין, לְפִי שֶׁדּוֹמוֹת לְצִירֵי הַדֶּלֶת הַנִּכְנָסִים בְּחֹרֵי הַמִּפְתָּן:

Verse 18

לפאת נגבה תימנה. אֵין פֵּאָה זוֹ לְשׁוֹן מִקְצוֹעַ, אֶלָּא כָּל הָרוּחַ קְרוּיָה פֵּאָה, כְּתַרְגּוּמוֹ:
לְרוּחַ עֵבַר דָּרוֹמָא:

Verse 19

Verse 20

Verse 21

Verse 22

ולירכתי. לְשׁוֹן סוֹף, כְּתַרְגּוּמוֹ וּלְסָיְפֵי, וּלְפִי שֶׁהַפֶּתַח בַּמִּזְרָח, קְרוּי מִזְרָח פָּנִים
וְהַמַּעֲרָב אֲחוֹרַיִם, וְזֶהוּ סוֹף, שֶׁהַפָּנִים הוּא הָרֹאשׁ:
תעשה ששה קרשים. הֲרֵי תֵּשַׁע אַמּוֹת רֹחַב:

Verse 23

ושני קרשים תעשה למקצעת. אֶחָד לְמִקְצוֹעַ צְפוֹנִית מַעֲרָבִית, וְאֶחָד לְמַעֲרָבִית דְּרוֹמִית, כָּל
שְׁמוֹנָה קְרָשִׁים בְּסֵדֶר אֶחָד הֵן, אֶלָּא שֶׁאֵלּוּ הַשְּׁנַיִם אֵינָן בַּחֲלַל הַמִּשְׁכָּן אֶלָּא חֲצִי אַמָּה מִזּוֹ
וַחֲצִי אַמָּה מִזּוֹ נִרְאוֹת בֶּחָלָל, לְהַשְׁלִים רָחְבּוֹ לְעֶשֶׂר, וְהָאַמָּה מִזֶּה וְהָאַמָּה מִזֶּה בָּאוֹת כְּנֶגֶד
אַמַּת עֹבִי קַרְשֵׁי הַמִּשְׁכָּן הַצָּפוֹן וְהַדָּרוֹם, כְּדֵי שֶׁיְּהֵא הַמִּקְצוֹעַ מְבֻחוּץ שָׁוֶה:

Verse 24

ויהיו. כָּל הַקְּרָשִׁים תּוֹאֲמִים זֶה לָזֶה מִלְמַטָּה, שֶׁלֹּא יַפְסִיק עֹבִי שְׁפַת שְׁנֵי הָאֲדָנִים בֵּינֵיהֶם
לְהַרְחִיקָם זוֹ מִזּוֹ, זֶהוּ שֶׁפֵּרַשְׁתִּי שֶׁיִּהְיוּ צִירֵי הַיְדוֹת חֲרוּצִים מִצִּדֵּיהֶן, שֶׁיְּהֵא רֹחַב הַקֶּרֶשׁ
בּוֹלֵט לְצָדָיו חוּץ לִידֵי הַקֶּרֶשׁ, לְכַסּוֹת אֶת שְׁפַת הָאֶדֶן, וְכֵן הַקֶּרֶשׁ שֶׁאֶצְלוֹ, וְנִמְצְאוּ
תוֹאֲמִים זֶה לָזֶה; וְקֶרֶשׁ הַמִּקְצוֹעַ שֶׁבְּסֵדֶר הַמַּעֲרָב חָרוּץ לְרָחְבּוֹ בְּעָבְיוֹ כְּנֶגֶד חֲרִיץ שֶׁל צַד
קֶרֶשׁ הַצָּפוֹנִי וְהַדְּרוֹמִי, כְּדֵי שֶׁלֹּא יַפְרִידוּ הָאֲדָנִים בֵּינֵיהֶם:
ויחדו יהיו תמים. כְּמוֹ תוֹאֲמִים:
על ראשו. שֶׁל קֶרֶשׁ:
אל הטבעת האחת. כָּל קֶרֶשׁ וְקֶרֶשׁ הָיָה חָרוּץ מִלְמַעְלָה בְּרָחְבּוֹ שְׁנֵי חֲרִיצִין, בְּשֶׁנֵי צְדָדָיו,
כְּמוֹ עֹבִי טַבַּעַת, וּמַכְנִיסוֹ בְּטַבַּעַת אַחַת, נִמְצָא מַתְאִים לַקֶּרֶשׁ שֶׁאֶצְלוֹ, אֲבָל אוֹתָן טַבָּעוֹת לֹא
יָדַעְתִּי אִם קְבוּעוֹת הֵן, אִם מְטֻלְטָלוֹת, וּבַקֶּרֶשׁ שֶׁבַּמִּקְצוֹעַ הָיְתָה טַבַּעַת בְּעֹבִי הַקֶּרֶשׁ הַדְּרוֹמִי
וְהַצָּפוֹנִי, וְרֹאשׁ קֶרֶשׁ הַמִּקְצוֹעַ שֶׁבְּסֵדֶר מַעֲרָב נִכְנָס לְתוֹכוֹ, נִמְצְאוּ שְׁנֵי הַכְּתָלִים מְחֻבָּרִים
כן יהיה לשניהם. לִשְׁנֵי הַקְּרָשִׁים שֶׁבַּמִּקְצוֹעַ, לַקֶּרֶשׁ שֶׁבְּסוֹף צָפוֹן וְלַקֶּרֶשׁ הַמַּעֲרָבִי, וְכֵן
לִשְׁנֵי הַמִּקְצוֹעוֹת:

Verse 25

וְהִיו שמנה קרשים. הֵן הָאֲמוּרוֹת לְמַעְלָה תַּעֲשֶׂה שִׁשָּׁה קְרָשִׁים וּשְׁנֵי קְרָשִׁים תַּעֲשֶׂה לִמְקֻצָעֹת,
נִמְצְאוּ שְׁמֹנָה קְרָשִׁים בְּסֵדֶר מַעֲרָבִי; כְּדֵי שְׁנוּיָה בַּמִּשְׁנָה מַעֲשֶׂה סֵדֶר הַקְּרָשִׁים בִּמְלָאכֶת הַמִּשְׁכָּן;
הָיָה עוֹשֶׂה אֶת הָאֲדָנִים חֲלוּלִים וְחוֹרֵץ אֶת הַקֶּרֶשׁ מִלְמַטָּה רְבִיעַ מִכָּאן וּרְבִיעַ מִכָּאן,
וְהֶחָרִיץ חֻצִּיו בָּאֶמְצַע, וְעָשָׂה לו שְׁתֵּי יָדוֹת כְּמִין שְׁנֵי חֻמּוּקִין – וְלִי נִרְאֶה שֶׁהַגִּרְסָא
כְּמִין שְׁנֵי חֻזָּקִין, כְּמִין שְׁנֵי שְׁלִיבוֹת סֻלָּם הַמֻּבְדָּלוֹת זו מִזו, וּמְשֻׁפּוֹת לְכָאן בַּחֲלָל הָאֶדֶן
כִּשְׁלִיבָה הַנִּכְנֶסֶת בְּנֶקֶב עַמּוּד הַסֻּלָּם, וְהוּא לְשׁוֹן מְשֻׁלָּבוֹת, עֲשׂוּיוֹת כְּמִין שְׁלִיבָה –
וּמַכְנִיסָן לְתוֹךְ שְׁנֵי אֲדָנִים, שֶׁנֶּאֱמַר שְׁנֵי אֲדָנִים שְׁנֵי אֲדָנִים, וְחוֹרֵץ אֶת הַקֶּרֶשׁ מִלְמַעְלָה
אֶצְבַּע מִכָּאן וְאֶצְבַּע מִכָּאן, וְנוֹתְנָן לְתוֹךְ טַבַּעַת אַחַת שֶׁל זָהָב כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיוּ נִפְרָדִין זֶה
מִזֶּה, שֶׁנֶּאֱמַר וְיִהְיוּ תְּאֻמִים מִלְמַטָּה וְגו', כָּךְ הִיא הַמִּשְׁנָה, וְהַפֵּרוּשׁ שֶׁלָּהּ הִצַּעְתִּי לְמַעְלָה
בְּסֵדֶר הַמִּקְרָאוֹת:

Verse 26

בריחם. כְּתַרְגּוּמו עַבְּרִין, וּבְלַעַז אשפ"ריש:
חמשה לקרשי צלע המשכן. אֵלּוּ חֲמִשָּׁה ג' הֵן, אֶלָּא שֶׁהַבְּרִיחַ הָעֶלְיוֹן וְהַתַּחְתּוֹן עָשׂוּי מִשְּׁתֵּי
חֲתִיכוֹת, זֶה מַבְרִיחַ עַד חֲצִי הַכֹּתֶל וְזֶה מַבְרִיחַ עַד חֲצִי הַכֹּתֶל, זֶה נִכְנָס בַּטַּבָּעוֹת מִצַּד
זֶה, וְזֶה נִכְנָס בַּטַּבָּעוֹת מִצַּד זֶה, עַד שֶׁמַּגִּיעִין זֶה לָזֶה, נִמְצָא שֶׁעֶלְיוֹן וְתַחְתּוֹן שְׁנַיִם
שֶׁהֵן אַרְבָּעָה, אֲבָל הָאֶמְצָעִי אָרְכּוֹ כְּנֶגֶד כָּל הַכֹּתֶל, וּמַבְרִיחַ מִקְצֶה הַכֹּתֶל וְעַד קָצֵהוּ, שֶׁנֶּאֱמַר
וְהַבְּרִיחַ הַתִּיכֹן וְגו' מַבְרֵחַ מִן הַקָּצֶה אֶל הַקָּצֶה, הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים הָיוּ לָהֶן טַבָּעוֹת
בַּקְּרָשִׁים לְכָנֵס בְּתוֹכָן, שְׁתֵּי טַבָּעוֹת לְכָל קֶרֶשׁ מְשֻׁלָּשִׁים בְּתוֹךְ עֶשֶׂר אַמּוֹת שֶׁל גֹּבַהּ הַקֶּרֶשׁ –
וְחֵלֶק אֶחָד מִן הַתַּחְתּוֹנָה וּלְמַטָּה, וְכָל חֵלֶק הוּא ,חֵלֶק אֶחָד מִן הַטַּבַּעַת הָעֶלְיוֹנָה וּלְמַעְלָה
רְבִיעַ אֹרֶךְ הַקֶּרֶשׁ, וּשְׁנֵי חֲלָקִים בֵּין טַבַּעַת לְטַבַּעַת כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ כָּל הַטַּבָּעוֹת מְכֻוָּנִים זו
כְּנֶגֶד זו – אֲבָל לַבְּרִיחַ הַתִּיכוֹן אֵין טַבָּעוֹת, אֶלָּא הַקְּרָשִׁים נְקוּבִים בְּעָבְיָן, וְהוּא נִכְנָס
בָּהֶם דֶּרֶךְ הַנְּקָבִים שֶׁהֵם מְכֻוָּנִין זֶה מוּל זֶה, וְזֶהוּ שֶׁנֶּאֱמַר "בְּתוֹךְ" הַקְּרָשִׁים; הַבְּרִיחִים
הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים שֶׁבַּצָּפוֹן וְשֶׁבַּדָּרוֹם אֹרֶךְ כָּל אֶחָד חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה, וְהַתִּיכוֹן אָרְכּוֹ
שְׁלֹשִׁים אַמָּה, וְזֶהוּ מִן הַקָּצֶה אֶל הַקָּצֶה – מִן הַמִּזְרָח וְעַד הַמַּעֲרָב – וַחֲמִשָּׁה בְרִיחִים
שֶׁבַּמַּעֲרָב אֹרֶךְ הָעֶלְיוֹנִים וְהַתַּחְתּוֹנִים שֵׁשׁ אַמּוֹת, וְהַתִּיכוֹן אָרְכּוֹ שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה, כְּנֶגֶד רֹחַב
שְׁמֹנָה קְרָשִׁים, כָּךְ הִיא מִפֹּרֶשֶׁת בִּמְלָאכֶת הַמִּשְׁכָּן:

Verse 27

Verse 28

Verse 29

בתים לברים. הַטַּבָּעוֹת שֶׁתַּעֲשֶׂה בָּהֶן יִהְיוּ בָּתִּים לְכָנֵס בָּהֶן הַבְּרִיחִים:
וצפית את הבריחם זהב. לֹא שֶׁהָיָה הַזָּהָב מְדֻבָּק עַל הַבְּרִיחִים – שֶׁאֵין עֲלֵיהֶם שׂוּם צִפּוּי –
אֶלָּא בַּקֶּרֶשׁ הָיָה קוֹבֵעַ כְּמִין שְׁתֵּי פִּיפִיּוֹת שֶׁל זָהָב, כְּמִין שְׁנֵי סִדְקֵי קָנֶה חָלוּל, וְקוֹבְעָן
אֶצֶל הַטַּבַּעַת לְכָאן וּלְכָאן, אָרְכָּן מְמַלֵּא אֶת רֹחַב הַקֶּרֶשׁ מִן הַטַּבַּעַת לְכָאן וּמֶמֶּנָּה לְכָאן,
וְהַבְּרִיחַ נִכְנָס לְתוֹכוֹ וּמֻמָּנוּ לַטַּבַּעַת וּמִן הַטַּבַּעַת לַפֶּה הַשֵּׁנִי, נִמְצְאוּ הַבְּרִיחִים מְצֻפִּים זָהָב
כְּשֶׁהֵן תְּחוּבִין בַּקְּרָשִׁים; וְהַבְּרִיחִים הַחֲלוּלִים מְבַחוּץ הָיוּ בוֹלְטוֹת, הַטַּבָּעוֹת וְהַפִּיפִיּוֹת לֹא
הָיוּ נִרְאוֹת בְּתוֹךְ הַמִּשְׁכָּן, אֶלָּא כָּל הַכֹּתֶל חָלָק מִבִּפְנִים:

Verse 30

והקמת את המשכן. לְאַחַר שֶׁיִּגָּמֵר הַקִּימֵהוּ:
הראית בהר. קֹדֶם לָכֵן, שֶׁאֲנִי עָתִיד לְלַמֶּדְךָ וּלְהַרְאוֹתְךָ סֵדֶר הֲקָמָתו:

Verse 31

פרכת. לְשׁוֹן מְחִצָּה הוּא, וּבִלְשׁוֹן הֲכָמִים פֶּרְגּוֹד דָּבָר הַמַּבְדִּיל בֵּין הַמֶּלֶךְ וּבֵין הָעָם:
תכלת וארגמן. כָּל מִין וָמִין הָיָה כָּפוּל בְּכָל חוּט וָחוּט שְׁשָׁה חוּטִין:
מעשה חשב. כְּבָר פֵּרַשְׁתִּי שֶׁזּו הִיא אֲרִיגָה שֶׁל שְׁתֵּי קִירוֹת, וְהַצִּיּוּרִין שֶׁמִּשְּׁנֵי עֲבָרֶיהָ אֵינָן
דּוֹמִין זֶה לָזֶה:
כרבים. צִיּוּרִין שֶׁל בְּרִיּוֹת יַעֲשֶׂה בָּהּ:

Verse 32

ארבעה עמודי שטים. תְּקוּעִים בְּתוֹךְ אַרְבָּעָה אֲדָנִים, וְאוּנְקְלִיּוּת קְבוּעִין בָּהֶן, עֲקֻמִּים לְמַעְלָה, לְהוֹשִׁיב עֲלֵיהֶן כְּלוֹנָס שֶׁראֹשׁ הַפָּרֹכֶת כָּרוּךְ בָּהּ, וְהָאוּנְקְלִיּוּת הֵן הַוָּוִין – שֶׁהֲרֵי כְּמִין וָוִין הֵן עֲשׂוּיִים – וְהַפָּרֹכֶת אָרְכָּהּ עֶשֶׂר אַמּוֹת לְרָחְבּוֹ שֶׁל מִשְׁכָּן וְרָחְבָּהּ עֶשֶׂר אַמּוֹת כְּגָבְהָן שֶׁל קְרָשִׁים, פְּרוּסָה בְּשִׁלְשִׁית שֶׁל מִשְׁכָּן, שֶׁיְּהֵא הֵימֶנָּה וְלִפְנִים עֶשֶׂר אַמּוֹת וְהֵימֶנָּה וְלַחוּץ עֶשְׂרִים אַמָּה, נִמְצָא בֵּית קָדְשֵׁי הַקָּדָשִׁים עֶשֶׂר עַל עֶשֶׂר, שֶׁנֶּ' וְנָתַתָּה אֶת הַפָּרֹכֶת תַּחַת הַקְּרָסִים – הַמְחַבְּרִים אֶת שְׁתֵּי חוּבָרוֹת שֶׁל יְרִיעוֹת הַמִּשְׁכָּן; רֹחַב הַחוֹבֶרֶת עֶשְׂרִים אַמָּה, וּכְשֶׁפְּרָשָׂהּ עַל גַּג הַמִּשְׁכָּן מִן הַפֶּתַח לַמַּעֲרָב, כָּלְתָה בְּשֵׁנִי שְׁלִישֵׁי הַמִּשְׁכָּן, וְהַחוֹבֶרֶת הַשֵּׁנִית כִּסְּתָה שְׁלִישׁוֹ שֶׁל מִשְׁכָּן, וְהַמּוֹתָר תָּלוּי לַאֲחוֹרָיו לְכַסּוֹת אֶת הַקְּרָשִׁים:

Verse 33

Verse 34

Verse 35

ושמת את השלחן. שֻׁלְחָן בַּצָּפוֹן, מָשׁוּךְ מִן הַכֹּתֶל הַצָּפוֹנִי שְׁתֵּי אַמּוֹת וּמֶחֱצָה, וּמְנוֹרָה בַּדָּרוֹם, מְשׁוּכָה מִן הַכֹּתֶל הַדְּרוֹמִי שְׁתֵּי אַמּוֹת וּמֶחֱצָה, וּמִזְבַּח הַזָּהָב נָתוּן כְּנֶגֶד אֲוִיר שֶׁבֵּין שֻׁלְחָן לַמְנוֹרָה מָשׁוּךְ קְמָעָא כְּלַפֵּי הַמִּזְרָח, וְכֻלָּם נְתוּנִים מִן חֲצִי הַמִּשְׁכָּן וְלִפְנִים; כֵּיצַד? אֹרֶךְ הַמִּשְׁכָּן מִן הַפֶּתַח לַפָּרֹכֶת עֶשְׂרִים אַמָּה, הַמִּזְבֵּחַ וְהַשֻּׁלְחָן וְהַמְּנוֹרָה מְשׁוּכִים מִן הַפֶּתַח לְצַד מַעֲרָב עֶשֶׂר אַמּוֹת (יומא ל"ג):

Verse 36

ועשית מסך. וילון, הוא מָסָךְ כְּנֶגֶד הַפֶּתַח, כְּמוֹ שַׂכְתָּ בַּעֲדוֹ (איוב א'), לְשׁוֹן מָגֵן: מעשה רקם. הַצּוּרוֹת עֲשׂוּיוֹת בּוֹ מַעֲשֵׂה מַחַט, כְּפַרְצוּף שֶׁל עֵבֶר זֶה כָּךְ פַּרְצוּף שֶׁל עֵבֶר זֶה רקם. שֵׁם הָאָמָן וְלֹא שֵׁם הָאָמָנוּת, וְתַרְגּוּמוֹ עוֹבַד צַיָּר וְלֹא עוֹבַד צִיּוּר. מִדַּת הַמָּסָךְ כְּמִדַּת הַפָּרֹכֶת – עֶשֶׂר אַמּוֹת עַל עֶשֶׂר אַמּוֹת:

Chapter 27

Verse 1

ועשית את המזבח וגו' ושלש אמות קמתו. דִּבְרֵי רַ' יְהוּדָה, רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר נֶאֱמַר כָּאן רָבוּעַ וְנֶאֱמַר בַּפְּנִימִי רָבוּעַ, מַה לְּהַלָּן גָּבְהוֹ פִּי שְׁנַיִם כְּאָרְכּוֹ, אַף כָּאן גָּבְהוֹ פִּי שְׁנַיִם כְּאָרְכּוֹ, וּמָה אֲנִי מְקַיֵּם וְשָׁלֹשׁ אַמּוֹת קוֹמָתוֹ? מִשְׁפַּת סוֹבֵב וּלְמַעְלָה (זבח' נ"ט):

Verse 2

ממנו תהיין קרנתיו. שֶׁלֹּא יַעֲשֶׂם לְבַדָּם וְיַחְבְּרֵם בּוֹ:
וצפית אתו נחשת. לְכַפֵּר עַל עֲזוּת מֵצַח, שֶׁנֶּ' וּמִצְחֵךְ נְחוּשָׁה (ישעיהו מ"ח):

Verse 3

סירתיו. כְּמִין יוֹרוֹת:
לדשנו. לְהָסִיר דְּשָׁנוֹ לְתוֹכָם, וְהוּא שֶׁתִּרְגֵּם אֻנְקְלוֹס לְמִסְפֵּי קִטְמֵהּ – לְסִפּוֹת הַדֶּשֶׁן לְתוֹכָם; כִּי יֵשׁ מִלּוֹת בְּלָשׁוֹן עִבְרִית מְלֵאָה אַחַת מִתְחַלֶּפֶת בַּפִּתְרוֹן לְשַׁמֵּשׁ בְּנָיָן וּסְתִירָה, כְּמוֹ וַתִּשְׁרֹשׁ שָׁרָשֶׁיהָ (תהילים פ'), אֱוִיל מַשְׁרִישׁ (איוב ה'), וְחִלּוּפוֹ וּבְכָל תְּבוּאָתִי תְּשָׁרֵשׁ (איוב ל"א:י"ב); וְכָמוֹהוּ בִּסְעָפֶיהָ פֹּרָיָה (ישעיהו י"ז:ו'), וְחִלּוּפוֹ מָסָעַ פֹּארָה (ישעיהו י':ל"ג) – מְפַשַּׁח סְעָפֶיהָ; וְכָמוֹהוּ וְזֶה הָאֲחֵרוֹן עִצְמוֹ (ירמיהו נ') – שִׁבֵּר עֲצָמָיו; וְכָמוֹהוּ וַיְסִקְלֵהוּ בָּאֲבָנִים (מלכים א כ"א:י"ג), וְחִלּוּפוֹ סַקְּלוּ מֵאֶבֶן (ישעיהו ס"ב:י')

– הָסִירוּ אֲבָנָיהָ, וְכֵן וַיְעַזְּקֵהוּ וַיְסַקְּלֵהוּ (שם ה'), אַף כָּאן לְדַשְּׁנוֹ – לְהָסִיר דְּשָׁנוֹ, ובלעז אדשצנדר"יר:
ויעיו. כְּתַרְגּוּמוֹ, מִגְרָפוֹת שֶׁנּוֹטְלִים בָּהֶם הַדֶּשֶׁן, וְהֵן כְּמִין כִּסּוּי הַקְּדֵרָה שֶׁל מַתֶּכֶת דַּק וְלוֹ בֵּית יָד, ובלעז וודי"יל:
ומזרקתיו. לְקַבֵּל בָּהֶם דַּם הַזְּבָחִים:
ומזלגתיו. כְּמִין אֲנָקְלִיּוֹת כְּפוּפִים, וּמַכֶּה בָהֶם בַּבָּשָׂר וְנִתָּחִים בּוֹ וּמְהַפֵּךְ בָּהֶן עַל גַּחֶלַי הַמַּעֲרָכָה שֶׁיִּהֵא מְמֹהָר שְׂרָפָתָן, ובלעז קרוצי"נש, וּבִלְשׁוֹן חֲכָמִים צְנוֹרִיּוֹת (יומא י"ב):
ומחתתיו. בֵּית קִבּוּל יֵשׁ לָהֶם לִטֹּל בָּהֶן גֶּחָלִים מִן הַמִּזְבֵּחַ, לְשֹׁאתָם עַל מִזְבֵּחַ הַפְּנִימִי לַקְּטֹרֶת, וְעַל שֵׁם חֲתִיָתָן קְרוּיִים מַחְתּוֹת, כְּמוֹ לַחְתּוֹת אֵשׁ מִיָּקוּד (ישעיהו ל'), לְשׁוֹן שְׁאִיבַת אֵשׁ מִמְּקוֹמָהּ, וְכֵן הַיַּחְתָּה אִישׁ אֵשׁ בְּחֵיקוֹ (משלי ו'):
לכל כליו. כְּמוֹ כָּל כֵּלָיו:

Verse 4

מכבר. לְשׁוֹן כְּבָרָה, שֶׁקּוֹרִין קרי"בלא בְּלַעַז, כְּמִין לְבוּשׁ עָשׂוּי לוֹ לַמִּזְבֵּחַ, עָשׂוּי חֹרִין חֹרִין, כְּמִין רֶשֶׁת; וּמִקְרָא זֶה מְסֹרָס וְכֹה פִּתְרוֹנוֹ: וְעָשִׂיתָ לוֹ מִכְבַּר נְחֹשֶׁת מַעֲשֵׂה רֶשֶׁת:

Verse 5

כרכב המזבח. סוֹבֵב; כָּל דָּבָר הַמַּקִּיף סָבִיב בְּעִגּוּל קָרוּי כַּרְכֹּב, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ בְּהַכֹּל שׁוֹחֲטִין אֶלּוּ הֵן גָּלְמֵי כְלֵי עֵץ כָּל שֶׁעָתִיד לָשׁוּף וּלְכַרְכֵּב, וְהוּא כְּמוֹ שֶׁעוֹשִׂים חֲרִיצִין עֲגֻלִּין בְּקַרְשֵׁי דָּפְנֵי הַתֵּבוֹת וְסַפְסָלֵי הָעֵץ, אַף לַמִּזְבֵּחַ עָשָׂה חָרִיץ סָבִיבוֹ, וְהָיָה רָחְבּוֹ אַמָּה בְּדָפְנוֹ לְנוֹי וְהוּא לְסוֹף שָׁלֹשׁ אַמּוֹת שֶׁל גָּבְהוֹ כִּדְבֵרֵי הָאוֹמֵר גָּבְהוֹ פִּי שְׁנַיִם כְּאָרְכּוֹ, הָא מָה אֲנִי מְקַיֵּם וְשָׁלֹשׁ אַמּוֹת קוֹמָתוֹ? מִשָּׁפַת סוֹבֵב וּלְמַעְלָה, אֲבָל סוֹבֵב לְהִלּוּךְ הַכֹּהֲנִים לֹא הָיָה לְמִזְבֵּחַ הַנְּחֹשֶׁת, אֶלָּא עַל רֹאשׁוֹ לְפָנִים מִקַּרְנוֹתָיו, וְכֵן שָׁנִינוּ בְּזְבָחִים: אֵי זֶהוּ כַּרְכּוֹב? בֵּין קֶרֶן לְקֶרֶן; וְהָיָה רֹחַב אַמָּה, וְלִפְנִים מֵהֶן אַמָּה שֶׁל הִלּוּךְ רַגְלֵי הַכֹּהֲנִים, שְׁתֵּי אַמּוֹת הַלָּלוּ קְרוּיִים כַּרְכּוֹב; וְדִקְדְּקְנוּ שָׁם וְהָכְתִיב תַּחַת כַּרְכַּב הַמִּזְבֵּחַ מִלְמָטָּה? לָמַדְנוּ שֶׁהַכַּרְכּוֹב בְּדָפְנוֹ הוּא וּלְבוּשׁ הַמִּכְבָּר תַּחְתָּיו? וְתֵרֵץ הַמַּתָּרֵץ תְּרֵי הֲוֹו, חַד לְנוֹי וְחַד לַכֹּהֲנִים דְּלֹא יִשְׁתָּרְגוּ, זֶה שֶׁבַּדֹּפֶן לְנוֹי הָיָה, וּמִתַּחְתָּיו הִלְבִּישׁוֹ הַמִּכְבָּר וְהִגִּיעַ רָחְבּוֹ עַד חֲצִי הַמִּזְבֵּחַ, וְהוּא הָיָה סִימָן לַחֲצִי גָּבְהוֹ, לְהַבְדִּיל בֵּין דָּמִים הָעֶלְיוֹנִים לְדָמִים הַתַּחְתּוֹנִים; וּכְנֶגְדּוֹ עָשׂוּ לְמִזְבַּח בֵּית עוֹלָמִים דֶּגֶמֶת חוּט הַסִּקְרָא בְּאֶמְצָעוֹ, וְכֶבֶשׁ שֶׁהָיוּ עוֹלִין בּוֹ אַע"פִּ שֶׁלֹּא פֵרְשׁוּ בְּעִנְיָן זֶה, כְּבָר שָׁמַעְנוּ בְּפָרָשַׁת מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִי וְלֹא תַּעֲלֶה בְמַעֲלֹת – לֹא תַּעֲשֶׂה לוֹ מַעֲלוֹת בְּכֶבֶשׁ שְׁלֹו, אֶלָּא כֶּבֶשׁ חָלָק, לָמַדְנוּ שֶׁהָיָה לוֹ כֶּבֶשׁ; כָּךְ שָׁנִינוּ בַּמִּכְילְתָּא. וּמִזְבַּח אֲדָמָה הוּא מִזְבַּח הַנְּחֹשֶׁת, שֶׁהָיוּ מְמַלְּאִין חֲלָלוֹ אֲדָמָה בִּמְקוֹם חֲנִיָתָן, וְהַכֶּבֶשׁ הָיָה בִּדְרוֹם הַמִּזְבֵּחַ, מֻבְדָּל מִן הַמִּזְבֵּחַ מִלֹּא חוּט הַשַּׁעֲרָה, וְרַגְלָיו מַגִּיעִין עַד אַמָּה סָמוּךְ לְקַלְעֵי הֶחָצֵר שֶׁבַּדָּרוֹם, כִּדְבֵרֵי הָאוֹמֵר עֶשֶׂר אַמּוֹת קוֹמָתוֹ, וּלְדִבְרֵי הָאוֹמֵר דְּבָרִים כִּכְתָבָן – שָׁלֹשׁ אַמּוֹת קוֹמָתוֹ – לֹא הָיָה אֹרֶךְ הַכֶּבֶשׁ אֶלָּא עֶשֶׂר אַמּוֹת, כָּךְ מָצָאתִי בְּמִשְׁנַת אַרְבָּעִים וְתֵשַׁע מִדּוֹת, וְזֶה שֶׁהוּא מֻבְדָּל מִן הַמִּזְבֵּחַ מִלֹּא חוּט, בְּמַסֶּכֶת זְבָחִים (דף ס"ב) לְמָדוּהוּ מִן הַמִּקְרָא:

Verse 6

Verse 7

בטבעת. בְּאַרְבַּע טַבָּעוֹת שְׁנַעֲשׂוּ לַמִּכְבָּר:

Verse 8

נבוב לחת. כְּתַרְגּוּמוֹ חָלִיל לוּחִין, לֶחֹת עֲצֵי שִׁטִּים מְכֻסֶּה צַד וְהֶחָלָל בְּאֶמְצַע, וְלֹא יְהֵא כֻּלּוֹ עֵץ אֶחָד שֶׁיְּהֵא עָבְיוֹ חֲמֵשׁ אַמּוֹת עַל חֲמֵשׁ אַמּוֹת כְּמִין סַדָּן:

Verse 9

קלעים. עֲשׂוּיִין כְּמִין קַלְעֵי סְפִינָה, נְקָבִים נְקָבִים, מַעֲשֵׂה קְלִיעָה וְלֹא מַעֲשֵׂה אוֹרֵג, וְתַרְגּוּם סְרָדִים כְּתַרְגּוּמוֹ שֶׁל מִכְבָּר הַמְּתֻרְגָּם סְרָדָה, לְפִי שֶׁהֵן מְנֻקָּבִין כִּכְבָרָה:
לפאה האחת. כָּל הָרוּחַ קְרוּי פֵּאָה:

Verse 10

ועמדיו עשרים. חָמֵשׁ אַמּוֹת בֵּין עַמּוּד לְעַמּוּד:
ואדניהם. שֶׁל הָעַמּוּדִים נְחֹשֶׁת, הָאֲדָנִים יוֹשְׁבִים עַל הָאָרֶץ וְהָעַמּוּדִים תְּקוּעִין לְתוֹכָן;
הָיָה עוֹשֶׂה כְּמִין קֻנְדָּסִין שֶׁקּוֹרִין פל"ש בְּלַעַז, אָרְכָּן שִׁשָּׁה טְפָחִים וְרָחְבָּן שְׁלֹשָׁה, וְטַבַּעַת
נְחֹשֶׁת קְבוּעָה בוֹ בְּאֶמְצָעוֹ וְכוֹרֵךְ שְׂפַת הַקֻּנְדָּס סְבִיבָיו בְּמֵיתָרִים כְּנֶגֶד כָּל עַמּוּד וְעַמּוּד,
וְתוֹלֶה הַקֻּנְדָּס דֶּרֶךְ טַבַּעְתּוֹ בָּאֻנְקְלִיּוֹת שֶׁבָּעַמּוּד הֶעָשׂוּי כְּמִין וָ"ו – רֹאשׁוֹ זָקוּף לְמַעְלָה
וְרֹאשׁוֹ אֶחָד תָּקוּעַ בָּעַמּוּד – כְּאוֹתָן שֶׁעוֹשִׂין לְהַצִּיב דְּלָתוֹת, שֶׁקּוֹרִין גונ"ש בְּלַעַז, וְרֹחַב
הַקֻּנְדָּס תֵּלוּי מִלְמַטָּה וְהִיא קוֹמַת מְחִצּוֹת הֶחָצֵר:
וּוֵי העמדים. הֵם הָאֻנְקְלִיּוֹת:
וחשקיהם. מֻקָּפִין הָיוּ הָעַמּוּדִים בְּחוּטֵי כֶּסֶף סָבִיב, וְאֵינִי יוֹדֵעַ אִם עַל פְּנֵי כֻלָּן, אִם
בְּרֹאשָׁם, וְאִם בְּאֶמְצָעָם, אַךְ יוֹדֵעַ אֲנִי שֶׁחָשׁוּק לְשׁוֹן חֲגוֹרָה, שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּפִילֶגֶשׁ בַּגִּבְעָה
וְעִמּוֹ צֶמֶד חֲמוֹרִים חֲבוּשִׁים (שופטים י"ט), תַּרְגּוּמוֹ חֲשׁוּקִים:

Verse 11

Verse 12

Verse 13

לפאת קדמה מזרחה. פְּנֵי הַמִּזְרָח; קֶדֶם לְשׁוֹן פָּנִים, אָחוֹר לָשׁוֹן אֲחוֹרִים, לְפִיכָךְ הַמִּזְרָח
קָרוּי קֶדֶם שֶׁהוּא פָּנִים, וּמַעֲרָב קָרוּי אָחוֹר, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר הַיָּם הָאַחֲרוֹן (דברים
י"א:כ"ד, דברים ל"ד:ב'), יַמָּא מַעַרְבָּא:
חמשים אמה. אוֹתָן נ' אַמָּה לֹא הָיוּ סְתוּמִים כֻּלָּם בַּקְּלָעִים, לְפִי שֶׁשָּׁם הַפֶּתַח, אֶלָּא ט"ו
אַמָּה קְלָעִים לְכֶתֶף הַפֶּתַח מִכָּאן, וְכֵן לַכֶּתֶף הַשֵּׁנִית, נִשְׁאַר רֹחַב חֲלַל הַפֶּתַח בֵּינָתַיִם כ'
אַמָּה, וְזֶהוּ שֶׁנֶּ' וּלְשַׁעַר הֶחָצֵר מָסָךְ כ' אַמָּה – וִילוֹן לַמָּסָךְ כְּנֶגֶד הַפֶּתַח כ' אַמָּה אֹרֶךְ,
כְּרֹחַב הַפֶּתַח:

Verse 14

עמדיהם שלשה. חָמֵשׁ אַמּוֹת בֵּין עַמּוּד לְעַמּוּד. בֵּין עַמּוּד שֶׁבְּרֹאשׁ הַדָּרוֹם הָעוֹמֵד בְּמִקְצוֹעַ
דְּרוֹמִית מִזְרָחִית עַד עַמּוּד שֶׁהוּא מִן הַשְּׁלֹשָׁה שֶׁבַּמִּזְרָח חָמֵשׁ אַמּוֹת, וּמֵמֶנּוּ לַשֵּׁנִי חָמֵשׁ אַמּוֹת,
וּמִן הַשֵּׁנִי לַשְּׁלִישִׁי חָמֵשׁ אַמּוֹת, וְכֵן לַכֶּתֶף הַשֵּׁנִית, וְאַרְבָּעָה עַמּוּדִים לַמָּסָךְ, הֲרֵי עֶשְׂרָה
עַמּוּדִים לַמִּזְרָח כְּנֶגֶד י' לַמַּעֲרָב:

Verse 15

Verse 16

Verse 17

כל עמודי החצר סביב וגו'. לְפִי שֶׁלֹּא פֵּרַשׁ וָוִין וַחֲשׁוּקִים וְאַדְנֵי נְחֹשֶׁת אֶלָּא לַצָּפוֹן
וְלַדָּרוֹם, אֲבָל לַמִּזְרָח וְלַמַּעֲרָב לֹא נֶאֱמַר וָוִין וַחֲשׁוּקִים וְאַדְנֵי נְחֹשֶׁת, לְכָךְ בָּא וְלִמֵּד
כָּאן:

Verse 18

ארך החצר. הַצָּפוֹן וְהַדָּרוֹם שְׁמֵן הַמִּזְרָח לַמַּעֲרָב מאה באמה :
ורחב חמשים בחמשים. חָצֵר שֶׁבַּמִּזְרָח הָיְתָה מְרֻבַּעַת, חֲמִשִּׁים עַל חֲמִשִּׁים, שֶׁהַמִּשְׁכָּן אָרְכּוֹ
שְׁלֹשִׁים וְרָחְבּוֹ עֶשֶׂר, הֶעֱמִיד מִזְרַח פִּתְחוֹ בְּשִׁפַּת נ' הַחִיצוֹנִים שֶׁל אֹרֶךְ הֶחָצֵר, נִמְצָא כֵּילּוֹ
בַּחֲמִשִּׁים הַפְּנִימִיִּים וְכָלָה אָרְכּוֹ לְסוֹף שְׁלֹשִׁים, נִמְצְאוּ עֶשְׂרִים אַמָּה רֶוַח לַאֲחוֹרָיו בֵּין
הַקְּלָעִים שֶׁבַּמַּעֲרָב לַיְרִיעוֹת שֶׁל אֲחוֹרֵי הַמִּשְׁכָּן, וְרֹחַב הַמִּשְׁכָּן עֶשֶׂר אַמּוֹת, בְּאֶמְצַע רֹחַב

הֶחָצֵר, נִמְצְאוּ לוֹ עֶשְׂרִים אַמָּה רֹוַח לַצָּפוֹן וְלַדָּרוֹם מִן קַלְעֵי הֶחָצֵר לִירִיעוֹת הַמִּשְׁכָּן, וְכֵן
לַמַּעֲרָב, וַחֲמִשִּׁים עַל חֲמִשִּׁים חָצֵר לְפָנָיו:
וקמה חמש אמות. גֹּבַהּ מְחִצּוֹת הֶחָצֵר וְהוּא רֹחַב הַקְּלָעִים:
ואדניהם נחשת. לְהָבִיא אַדְנֵי הַמָּסָךְ, שֶׁלֹּא תֹּאמַר לֹא נֶאֶמְרוּ אַדְנֵי נְחֹשֶׁת אֶלָּא לְעַמּוּדֵי
הַקְּלָעִים אֲבָל אַדְנֵי הַמָּסָךְ שֶׁל מִי אַתֶּר, כֵּן נִרְאֶה בְּעֵינַי שֶׁלְּכָךְ חָזַר וּשְׁנָאָן:

Verse 19

לכל כלי המשכן. שֶׁהָיוּ צְרִיכִין לַהֲקָמָתוֹ וּלְהוֹרָדָתוֹ, כְּגוֹן מַקָּבוֹת לִתְקֹעַ יְתֵדוֹת
וְעַמּוּדִים:
יתדת. כְּמִין נִגְרֵי נְחֹשֶׁת עֲשׂוּיִין לִירִיעוֹת הָאֹהֶל וּלְקַלְעֵי הֶחָצֵר, קְשׁוּרִים בְּמֵיתָרִים סָבִיב
סָבִיב בְּשִׁפּוֹלֵיהֶן, כְּדֵי שֶׁלֹּא תְּהֵא הָרוּחַ מַגְבִּיהָתָן, וְאֵינִי יוֹדֵעַ אִם תְּחוּבִין בָּאָרֶץ אוֹ
קְשׁוּרִין וּתְלוּיִין וְכָבְדָן מַכְבִּיד שִׁפּוֹלֵי הַיְרִיעוֹת שֶׁלֹּא יָנוּעוּ בָּרוּחַ, וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁמָּן
מוֹכִיחַ עֲלֵיהֶם שֶׁהֵם תְּקוּעִים בָּאָרֶץ, לְכָךְ נִקְרְאוּ יְתֵדוֹת, וּמִקְרָא זֶה מְסַיְּעֵנִי אֹהֶל בַּל יִצְעָן
בַּל יִסַּע יְתֵדֹתָיו לָנֶצַח (ישעיהו ל"ג):

Verse 20

ואתה תצוה. זֵד. בְּלִי שְׁמָרִים, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ בִּמְנָחוֹת מְגַרְגְּרוֹ בְּרֹאשׁ הַזַּיִת וְכוּ':
כתית. הַזֵּיתִים כּוֹתְשׁ בַּמַּכְתֶּשֶׁת וְאֵינוֹ טוֹחֲנָן בָּרַחַיִם, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיֶה בּוֹ שְׁמָרִים, וְאַחַר
שֶׁהוֹצִיא טְפָה רִאשׁוֹנָה מַכְנִיסָן לָרַחַיִם וְטוֹחֲנָן; וְהַשֶּׁמֶן הַשֵּׁנִי פָּסוּל לַמְּנוֹרָה וְכָשֵׁר לְמָנָחוֹת
שֶׁנֶּאֱמַר כָּתִית לַמָּאוֹר – וְלֹא כָתִית לַמְּנָחוֹת (מנחות פ"ו)
להעלות נר תמיד. מַדְלִיק עַד שֶׁתְּהֵא שַׁלְהֶבֶת עוֹלָה מֵאֵלֶיהָ (שבת כ"א)
תמיד. כָּל לַיְלָה וְלַיְלָה קָרוּי תָּמִיד, כְּמוֹ שֶׁאַתָּה אוֹמֵר עֹלַת תָּמִיד וְאֵינָהּ אֶלָּא מִיּוֹם
לְיוֹם; וְכֵן בְּמִנְחַת חֲבִתִּין נֶאֱמַר תָּמִיד וְאֵינָהּ אֶלָּא מֻחֱצֶיתָהּ בַּבֹּקֶר וּמֻחֱצֶיתָהּ בָּעֶרֶב, אֲבָל
תָּמִיד הָאָמוּר בְּלֶחֶם הַפָּנִים מִשַּׁבָּת לְשַׁבָּת הוּא:

Verse 21

מערב עד בקר. תֵּן לָהּ מִדָּתָהּ שֶׁתְּהֵא דּוֹלֶקֶת מֵעֶרֶב וְעַד בֹּקֶר, וְשֶׁעָרוּ חֲכָמִים חֲצִי לֹג לְלֵילֵי
טֵבֵת הָאֲרֻכִּין וְכֵן לְכָל הַלֵּילוֹת, וְאִם יְוֹתֵר אֵין בְּכָךְ כְּלוּם (מנחות פ"ט):

Chapter 28

Verse 1

ואתה הקרב אליך. לְאַחַר שֶׁתִּגָּמֵר מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן:

Verse 2

Verse 3

לקדשו לכהנו לי. לְקַדְּשׁוֹ לְהַכְנִיסוֹ בְּכְהֻנָּה עַ"י הַבְּגָדִים שֶׁיְּהֵא כֹּהֵן לִי, וּלְשׁוֹן כְּהֻנָּה
שֵׁרוּת הוּא, שנטרי"אה בְּלַעַז:

Verse 4

חשן. תַּכְשִׁיט כְּנֶגֶד הַלֵּב:
ואפוד. לֹא שָׁמַעְתִּי וְלֹא מָצָאתִי בַּבָּרַיְתָא פֵּרוּשׁ תַּבְנִיתוֹ, וְלִבִּי אוֹמֵר לִי שֶׁהוּא חֲגוֹרָה לוֹ
מֵאֲחוֹרָיו, רָחְבּוֹ כְּרֹחַב גַּב אִישׁ, כְּמִין סִינָר שֶׁקּוֹרִין פורצי"נט בְּלַעַז, שֶׁחוֹגְרוֹת הַשָּׂרוֹת
כְּשֶׁרוֹכְבוֹת עַל הַסּוּסִים, כָּךְ מַעֲשֵׂהוּ מִלְמָטָה, שֶׁנֶּאֱמַר וְדָוִד חָגוּר אֵפוֹד בָּד, לָמַדְנוּ שֶׁהָאֵפוֹד
חֲגוֹרָה הִיא; וְאִי אֵפֶשׁ לוֹמַר שֶׁאֵין בּוֹ אֶלָּא חֲגוֹרָה לְבַדָּהּ, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר וַיִּתֵּן עָלָיו אֶת
הָאֵפֹד וְאַח"כ וַיַּחְגֹּר אוֹתוֹ בְּחֵשֶׁב הָאֵפֹד וְתִרְגֵּם אֶנְקְלוֹס בְּהֶמְיָן אֵפוֹדָא, לָמַדְנוּ שֶׁהַחֵשֶׁב הוּא
הֶחָגוֹר וְהָאֵפוֹד שֶׁם תַּכְשִׁיט לְבַדּוֹ; וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר שֶׁעַל שֵׁם שְׁתֵּי הַכְּתֵפוֹת שֶׁבּוֹ הוּא קָרוּי
אֵפוֹד, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר שְׁתֵּי כְתֵפוֹת הָאֵפוֹד, לָמַדְנוּ שֶׁהָאֵפוֹד שֵׁם לְבַד וְהַכְּתֵפוֹת שֵׁם לְבַד וְהַחֵשֶׁב
שֵׁם לְבַד, לְכָךְ אֲנִי אוֹמֵר שֶׁעַל שֵׁם הַסִּינָר שֶׁל מַטָּה קָרוּי אֵפוֹד – עַל שֵׁם שֶׁאוֹפְדוֹ וּמְקַשְּׁטוֹ

בו – כְּמוֹ שֶׁנֶּ' וַיֶּאְפֹּד לוֹ בוֹ, וְהַחֹשֶׁב הוּא מָגוּר שֶׁלְּמַעְלָה הֵימֶנּוּ וְהַכְּתֻפּוֹת קְבוּעוֹת בּוֹ.
וְעוֹד אוֹמֵר לִי לִבִּי שֶׁיֵּשׁ רְאָיָה שֶׁהוּא מִין לְבוּשׁ, שֶׁתִּרְגֵּם יוֹנָתָן וְדָוִד מָגוּר אֵפוֹד בָּד
(שמואל ב ו') – כַּרְדּוּט דְּבוּץ, וְתִרְגֵּם כְּמוֹ כֵן מְעִילִים כַּרְדּוּטִין, בְּמַעֲשֵׂה תָּמָר אֲחוֹת
אַבְשָׁלוֹם, כִּי כֵן תִּלְבַּשְׁנָה בְּנוֹת הַמֶּלֶךְ הַבְּתוּלוֹת מְעִילִים (שם י"ג)
מעיל. הוּא כְּמִין חָלוּק, וְכֵן הַכֻּתֹּנֶת, אֶלָּא שֶׁהַכֻּתֹּנֶת סָמוּךְ לְבָשָׂרוֹ וּמְעִיל קָרוּי חָלוּק
הָעֶלְיוֹן:
תשבץ. עֲשׂוּיִין מִשְׁבְּצוֹת לְנוֹי, וְהַמִּשְׁבְּצוֹת הֵם כְּמִין גֵּמוֹת הָעֲשׂוּיוֹת בְּתַכְשִׁיטֵי זָהָב לְמוֹשַׁב
קְבִיעַת אֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיּוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בְּאַבְנֵי הָאֵפוֹד מֻסַּבּוֹת מִשְׁבְּצוֹת זָהָב, וּבְלַעַז
קוֹרְאִין אוֹתוֹ קשטו"נש:
מצנפת. כְּמִין כִּפָּת כּוֹבַע, שֶׁקּוֹרִין קופ"יא בְּלַעַז, שֶׁהָרֵי בְּמָקוֹם אַחֵר קוֹרֵא לָהֶם מִגְבָּעוֹת
וּמִתַּרְגְּמִינָן כּוֹבָעִין:
ואבנט. הִיא חֲגוֹרָה עַל הַכֻּתֹּנֶת וְהָאֵפוֹד חֲגוֹרָה עַל הַמְּעִיל, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בְּסֵדֶר לְבִישָׁתָן
וַיִּתֵּן עָלָיו אֶת הַכֻּתֹּנֶת וַיַּחְגֹּר אֹתוֹ בָּאַבְנֵט וַיַּלְבֵּשׁ אֹתוֹ אֶת הַמְּעִיל וַיִּתֵּן עָלָיו אֶת הָאֵפֹד
בגדי קדש. מִתְרוֹמָה הַמְקֻדֶּשֶׁת לִשְׁמִי יַעֲשֶׂה אוֹתָם:

Verse 5

והם יקחו. אוֹתָם חֲכְמֵי לֵב שֶׁיַּעֲשׂוּ הַבְּגָדִים יִקְבְּלוּ מִן הַמִּתְנַדְּבִים אֶת הַזָּהָב וְאֶת הַתְּכֵלֶת
לַעֲשׂוֹת מֵהֶן אֶת הַבְּגָדִים:

Verse 6

ועשו את האפד. אִם בָּאתִי לְפָרֵשׁ מַעֲשֵׂה הָאֵפוֹד וְהַחֹשֶׁן עַל סֵדֶר הַמִּקְרָאוֹת, הֲרֵי פֵּרוּשָׁן
פְּרָקִים, וְיִשְׁגֶּה הַקּוֹרֵא בְּצִרּוּפָן, לְכָךְ אֲנִי כוֹתֵב מַעֲשֵׂיהֶם כְּמוֹת שֶׁהוּא, לְמַעַן יָרוּץ הַקּוֹרֵא
בו, וְאַחַר כָּךְ אֶפָּרֵשׁ עַל סֵדֶר הַמִּקְרָאוֹת. הָאֵפוֹד עֲשׂוּי כְּמִין סִינָר שֶׁל נָשִׁים רוֹכְבוֹת
סוּסִים, וְחוֹגֵר אוֹתוֹ מֵאֲחוֹרָיו כְּנֶגֶד לִבּוֹ לְמַטָּה מֵאֵיבָרָיו, רָחְבּוֹ כְּמִדַּת רֹחַב גַּבּוֹ שֶׁל אָדָם
וְיוֹתֵר, וּמַגִּיעַ עַד עֻקְבָיו, וְהַחֹשֶׁב מְחֻבָּר בְּרֹאשׁוֹ עַל פְּנֵי רָחְבּוֹ מַעֲשֵׂה אוֹרֵג, וּמַאֲרִיךְ
לְכָאן וּלְכָאן כְּדֵי לְהַקִּיף וְלַחֲגֹר בּוֹ, וְהַכְּתֻפּוֹת מְחֻבָּרוֹת בַּחֹשֶׁב, אֶחָד לְיָמִין וְאֶחָד לִשְׂמֹאל,
מֵאֲחוֹרֵי הַכֹּהֵן, לִשְׁנֵי קְצוֹת רָחְבּוֹ שֶׁל סִינָר, וּכְשֶׁזּוֹקְפָן עוֹמְדוֹת לוֹ עַל שְׁתֵּי כְּתֵפָיו, וְהֵן
כְּמִין שְׁתֵּי רְצוּעוֹת עֲשׂוּיוֹת מִמִּין הָאֵפוֹד, אֲרֻכּוֹת כְּדֵי שִׁעוּר לְזָקְפָן אֵצֶל צַוָּארוֹ מִכָּאן
וּמִכָּאן וְנִקְפָּלוֹת לְפָנָיו לְמַטָּה מִכְּתֵפָיו מְעַט, וְאַבְנֵי הַשֹּׁהַם קְבוּעוֹת בָּהֶם, אַחַת עַל כֶּתֶף
יָמִין וְאַחַת עַל כֶּתֶף שְׂמֹאל, וְהַמִּשְׁבְּצוֹת נְתוּנוֹת בְּרָאשֵׁיהֶם לִפְנֵי כִּתֵּפָיו, וּשְׁתֵּי עֲבוֹתוֹת
הַזָּהָב תְּחוּבוֹת בִּשְׁתֵּי טַבָּעוֹת שֶׁבַּחֹשֶׁן, בְּשְׁנֵי קְצוֹת רָחְבּוֹ הָעֶלְיוֹן, אַחַת לְיָמִין וְאַחַת
לִשְׂמֹאל, וּשְׁנֵי רָאשֵׁי הַשַּׁרְשֶׁרֶת תְּקוּעִין בַּמִּשְׁבָּצֶת לַיָּמִין וְכֵן שְׁנֵי רָאשֵׁי הַשַּׁרְשֶׁרֶת הַשְּׂמָאלִית
תְּקוּעִין בַּמִּשְׁבָּצֶת שְׁבְּכֶתֶף שְׂמֹאל, נִמְצָא הַחֹשֶׁן תָּלוּי בְּמִשְׁבְּצוֹת הָאֵפוֹד עַל לִבּוֹ מִלְּפָנָיו,
וְעוֹד שְׁתֵּי טַבָּעוֹת בִּשְׁנֵי קְצוֹת הַחֹשֶׁן בְּתַחְתִּיתוֹ, וּכְנֶגְדָּם שְׁתֵּי טַבָּעוֹת בִּשְׁתֵּי כְּתֵפוֹת הָאֵפוֹד
מִלְּמָטָה, בְּרֹאשׁוֹ הַתַּחְתּוֹן הַמְּחֻבָּר בַּחֹשֶׁן; טַבָּעוֹת הַחֹשֶׁן אֶל מוּל טַבָּעוֹת הָאֵפוֹד שׁוֹכְבִים זֶה
עַל זֶה, וּמְרֻכָּסָן בִּפְתִיל תְּכֵלֶת תָּחוּב בְּטַבָּעוֹת הָאֵפוֹד וְהַחֹשֶׁן, שֶׁיֵּהֵא תַּחְתִּית הַחֹשֶׁן דָּבוּק
לְחֹשֶׁב הָאֵפוֹד וְלֹא יֵהֵא נָד וְנִבְדָּל, הוֹלֵךְ וְחוֹזֵר
זהב תכלת וארגמן תולעת שני ושש משזר. חֲמִשָּׁה מִינִים הַלָּלוּ שְׁזוּרִין בְּכָל חוּט וָחוּט;
הָיוּ מְרֻדָּדִין אֶת הַזָּהָב כְּמִין טַסִּין דַּקִּין וְקוֹצְצִין פְּתִילִים מֵהֶם, וְטוֹוִין אוֹתוֹ חוּט שֶׁל
זָהָב עִם שְׁשָׁה חוּטִין שֶׁל תְּכֵלֶת, וְחוּט שֶׁל זָהָב עִם שְׁשָׁה חוּטִין שֶׁל אַרְגָּמָן, וְכֵן בְּתוֹלַעַת
שָׁנִי וְכֵן בַּשֵּׁשׁ – שֶׁכָּל הַמִּינִין חוּטָן כָּפוּל שִׁשָּׁה וְחוּט שֶׁל זָהָב עִם כָּל אֶחָד וְאֶחָד – וְאַחַר
כָּךְ שׁוֹזֵר אֶת כֻּלָּם כְּאֶחָד, נִמְצָא חוּטָן כָּפוּל כ"ח, וְכֵן מִפְרָשׁ בְּמַסֶּכֶת יוֹמָא, וְלָמַד מִן
הַמִּקְרָא הַזֶּה וַיִּרְקְעוּ אֶת פַּחֵי הַזָּהָב וְקִצֵּץ פְּתִילִם לַעֲשׂוֹת – אֶת פְּתִילֵי הַזָּהָב – בְּתוֹךְ
הַתְּכֵלֶת וּבְתוֹךְ הָאַרְגָּמָן וְגוֹ', לָמַדְנוּ שֶׁחוּט שֶׁל זָהָב שָׁזוּר עִם כָּל מִין וָמִין
מעשה חשב. כְּבָר פֵּרַשְׁתִּי שֶׁהוּא אֲרִיגַת שְׁתֵּי קֵירוֹת, שֶׁאֵין צוּרוֹת שְׁנֵי עֲבָרָיהּ דּוֹמוֹת זוֹ
לָזוֹ:

Verse 7

שתי כתפת וגו'. הַסִּינָר מִלְּמַטָּה וְחֹשֶׁב הָאֵפוֹד הִיא הַחֲגוֹרָה, וּצְמוּדָה לוֹ מִלְּמַעְלָה דֶּגְמַת
סִינַר הַנָּשִׁים, וּמְגַבּוֹ שֶׁל כֹּהֵן הָיוּ מְחֻבָּרוֹת בַּחֹשֶׁב שְׁתֵּי חֻתִיכוֹת כְּמִין שְׁתֵּי רְצוּעוֹת
רְחָבוֹת, אַחַת כְּנֶגֶד כָּל כֶּתֶף וְכֶתֶף, וְזוֹקְפָן עַל שְׁתֵּי כִתְפוֹתָיו עַד שֶׁנִּקְפָּלוֹת לְפָנָיו כְּנֶגֶד
הֶחָזֶה, וְעַ"י חִבּוּרָן לְטַבָּעוֹת הַחֹשֶׁן נֶאֱחָזִין מִלְּפָנָיו כְּנֶגֶד לִבּוֹ שֶׁאֵין נוֹפְלוֹת, כְּמוֹ
שֶׁמְּפֹרָשׁ בָּעִנְיָן, וְהָיוּ זְקוּפוֹת וְהוֹלְכוֹת כְּנֶגֶד כְּתֵפָיו וּשְׁתֵּי אַבְנֵי הַשֹּׁהַם קְבוּעוֹת בָּהֶן אַחַת
בְּכָל אַחַת:
אל שני קצותיו. אֶל רָחְבּוֹ שֶׁל אֵפוֹד, שֶׁלֹּא הָיָה רָחְבּוֹ אֶלָּא כְּנֶגֶד גַּבּוֹ שֶׁל כֹּהֵן וְגָבְהוֹ עַד
כְּנֶגֶד הָאֲצִילִים, שֶׁקּוֹרִין קודי"ש בְּלַעַז, שֶׁנֶּ' לֹא יַחְגְּרוּ בַיָּזַע (יחזקאל מ"ד) – אֵין
חוֹגְרִין בְּמָקוֹם זֵיעָה, לֹא לְמַעְלָה מֵאֲצִילֵיהֶם וְלֹא לְמַטָּה מִמָּתְנֵיהֶם אֶלָּא כְּנֶגֶד אֲצִילֵיהֶם:

וחבר. הָאֵפוֹד עִם אוֹתָן שְׁתֵּי כִתְפוֹת הָאֵפוֹד יְחֻבַּר אוֹתָם בְּמַחַט לְמַטָּה בַּחֵשֶׁב, וְלֹא יֵאָרֵג
עִמּוֹ אֶלָּא אוֹרָגָם לְבַד וְאַחַר כָּךְ מְחַבְּרָם:

Verse 8

וחשב אפדתו. וְחָגוֹר שֶׁעַל יָדוֹ הוּא מְאֻפְּדוֹ וּמְתֻקָּנָהוּ לַכֹּהֵן וּמְקֻשָּׁטוֹ:
אשר עליו. לְמַעְלָה בְּשָׁפַת הַסְּינָר, הִיא הַחֲגוֹרָה:
כמעשהו. כַּאֲרִיגַת הַסְּינָר מַעֲשֵׂה חוֹשֵׁב וּמְחֻמֶּשֶׁת מִינִים, כָּךְ אֲרִיגַת הַחֵשֶׁב מַעֲשֵׂה חוֹשֵׁב
וּמְחֻמֶּשֶׁת מִינִין:
ממנו יהיה. עִמּוֹ יִהְיֶה אָרוּג וְלֹא יֵאָרֵגוּ לְבַד וְיַחַבְּרֻנּוּ:

Verse 9

Verse 10

כתולדתם. כְּסֵדֶר שֶׁנּוֹלְדוּ – רְאוּבֵן, שִׁמְעוֹן, לֵוִי, יְהוּדָה, דָּן, נַפְתָּלִי עַל הָאַחַת, וְעַל
הַשְּׁנִיָּה גָּד, אָשֵׁר, יְשָׂשכָר זְבוּלֻן, יוֹסֵף, בִּנְיָמִין מֻלֵּא, שֶׁכֵּן הוּא כָתוּב בְּמָקוֹם תּוֹלַדְתּוֹ,
כ"ה אוֹתִיּוֹת בְּכָל אַחַת וְאַחַת:

Verse 11

מעשה חרש אבן. מַעֲשֵׂה אֻמָּן שֶׁל אֲבָנִים, חָרַשׁ זֶה דָּבוּק הוּא לַתֶּבָה שֶׁלְּאַחֲרָיו וּלְפִיכָךְ הוּא
נָקוּד פַּתָּח בְּסוֹפוֹ, וְכֵן חָרַשׁ עֵצִים נָטָה קָו (ישעיהו מ"ד) – חָרַשׁ שֶׁל עֵצִים, וְכֵן חָרַשׁ
בַּרְזֶל מַעֲצָד, (שם), כָּל אֵלֶּה דְּבוּקִים וּפְתוּחִים:
פתוחי חתם. כְּתַרְגּוּמוֹ כְּתַב מְפָרַשׁ כְּגֶלֶף דְּעִזְקָא, חֲרוּצוֹת הָאוֹתִיּוֹת בְּתוֹכָן כְּמוֹ שֶׁחוֹרְצִין
חוֹתְמֵי טַבָּעוֹת שֶׁהֵם לַחְתֹּם אִגְּרוֹת – כְּתָב נָכָר וּמְפֹרָשׁ:
על שמת. כְּמוֹ בְּשֻׂמֹת:
מסבת משבצות. מֻקָּפוֹת הָאֲבָנִים בְּמִשְׁבְּצוֹת זָהָב, שֶׁעוֹשֶׂה מוֹשַׁב הָאֶבֶן בְּזָהָב כְּמִין גֻּמָּא לְמִדַּת
הָאֶבֶן וּמְשַׁקָּעָהּ בַּמִּשְׁבֶּצֶת, נִמְצֵאת הַמִּשְׁבֶּצֶת סוֹבֶבֶת אֶת הָאֶבֶן סָבִיב וּמְחַבֵּר הַמִּשְׁבְּצוֹת בְּכִתְפוֹת
הָאֵפוֹד:

Verse 12

לזכרון. שֶׁיְּהֵא רוֹאֶה הַקָּבָ"ה אֶת הַשְּׁבָטִים כְּתוּבִים לְפָנָיו וְיִזְכֹּר צִדְקָתָם:

Verse 13

ועשית משבצת. מְעוּט מִשְׁבְּצוֹת שְׁתַּיִם; וְלֹא פֵּרַשׁ לְךָ עַתָּה בְּפָרָשָׁה זוֹ אֶלָּא מִקְצָת צָרְכָּן,
וּבְפָרָשַׁת הַחֹשֶׁן גּוֹמֵר לְךָ פֵּרוּשָׁן:

Verse 14

שרשרת זהב. שַׁלְשָׁלאוֹת:
מגבלת. לְסוֹף גְּבוּל הַחֹשֶׁן תַּעֲשֶׂה אוֹתָם:
מעשה עבת. מַעֲשֵׂה קְלִיעַת חוּטִין, וְלֹא מַעֲשֵׂה נְקָבִים וּכְפָלִים כְּאוֹתָן שֶׁעוֹשִׂין לְבוּרוֹת,
אֶלָּא כְּאוֹתָן שֶׁעוֹשִׂין לְעַרְדְּסְקָאוֹת שֶׁקּוֹרִין אנשנשוי"רש בְּלַעַז:
ונתתה את שרשרת. שֶׁל עֲבוֹתוֹת הָעֲשׂוּיוֹת מַעֲשֵׂה עֲבוֹת עַל מִשְׁבְּצוֹת הַלָּלוּ; וְלֹא זֶה הוּא
מְקוֹם צְוָאַת עֲשָׂיָתָן שֶׁל שַׁרְשְׁרוֹת, וְלֹא צְוָאַת קְבִיעָתָן, אֵין תַּעֲשֶׂה הָאָמוּר כָּאן לְשׁוֹן צִוּוּי,
וְאֵין וְנָתַתָּה הָאָמוּר כָּאן לְשׁוֹן צִוּוּי, אֶלָּא לְשׁוֹן עָתִיד, כִּי בְּפָרָשַׁת הַחֹשֶׁן חוֹזֵר וּמְצַוֶּה
עַל עֲשָׂיָתָן וְעַל קְבִיעָתָן, וְלֹא נִכְתַּב כָּאן אֶלָּא לְהוֹדִיעַ מִקְצַת צֹרֶךְ הַמִּשְׁבְּצוֹת שֶׁצִּוָּה לַעֲשׂוֹת
עִם הָאֵפוֹד, וְכָתַב לְךָ זֹאת לוֹמַר לְךָ הַמִּשְׁבְּצוֹת הַלָּלוּ יְזָקְקוּ לְךָ, לְכְשֶׁתַּעֲשֶׂה שַׁרְשְׁרוֹת
מְגֻבָּלוֹת עַל הַחֹשֶׁן, תִּתְּנֵם עַל הַמִּשְׁבְּצוֹת הַלָּלוּ:

Verse 15

חשן משפט. שֶׁמְּכַפֵּר עַל קִלְקוּל הַדִּין. דָּ"אַ, מִשְׁפָּט שֶׁמְּבָרֵר דְּבָרָיו וְהַבָּטָתוֹ אֱמֶת,
דרי"ש נטנט בְּלַעַז; שֶׁהַמִּשְׁפָּט מְשַׁמֵּשׁ שָׁלֹשׁ לְשׁוֹנוֹת, דִּבְרֵי טַעֲנוֹת הַבַּעֲלֵי דִינִים וּגְמַר הַדִּין

וְעֹנֶשׁ הַדִּין, אִם עֹנֶשׁ מִיתָה, אִם עֹנֶשׁ מָמוֹן, וְזֶה מְשַׁמֵּשׁ לְשׁוֹן בֵּרוּר דְּבָרִים, שֶׁמְּפָרֵשׁ וּמְבָרֵר דְּבָרָיו:
כמעשה אפד. מַעֲשֵׂה חוֹשֵׁב וּמֵחֻמָּשֶׁת מִינִין:

Verse 16

זרת ארכו וזרת רחבו. כָּפוּל; וּמֻטָּל לוֹ לְפָנָיו כְּנֶגֶד לִבּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר וְהָיוּ עַל לֵב אַהֲרֹן, תָּלוּי בְּכִתְפוֹת הָאֵפוֹד הַבָּאוֹת מֵאֲחוֹרָיו עַל כְּתֵפָיו וְנִקְפָּלוֹת וְיוֹרְדוֹת לְפָנָיו מְעַט, וְהַחֹשֶׁן תָּלוּי בָּהֶן בְּשַׁרְשְׁרוֹת וְטַבָּעוֹת כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בָּעִנְיָן:

Verse 17

ומלאת בו. עַל שֵׁם שֶׁהָאֲבָנִים מְמַלְּאוֹת גֻּמּוֹת הַמִּשְׁבְּצוֹת הַמְתֻקָּנוֹת לָהֶן, קוֹרֵא אוֹתָן בִּלְשׁוֹן מְלוּאִים:

Verse 18

Verse 19

Verse 20

משבצים זהב יהיו. הַטּוֹרִים במלואתם – מֻקָּפִים מִשְׁבְּצוֹת זָהָב בְּעֹמֶק שִׁעוּר שֶׁיִּתְמַלֵּא בְּעֹבִי הָאֶבֶן, זֶהוּ לְשׁוֹן בְּמִלּוּאֹתָם, כְּשִׁעוּר מִלּוּי עָבְיָן שֶׁל אֲבָנִים יִהְיֶה עֹמֶק הַמִּשְׁבְּצוֹת, לֹא פָּחוֹת וְלֹא יוֹתֵר:

Verse 21

איש על שמו. כְּסֵדֶר תּוֹלְדוֹתָם סֵדֶר הָאֲבָנִים, אָדֹם לִרְאוּבֵן, פִּטְדָה לְשִׁמְעוֹן, וְכֵן כֻּלָּם:

Verse 22

על החשן. בְּשָׁבִיל הַחֹשֶׁן, לְקָבְעָם בְּטַבָּעוֹתָיו, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ לְמַטָּה בָּעִנְיָן:
שרשת. לְשׁוֹן שָׁרְשֵׁי אִילָן, הַמְאֻחָזִין לָאִילָן וּלְהֻתָּקַע בָּאָרֶץ, אַף אֵלּוּ יִהְיוּ מְאֻחָזִין לַחֹשֶׁן שֶׁבָּהֶם יִהְיֶה תָּלוּי בָּאֵפוֹד, וְהֵן שְׁתֵּי שַׁרְשְׁרוֹת הָאֲמוּרוֹת לְמַעְלָה בְּעִנְיַן הַמִּשְׁבְּצוֹת; וְאַף שַׁרְשְׁרוֹת פָּתַר מְנַחֵם בֶּן סָרוּק לְשׁוֹן שָׂרָשִׁים, וְאָמַר שֶׁהָרֵי"שׁ יְתֵרָה כְּמוֹ מ"ם שֶׁבְּשָׁלוֹם וּמ"ם שֶׁבְּרִיקָם, וְאֵינִי רוֹאֶה אֶת דְּבָרָיו, אֶלָּא שַׁרְשֶׁרֶת בִּלְשׁוֹן עִבְרִית כְּשַׁלְשֶׁלֶת בִּלְשׁוֹן מִשְׁנָה:
גבלת. הוּא מִגְבָּלוֹת הָאָמוּר לְמַעְלָה, שֶׁתִּתְקָעֵם בַּטַּבָּעוֹת שֶׁיִּהְיוּ בִּגְבוּל הַחֹשֶׁן, וְכָל גְּבוּל לְשׁוֹן קָצֶה, אשומי"ל בְּלַעַז:
מעשה עבת. מַעֲשֵׂה קְלִיעָה:

Verse 23

על החשן. לְצֹרֶךְ הַחֹשֶׁן – כְּדֵי לְקָבְעָם בּוֹ: וְלֹא יִתָּכֵן לוֹמַר שֶׁתְּהֵא תְּחִלַּת עֲשׂוּיָתָן עָלָיו, שֶׁאִם כֵּן מַה הוּא שֶׁחוֹזֵר וְאוֹמֵר וְנָתַתָּ אֶת שְׁתֵּי הַטַּבָּעוֹת וְהֲלֹא כְּבָר נִתּוּנִין בּוֹ? הָיָה לוֹ לִכְתֹּב בִּתְחִלַּת הַמִּקְרָא וְעָשִׂיתָ עַל קְצוֹת הַחֹשֶׁן שְׁתֵּי טַבָּעוֹת זָהָב, וְאַף בְּשַׁרְשְׁרוֹת צָרִיךְ אַתָּה לִכְתֹּב כֵּן:
על שני קצות החשן. לִשְׁתֵּי פֵּאוֹת שֶׁכְּנֶגֶד הַצָּוָאר, לַיְמָנִית וְלַשְּׂמָאלִית, הַבָּאִים מוּל כְּתֵפוֹת הָאֵפוֹד:

Verse 24

ונתתה את שתי עבתת הזהב. הֵן הֵן שַׁרְשׁוֹת גְּבוּלוֹת הַכְּתוּבוֹת לְמַעְלָה, וְלֹא פֵּרֵשׁ מְקוֹם קִבּוּעָן בַּחֹשֶׁן, עַכְשָׁו מְפֹרָשׁ לְךָ שֶׁיִּהְיֶה תּוֹחֵב אוֹתָן בַּטַּבָּעוֹת; וְתֵדַע לָךְ שֶׁהֵן הֵן הָרִאשׁוֹנוֹת, שֶׁהֲרֵי בְּפָרָשַׁת אֵלֶּה פְּקוּדֵי לֹא הֻכְפְּלוּ:

Verse 25

ואת שתי קצות שֵׁל שתי עבתת, שְׁנֵי רָאשֵׁיהֶם שֶׁל כָּל אַחַת.
תתן על שתי המשבצות. הֵן הֵן הַכְּתוּבוֹת לְמַעְלָה, בֵּין פָּרָשַׁת הַחֹשֶׁן וּפָרָשַׁת הָאֵפוֹד, וְלֹא
פֵּרֵשׁ אֶת צָרְכָּן וְאֶת מְקוֹמָן, עַכְשָׁו מְפָרֵשׁ שֶׁיִּתְקַע בָּהֶן רָאשֵׁי הָעֲבוֹתוֹת הַתְּחוּבוֹת בְּטַבָּעוֹת
הַחֹשֶׁן יָמִין וְלַשְּׂמֹאל אֵצֶל הַצָּוָאר; שְׁנֵי רָאשֵׁי שַׁרְשֶׁרֶת הַיְמָנִית תּוֹקַע בְּמִשְׁבְּצוֹת שֶׁל יָמִין,
וְכֵן בְּשֶׁל שְׂמֹאל שְׁנֵי רָאשֵׁי הַשַּׁרְשֶׁרֶת הַמְּאֻלֶּית:
ונתתה. הַמִּשְׁבְּצוֹת
על כתפות האפוד, אַחַת בְּזוֹ וְאַחַת בְּזוֹ, נִמְצְאוּ כְּתֵפוֹת הָאֵפוֹד מַחֲזִיקִין אֶת הַחֹשֶׁן שֶׁלֹּא
יִפֹּל, וּבָהֶן הוּא תָּלוּי, וַעֲדַיִן שְׁפַת הַחֹשֶׁן הַתַּחְתּוֹנָה הוֹלֶכֶת וּבָאָה וְנוֹקֶשֶׁת עַל כְּרֵסוֹ
וְאֵינָהּ דְּבוּקָה לוֹ כָּל, לְכָךְ הֶצְרֵךְ עוֹד שְׁתֵּי טַבָּעוֹת לְתַחְתִּיתוֹ, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ וְהוֹלֵךְ:
אל מול פניו. שֶׁל אֵפוֹד, שֶׁלֹּא יִתֵּן הַמִּשְׁבְּצוֹת בְּעֵבֶר הַכְּתֵפוֹת שֶׁכְּלַפֵּי הַמְּעִיל, אֶלָּא בָּעֵבֶר
הָעֶלְיוֹן שֶׁכְּלַפֵּי הַחוּץ, וְהוּא קָרוּי מול פָּנָיו שֶׁל אֵפוֹד, כִּי אותו עֵבֶר שֶׁאֵינוֹ נִרְאֶה
אֵינוֹ קָרוּי פָּנִים:

Verse 26

על שני קצות החשן. הֵן שְׁתֵּי פֵּאוֹתָיו הַתַּחְתּוֹנוֹת יָמִין וְלַשְּׂמֹאל:
על שפתו אשר אל עבר האפוד ביתה. הֲרֵי לְךָ שְׁנֵי סִימָנִין, הָאֶחָד שֶׁיִּתְּנֵם בִּשְׁנֵי קְצָווֹת
שֶׁל תַּחְתִּיתוֹ שֶׁהוּא כְּנֶגֶד הָאֵפוֹד, שֶׁעֶלְיוֹנוֹ אֵינוֹ כְּנֶגֶד הָאֵפוֹד, שֶׁהֲרֵי סָמוּךְ לַצָּוָאר הוּא
וְהָאֵפוֹד נָתוּן עַל מָתְנָיו, וְעוֹד נָתַן סִימָן, שֶׁלֹּא יְקַבֵּעַם בְּעֵבֶר הַחֹשֶׁן שֶׁכְּלַפֵּי הַחוּץ, אֶלָּא
בָּעֵבֶר שֶׁכְּלַפֵּי פָּנִים, שֶׁנֶּאֱמַר בָּיְתָה, וְאוֹתוֹ הָעֵבֶר הוּא לְצַד הָאֵפוֹד, שֶׁחֹשֶׁב הָאֵפוֹד חוֹגְרוֹ
הַכֹּהֵן וְנִקְפָּל הַסִּינָר לִפְנֵי הַכֹּהֵן עַל מָתְנָיו, וּקְצָת כְּרֵסוֹ מִכָּאן וּמִכָּאן עַד כְּנֶגֶד קְצוֹת
הַחֹשֶׁן וּקְצוֹתָיו שׁוֹכְבִין עָלָיו:

Verse 27

על שתי כתפות מלמטה. שֶׁהַמִּשְׁבְּצוֹת נְתוּנוֹת בְּרָאשֵׁי כִתְפוֹת הָאֵפוֹד הָעֶלְיוֹנִים הַבָּאִים עַל
כְּתֵפָיו, כְּנֶגֶד גְּרוֹנוֹ, וְנִקְפָּלוֹת וְיוֹרְדוֹת לְפָנָיו, וְהַטַּבָּעוֹת צָוֶה לִתֵּן בְּרֹאשָׁן הַשֵּׁנִי,
שֶׁהוּא מְחֻבָּר לָאֵפוֹד, וְהוּא שֶׁנֶּ' לְעֻמַּת מַחְבַּרְתּוֹ, סָמוּךְ לִמְקוֹם חִבּוּרָן בָּאֵפוֹד, לְמַעְלָה מִן
הַחֲגוֹרָה מְעַט, שֶׁהַמַּחְבֶּרֶת לְעֻמַּת הַחֲגוֹרָה, וְאֵלּוּ נְתוּנִים מְעַט בְּגַבֵּהּ זְקִיפַת הַכְּתֵפוֹת, הוּא
שֶׁנֶּאֱמַר מִמַּעַל לְחֶשֶׁב הָאֵפוֹד, וְהֵן כְּנֶגֶד סוֹף הַחֹשֶׁן, וְנוֹתֵן פְּתִיל תְּכֵלֶת בְּאוֹתָן הַטַּבָּעוֹת
וּבְטַבָּעוֹת הַחֹשֶׁן וְרוֹכְסָן בְּאוֹתוֹ פְּתִיל לְיָמִין וְלִשְׂמֹאל, שֶׁלֹּא יְהֵא תַּחְתִּית הַחֹשֶׁן הוֹלֵךְ
לְפָנִים וְחוֹזֵר לְאָחוֹר, וְנוֹקֵשׁ עַל כְּרֵסוֹ, וְנִמְצָא מְיֻשָּׁב עַל הַמְּעִיל יָפֶה:
ממול פניו. בָּעֵבֶר הַחִיצוֹן:

Verse 28

וירכסו. לְשׁוֹן חִבּוּר; וְכֵן מֵרֻכְסֵי אִישׁ (תהילים ל"א) – חִבּוּרֵי חֲבָלֵי רְשָׁעִים, וְכֵן
וְהָרְכָסִים לְבַקָּעָה (ישעיהו מ') – הָרִים הַסְּמוּכִים זֶה לָזֶה, שֶׁאִי אֶפְשָׁר לִירֵד לַגַּיְא
שֶׁבֵּינֵיהֶם אֶלָּא בְּקֹשִׁי גָּדוֹל, שֶׁמִּתּוֹךְ סְמִיכָתָן הַגַּיְא זָקוּפָה וַעֲמֻקָּה – יְהֵא לְבַקֵּעַת מִישׁוֹר
וְנוֹחָה לֵילֵךְ:
להיות על חשב האפוד. לִהְיוֹת הַחֹשֶׁן דָּבוּק אֶל חֵשֶׁב הָאֵפוֹד:
ולא יזח. לְשׁוֹן נִתּוּק; וּלְשׁוֹן עֲרָבִי הוּא כְּדִבְרֵי דוּנָשׁ בֶּן לַבְרָט:

Verse 29

Verse 30

את האורים ואת התמים. הוּא כָּתָב שֵׁם הַמְפֹרָשׁ, שֶׁהָיָה נוֹתְנוֹ בְּתוֹךְ כִּפְלֵי הַחֹשֶׁן, שֶׁעַל יָדוֹ
הוּא מֵאִיר דְּבָרָיו וּמְתַמֵּם אֶת דְּבָרָיו; וּבְמִקְדָּשׁ שֵׁנִי הָיָה הַחֹשֶׁן – שֶׁאִי אֶפְשָׁר לְכֹהֵן גָּדוֹל
לִהְיוֹת מְחֻסַּר בְּגָדִים – אֲבָל אוֹתוֹ הַשֵּׁם לֹא הָיָה בְּתוֹכוֹ, וְעַל שֵׁם אוֹתוֹ הַכָּתָב הוּא קָרוּי
מִשְׁפָּט, שֶׁנֶּאֱמַר (במדבר כ"ז), וְשָׁאַל לוֹ בְּמִשְׁפַּט הָאוּרִים (יומא ע"ג):
את משפט בני ישראל. דָּבָר שֶׁהֵם נִשְׁפָּטִים וְנוֹכְחִים עַל יָדוֹ, אִם לַעֲשׂוֹת דָּבָר אוֹ לֹא
לַעֲשׂוֹת; וּלְפִי מ"א שֶׁהַחֹשֶׁן מְכַפֵּר עַל מְעִילוֹת הַדִּין, נִקְרָא מִשְׁפָּט עַל שֵׁם סְלִיחַת הַמִּשְׁפָּט:

Verse 31

את מעיל האפוד. שֶׁהָאֵפוֹד נָתוּן עָלָיו לַחֲגוֹרָה:
כליל תכלת. כֻּלּוֹ תְּכֵלֶת, שֶׁאֵין מִין אַחֵר מְעֹרָב בּוֹ:

Verse 32

והיה פי ראשו. פִּי הַמְּעִיל שֶׁבְּגָבְהוֹ – הוּא פְּתִיחַת בֵּית הַצַּוָּאר:
בתוכו. כְּתַרְגּוּמוֹ כָּפִיל לְגַוֵּהּ, כָּפוּל לְתוֹכוֹ, לִהְיוֹת לוֹ לְשָׁפָה כְּפִילָתוֹ, וְהָיָה מַעֲשֵׂה אוֹרֵג וְלֹא בְּמַחַט:
כפי תחרא. לָמַדְנוּ שֶׁהַשְּׁרִיוֹנִים שָׁלָהֶם פִּיהֶם כָּפוּל לא יקרע. כְּדֵי שֶׁלֹּא יִקָּרַע; וְהַקּוֹרְעוֹ עוֹבֵר בְּלָאו, שֶׁזֶּה מִמְּנָיַן לָאוִין שֶׁבַּתּוֹרָה, וְכֵן וְלֹא יִזַּח הַחֹשֶׁן, וְכֵן לֹא יֵחֵרוּ מִמֶּנּוּ הַנֶּאֱמָר בְּבַגְדֵי הָאָרוֹן:

Verse 33

רמני. עֲגֹלִים וַחֲלוּלִים הָיוּ כְּמִין רִמּוֹנִים הָעֲשׂוּיִים כְּבֵיצַת תַּרְנְגֹלֶת:
ופעמני זהב. זַגִּין עִם עְנָבְלִין שֶׁבְּתוֹכָם:
בתוכם סביב. בֵּינֵיהֶם סָבִיב – בֵּין שְׁנֵי רִמּוֹנִים פַּעֲמוֹן אֶחָד דָּבוּק וְתָלוּי בְּשׁוּלֵי הַמְּעִיל:

Verse 34

פעמן זהב ורמון פעמן זהב ורמון. אֶצְלוֹ:

Verse 35

ולא ימות. מִכְּלַל לָאו אַתָּה שׁוֹמֵעַ הֵן – אִם יִהְיוּ לוֹ לֹא יִתְחַיֵּב מִיתָה, הָא אִם יְכָנֵס מְחֻסָּר אֶחָד מִן הַבְּגָדִים הַלָּלוּ, חַיָּב מִיתָה בִּידֵי שָׁמַיִם (סנהדרין פ"ג):

Verse 36

ציץ. כְּמִין טַס שֶׁל זָהָב הָיָה, רֹחַב שְׁתֵּי אֶצְבָּעוֹת, מַקִּיף עַל הַמֵּצַח מֵאֹזֶן לְאֹזֶן:

Verse 37

על פתיל תכלת. וּבְמָקוֹם אַחֵר הוּא אוֹמֵר וַיִּתְּנוּ עָלָיו פְּתִיל תְּכֵלֶת? וְעוֹד כְּתִיב כָּאן וְהָיָה עַל הַמִּצְנָפֶת, וּלְמַטָּה הוּא אוֹמֵר וְהָיָה עַל מֵצַח אַהֲרֹן? וּבְשְׁחִיטַת קָדָשִׁים שָׁנִינוּ שְׂעָרוֹ הָיָה נִרְאֶה בֵּין ציץ לַמִּצְנֶפֶת שֶׁשָּׁם מֻנִּיחַ תְּפִלִּין? לָמַדְנוּ שֶׁהַמִּצְנֶפֶת לְמַעְלָה בְּגֹבַהּ הָרֹאשׁ וְאֵינָהּ עֲמֻקָּה לְכָנֵס בָּהּ כָּל הָרֹאשׁ עַד הַמֵּצַח, וְהַציץ מְלַמָּטָה, וְהַפְּתִילִים הָיוּ בְנִקְבִים וּתְלוּיִין בּוֹ בְּשָׁנֵי רָאשִׁים וּבְאֶמְצָעוֹ, שְׁשָׁה בְּשִׁלְשָׁה מְקוֹמוֹת הַלָּלוּ, פְּתִיל מִלְמַעְלָה אֶחָד מְבַחוּץ וְאֶחָד מְבִפְנִים כְּנֶגְדּוֹ, וְקוֹשֵׁר רָאשֵׁי הַפְּתִילִים מֵאֲחוֹרֵי הָעֹרֶף שְׁלָשְׁתָּן, וְנִמְצְאוּ בֵּין אֹרֶךְ הַטַּס וּפְתִילֵי רָאשָׁיו מַקִּיפִין אֶת הַקָּדְקֹד, וְהַפְּתִיל הָאֶמְצָעִי שֶׁבְּרֹאשׁוֹ, קָשׁוּר עִם רָאשֵׁי הַשָּׁנִים, וְהוֹלֵךְ עַל פְּנֵי רֹחַב הָרֹאשׁ מִלְמַעְלָה, נִמְצָא עָשׂוּי כְּמִין כּוֹבַע; וְעַל פְּתִיל הָאֶמְצָעִי הוּא אוֹמֵר וְהָיָה עַל הַמִּצְנָפֶת, וְהָיָה נוֹתֵן הַציץ עַל רֹאשׁוֹ כְּמִין כּוֹבַע עַל הַמִּצְנֶפֶת, וְהַפְּתִיל הָאֶמְצָעִי מַזְדַּקֵּר שֶׁאֵינוֹ נוֹפֵל וְהַטַּס תָּלוּי כְּנֶגֶד מִצְחוֹ, וְנִתְקַיְּמוּ כָּל הַמִּקְרָאוֹת – פְּתִיל עַל הַציץ, וְציץ עַל הַפְּתִיל, וּפְתִיל עַל הַמִּצְנֶפֶת מִלְמַעְלָה:

Verse 38

ונשא אהרן. לְשׁוֹן סְלִיחָה; וְאַעַפ"כִּ אֵינוֹ זָז מִמַּשְׁמָעוֹ – אַהֲרֹן נוֹשֵׂא אֶת הַמַּשָּׂא שֶׁל עָוֹן – נִמְצָא מְסֻלָּק הֶעָוֹן מִן הַקָּדָשִׁים (חולין קל"ח):
את עון הקדשים. לְרַצּוֹת עַל הַדָּם וְעַל הַחֵלֶב שֶׁקָּרְבוּ בְּטָמְאָה, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ: אֵי זֶה עָוֹן הוּא נוֹשֵׂא? אִם עָוֹן פִּגּוּל, הֲרֵי כְּבָר נֶאֱמַר לֹא יֵרָצֶה (ויקרא י"ט), וְאִם עָוֹן נוֹתָר הֲרֵי נֶאֱמַר לֹא יֵחָשֵׁב (שם ז') – וְאֵין לוֹמַר שֶׁיְּכַפֵּר עַל עָוֹן הַכֹּהֵן שֶׁהִקְרִיב טָמֵא, שֶׁהֲרֵי עָוֹן הַקָּדָשִׁים נֶאֱמַר וְלֹא עָוֹן הַמַּקְרִיבִים – הָא אֵינוֹ מֵרָצֶה אֶלָּא לְהַכְשִׁיר הַקָּרְבָּן (יומא ז'):
והיה על מצחו תמיד. אִי אֶפְשָׁר לוֹמַר שֶׁיְּהֵא עַל מִצְחוֹ תָּמִיד, שֶׁהֲרֵי אֵינוֹ עָלָיו אֶלָּא בְּשָׁעַת הֲעֲבוֹדָה, אֶלָּא תָּמִיד לְרַצּוֹת לָהֶם אֲפִלּוּ אֵינוֹ עַל מִצְחוֹ – שֶׁלֹּא הָיָה כֹּהֵן גָּדוֹל עוֹבֵד בְּאוֹתָהּ שָׁעָה, וּלְדִבְרֵי הָאוֹמֵר עוֹדֵהוּ עַל מִצְחוֹ מְכַפֵּר וּמְרַצֶּה, וְאִם לָאו אֵינוֹ מְרַצֶּה, נִדְרָשׁ עַל מִצְחוֹ תָּמִיד, מְלַמֵּד שֶׁמְּמַשְׁמֵשׁ בּוֹ בְּעוֹדוֹ עַל מִצְחוֹ, שֶׁלֹּא יַסִּיחַ דַּעְתּוֹ מִמֶּנּוּ (שם):

Verse 39

ושבצת. עֲשֵׂה אוֹתָם מִשְׁבְּצוֹת מִשְׁבְּצוֹת, וְכֵן כָּל שֶׁ שֵׁ:

Verse 40

ולבני אהרן תעשה כתנת. אַרְבָּעָה בְּגָדִים הַלָּלוּ וְלֹא יוֹתֵר, כְּתֹנֶת וְאַבְנֵט וּמִגְבָּעוֹת – הִיא מִצְנֶפֶת – וּמְכַנְסַיִם כְּתוּבִים לְמַטָּה בַּפָּרָשָׁה:

Verse 41

והלבשת אתם את אהרן. אוֹתָם הָאֲמוּרִין בְּאַהֲרֹן – חֹשֶׁן, וְאֵפוֹד, וּמְעִיל, וּכְתֹנֶת תַּשְׁבֵּץ, מִצְנֶפֶת, וְאַבְנֵט, וְצִיץ, וּמִכְנָסַיִם הַכְּתוּבִים לְמַטָּה בְּכֻלָּם:
ואת בניו אתו. אוֹתָם הַכְּתוּבִים בָּהֶם:
ומשחת אתם. אֶת אַהֲרֹן וְאֶת בָּנָיו בְּשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה:
ומלאת את ידם. כָּל מִלּוּי יָדַיִם לְשׁוֹן חִנּוּךְ, כְּשֶׁהוּא נִכְנָס לְדָבָר לִהְיוֹת מֻחְזָק בּוֹ מֵאוֹתוֹ יוֹם וָהָלְאָה הוּא: וּבְלָשׁוֹן לַעַז כְּשֶׁמְמַנִּין אָדָם עַל פְּקִידַת דָּבָר, נוֹתֵן הַשַּׁלִּיט בְּיָדוֹ בֵּית יָד שֶׁל עוֹר, שֶׁקּוֹרִין גאנ"ט בְּלַעַז, וְעַל יָדוֹ הוּא מַחֲזִיקוֹ בַּדָּבָר, וְקוֹרִין לְאוֹתוֹ מְסִירָה רוו"ישט"יר בְּלַעַז, וְהוּא מִלּוּי יָדַיִם:

Verse 42

ועשה להם. לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו:
מכנסי בד. הֲרֵי שְׁמוֹנָה בְּגָדִים לְכֹהֵן גָּדוֹל וְאַרְבָּעָה לְכֹהֵן הֶדְיוֹט:

Verse 43

והיו על אהרן. כָּל הַבְּגָדִים הָאֵלֶּה, עַל אַהֲרֹן הָרְאוּיִין לוֹ:
ועל בניו. הָאֲמוּרִין בָּהֶם:
בבאם אל אהל מועד. לְהֵיכָל, וְכֵן לַמִּשְׁכָּן:
ומתו. הָא לָמַדְתָּ שֶׁהַמְשַׁמֵּשׁ מְחֻסַּר בְּגָדִים בְּמִיתָה.
חקת עולם לו. כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר חֻקַּת עוֹלָם הוּא גְּזֵרָה מְיֻדַּ וּלְדוֹרוֹת, לְעַכֵּב בּוֹ (מנחות (ט"י:

Chapter 29

Verse 1

לקח. כְּמוֹ קַח. וּשְׁתֵּי גְזִירוֹת הֵן, אַחַת שֶׁל קִיחָה וְאַחַת שֶׁל לְקִיחָה, וְלָהֶן פִּתְרוֹן אֶחָד:
פר אחד. לְכַפֵּר עַל מַעֲשֵׂה הָעֵגֶל שֶׁהוּא פַּר:

Verse 2

ולחם מצות וחלת מצת ורקיקי מצות. הֲרֵי אֵלּוּ שְׁלֹשָׁה מִינִין רְבוּכָה, וְחַלּוֹת וּרְקִיקִים לֶחֶם מַצּוֹת, הִיא הַקְּרוּיָה לְמַטָּה בָּעִנְיָן (פסוק כג) חַלַּת לֶחֶם שָׁמֶן, עַל שֵׁם שֶׁנּוֹתֵן שֶׁמֶן בָּרְבוּכָה כְּנֶגֶד הַחַלּוֹת וְהָרְקִיקִין, וְכָל הַמִּינִין בָּאִים עֶשֶׂר עֶשֶׂר חַלּוֹת:
בלולת בשמן. כְּשֶׁהֵן קָמַח יוֹצֵק בָּהֶן שֶׁמֶן וּבוֹלְלָן:
משחים בשמן. אַחַר אֲפִיָּתָן מוֹשְׁחָן כְּמִין כִּי יָזִנִית, שֶׁהִיא עֲשׂוּיָה כְּנוּ"ן שֶׁלָּנוּ:

Verse 3

והקרבת אתם. אֶל חֲצַר הַמִּשְׁכָּן בְּיוֹם הֲקָמָתוֹ:

Verse 4

ורחצת. זוֹ טְבִילַת כָּל הַגּוּף:

Verse 5

ואפדת. קַשֻּׁט וְתַקֶּן הַמֶּגוֹרָה וְהַסִּינָר סְבִיבוֹתָיו:

Verse 6

נזר הקדש. זֶה הַצִּיץ:
על המצנפת. כְּמוֹ שֻׁפֵּרַשְׁתִּי לְמַעְלָה – עַל יְדֵי הַפְּתִיל הָאֲמְצָעִי וּשְׁנֵי פְּתִילִין שֶׁבְּרֹאשׁוֹ,
הַקְּשׁוּרִין שְׁלָשְׁתָּן מֵאֲחוֹרֵי הָעֹרֶף, הוּא נוֹתְנוֹ עַל הַמִּצְנֶפֶת כְּמִין כּוֹבַע:

Verse 7

ומשחת אתו. אַף מְשִׁיחָה זוֹ כְּמִין כִּי, נוֹתֵן שֶׁמֶן עַל רֹאשׁוֹ וּבֵין רִסֵּי עֵינָיו וּמְחַבְּרָן
בְּאֶצְבָּעוֹ (כריתות ה'):

Verse 8

Verse 9

והיתה להם. מִלּוּי יָדַיִם זֶה לְכְהֻנַּת עוֹלָם:
ומלאת. עַל יְדֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה:
יד אהרן ויד בניו. בְּמִנּוּי וּפְקֻדַּת הַכְּהֻנָּה:

Verse 10

Verse 11

פתח אהל מועד. בַּחֲצַר הַמִּשְׁכָּן שֶׁלִּפְנֵי הַפֶּתַח:

Verse 12

על קרנת. לְמַעְלָה בַּקְּרָנוֹת מַמָּשׁ:
ואת כל הדם. שְׁיָרֵי הַדָּם:
אל יסוד המזבח. כְּמִין בְּלִיטַת בֵּית קִבּוּל עָשׂוּי לוֹ סָבִיב סָבִיב, לְאַחַר שֶׁעָלָה אַמָּה מִן
הָאָרֶץ:

Verse 13

החלב המכסה את הקרב. הוּא הַקְּרוּם שֶׁעַל הַכֶּרֶס, שֶׁקּוֹרִין טי"לא:
ואת היתרת. הוּא טַרְפְּשָׁא דְּכַבְדָּא, שֶׁקּוֹרִין איבר"יש:
על הכבד. אַף מִן הַכָּבֵד טֹל עִמָּהּ (ספרא):

Verse 14

תשרף באש. לֹא מָצִינוּ חַטָּאת חִיצוֹנָה נִשְׂרֶפֶת אֶלָּא זוֹ:

Verse 15

Verse 16

וזרקת. בִּכְלִי; אוֹחֵז בַּמִּזְרָק וְזוֹרֵק כְּנֶגֶד הַקֶּרֶן כְּדֵי שֶׁיֵּרָאֶה לְכָאן וּלְכָאן, וְאֵין קֶרְבָּן
טָעוּן מַתָּנָה בְּאֶצְבַּע אֶלָּא חַטָּאת בִּלְבַד, אֲבָל שְׁאָר זְבָחִים אֵינָן טְעוּנִין קֶרֶן וְלֹא אֶצְבַּע,
שֶׁמַּתַּן דָּמָם מֵחֲצִי הַמִּזְבֵּחַ וּלְמַטָּה, וְאֵינוֹ עוֹלֶה בַּכֶּבֶשׁ אֶלָּא עוֹמֵד בָּאָרֶץ וְזוֹרֵק (זבחים
נ"ג):

סביב. כָּךְ מְפֹרָשׁ בִּשְׁחִיטַת קָדָשִׁים שֶׁאֵין סָבִיב אֶלָּא שְׁתֵּי מַתָּנוֹת שֶׁהֵן אַרְבַּע, הָאַחַת בְּקֶרֶן
זָוִית זוֹ, וְהָאַחַת שֶׁכְּנֶגְדָּהּ בַּאֲלַכְסוֹן, וְכָל מַתָּנָה נִרְאֵית בִּשְׁנֵי צְדֵי הַקֶּרֶן אֵילָךְ וְאֵילָךְ,
נִמְצָא הַדָּם נָתוּן בְּאַרְבַּע רוּחוֹת סָבִיב, לְכָךְ קָרוּי סָבִיב:

Verse 17

על נתחיו. עִם נְתָחָיו – מוּסָף עַל שְׁאָר הַנִּתָּחִים:

Verse 18

רִיחַ נִיחוֹחַ. נַחַת רוּחַ לְפָנַי, שֶׁאָמַרְתִּי וְנַעֲשָׂה רְצוֹנִי:
אשה. לְשׁוֹן אֵשׁ, וְהִיא הַקְּטֹרֶת אֵבָרִים שֶׁעַל הָאֵשׁ:

Verse 19

Verse 20

תנוך. הוּא הַסְּחוּס הָאֶמְצָעִי שֶׁבְּתוֹךְ הָאֹזֶן, שֶׁקּוֹרִין טנדרו"ס בְּלַעַז:
(ספרא) בהן ידם. הַגּוּדָל וּבַפֶּרֶק הָאֶמְצָעִי:

Verse 21

Verse 22

החלב. זֶה חֵלֶב הַדַּקִּים אוֹ הַקֵּבָה:
והאליה. מִן הַכְּלָיוֹת וּלְמַטָּה, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּוַיִּקְרָא שֶׁגּ' (ויקרא ג'), לְעֻמַּת הֶעָצֶה
יְסֵרֶנָּה – מָקוֹם שֶׁהַכְּלָיוֹת יוֹעֲצוֹת (חולין י"א), וּבְאֶמּוּרֵי הַפָּר לֹא נֶאֱמַר אַלְיָה, שֶׁאֵין
אַלְיָה קְרֵבָה אֶלָּא בְּכֶבֶשׂ וְכִבְשָׂה וְאַיִל, אֲבָל שׁוֹר וְעֵז אֵין טְעוּנִין אַלְיָה:
ואת שוק הימין. לֹא מָצִינוּ הַקְּטָרָה בְּשׁוֹק הַיָּמִין עִם הָאֶמּוּרִים אֶלָּא זוֹ בִּלְבָד
כי איל מלאים הוא. שְׁלֵמִים; לְשׁוֹן שְׁלֵמוּת – שֶׁהֶשְׁלַם בַּכֹּל; מַגִּיד הַכָּתוּב שֶׁהַמְּלוּאִים
שְׁלֵמִים, שֶׁמְּשִׁימִים שָׁלוֹם לַמִּזְבֵּחַ וּלְעוֹבֵד הָעֲבוֹדָה וְלַבְּעָלִים, לְכָךְ אֲנִי מַצְרִיכוֹ הֶחָזֶה,
לִהְיוֹת לוֹ לְעוֹבֵד הָעֲבוֹדָה לְמָנָה, וְזֶהוּ מֹשֶׁה שֶׁמֹּשֶׁה בַּמִּלּוּאִים, וְהַשְּׁאָר אָכְלוּ אַהֲרֹן וּבָנָיו
שֶׁהֵם בְּעָלִים, כַּמְּפֹרָשׁ בָּעִנְיָן:

Verse 23

וככר לחם. מִן הַחַלּוֹת:
וחלת לחם שמן. מִמִּין הָרְבוּכָה:
ורקיק. מִן הָרְקִיקִין, אֶחָד מֵעֲשָׂרָה שֶׁבְּכָל מִין וָמִין. וְלֹא מָצִינוּ תְּרוּמַת לֶחֶם הַבָּא עִם
זֶבַח נִקְטֶרֶת אֶלָּא זוֹ בִּלְבַד, שֶׁתְּרוּמַת לַחְמֵי תוֹדָה וְאֵיל נָזִיר נְתוּנָה לַכֹּהֲנִים עִם חָזֶה
וְשׁוֹק, וּמִזֶּה לֹא הָיָה לְמֹשֶׁה לְמָנָה אֶלָּא חָזֶה בִּלְבָד:

Verse 24

על כפי אהרן: והנפת. שְׁנֵיהֶם עֲסוּקִים בִּתְנוּפָה – הַבְּעָלִים וְהַכֹּהֵן, הָא כֵּיצַד? כֹּהֵן מַנִּיחַ
יָדוֹ תַּחַת יַד הַבְּעָלִים וּמֵנִיף; וּבָזֶה הָיוּ אַהֲרֹן וּבָנָיו בְּעָלִים, וּמֹשֶׁה כֹּהֵן
תנופה. מוֹלִיךְ וּמֵבִיא לְמִי שֶׁאַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם שֶׁלּוֹ; תְּנוּפָה מְעֻכֶּבֶת וּמְבֻטֶּלֶת פְּרָעֲנִיּוֹת
וְרוּחוֹת רָעוֹת, מַעֲלֶה וּמוֹרִיד לְמִי שֶׁהַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ שֶׁלּוֹ, וּמְעֻכֶּבֶת טְלָלִים רָעִים (מנחות
ס"ב):

Verse 25

על העלה. עַל הָאֵיל הָרִאשׁוֹן שֶׁהֶעֱלִיתָ עוֹלָה:
לרית ניחוח. לְנַחַת רוּחַ לְמִי שֶׁאָמַר וְנַעֲשָׂה רְצוֹנוֹ:
אשה. לְאֵשׁ נִתָּן:
לה'. לִשְׁמוֹ שֶׁל מָקוֹם:

Verse 26

Verse 27

וקדשת את חזה התנופה ואת שוק התרומה וגו'. קַדֵּשׁ לְדוֹרוֹת, לִהְיוֹת נוֹהֵג תְּרוּמָתָם
וַהֲנָפָתָם בְּחָזֶה וְשׁוֹק שֶׁל שְׁלָמִים, אֲבָל לֹא לְהַקְטָרָה, אֶלָּא וְהָיָה לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו לֶאֱכֹל:
תנופה. לְשׁוֹן הוֹלָכָה וַהֲבָאָה, ונטלי"ה בְּלַעַז:
הורם. לְשׁוֹן מַעֲלֶה וּמוֹרִיד:

Verse 28

לחק עולם מאת בני ישראל. שֶׁהַשְּׁלָמִים לַבְּעָלִים, וְאֶת הֶחָזֶה וְאֶת הַשּׁוֹק יִתְּנוּ לַכֹּהֵן:
כי תרומה הוא. הֶחָזֶה וְשׁוֹק הַזֶּה:

Verse 29

לבניו אחריו. לְמִי שֶׁבָּא בְּגִדֻלָּה אַחֲרָיו:
למשחה. לְהִתְגַּדֵּל בָּהֶם, שֶׁיֵּשׁ מְשִׁיחָה שֶׁהִיא לְשׁוֹן שְׂרָרָה, כְּמוֹ לְךָ נְתַתִּים לְמָשְׁחָה (במדבר
(דהי"א טז), אַל תִּגְּעוּ בִּמְשִׁיחָי (דהי"א טז):
ולמלא בם את ידם. עַל יְדֵי הַבְּגָדִים הוּא מִתְלַבֵּשׁ בִּכְהֻנָּה גְּדוֹלָה:

Verse 30

שבעת ימים. רְצוּפִין:
ילבשם הכהן. אֲשֶׁר יָקוּם מִבָּנָיו תַּחְתָּיו לִכְהֻנָּה גְּדוֹלָה, כְּשֶׁיְּמַנּוּהוּ לִהְיוֹת כֹּהֵן גָּדוֹל:
אשר יבא אל אהל מועד. אוֹתוֹ כֹּהֵן הַמּוּכָן לִכָּנֵס לִפְנֵי וְלִפְנִים בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים, וְזֶהוּ
כֹּהֵן גָּדוֹל, שֶׁאֵין עֲבוֹדַת יוֹם הַכִּפּוּרִים כְּשֵׁרָה אֶלָּא בּוֹ:
תחתיו מבניו. מְלַמֵּד שֶׁאִם יֵשׁ לוֹ לְכֹהֵן גָּדוֹל בֵּן מְמֻלָּא אֶת מְקוֹמוֹ, יְמַנּוּהוּ כֹּהֵן גָּדוֹל
תַּחְתָּיו:
הכהן תחתיו מבניו. מִכָּאן רָאָיָה כָּל לְשׁוֹן כֹּהֵן פּוֹעֵל עוֹבֵד מַמָּשׁ, לְפִיכָךְ נִגּוּן תְּבִיר (
נִמְשָׁךְ לְפָנָיו):

Verse 31

במקם קדש. בַּחֲצַר אֹהֶל מוֹעֵד, שֶׁהַשְּׁלָמִים הַלָּלוּ קָדְשֵׁי קָדָשִׁים הָיוּ:

Verse 32

פתח אהל מועד. כָּל הֶחָצֵר קָרוּי כֵּן:

Verse 33

ואכלו אתם. אַהֲרֹן וּבָנָיו, לְפִי שֶׁהֵם בַּעֲלֵיהֶם:
אשר כפר בהם. כָּל זָרוּת וְתִעוּב:
למלא את ידם. בְּאַיִל וְלֶחֶם הַלָּלוּ:
לקדש אתם. שֶׁעַל יְדֵי הַמִּלּוּאִים הַלָּלוּ נִתְמַלְּאוּ יְדֵיהֶם וְנִתְקַדְּשׁוּ לִכְהֻנָּה:
כי קדש הם. קָדְשֵׁי קָדָשִׁים; וּמִכָּאן לָמַדְנוּ אַזְהָרָה לְזָר הָאוֹכֵל קָדְשֵׁי קָדָשִׁים, שֶׁנָּתַן הַמִּקְרָא
טַעַם לַדָּבָר מְשׁוּם דְּקֹדֶשׁ הֵם (פסח' כ"ד):

Verse 34

Verse 35

ועשית לאהרן ולבניו ככה. שֶׁנָּה הַכָּתוּב וְכָפַל לְעַכֵּב – שֶׁאִם חָסַר דָּבָר אֶחָד מִכָּל הָאֲמוּר
בָּעִנְיָן, לֹא נִתְמַלְּאוּ יְדֵיהֶם לִהְיוֹת כֹּהֲנִים וַעֲבוֹדָתָם פְּסוּלָה:

אתכה. כְּמוֹ אוֹתָךְ:
שבעת ימים תמלא וגו'. בָּעִנְיָן הַזֶּה וּבַקְּרְבָּנוֹת הַלָּלוּ בְּכָל יוֹם:

Verse 36

על הכפרים. בִּשְׁבִיל הַכִּפּוּרִים, לְכַפֵּר עַל הַמִּזְבֵּחַ מִכָּל זָרוּת וְתִעוּב; וּלְפִי שֶׁנֶּ' שִׁבְעַת
יָמִים תְּמַלֵּא יָדָם, אֵין לִי אֶלָּא דָּבָר הַבָּא בִּשְׁבִילָם, כְּגוֹן הָאֵילִים וְהַלֶּחֶם, אֲבָל הַבָּא
בִּשְׁבִיל הַמִּזְבֵּחַ, כְּגוֹן פַּר שֶׁהוּא לְחִטּוּי הַמִּזְבֵּחַ, לֹא שָׁמַעְנוּ, לְכָךְ הֵצְרִךְ מִקְרָא זֶה; וּמִדְרַשׁ
ת"כ אוֹמֵר כַּפָּרַת הַמִּזְבֵּחַ הֵצְרְכָה שֶׁמָּא הִתְנַדֵּב אִישׁ דָּבָר גָּזֵל בְּמִלָּאכֶת הַמִּשְׁכָּן וְהַמִּזְבֵּחַ:
וחטאת. וּתְדַכֵּי, לְשׁוֹן מַתְּנַת דָּמִים הַנִּתּוּנִים בְּאֶצְבַּע קְרוּי חִטּוּי:
ומשחת אתו. בְּשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה, וְכָל הַמִּשִּׁיחוֹת כְּמִין כִּי:

Verse 37

והיה המזבח קדש. וּמַה הִיא קְדֻשָּׁתוֹ? כל הנגע במזבח יקדש. אֲפִלּוּ קָרְבָּן פָּסוּל שֶׁעָלָה
עָלָיו קִדְּשׁוֹ הַמִּזְבֵּחַ לְהַכְשִׁירוֹ שֶׁלֹּא יֵרֵד; מִתּוֹךְ שֶׁנֶּאֱמַר כָּל הַנֹּגֵעַ בַּמִּזְבֵּחַ יִקְדָּשׁ, שׁוֹמֵעַ אֲנִי
בֵּין רָאוּי בֵּין שֶׁאֵינוֹ רָאוּי – כְּגוֹן דָּבָר שֶׁלֹּא הָיָה פְּסוּלוֹ בַּקֹּדֶשׁ, כְּגוֹן הָרוֹבֵעַ וְהַנִּרְבָּע
וּמֻקְצֶה וְנֶעֱבָד וְהַטְּרֵפָה וְכֵיוֹצֵא בָּהֶן – תַּ"לּ וְזֶה אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה הַסָּמוּךְ אֲחָרָיו, מָה עוֹלָה
רְאוּיָה, אַף כָּל רָאוּי שֶׁנִּרְאָה לוֹ כְּבָר וְנִפְסַל מִשֶּׁבָּא לָעֲזָרָה, כְּגוֹן הַלָּן וְהַיּוֹצֵא וְהַטָּמֵא
וְשֶׁנִּשְׁחַט בְּמַחֲשָׁבַת חוּץ לִזְמַנּוֹ וְחוּץ לִמְקוֹמוֹ וְכֵיוֹצֵא בָּהֶן (זבחים פ"ג):

Verse 38

Verse 39

Verse 40

ועשרון סלת. עֶשְׂרִית הָאֵיפָה – מ"ג בֵּיצִים וְחֹמֶשׁ בֵּיצָה:
בשמן כתית. לֹא לְחוּבָה נֶאֱמַר כָּתִית, אֶלָּא לְהַכְשִׁיר, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר כָּתִית לַמָּאוֹר – וּמַשְׁמָע
לַמָּאוֹר וְלֹא לַמְּנָחוֹת – יָכוֹל לְפָסְלוֹ לַמְּנָחוֹת, תַּ"לּ כָּאן כָּתִית וְלֹא נֶאֱמַר כָּתִית לַמָּאוֹר,
אֶלָּא לְמַעֵט מְנָחוֹת שֶׁאֵין צָרִיךְ כָּתִית, שֶׁאַף הַטָּחוּן בָּרֵיחַיִם כָּשֵׁר בָּהֶן (מנחות פ"ו)
רבע ההין. שְׁלֹשָׁה לֻגִּין:
ונסך. לַסְּפָלִים, כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ בְּמַסֶּכֶת סֻכָּה (מ"ח) – שְׁנֵי סְפָלִים שֶׁל כֶּסֶף הָיוּ בְּרֹאשׁ
הַמִּזְבֵּחַ וּמְנֻקָּבִים כְּמִין שְׁנֵי חֻטְמִין דַּקִּים, נוֹתֵן הַיַּיִן לְתוֹכוֹ וְהוּא מְקֻלָּח וְיוֹצֵא דֶּרֶךְ
הַחֹטֶם וְנוֹפֵל עַל גַּג הַמִּזְבֵּחַ, וּמִשָּׁם יוֹרֵד לַשִּׁיתִין, בְּמִזְבֵּחַ בֵּית עוֹלָמִים, וּבְמִזְבַּח הַנְּחֹשֶׁת
יוֹרֵד מִן הַמִּזְבֵּחַ לָאָרֶץ:

Verse 41

לריח ניחח. עַל הַמִּנְחָה נֶאֱמַר, שֻׁמְּנַת נְסָכִים כֻּלָּהּ כְּלִיל, וְסֵדֶר הַקְרָבָתָם הָאֲבָרִים בַּתְּחִלָּה
וְאַחַר כָּךְ הַמִּנְחָה, שֶׁנֶּאֱמַר עֹלָה וּמִנְחָה:

Verse 42

תמיד. מִיּוֹם אֶל יוֹם – וְלֹא יַפְסִיק יוֹם בֵּינָתַיִם:
אשר אועד לכם. כְּשֶׁאֶקְבַּע מוֹעֵד לְדַבֵּר אֵלֶיךָ, שָׁם אֶקְבָּעֵנוּ לָבֹא. וְיֵשׁ מְרַבּוֹתֵינוּ לִמְדִים
מִכָּאן שֶׁמַּעֲל מִזְבַּח הַנְּחֹשֶׁת הָיָה הַקָּבָ"ה מְדַבֵּר עִם מֹשֶׁה מִשֶּׁהוּקַם הַמִּשְׁכָּן, וְיֵשׁ אוֹמְרִים מֵעַל
הַכַּפֹּרֶת, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר וְדִבַּרְתִּי אִתְּךָ מֵעַל הַכַּפֹּרֶת (שמות כ"ו), וַאֲשֶׁר אִוָּעֵד לָכֶם הָאָמוּר כָּאן
אֵינוֹ אָמוּר עַל הַמִּזְבֵּחַ אֶלָּא עַל אֹהֶל מוֹעֵד הַנִּזְכָּר בַּמִּקְרָא:

Verse 43

ונעדתי שמה. אֶתְוַעֵד עִמָּם בְּדִבּוּר, כְּמֶלֶךְ הַקּוֹבֵעַ מָקוֹם מוֹעֵד לְדַבֵּר עִם עֲבָדָיו שָׁם:
ונקדש. הַמִּשְׁכָּן:

בכבדי. – שֶׁתִּשְׁרֶה שְׁכִינָתִי בּוֹ. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה אַל תִּקְרֵי בִּכְבֹדִי אֶלָּא בִּכְבוּדַי – בְּמִכֶּבֶד
שֶׁלִּי – כָּאן רָמַז לוֹ מִיתַת בְּנֵי אַהֲרֹן בְּיוֹם חֲנֻכָּתוֹ, וְזֶהוּ שֶׁאָמַר מֹשֶׁה הוּא אֲשֶׁר דִּבֶּר ה'
לֵאמֹר בִּקְרֹבַי אֶקָּדֵשׁ, וְהֵיכָן דִּבֶּר? וְנִקְדַּשׁ בִּכְבֹדִי (זבחים קט"ו):

Verse 44

Verse 45

Verse 46

לשכני בתוכם. עַל מְנָת לִשְׁכֹּן אֲנִי בְּתוֹכָם:

Chapter 30

Verse 1

מקטר קטרת. לְהַעֲלוֹת עָלָיו קִטוּר עֲשַׁן סַמִּים:

Verse 2

Verse 3

את גגו. זֶה הָיָה לוֹ גַּג, אֲבָל מִזְבַּח הָעוֹלָה לֹא הָיָה לוֹ גַּג אֶלָּא מְמַלְּאִים חֲלָלוֹ אֲדָמָה
בְּכָל חֲנִיָּתָן:
זר זהב. סִימָן הוּא לְכֶתֶר כְּהֻנָּה:

Verse 4

צלעתיו. כָּאן הוּא לְשׁוֹן זָוִיוֹת, כְּתַרְגּוּמוֹ, לְפִי שֶׁנֶּאֱמַר עַל שְׁנֵי צִדָּיו – עַל שְׁתֵּי זָוִיוֹת
שֶׁבִּשְׁנֵי צִדָּיו:
והיה. מַעֲשֶׂה הַטַּבָּעוֹת הָאֵלֶּה:
לבתים לבדים. בַּיִת תִּהְיֶה הַטַּבַּעַת לַבַּד:

Verse 5

Verse 6

לפני הפרכת. שֶׁמָּא תֹּאמַר מָשׁוּךְ מִכְּנֶגֶד הָאָרוֹן לַצָּפוֹן אוֹ לַדָּרוֹם, תַּ"ל לִפְנֵי הַכַּפֹּרֶת מְכֻוָּן
כְּנֶגֶד הָאָרוֹן מִבַּחוּץ:

Verse 7

בהיטיבו. לְשׁוֹן נִקּוּי הַבָּזִיכִין שֶׁל הַמְּנוֹרָה מִדֶּשֶׁן הַפְּתִילוֹת שֶׁנִּשְׂרְפוּ בַּלַּיְלָה, וְהָיָה
מְטִיבָן בְּכָל בֹּקֶר וּבֹקֶר:
הנרת. לו"ש בְּלַעַז, וְכֵן כָּל נֵרוֹת הָאֲמוּרוֹת בַּמְּנוֹרָה, חוּץ מִמָּקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר שָׁם הַעֲלָאָה
שֶׁהוּא לְשׁוֹן הַדְלָקָה:

Verse 8

ובהעלת. כְּשֶׁיַּדְלִיקֵם לְהַעֲלוֹת לַהֲבָתָן:

יקטירנה. בְּכָל יוֹם, פְּרָס מַקְטִיר שַׁחֲרִית וּפְרָס מַקְטִיר בֵּין הָעַרְבַּיִם (כריתות ו')׃

Verse 9

לא תעלו עליו. עַל מִזְבֵּחַ זֶה׃
קטרת זרה. שׁוּם קְטֹרֶת שֶׁל נָדָב – כֵּלָּן זָרוֹת לוֹ חוּץ מִזּוֹ׃
ועלה ומנחה. וְלֹא עוֹלָה וּמִנְחָה, עוֹלָה שֶׁל בְּהֵמָה וָעוֹף, מִנְחָה הִיא שֶׁל לֶחֶם׃

Verse 10

וכפר אהרן. מַתַּן דָּמִים׃
אחת בשנה. בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים, הוּא שֶׁנֶּאֱמַר בְּאַחֲרֵי מוֹת וְיָצָא אֶל הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר לִפְנֵי ה' (ויקרא ט"ז) וְכִפֶּר עָלָיו׃
חטאת הכפרים. הֵם פַּר וְשָׂעִיר שֶׁל יוֹם הַכִּפּוּרִים הַמְכֻפָּרִים עַל טֻמְאַת מִקְדָּשׁ וְקָדָשָׁיו׃
קדש קדשים. הַמִּזְבֵּחַ מְקַדֵּשׁ לִדְבָרִים הַבָּלוּי בִּלְבַד וְלֹא לַעֲבוֹדָה אַחֶרֶת׃

Verse 11

Verse 12

כי תשא. לְשׁוֹן קַבָּלָה, כְּתַרְגּוּמוֹ; כְּשֶׁתַּחְפֹּץ לְקַבֵּל סְכוּם מִנְיָנָם לָדַעַת כַּמָּה הֵם, אַל תְּמַנֵּם לַגֻּלְגֹּלֶת, אֶלָּא יִתְּנוּ כָּל אֶחָד מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל וְתִמְנֶה אֶת הַשְּׁקָלִים וְתֵדַע מִנְיָנָם׃
ולא יהיה בהם נגף. שֶׁהַמִּנְיָן שׁוֹלֵט בּוֹ עַיִן הָרָע, וְהַדָּבָר בָּא עֲלֵיהֶם, כְּמוֹ שֶׁמָּצִינוּ בִּימֵי דָוִד (שמואל ב כ"ד)׃

Verse 13

זה יתנו. הֶרְאָה לוֹ כְּמִין מַטְבֵּעַ שֶׁל אֵשׁ וּמְשָׁקָלָהּ מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל וְאוֹמֵר לוֹ כָּזֶה יִתְּנוּ (תלמוד ירושלמי שק' א')׃
העבר על הפקדים. דֶּרֶךְ הַמּוֹנִין מַעֲבִירִין אֶת הַנִּמְנִין זֶה אַחַר זֶה, וְכֵן כֹּל אֲשֶׁר יַעֲבֹר תַּחַת הַשָּׁבֶט (ויקרא כ"ז), וְכֵן תַּעֲבֹרְנָה הַצֹּאן עַל יְדֵי מוֹנֶה (ירמיהו ל"ג)׃
מחצית השקל בשקל הקדש. בְּמִשְׁקַל הַשֶּׁקֶל שֶׁקָּצַבְתִּי לְךָ לִשְׁקֹל בּוֹ שִׁקְלֵי הַקֹּדֶשׁ, כְּגוֹן שְׁקָלִים הָאֲמוּרִין בְּפָרָשַׁת עֲרָכִין וּשְׁדֵה אֲחֻזָּה׃
עשרים גרה השקל. עֶכְשָׁו פֵּרַשׁ לְךָ כַּמָּה הוּא׃
גרה. לְשׁוֹן מָעָה; וְכֵן בִּשְׁמוּאֵל (א' ב'), יָבוֹא לְהִשְׁתַּחֲוֹת לוֹ לַאֲגוֹרַת כֶּסֶף וְכִכַּר לָחֶם׃
עשרים גרה השקל. שֶׁהַשֶּׁקֶל הַשָּׁלֵם אַרְבָּעָה זוּזִים, וְהַזּוּז מִתְחַלָּתוֹ חָמֵשׁ מָעוֹת, אֶלָּא בָּאוּ וְהוֹסִיפוּ עָלָיו שְׁתּוֹת וְהֶעֱלוּהוּ לְשֵׁשׁ מָעָה כֶּסֶף, וּמַחֲצִית הַשֶּׁקֶל הַזֶּה שֶׁאָמַרְתִּי לְךָ יִתְּנוּ תְּרוּמָה לַה' (בכורות ה')׃

Verse 14

מבן עשרים שנה ומעלה. לְמֻדָּךְ כָּאן שֶׁאֵין פָּחוֹת מִבֶּן עֶשְׂרִים יוֹצֵא לַצָּבָא וְנִמְנֶה בְּכֹלֵל אֲנָשִׁים׃

Verse 15

לכפר על נפשתיכם. שֶׁלֹּא תִּנָּגְפוּ עַל יְדֵי מִנְיָן; דָּ"אַ לְכַפֵּר עַל נַפְשׁוֹתֵיכֶם, לְפִי שֶׁרָמַז לָהֶם כָּאן ג' תְּרוּמוֹת – שֶׁנִּכְתַּב כָּאן תְּרוּמַת ה' שָׁלֹשׁ פְּעָמִים, אַחַת תְּרוּמַת אֲדָנִים שֶׁמָּנָאן כְּשֶׁהִתְחִילוּ בִּנְדָבַת הַמִּשְׁכָּן, שֶׁנָּתְנוּ כָּל אֶחָד וְאֶחָד מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל, וְעָלָה לְמֵאַת הַכִּכָּר, שֶׁנֶּאֱמַר וְכֶסֶף פְּקוּדֵי הָעֵדָה מְאַת כִּכָּר (שמות ל"ח), וּמֵהֶם נַעֲשׂוּ הָאֲדָנִים שֶׁנֶּאֱמַר וַיְהִי מְאַת כִּכַּר הַכֶּסֶף וְגוֹ' (שם); וְהַשֵּׁנִית אַף הִיא עַל יְדֵי מִנְיָן, שֶׁמָּנָאן מֹשֶׁה וּמִקֹּם הַמִּשְׁכָּן, הוּא הַמִּנְיָן הָאָמוּר בְּתִחִלַּת חֻמַּשׁ הַפְּקוּדִים בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית (במדבר א'), וְנָתְנוּ כָּל אֶחָד מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל, וְהֵן לִקְנוֹת מֵהֶן קָרְבְּנוֹת צִבּוּר שֶׁל כָּל שָׁנָה וְשָׁנָה, וְהֶשְׁוּוּ בָהֶם עֲנִיִּים וַעֲשִׁירִים, וְעַל אוֹתָהּ תְּרוּמָה נֶאֱמַר לְכַפֵּר עַל נַפְשׁוֹתֵיכֶם, שֶׁהַקָּרְבָּנוֹת לְכַפָּרָה הֵם בָּאִים; וְהַשְּׁלִישִׁית הִיא תְּרוּמַת הַמִּשְׁכָּן כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר כָּל מֵרִים תְּרוּמַת כֶּסֶף וּנְחֹשֶׁת (שמות ל"ה), וְלֹא הָיְתָה יַד כֻּלָּם שָׁוָה בָּהּ אֶלָּא אִישׁ מַה שֶּׁנְּדָבוֹ לִבּוֹ׃

Verse 16

ונתת אתו על עבדת אהל מועד. לַמַּדְתָּ שֶׁנִּצְטַוּוּ לִמְנוֹתָם בִּתְחִלַּת נְדֻבַת הַמִּשְׁכָּן, אַחַר מַעֲשֵׂה
הָעֵגֶל, מִפְּנֵי שֶׁנִּכְנַס בָּהֶם מַגֵּפָה, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּגֹּף ה' אֶת הָעָם; מָשָׁל לְצֹאן הַחֲבִיבָה עַל
בְּעָלֶיהָ שֶׁנָּפַל בָּהּ דֶּבֶר וּמִשֶּׁפַסַק אָמַר לוֹ לָרוֹעֶה בְּבַקָּשָׁה מִמְּךָ מְנֵה אֶת צֹאנִי וְדַע כַּמָּה נוֹתְרוּ
בָהֶם, לְהוֹדִיעַ שֶׁהִיא חֲבִיבָה עָלָיו; וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר שֶׁהַמִּנְיָן הַזֶּה הוּא הָאָמוּר בְּחֻמַּשׁ
הַפְּקוּדִים, שֶׁהֲרֵי נֶאֱמַר בּוֹ בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי וְהַמִּשְׁכָּן הוּקַם בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן, שֶׁנֶּאֱמַר
בְּיוֹם הַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ תָּקִים וְגו' (שמות מ'), וּמֵהַמִּנְיָן הַזֶּה נַעֲשׂוּ הָאֲדָנִים –
מִשְׁקָלִים שֶׁלּוֹ – שֶׁנֶּאֱמַר וַיְהִי מְאַת כִּכַּר הַכֶּסֶף לָצֶקֶת וְגו' (שם ל"ח), הָא לָמַדְתָּ שְׁתַּיִם
הָיוּ, אֶחָד בְּתִחִלַּת נִדְבָתָן אַחַר יוֹם הַכִּפּוּרִים בְּשָׁנָה רִאשׁוֹנָה, וְאַחַת בְּשָׁנָה שְׁנִיָּה בְּאִיָּר
מִשֶּׁהוּקַם הַמִּשְׁכָּן. וְאִם תֹּאמַר וְכִי אֶפְשָׁר שֶׁבְּשֶׁנֵיהֶם הָיוּ יִשְׂרָאֵל שָׁוִים – ו' מֵאוֹת אֶלֶף וְג'
אֲלָפִים וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים – שֶׁהֲרֵי בְּכֶסֶף פְּקוּדֵי הָעֵדָה נֶאֱמַר כֵּן, וּבְחֲמֵשׁ הַפְּקוּדִים אַף
בּוֹ נֶאֱמַר כֵּן וַיִּהְיוּ כָּל הַפְּקוּדִים שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף וּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים
(במדבר א'), וַהֲלֹא בְּשִׁתֵּי שָׁנִים הָיוּ, וְאֵ"שֶׁלֹּא הָיוּ בִּשְׁעַת מִנְיָן הָרִאשׁוֹן בְּנֵי י"ט שָׁנָה
שֶׁלֹּא נִמְנוּ וּבַשְּׁנִיָּה נַעֲשׂוּ בְּנֵי כ'! תִּשּׁוּבָה לַדָּבָר: אֵצֶל שְׁנוֹת הָאֲנָשִׁים בְּשָׁנָה אַחַת נִמְנוּ,
אֲבָל לְמִנְיַן יְצִיאַת מִצְרַיִם הָיוּ שְׁתֵּי שָׁנִים, לְפִי שֶׁלִּיצִיאַת מִצְרַיִם מוֹנִין מִנִּיסָן, כְּמוֹ
שֶׁשָּׁנִינוּ בְּמַסֶּ' רֹאשׁ הַשָּׁנָה (דף ב'), וְנִבְנָה הַמִּשְׁכָּן בָּרִאשׁוֹנָה וְהוּקַם בַּשְּׁנִיָּה, שֶׁנִּתְחַדְּשָׁה
שָׁנָה בְּאֶחָד בְּנִיסָן, אֲבָל שְׁנוֹת הָאֲנָשִׁים מְנוּיִין לְמִנְיַן שְׁנוֹת עוֹלָם, הַמַּתְחִילִין מִתִּשְׁרֵי,
נִמְצְאוּ שְׁנֵי הַמִּנְיָנִים בְּשָׁנָה אַחַת – הַמִּנְיָן הָרִאשׁוֹן הָיָה בְּתִשְׁרֵי לְאַחַר י"הַכִּ שֶׁנִּתְרַצָּה
הַמָּקוֹם לְיִשְׂרָאֵל לִסְלֹחַ לָהֶם וְנִצְטַוּוּ עַל הַמִּשְׁכָּן, וְהַשֵּׁנִי בְּאֶחָד בְּאִיָּר:
עַל עבדת אהל מועד. הֵן הָאֲדָנִים שֶׁנַּעֲשׂוּ בּוֹ:

Verse 17

Verse 18

כיור. כְּמִין דּוּד גְּדוֹלָה וְלָהּ דַּדִּים הַמְּרִיקִים בְּפִיהֶם מַיִם:
וכנו. כְּתַרְגּוּמוֹ בְּסִיסָהּ, מוֹשָׁב מְתֻקָּן לַכִּיּוֹר:
לרחצה. מוּסָב עַל הַכִּיּוֹר:
ובין המזבח. מִזְבַּח הָעוֹלָה, שֶׁכָּתוּב בּוֹ שֶׁהוּא לִפְנֵי פֶּתַח מִשְׁכַּן אֹהֶל מוֹעֵד, וְהָיָה הַכִּיּוֹר
מָשׁוּךְ קְמָטָא, וְעוֹמֵד כְּנֶגֶד אֲוִיר שֶׁבֵּין הַמִּזְבֵּחַ וְהַמִּשְׁכָּן, וְאֵינוֹ מַפְסִיק כְּלָל בֵּינְתַיִם,
מְשׁוּם שֶׁנֶּאֱמַר וְאֶת מִזְבַּח הָעֹלָה שָׂם פֶּתַח מִשְׁכַּן אֹהֶל מוֹעֵד (שמות מ'), – כְּלוֹמַר מִזְבֵּחַ
לִפְנֵי אֹהֶל מוֹעֵד וְאֵין כִּיּוֹר לִפְנֵי אֹהֶל מוֹעֵד, הָא כֵּיצַד? מָשׁוּךְ קְמָטָא כְּלַפֵּי הַדָּרוֹם; כָּךְ
שְׁנוֹיָה בְזָבָחִים:

Verse 19

את ידיהם ואת רגליהם. בְּבַת אַחַת הָיָה מְקֻדָּשׁ יָדָיו וְרַגְלָיו; וְכָךְ שָׁנִינוּ בְזָבָחִים (דף
י"ט); כֵּיצַד קִדּוּשׁ יָדַיִם וְרַגְלַיִם? מַגִּיסַ יָדוֹ הַיְמָנִית עַל גַּבֵּי רַגְלוֹ הַיְמָנִית וְיָדוֹ
הַשְּׂמָאלִית עַל גַּבֵּי רַגְלוֹ הַשְּׂמָאלִית וּמְקֻדָּשׁ:

Verse 20

בבאם אל אהל מועד. לְהַקְטִיר שַׁחֲרִית וּבֵין הָעַרְבַּיִם קְטֹרֶת, אוֹ לְהַזּוֹת מִדַּם פַּר כֹּהֵן
הַמָּשִׁיחַ וּשְׂעִירֵי עֲ"ז:
ולא ימתו. הָא אִם לֹא יִרְחֲצוּ יָמוּתוּ, שֶׁבַּתּוֹרָה נֶאֶמְרוּ כְּלָלוֹת, וּמִכְלָל לָאו אַתָּה שׁוֹמֵעַ
הֵן:
אל המזבח. לַחִיצוֹן, שֶׁאֵין כָּאן בִּיאַת אֹהֶל מוֹעֵד אֶלָּא בֶּחָצֵר:

Verse 21

ולא ימתו. לְחַיֵּב מִיתָה עַל הַמְשַׁמֵּשׁ בַּמִּזְבֵּחַ וְאֵינוֹ רָחוּץ יָדַיִם וְרַגְלַיִם, שֶׁהַמִּיתָה הָרִאשׁוֹנָה
לֹא שָׁמְעוּ אֶלָּא עַל הַנִּכְנָס לַהֵיכָל:

Verse 22

Verse 23

בשמים ראש. חֲשׁוּבִים:
וקנמן בשם. לְפִי שֶׁהַקִּנָּמוֹן קְלִפַּת עֵץ הוּא, יֵשׁ שֶׁהוּא טוֹב וְיֵשׁ בּוֹ רֵיחַ טוֹב וְטַעַם, וְיֵשׁ שֶׁאֵינוֹ אֶלָּא כְּעֵץ, לְכָךְ הֻצְרַךְ לוֹמַר קִנָּמוֹן בֶּשֶׂם – מִן הַטּוֹב:
מחציתו חמשים ומאתים. מַחֲצִית הֲבָאָתוֹ תְּהֵא חֲמִשִּׁים וּמָאתַיִם, נִמְצָא כֻּלּוֹ חֲמֵשׁ מֵאוֹת, כְּמוֹ שְׁעוּר מָר דְּרוֹר, אִם כֵּן לָמָּה נֶאֱמַר בּוֹ חֲצָאִין, גְּזֵרַת הַכָּתוּב הִיא לַהֲבִיאוֹ לַחֲצָאִין, לְהַרְבּוֹת בְּ' הַכְּרָעוֹת, שֶׁאֵין שׁוֹקְלִין עַיִן בְּעַיִן; וְכָךְ שְׁנוֹיָה בְּכָרֵתוֹת:
וקנה בשם. קָנֶה שֶׁל בֹּשֶׂם; לְפִי שֶׁיֵּשׁ קָנִים שֶׁאֵינָן שֶׁל בֹּשֶׂם הֻצְרַךְ לוֹמַר קְנֵה בֹּשֶׂם חמשים ומאתים. סַךְ מִשְׁקַל כֻּלּוֹ:

Verse 24

וקדה. שֵׁם שֹׂרֶשׁ עֵשֶׂב, וּבְלָשׁוֹן חֲכָמִים קְצִיעָה:
היו. י"ב לֻגִּין; וְנֶחְלְקוּ בוֹ חֲכְמֵי יִשְׂרָאֵל — רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר בּוֹ שָׁלְקוּ אֶת הָעִקָּרִין, אָמַר לוֹ רַ' יְהוּדָה וַהֲלֹא לָסוּךְ אֶת הָעִקָּרִין אֵינוֹ סְפֵק אֶלָּא שֶׁרָאוּם בַּמַּיִם שֶׁלֹּא יִבָּלְעוּ אֶת הַשֶּׁמֶן, וְאַחַר כָּךְ הֵצִיף עֲלֵיהֶם הַשֶּׁמֶן עַד שֶׁקָּלַט הָרֵיחַ, וְקִפְּחוֹ לַשֶּׁמֶן מֵעַל הָעִקָּרִין (הוריות י"א):

Verse 25

רקח מרקחת. רֹקַח שֵׁם דָּבָר הוּא, וְהַטַּעַם מוֹכִיחַ, שֶׁהוּא לְמַעְלָה, וַהֲרֵי הוּא כְּמוֹ רֶקַח, רֶגַע; וְאֵינוֹ כְּמוֹ רֹגַע הַיָּם (ישעיהו נ"א), וּכְמוֹ רֹקַע הָאָרֶץ (שם מלכים ב), שֶׁהַטַּעַם לְמַטָּה; וְכָל דָּבָר הַמְעֹרָב בַּחֲבֵרוֹ עַד שֶׁזֶּה קוֹפֵחַ מִזֶּה אוֹ רֵיחַ אוֹ טַעַם קָרוּי מִרְקַחַת:
רקח מרקחת. רֹקַח הֶעָשׂוּי עַ"י אֻמָּנוּת וְתַעֲרוֹבוֹת:
מעשה רקח. שֵׁם הָאֻמָּן בַּדָּבָר:

Verse 26

ומשחת בו. כָּל הַמְּשִׁיחוֹת כְּמִין כִּי, חוּץ מִשֶּׁל מְלָכִים שֶׁהֵן כְּמִין נֵזֶר (כריתות ה'):

Verse 27

Verse 28

Verse 29

וקדשת אתם. מְשִׁיחָה זוֹ מְקַדַּשְׁתָּם לִהְיוֹת קֹדֶשׁ קָדָשִׁים, וּמַה הִיא קְדֻשָּׁתָם? כל הנגע וגו':
כָּל הָרָאוּי לִכְלֵי שָׁרֵת, מְשֻׁנְכָּנָס לְתוֹכוֹ, קָדוֹשׁ קְדֻשַּׁת הַגּוּף – לְפָסֵל בְּיוֹצֵא וְלִינָה וּטְבוּל יוֹם וְאֵינוֹ נִפְדֶּה לָצֵאת לְחֻלִּין, אֲבָל דָּבָר שֶׁאֵינוֹ רָאוּי לָהֶם אֵין מְקַדְּשִׁין; וּשְׁנוֹיָה הִיא מִשְׁנָה שְׁלֵמָה אֵצֶל מִזְבֵּחַ: מִתּוֹךְ שֶׁנֶּ' כָּל הַנֹּגֵעַ בַּמִּזְבֵּחַ יִקְדָּשׁ (שמות כ"ט), שׁוֹמֵעַ אֲנִי בֵּין רָאוּי בֵּין שֶׁאֵינוֹ רָאוּי, תַּ"ל כְּבָשִׂים, מַה כְּבָשִׂים רְאוּיִים אַף כָּל רָאוּי; כָּל מְשִׁיחַת מִשְׁכָּן וְכֹהֲנִים וּמְלָכִים מְתֻרָּגָם לְשׁוֹן רִבּוּי, לְפִי שֶׁאֵין צֹרֶךְ מְשִׁיחָתָן אֶלָּא לְגִדֻּלָּה, כִּי כֵן יִסַּד רְקִיקִין מְשׁוּחִין (שם), וְרֵאשִׁית שְׁמָנִים הַמֻּלָּךְ שֶׁזֶּה חִנּוּךְ גְּדֻלָּתָן, וּשְׁאָר מְשִׁיחוֹת – כְּמוֹ יִמָּשְׁחוּ (עמוס ו') – לְשׁוֹן אֲרַמִּית בָּהֶן כִּלְשׁוֹן עִבְרִית:

Verse 30

Verse 31

לדרתיכם. מִכָּאן לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ לוֹמַר שֶׁכֵּלִּי קַיָּם לָעָתִיד לָבוֹא:
זה. בְּגִימַטְרִיָּא תְּרֵיסַר לֻגִּין הֲוֵי (כריתות ה'):

Verse 32

לא ייסד. בִּשְׁנֵי יוֹדִי"ן, לְשׁוֹן לֹא יִפְעַל, כְּמוֹ (דברים ה טו) לְמַעַן יִיטַב לָךְ:
על בשר אדם לא ייסד. מִן הַשָּׁמָן הַזֶּה עַצְמוֹ:
ובמתכנתו לא תעשו כמהו. בְּסָכוּם סַמָּנָיו לֹא תַּעֲשׂוּ אֲחֵר כָּמוֹהוּ בְּמִשְׁקַל סַמָּנִין הַלָּלוּ לְפִי
מִדַּת הִין שֶׁמֶן, אֲבָל אִם פָּחַת אוֹ רִבָּה סַמְּנִין לְפִי מִדַּת הִין שֶׁמֶן מֻתָּר, וְאַף הֶעָשׂוּי
בְּמַתְכֹּנְתּוֹ שֶׁל זֶה, אֵין הַסָּךְ מִמֶּנּוּ חַיָּב אֶלָּא הָרוֹקֵחַ:
ובמתכנתו. לְשׁוֹן חֻשְׁבּוֹן, כְּמוֹ (שמות ה ח) מַתְכֹּנֶת הַלְּבֵנִים, וְכֵן בְּמַתְכֹּנְתָּהּ שֶׁל קְטֹרֶת:

Verse 33

ואשר יתן ממנו. מֵאוֹתוֹ שֶׁל מִשָּׁה:
על זר. שֶׁאֵינוֹ צָרִךְ כְּהֻנָּה וּמַלְכוּת:

Verse 34

נטף. הוּא צֳרִי, וְעַל שֶׁאֵינוֹ אֶלָּא שְׁרָף הַנּוֹטֵף מֵעֲצֵי הַקְּטָף קָרוּי נָטָף, וּבְלַעַז גומ"א,
וְהַצָּרִי קוֹרִין לוֹ טרי"אקה:
ושחלת. שֹׁרֶשׁ בֹּשֶׂם חָלָק וּמַצְהִיר כְּצִפֹּרֶן, וּבִלְשׁוֹן הַמִּשְׁנָה קָרוּי צִפֹּרֶן, וְזֶהוּ שֶׁתִּרְגֵּם
אֶנְקְלוֹס וְטוּפְרָא:
וחלבנה. בֹּשֶׂם שֶׁרֵיחוֹ רַע, וְקוֹרִין לוֹ גַּלְבָּנָא, וּמָנָאהּ הַכָּתוּב בֵּין סַמָּנֵי הַקְּטֹרֶת לְלַמֵּדְנוּ
שֶׁלֹּא יֵקַל בְּעֵינֵינוּ לְצָרְפוֹ עִמָּנוּ בַּאֲגֻדַּת תַּעֲנִיּוֹתֵינוּ וּתְפִלּוֹתֵנוּ אֶת פּוֹשְׁעֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁיִּהְיוּ
נִמְנִין עִמָּנוּ:
סמים. אֲחֵרִים:
ולבנה זכה. מִכָּאן לָמְדוּ רַבּוֹתֵינוּ י"א סַמָּנִין נֶאֶמְרוּ לוֹ לְמֹשֶׁה בְּסִינַי – מְעוּט סַמִּים
שְׁנַיִם, נָטָף וּשְׁחֵלֶת וְחֶלְבְּנָה ג', הֲרֵי חֲמִשָּׁה, סַמִּים לְרַבּוֹת עוֹד כְּמוֹ אֵלּוּ הֲרֵי עֲשָׂרָה,
וּלְבוֹנָה הֲרֵי י"א; וְאֵלּוּ הֵן הַצָּרִי וְהַצִּפֹּרֶן הַחֶלְבְּנָה וְהַלְּבוֹנָה מֹר וּקְצִיעָה שִׁבֹּלֶת נֵרְדְּ
וְכַרְכֹּם הֲרֵי ח' – שֶׁהַשִּׁבֹּלֶת וְנֵרְדְּ אֶחָד, שֶׁהַנֵּרְדְּ דּוֹמֶה לְשִׁבֹּלֶת – הַקִּשְׁטְ וְהַקִּלּוּפָה וְקִנָּמוֹן
הֲרֵי י"א; בְּרִית כַּרְשִׁינָה אֵינוֹ נִקְטָר אֶלָּא בּוֹ שָׁפִין אֶת הַצִּפֹּרֶן לְבַדָּהּ שֶׁתְּהֵא נָאָה
(כריתות ו'):
בד בבד יהיה. אֵלּוּ הָאַרְבָּעָה הַנִּזְכָּרִים כָּאן יִהְיוּ שָׁוִין מִשְׁקָל בְּמִשְׁקָל – כְּמִשְׁקָלוֹ שֶׁל זֶה
כָּךְ מִשְׁקָלוֹ שֶׁל זֶה – וְכֵן שָׁנִינוּ: הַצָּרִי וְהַצִּפֹּרֶן הַחֶלְבְּנָה וְהַלְּבוֹנָה מִשְׁקַל שִׁבְעִים שִׁבְעִים
מָנֶה (שם); וּלְשׁוֹן בַּד נִרְאֶה בְּעֵינַי שֶׁהוּא לְשׁוֹן יָחִיד, אֶחָד בְּאֶחָד יִהְיוּ – זֶה כְּמוֹת זֶה:

Verse 35

ממלח. כְּתַרְגּוּמוֹ מְעֹרָב, שֶׁיְּעֻרַב שְׁחִיקָתָן יָפֶה יָפֶה זֶה עִם זֶה; וְאוֹמֵר אֲנִי שֶׁדּוֹמֶה לוֹ
וַיִּירְאוּ הַמַּלָּחִים (יונה א'), מַלָּחַיִךְ וְחֹבָלַיִךְ (יחזקאל כ"ז) – עַל שֵׁם שֶׁמְּהַפְּכִין אֶת
הַמַּיִם בְּמִשּׁוֹטוֹת כְּשֶׁמַּנְהִיגִים אֶת הַסְּפִינָה, כְּאָדָם הַמְהַפֵּךְ בְּכַף בֵּיצִים טְרוּפוֹת לְעָרְבָן עִם
הַמַּיִם, וְכָל דָּבָר שֶׁאָדָם רוֹצֶה לְעָרֵב יָפֶה יָפֶה מְהַפְּכוֹ בְּאֶצְבַּע אוֹ בְּדָבָר:
ממלח טהור קדש. מְמֻלָּח יִהְיֶה, וְטָהוֹר יִהְיֶה וְקֹדֶשׁ יִהְיֶה:

Verse 36

ונתתה ממנה וגו'. הִיא קְטֹרֶת שֶׁבְּכָל יוֹם וָיוֹם שֶׁעַל מִזְבַּח הַפְּנִימִי שֶׁהוּא בְּאֹהֶל מוֹעֵד
אשר אועד לך שמה. כָּל מוֹעֲדֵי דִּבּוּר שֶׁאֶקְבַּע לְךָ, אֲנִי קוֹבְעָם לְאוֹתוֹ מָקוֹם:

Verse 37

במתכנתה. בְּמִנְיַן סַמָּנֶיהָ:
קדש תהיה לך לה'. שֶׁלֹּא תַּעֲשֶׂנָּה אֶלָּא לִשְׁמִי:

Verse 38

להריח בה. אֲבָל עוֹשֶׂה אַתָּה בְּמַתְכֹּנְתָּהּ מִשֶּׁלְּךָ, כְּדֵי לְמָכְרָהּ לַצִּבּוּר (כריתות ה'):

Chapter 31

Verse 1

Verse 2

קראתי בשם -. לַעֲשׂוֹת מְלַאכְתִּי – אֶת בְּצַלְאֵל:

Verse 3

חכמה. מַה שֶּׁאָדָם שׁוֹמֵעַ מֵאֲחֵרִים וְלָמֵד:
תבונה. מֵבִין דָּבָר מִלְּבּוֹ מִתּוֹךְ דְּבָרִים שֶׁלָּמַד:
דעת. רוּחַ הַקֹּדֶשׁ:

Verse 4

לחשב מחשבת. אֲרִיגַת מַעֲשֵׂה חֹשֶׁב:

Verse 5

ובחרשת. לְשׁוֹן אָמָנוּת, כְּמוֹ חָרָשׁ חָכָם (ישעיהו מ'), וְאֶנְקְלוֹס פֵּרֵשׁ, וְשִׁנָּה בְּפֵרוּשָׁן,
שֶׁחָרַשׁ אֲבָנִים קָרוּי אָמָן וְחָרַשׁ עֵץ קָרוּי נַגָּר:
למלאת. לְהוֹשִׁיבָהּ בְּמִשְׁבֶּצֶת שֶׁלָּהּ בְּמִלּוּאָהּ – לַעֲשׂוֹת הַמִּשְׁבֶּצֶת לְמִדַּת מוֹשַׁב הָאֶבֶן וְעָבְיָהּ:

Verse 6

ובלב כל חכם לב וגו'. וְעוֹד שְׁאָר חַכְמֵי לֵב יֵשׁ בָּכֶם, וְכָל אֲשֶׁר נָתַתִּי בּוֹ חָכְמָה וְעָשׂוּ
אֵת כָּל אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ:

Verse 7

ואת הארן לעדת. לְצֹרֶךְ לֻחוֹת הָעֵדוּת:

Verse 8

הטהרה. עַל שֵׁם זָהָב טָהוֹר:

Verse 9

Verse 10

ואת בגדי השרד. אוֹמֵר אֲנִי – לְפִי פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא – שֶׁאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר שֶׁבִּבְגְדֵי כְהֻנָּה
מְדַבֵּר, לְפִי שֶׁנֶּ' אֶצְלָם וְאֶת בִּגְדֵי הַקֹּדֶשׁ לְאַהֲרֹן הַכֹּהֵן וְאֶת בִּגְדֵי בָנָיו לְכַהֵן, אֶלָּא אִלּוּ
בִּגְדֵי הַשָּׁרָד הֵם בִּגְדֵי הַתְּכֵלֶת וְהָאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי הָאֲמוּרִין בְּפָרָשַׁת מַסָּעוֹת, וְנָתְנוּ אֶל
בֶּגֶד תְּכֵלֶת וּפָרְשׂוּ עָלָיו בֶּגֶד אַרְגָּמָן וּפָרְשׂוּ עֲלֵיהֶם בֶּגֶד תּוֹלַעַת שָׁנִי (במדבר ד');
וְנִרְאִין דְּבָרִי, שֶׁנֶּ' וּמִן הַתְּכֵלֶת וְהָאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת הַשָּׁנִי עָשׂוּ בִּגְדֵי שָׁרֵת לְשָׁרֵת בַּקֹּדֶשׁ
(שמות ל"ט), וְלֹא הֻזְכַּר שֵׁשׁ עִמָּהֶם, וְאִם בִּבְגְדֵי כְהֻנָּה מְדַבֵּר, לֹא מָצִינוּ בְּאֶחָד מֵהֶם
אַרְגָּמָן אוֹ תוֹלַעַת שָׁנִי בְּלֹא שֵׁשׁ:
בגדי השרד. יֵשׁ מְפָרְשִׁים לְשׁוֹן עֲבוֹדָה וְשֵׁרוּת, כְּתַרְגּוּמוֹ לְבוּשֵׁי שִׁמּוּשָׁא, וְאֵין לוֹ דִּמְיוֹן
בַּמִּקְרָא; וַאֲנִי אוֹמֵר שֶׁהוּא לְשׁוֹן אֲרַמִּי, כְּתַרְגּוּמוֹ לְקָלָעִים וְתַרְגּוּם שֶׁל מִכְבָּר, שֶׁהָיוּ
אֲרוּגִים בְּמַחַט עֲשׂוּיִים נְקָבִים נְקָבִים לצי"ד בְּלַעַז:

Verse 11

ואת קטרת הסמים לקדש. לְצֹרֶךְ הַקְּטֹרֶת הַהֵיכָל שֶׁהוּא קֹדֶשׁ:

Verse 12

Verse 13

ואתה דבר אל בני ישראל. וְאַתָּה אַע"פ שֶׁהִפְקַדְתִּיךָ לְצַוּוֹתָם עַל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, אַל יִקַּל
בְּעֵינֶיךָ לִדְחוֹת אֶת הַשַּׁבָּת מִפְּנֵי אוֹתָהּ מְלָאכָה:
אך את שבתתי תשמרו. אַע"פ שֶׁתִּהְיוּ רְדוּפִין וּזְרִיזִין בִּזְרִיזוּת הַמְּלָאכָה, שַׁבָּת אַל תִּדָּחֶה
מִפָּנֶיהָ, כָּל אַכִּין וְרַקִּין מְעוּטִין – לְמַעֵט שַׁבָּת מִמְּלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן
כי אות הוא ביני וביניכם. אוֹת גְּדֻלָּה הִיא בֵּינֵינוּ, שֶׁבָּחַרְתִּי בָכֶם בְּהַנְחִילִי לָכֶם אֶת
יוֹם מְנוּחָתִי לִמְנוּחָה:
לדעת. הָאֱמוּת בָּהּ כי אני ה' מקדשכם :

Verse 14

מות יומת. אֵם יֵשׁ עֵדִים וְהַתְרָאָה:
ונכרתה. בְּלֹא הַתְרָאָה (מכילתא)
מחלליה. הַנּוֹהֵג בָּהּ חֹל בְּקִדֻּשָּׁתָהּ:

Verse 15

שבת שבתון. מְנוּחַת מַרְגּוֹעַ וְלֹא מְנוּחַת עֲרָאי:
קדש לה'. שְׁמִירַת קְדֻשָּׁתָהּ לִשְׁמִי וּבְמִצְוָתִי:

Verse 16

Verse 17

ויפש. כְּתַרְגּוּמוֹ וְנָח, וְכָל לְשׁוֹן נֹפֶשׁ הוּא לְשׁוֹן נָפֶשׁ, שֶׁמִּשִּׁיב נַפְשׁוֹ וּנְשִׁימָתוֹ בְּהַרְגִּישׁוֹ
מִטֹּרַח הַמְּלָאכָה; וּמִי שֶׁכָּתוּב בּוֹ לֹא יִיעַף וְלֹא יִיגָע (ישעיה מ'), וְכָל פָּעֳלוֹ בְּמַאֲמָר,
הֵכִּתִיב מְנוּחָה בְּעַצְמוֹ? לְשַׁבֵּר הָאֹזֶן מַה שֶּׁהִיא יְכוֹלָה לִשְׁמֹעַ:

Verse 18

ויתן אל משה וגו'. אֵין מֻקְדָּם וּמְאֻחָר בַּתּוֹרָה – מַעֲשֵׂה הָעֵגֶל קֹדֶם לְצִוּוּי מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן
יָמִים רַבִּים הָיָה – שֶׁהֲרֵי בְּי"ז בְּתַמּוּז נִשְׁתַּבְּרוּ הַלּוּחוֹת, וּבְיוֹם הַכִּפּוּרִים נִתְרַצָּה הַקָּבָ"ה
לְיִשְׂרָאֵל, וּלְמָחֳרַת הִתְחִילוּ בִּנְדָבַת הַמִּשְׁכָּן וְהוּקַם בְּאֶחָד בְּנִיסָן (תנחומא)
ככלתו. ככלתו כְּתִיב – חָסֵר – שֶׁנִּמְסְרָה לוֹ תּוֹרָה בְּמַתָּנָה כְּכַלָּה לֶחָתָן, שֶׁלֹּא הָיָה יָכוֹל
לִלְמֹד כֻּלָּהּ בִּזְמַן מֻעָט כָּזֶה. דָּבָר אַחֵר, מַה כַּלָּה מִתְקַשֶּׁטֶת בְּכ"ד קִשּׁוּטִין – הֵן הָאֻמּוּרִים
בְּסֵפֶר יְשַׁעְיָה – אַף תַּלְמִיד חָכָם צָרִיךְ לִהְיוֹת בָּקִי בְּכ"ד סְפָרִים
לדבר אתו. הַחֲקִים וְהַמִּשְׁפָּטִים שֶׁבְּוֹאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים
לדבר אתו. מְלַמֵּד שֶׁהָיָה מֹשֶׁה שׁוֹמֵעַ מִפִּי הַגְּבוּרָה וְחוֹזְרִין וְשׁוֹנִין אֶת הַהֲלָכָה שְׁנֵיהֶם
יַחַד:
לחת. לחת כְּתִיב שֶׁהָיוּ שְׁתֵּיהֶן שָׁוות (שם)

Chapter 32

Verse 1

כי בשש משה. כְּתַרְגּוּמוֹ, לְשׁוֹן אִחוּר, וְכֵן בַּשֵּׁשׁ רִכְבּוֹ (שופטים ה'), וַיָּחִילוּ עַד בּוֹשׁ
(שם ג'); כִּי כְשֶׁעָלָה מֹשֶׁה לָהָר אָמַר לָהֶם לְסוֹף אַרְבָּעִים יוֹם אֲנִי בָא בְּתוֹךְ שֵׁשׁ שָׁעוֹת,
כְּסָבוּרִים הֵם שֶׁאוֹתוֹ יוֹם שֶׁעָלָה מִן הַמְּנָיָן הוּא, וְהוּא אָמַר לָהֶם שְׁלֵמִים – אַרְבָּעִים יוֹם
וְלֵילוֹ עִמּוֹ – וְיוֹם עֲלִיָּתוֹ אֵין לֵילוֹ עִמּוֹ, שֶׁהֲרֵי בְּז' בְּסִיוָן עָלָה, נִמְצָא יוֹם אַרְבָּעִים
בְּשִׁבְעָה עָשָׂר בְּתַמּוּז. בְּי"ו בָּא שָׂטָן וְעִרְבֵּב אֶת הָעוֹלָם, וְהֶרְאָה דְּמוּת חֹשֶׁךְ וַאֲפֵלָה
וְעִרְבּוּבְיָה, לוֹמַר אַדְּאי מֵת מֹשֶׁה לְכָךְ בָּא עִרְבּוּבְיָא לָעוֹלָם, אָמַר לָהֶם מֵת מֹשֶׁה, שֶׁכְּבָר בָּאוּ
טָעוּ אֶלָּא שֵׁשׁ שָׁעוֹת וְלֹא בָּא וְכוּ' כִּדְאִיתָא בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת (דף פ"ט); וְאִי אֶפְשָׁר לוֹמַר שֶׁלֹּא
בְּיוֹם הַמְעֻנָּן בֵּין קֹדֶם חֲצוֹת בֵּין לְאַחַר חֲצוֹת, שֶׁהֲרֵי לֹא יָרַד מֹשֶׁה עַד יוֹם הַמֻּחָרָת,
שֶׁנֶּאֱמַר וַיַּשְׁכִּימוּ מִמָּחֳרָת וַיַּעֲלוּ עֹלֹת
אשר ילכו לפנינו. אֱלוֹהוֹת הַרְבֵּה אִוּוּ לָהֶם (סנהדרין ס"ג):

כי זה משה האיש. כְּמִין דְּמוּת מֹשֶׁה הֶרְאָה לָהֶם הַשָּׂטָן, שֶׁנּוֹשְׂאִים אוֹתוֹ בָּאֲוִיר רְקִיעַ
(שבת פ"ט) הַשָּׁמַיִם:
אשר העלנו מארץ מצרים. וְהָיָה מוֹרֶה לָנוּ דֶּרֶךְ אֲשֶׁר נֵעֶלֶה בָּהּ, עַתָּה צְרִיכִין אָנוּ
לֶאֱלוֹהוֹת אֲשֶׁר יֵלְכוּ לְפָנֵינוּ:

Verse 2

באזני נשיכם. אָמַר אַהֲרֹן בְּלִבּוֹ: הַנָּשִׁים וְהַיְלָדִים חָסִים עַל תַּכְשִׁיטֵיהֶן, שֶׁמָּא יִתְעַכֵּב
הַדָּבָר וּבְתוֹךְ כָּךְ יָבוֹא מֹשֶׁה, וְהֵם לֹא הִמְתִּינוּ וּפָרְקוּ מֵעַל עַצְמָן:
פרקו. לְשׁוֹן צְוִוי, מִגְזֶרֶת פָּרֵק לְיָחִיד, כְּמוֹ בָּרְכוּ מִגְזֶרֶת בָּרֵךְ:

Verse 3

ויתפרקו. לְשׁוֹן פְּרִיקַת מַשָּׂא, כְּשֶׁנְּטָלוּם מֵאָזְנֵיהֶם נִמְצְאוּ הֵם מְפֹרָקִים מִנְּזָמֵיהֶם,
דישקריי"ר בְּלַעַז:
את נזמי. כְּמוֹ מִנְזְמֵי, כְּמוֹ כְּצֵאתִי אֶת הָעִיר (שמות ט') – מִן הָעִיר:

Verse 4

ויצר אתו בחרט. יֵשׁ לְתַרְגְּמוֹ בְּשֶׁנִּי פָּנִים, הָאֶחָד וַיָּצַר – לְשׁוֹן קְשִׁירָה, בַּחֶרֶט – לְשׁוֹן
סוֹדָר, כְּמוֹ וְהַמִּטְפָּחוֹת וְהֶחָרִיטִים (ישעיהו ג'), וַיָּצַר כִּכְרֵים כֶּסֶף בִּשְׁנֵי חֲרִטִים (מלכים
ב ה'), וְהַשֵּׁנִי וַיָּצַר – לְשׁוֹן צוּרָה, בַּחֶרֶט – כְּלֵי אֻמָּנוּת הַצּוֹרְפִין שֶׁחוֹרְצִין וְחוֹרְתִין
בּוֹ צוּרוֹת בְּזָהָב, כְּעֵט סוֹפֵר הַחוֹרֶת אוֹתִיּוֹת בְּלוּחוֹת וּפִנְקְסִין, כְּמוֹ וּכְתֹב עָלָיו בְּחֶרֶט
אֱנוֹשׁ (ישעיהו ח'), וְזֶהוּ שֶׁתִּרְגֵּם אֶנְקְלוֹס וְצַר יָתֵיהּ בְּזִיפָא, לְשׁוֹן זִיּוּף, הוּא כְּלִי
אֻמָּנוּת שֶׁחוֹרְצִין בּוֹ בְּזָהָב אוֹתִיּוֹת וּשְׁקֻדִּים, שְׁקוּרִין בְּלַעַז נייי"ל, וּמְזַיְּפִין עַל יָדוֹ
חוֹתָמוֹת:
עגל מסכה. כֵּיוָן שֶׁהִשְׁלִיכוֹ לָאוּר בְּכוּר, בָּאוּ מְכַשְּׁפֵי עֵרֶב רַב שֶׁעָלוּ עִמָּהֶם מִמִּצְרַיִם
וַעֲשָׂאוּהוּ בְּכְשָׁפִים; וְיֵשׁ אוֹמְרִים מִיכָה הָיָה שָׁם, שָׂיְאָא מִתּוֹךְ דְּמוֹסִי בְּנָיָן שֶׁנִּתְעַתֵּד בּוֹ
בְּמִצְרַיִם, וְהָיָה בְיָדוֹ שֵׁם וְטַס שֶׁכָּתַב בּוֹ מֹשֶׁה "עֲלֵה שׁוֹר" "עֲלֵה שׁוֹר" לְהַעֲלוֹת אֲרוֹנוֹ שֶׁל
יוֹסֵף מִתּוֹךְ נִילוּס – וְהִשְׁלִיכוֹ לְתוֹךְ הַכּוּר וְיָצָא הָעֵגֶל (תנחומא)
מסכה. לְשׁוֹן מַתֶּכֶת; דָּ"אַ קכ"ה קַנְטִרִין זָהָב הָיוּ בּוֹ כְּגִימַטְרִיָּא שֶׁל מַסֵּכָה (שם)
אלה אלהיך. וְלֹא נֶאֱמַר אֵלֶּה אֱלֹהֵינוּ, מִכָּאן שֶׁעֵרֶב רַב שֶׁעָלוּ מִמִּצְרַיִם הֵם שֶׁנִּקְהֲלוּ עַל
אַהֲרֹן וְהֵם שֶׁעָשׂוּהוּ, וְאַחַר כָּךְ הִטְעוּ אֶת יִשְׂרָאֵל אַחֲרָיו (שם):

Verse 5

וירא אהרן. שֶׁהָיָה בּוֹ רוּחַ חַיִּים, שֶׁנֶּאֱמַר בְּתַבְנִית שׁוֹר אֹכֵל עֵשֶׂב (תהלים ק"ו), וְרָאָה
שֶׁהִצְלִיחַ מַעֲשֵׂה שָׂטָן וְלֹא הָיָה לוֹ פֶּה לִדְחוֹתָם לְגַמְרֵי:
ויבן מזבח. לִדְחוֹתָם:
ויקרא חג לה' מחר. וְלֹא הַיּוֹם, שֶׁמָּא יָבוֹא מֹשֶׁה קֹדֶם שֶׁיַּעַבְדוּהוּ, וְהוּא פְּשׁוּטוֹ; וּמִדְרָשׁוֹ,
בְּוַיִּקְרָא רַבָּה, דְּבָרִים הַרְבֵּה רָאָה אַהֲרֹן – רָאָה חוּר בֶּן אֲחוֹתוֹ שֶׁהָיָה מוֹכִיחָם וַהֲרָגוּהוּ,
וְזֶהוּ וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ לְפָנָיו – וַיָּבֶן מִזָּבוּחַ לְפָנָיו – וְעוֹד רָאָה וְאָמַר מוּטָב שֶׁיִּתָּלֶה בִּי
הַסַּרְחוֹן וְלֹא בָהֶם, וְעוֹד רָאָה וְאָמַר אִם הֵם בּוֹנִים אֶת הַמִּזְבֵּחַ, זֶה מֵבִיא צְרוֹר וְזֶה מֵבִיא
אֲבָל וְנִמְצֵאת מְלַאכְתָּן עֲשׂוּיָה בְּבַת אַחַת, מִתּוֹךְ שֶׁאֲנִי בוֹנֶה אוֹתוֹ וַאֲנִי מִתְעַצֵּל בִּמְלַאכְתִּי,
בֵּיוָן כָּךְ וּבֵיוָן כָּךְ מֹשֶׁה בָּא
חג לה'. בְּלִבּוֹ הָיָה לַשָּׁמַיִם, בָּטוּחַ הָיָה שֶׁיָּבוֹא מֹשֶׁה וְיַעַבְדוּ אֶת הַמָּקוֹם:

Verse 6

וישכימו. הַשָּׂטָן זֵרָזָם, כְּדֵי שֶׁיֶּחֱטְאוּ:
לצחק. יֵשׁ בְּמַשְׁמָע הַזֶּה גִּלּוּי עֲרָיוֹת, כְּמוֹ שֶׁנֶּ' לְצַחֶק בִּי (בראשית ל"ט), וּשְׁפִיכוּת
דָּמִים, כְּמוֹ שֶׁנֶּ' יָקוּמוּ נָא הַנְּעָרִים וִישַׂחֲקוּ לְפָנֵינוּ (שמואל ב ב'), אַף כֵּן נֶהֱרַג חוּר
(שמות רבה):

Verse 7

וידבר. לְשׁוֹן קְשִׁי הוּא, כְּמוֹ וַיְדַבֵּר אִתָּם קָשׁוֹת (בראשית מ"ב)
לך רד. מְגֻדֶּלֶתְךָ – לֹא נָתַתִּי לְךָ גְּדֻלָּה אֶלָּא בִּשְׁבִילָם (ברכות ל"ב), בְּאוֹתָהּ שָׁעָה נִתְנַדָּה
מֹשֶׁה מִפִּי בֵּית דִּין שֶׁל מַעְלָה (תנחומא):

שחת עמך. שֶׁחֵת הָעָם לֹא נֶאֱמַר, אֶלָּא עַמְּךָ – עֵרֶב רַב שֶׁקִּבֵּלְתָּ מֵעַצְמְךָ וְגִירְתָּם וְלֹא נִמְלַכְתָּ
(שמות רבה) :בִּי, וְאָמַרְתָּ טוֹב שֶׁיִּדְבְּקוּ גֵּרִים בַּשְּׁכִינָה – הֵם שְׁחָתוּ וְהִשְׁחִיתוּ

Verse 8

Verse 9

קשה ערף. מַחֲזִירִין קְשֵׁי עָרְפָּם לְנֶגֶד מוֹכִיחֵיהֶם וּמְמָאֲנִים לִשְׁמֹעַ:

Verse 10

הניחה לי. עֲדַיִן לֹא שָׁמַעְנוּ שֶׁהִתְפַּלֵּל מֹשֶׁה עֲלֵיהֶם וְהוּא אוֹמֵר הַנִּיחָה לִי? אֶלָּא כָּאן פָּתַח
(ברכות ל"ב) :לוֹ פֶּתַח וְהוֹדִיעוֹ שֶׁהַדָּבָר תָּלוּי בּוֹ – שֶׁאִם יִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם לֹא יְכַלֶּם

Verse 11

למה ה' יחרה אפך. כְּלוּם מִתְקַנֵּא אֶלָּא חָכָם בְּחָכָם, גִּבּוֹר בְּגִבּוֹר:

Verse 12

והנחם. הִתְעַשֵּׁת מַחֲשָׁבָה אַחֶרֶת – לְהֵיטִיב לָהֶם
:על הרעה. אֲשֶׁר חָשַׁבְתָּ לָהֶם

Verse 13

זכר לאברהם. אִם עָבְרוּ עַל עֲשֶׂרֶת הַדִּבְּרוֹת, אַבְרָהָם אֲבִיהֶם נִתְנָסָה בָּעֲשָׂרָה נִסְיוֹנוֹת וַעֲדַיִן
(תנחומא) :לֹא קִבֵּל שְׂכָרוֹ, תְּנֵהוּ לוֹ וְיִצְאוּ עֲשָׂרָה בָּעֲשָׂרָה
לאברהם ליצחק ולישראל. אִם לְשֶׁרָפָה הֵם, זְכֹר לְאַבְרָהָם שֶׁמָּסַר עַצְמוֹ לְשָׁרָף עָלֶיךָ בְּאוּר
כַּשְׂדִּים, אִם לַהֲרִיגָה, זְכֹר לְיִצְחָק שֶׁפָּשַׁט צַוָּארוֹ לַעֲקֵדָה, אִם לְגָלוּת, זְכֹר לְיַעֲקֹב שֶׁגָּלָה
לְחָרָן, וְאִם אֵינָן נִצּוֹלִין בִּזְכוּתָן, מָה אַתָּה אוֹמֵר לִי וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי גָּדוֹל? וְאִם
כְּסֵא שֶׁל ג' רַגְלַיִם אֵינוֹ עוֹמֵד לְפָנֶיךָ בִּשְׁעַת כַּעַסְךָ, קַל וָחֹמֶר לְכִסֵּא שֶׁל רֶגֶל אַחַת (ברכות
(ל"ב):
אשר נשבעת להם בך. לֹא נִשְׁבַּעְתָּ לָהֶם בְּדָבָר שֶׁהוּא כָּלֶה – לֹא בַּשָּׁמַיִם וְלֹא בָּאָרֶץ וְלֹא
בָּהָרִים וְלֹא בַּגְּבָעוֹת – אֶלָּא בָּךְ, שֶׁאַתָּה קַיָּם וּשְׁבוּעָתְךָ קַיֶּמֶת לְעוֹלָם, שֶׁנֶּ' בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם
ה' (בראשית כ"ב), וּלְיִצְחָק נֶאֱמַר וַהֲקִמֹתִי אֶת הַשְּׁבוּעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אָבִיךָ
(שם), וּלְיַעֲקֹב נֶאֱמַר אֲנִי אֵל שַׁדַּי פְּרֵה וּרְבֵה (שם ל"ה) – נִשְׁבַּע לוֹ בְּאֵל שַׁדַּי:

Verse 14

Verse 15

משני עבריהם. הָיוּ הָאוֹתִיּוֹת נִקְרָאוֹת, וּמַעֲשֶׂה נִסִּים הוּא (שבת ק"ד):

Verse 16

מעשה אלהים המה. כְּמַשְׁמָעוֹ – הוּא בִּכְבוֹדוֹ עֲשָׂאָן; דָּ"אַ, כְּאָדָם הָאוֹמֵר לַחֲבֵרוֹ כָּל עֲסָקַיו
שֶׁל פְּלוֹנִי בְּמָלָאכָה פְּלוֹנִית, כָּךְ כָּל שַׁעֲשׁוּעָיו שֶׁל הַקָּבָ"ה בַּתּוֹרָה
:חרות. לְשׁוֹן חרת וחרט אֶחָד הוּא, שְׁנֵיהֶם לְשׁוֹן חֲקִיקָה, אנטלי"ר בְּלַעַז

Verse 17

ברעה. בַּהֲרִיעוֹ, שֶׁהָיוּ מְרִיעִים וּשְׂמֵחִים וְצוֹחֲקִים:

Verse 18

אין קול ענות גבורה. אֵין קוֹל הַזֶּה נִרְאֶה קוֹל עֲנִיַּת גִּבּוֹרִים הַצּוֹעֲקִים "נִצָּחוֹן" וְלֹא "קוֹל חֲלָשִׁים שֶׁצּוֹעֲקִים "וַי אֲנוּסָה:
קול ענות. קוֹל חֲרוּפִין וְגִדּוּפִין, הַמְעַנִּין אֶת נֶפֶשׁ שׁוֹמְעָן כְּשֶׁנֶּאֱמָרִין לוֹ:

Verse 19

וישלך מידו וגו'. אָמַר: מַה פֶּסַח שֶׁהוּא אֶחָד מִן הַמִּצְוֹות, אָמְרָה תּוֹרָה כָּל בֶּן נֵכָר לֹא יֹאכַל בּוֹ (שמות י"ב), הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ כָּאן וְכָל יִשְׂרָאֵל מְשֻׁמָּדִים וְאֶתְּנֶנָּה לָהֶם? (שבת פ"ז):
תחת ההר. לְרַגְלֵי הָהָר:

Verse 20

ויזר. לְשׁוֹן נְפוּץ, וְכֵן זְרֵה עַל נָוֵהוּ גָּפְרִית (איוב י"ח), וְכֵן כִּי חֵנָּם מְזֹרָה הָרֶשֶׁת (משלי א'), שֶׁזּוֹרִין בָּהּ דָּגָן וְקַטְנִיּוֹת:
וישק את בני ישראל. נִתְכַּוְּנוּ לְבָדְקָן כְּסוֹטוֹת; שָׁלֹשׁ מִיתוֹת נִדּוֹנוּ שָׁם, אִם יֵשׁ עֵדִים וְהַתְרָאָה בְּסֵיף – כְּמִשְׁפַּט אַנְשֵׁי עִיר הַנִּדַּחַת שֶׁהֵן מֻרְבִּין – עֵדִים בְּלֹא הַתְרָאָה בְּמַגֵּפָה, שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּגֹּף ה' אֶת הָעָם, לֹא עֵדִים וְלֹא הַתְרָאָה בְּהִדְרוֹקָן, שֶׁבְּדָקוּם הַמַּיִם וְצָבוּ בִטְנֵיהֶם (יומא ס"ו):

Verse 21

מה עשה לך העם. כַּמָּה יִסּוּרִים סָבַלְתָּ שֶׁיִּסְּרוּךָ עַד שֶׁלֹּא תָּבִיא עֲלֵיהֶם חֵטְא זֶה:

Verse 22

כי ברע הוא. בְּדָרֶךְ רַע הֵם הוֹלְכִין תָּמִיד, וּבְנִסְיוֹנוֹת לִפְנֵי הַמָּקוֹם:

Verse 23

Verse 24

ואמר להם. דָּבָר אֶחָד – "לְמִי זָהָב" לְבַד – וְהֵם מִהֲרוּ וְהִתְפָּרְקוּ וַיִּתְּנוּ לִי:
ואשלכהו באש. וְלֹא יָדַעְתִּי שֶׁיֵּצֵא הָעֵגֶל הַזֶּה, וְיָצָא:

Verse 25

פרע. מְגֻלֶּה; נִתְגַּלָּה שְׁמְצוֹ וּקְלוֹנוֹ, כְּמוֹ וּפָרַע אֶת רֹאשׁ הָאִשָּׁה (במדבר ה'):
לשמצה בקמיהם. לִהְיוֹת לָהֶם הַדָּבָר הַזֶּה לִגְנוּת בְּפִי כָּל הַקָּמִים עֲלֵיהֶם:

Verse 26

מי לה' אלי. יָבֹא אֵלַי:
כל בני לוי. מִכָּאן שֶׁכָּל הַשֵּׁבֶט כָּשֵׁר (יומא ס"ו):

Verse 27

כה אמר וגו'. וְהֵיכָן אָמַר? זֹבַח לָאֱלֹהִים יָחֳרָם (שמות כ"ב) – כָּךְ שְׁנוּיָה בִּמְכִילְתָּא:
אחיו. מֵאִמּוֹ וְהוּא יִשְׂרָאֵל (יומא ס"ו):

Verse 28

Verse 29

מלאו ידכם. אַתֶּם הַהוֹרְגִים אוֹתָם – בְּדָבָר זֶה תִּתְחַנְּכוּ לִהְיוֹת כֹּהֲנִים לַמָּקוֹם:
כי איש. מִכֶּם יִמָּלֵא יָדוֹ בבנו ובאחיו :

Verse 30

אכפרה בעד חטאתכם. אָשִׁים כֹּפֶר וְקִנּוּחַ וּסְתִימָה לְנֶגֶד חַטַּאתְכֶם, לְהַבְדִּיל בֵּינֵיכֶם וּבֵין
הַחֵטְא:

Verse 31

אלהי זהב. אַתָּה הוּא שֶׁגָּרַמְתָּ לָהֶם, שֶׁהִשְׁפַּעְתָּ לָהֶם זָהָב וְכֶסֶף, מַה יַּעֲשׂוּ שֶׁלֹּא יֶחֶטְאוּ?
מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁהָיָה מַאֲכִיל וּמַשְׁקֶה אֶת בְּנוֹ וּמְקַשְּׁטוֹ וְתוֹלֶה לוֹ כִּיס בְּצַוָּארוֹ וּמַעֲמִידוֹ בְּפֶתַח
בֵּית זוֹנוֹת, מַה יַּעֲשֶׂה הַבֵּן שֶׁלֹּא יֶחֱטָא:

Verse 32

ועתה אם תשא חטאתם. הֲרֵי טוֹב – אֵינִי אוֹמֵר לְךָ מְחֵנִי, וְאִם אַיִן מְחֵנִי; וְזֶה מִקְרָא
קָצָר, וְכֵן הַרְבֵּה:
מספרך. מִכָּל הַתּוֹרָה כֻּלָּהּ, שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ עָלַי שֶׁלֹּא הָיִיתִי כְּדַאי לְבַקֵּשׁ עֲלֵיהֶם רַחֲמִים:

Verse 33

Verse 34

אל אשר דברתי לך. יֵשׁ כָּאן לָךְ אֵצֶל דְּבוּר בְּמָקוֹם אֵלֶיךָ, וְכֵן לְדַבֵּר לוֹ עַל אֲדֹנָיָהוּ
(מלכים א ב׳:י״ט):
הנה מלאכי. וְלֹא אֲנִי:
וביום פקדי וגו'. עַתָּה שָׁמַעְתִּי אֵלֶיךָ מִלְּכַלּוֹתָם יַחַד, וְתָמִיד תָּמִיד כְּשֶׁאֶפְקֹד עֲלֵיהֶם
עֲוֹנוֹתֵיהֶם וּפָקַדְתִּי עֲלֵיהֶם מְעַט מִן הָעָוֹן הַזֶּה עִם שְׁאָר הָעֲוֹנוֹת; וְאֵין פֻּרְעָנוּת בָּאָה עַל
יִשְׂרָאֵל שֶׁאֵין בָּהּ קְצָת מִפְּרִעוֹן עֲוֹן הָעֵגֶל (סנהדרין ק"ב):

Verse 35

ויגף ה' את העם. מִיתָה בִּידֵי שָׁמַיִם לְעִדִּים בְּלֹא הַתְרָאָה:

Chapter 33

Verse 1

לך עלה מזה. אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל גְּבוֹהָה מִכָּל הָאֲרָצוֹת, לְכָךְ נֶאֱמַר עֲלֵה; דְּ"אַ, כְּלַפֵּי שֶׁאָמַר לוֹ
בִּשְׁעַת הַכַּעַס "לֶךְ רֵד" אָמַר לוֹ בִּשְׁעַת רָצוֹן "לֶךְ עֲלֵה" (תנחומא):
אתה והעם. כָּאן לֹא נֶאֱמַר וְעַמְּךָ:

Verse 2

וגרשתי את הכנעני וגו'. ו' אֵמוֹת הֵם וְהַגִּרְגָּשִׁי עָמַד וּפָנָה מִפְּנֵיהֶם מֵאֵלָיו (תלמוד
ירושלמי שביעית ו'):

Verse 3

אל ארץ זבת חלב ודבש. אֲנִי אוֹמֵר לְךָ לְהַעֲלוֹתָם:
כי לא אעלה בקרבך. לְכָךְ אֲנִי אוֹמֵר לְךָ וְשָׁלַחְתִּי לְפָנֶיךָ מַלְאָךְ:
כי עם קשה ערף אתה. וּכְשֶׁכִּינָתִי בְּקִרְבְּכֶם וְאַתֶּם מַמְרִים בִּי, מַרְבֶּה אֲנִי עֲלֵיכֶם זַעַם
אכלך. לְשׁוֹן כִּלָּיוֹן:

Verse 4

הדבר הרע. שֶׁאֵין הַשְּׁכִינָה שׁוֹרָה וּמְהַלֶּכֶת עִמָּם:
איש עדיו. כְּתָרִים שֶׁנִּתְּנוּ לָהֶם בְּחוֹרֵב כְּשֶׁאָמְרוּ נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע (שבת פ"ח):

Verse 5

רגע אחד אעלה בקרבך וכליתיך. אִם אֶעֱלֶה בְקִרְבְּךָ וְאַתֶּם מַמְרִים בִּי בְּקַשְׁיוּת עָרְפְּכֶם אֶזְעַם
עֲלֵיכֶם רֶגַע אֶחָד – שֶׁהוּא שִׁעוּר זַעְמוֹ, שֶׁנֶּ' חֶבְיִ כִמְעַט רֶגַע עַד יַעֲבָר זָעַם (ישעיהו כ"ו)
וַאֲכַלֶּה אֶתְכֶם, לְפִיכָךְ טוֹב לָכֶם שֶׁאֶשְׁלַח מַלְאָךְ–:
ועתה. פֶּרְעָנוּת זוֹ תִּלְקוּ מִיָּד – שֶׁתּוֹרִידוּ עֶדְיְכֶם מֵעֲלֵיכֶם:
ואדעה מה אעשה לך. בִּפְקֻדַּת שְׁאָר הֶעָוֹן אֲנִי יוֹדֵעַ מַה שֶּׁבִּלְבִּי לַעֲשׂוֹת לְךָ:

Verse 6

את עדים מהר חורב. אֶת הָעֲדִי שֶׁהָיָה בְיָדָם מֵהַר חוֹרֵב:

Verse 7

ומשה. מֵאוֹתוֹ עָוֹן וָהָלְאָה,
יקח את האהל. לְשׁוֹן הוֹוֶה הוּא – לוֹקֵחַ אָהֳלוֹ וְנוֹטֵהוּ מִחוּץ לַמַּחֲנֶה; אָמַר מְנֻדֶּה לָרַב
מְנֻדֶּה לַתַּלְמִיד (תנחומא)
הרחק. אַלְפַּיִם אַמָּה, כָּעְנְיָן שֶׁנֶּ' אַךְ רָחוֹק יִהְיֶה בֵּינֵיכֶם וּבֵנָיו כְּאַלְפַּיִם אַמָּה בַּמִּדָּה
(יהושע ג'):
וקרא לו. וְהָיָה קוֹרֵא לוֹ אֹהֶל מוֹעֵד, הוּא בֵּית וַעַד לְמְבַקְּשֵׁי תוֹרָה:
כל מבקש ה'. מִכָּאן לְמְבַקֵּשׁ פְּנֵי זָקֵן כְּמְקַבֵּל פְּנֵי שְׁכִינָה (תנחומא):
יצא אל אהל מועד. כְּמוֹ יוֹצֵא. דָּ"אַ וְהָיָה כָּל מְבַקֵּשׁ ה' – אֵפְלוּ מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת כְּשֶׁהָיוּ
שׁוֹאֲלִים מְקוֹם שְׁכִינָה, חַבְּרֵיהֶם אוֹמְרִים לָהֶם הֲרֵי הוּא בְאָהֳלוֹ שֶׁל מֹשֶׁה:

Verse 8

והיה. לְשׁוֹן הוֹוֶה:
כצאת. מֹשֶׁה מִן הַמַּחֲנֶה לָלֶכֶת אל האהל :
יקומו כל העם. עוֹמְדִים מְפָנָיו, וְאֵין יוֹשְׁבִין עַד שֶׁנִּתְכַּסֶּה מֵהֶם:
והביטו אחרי משה. לְשֶׁבַח – אַשְׁרֵי יְלוּד אִשָּׁה שֶׁכָּךְ מֻבְטָח שֶׁהַשְּׁכִינָה תִּכָּנֵס אַחֲרָיו לְפֶתַח
אָהֳלוֹ:

Verse 9

ודבר עם משה. כְּמוֹ וּמְדַבֵּר עִם מֹשֶׁה; תַּרְגּוּמוֹ וּמִתְמַלֵּל עִם מֹשֶׁה שֶׁהוּא כְּבוֹד שְׁכִינָה, כְּמוֹ
וַיִּשְׁמַע אֶת הַקּוֹל מְדַבֵּר אֵלָיו (במדבר ז'), וְאֵינוֹ קוֹרֵא מְדַבֵּר אֵלָיו; כְּשֶׁהוּא קוֹרֵא
מְדַבֵּר, פִּתְרוֹנוֹ הַקּוֹל מְדַבֵּר בֵּינוֹ לְבֵין עַצְמוֹ, וְהַהֶדְיוֹט שׁוֹמֵעַ מֵאֵלָיו, וּכְשֶׁהוּא קוֹרֵא
מְדַבֵּר מַשְׁמַע שֶׁהַמֶּלֶךְ מְדַבֵּר עִם הַהֶדְיוֹט:

Verse 10

והשתחוו. לַשְּׁכִינָה:

Verse 11

ודבר ה' אל משה פנים אל פנים. וּמִתְמַלֵּל עִם מֹשֶׁה:
ושב אל המחנה. לְאַחַר שֶׁנִּדְבַּר עִמּוֹ הָיָה מֹשֶׁה שָׁב אֶל הַמַּחֲנֶה וּמְלַמֵּד לַזְּקֵנִים מַה שֶּׁלָּמַד;
וְהַדָּבָר הַזֶּה נָהֹג מֹשֶׁה מִיּוֹם הַכִּפּוּרִים עַד שֶׁהוּקַם הַמִּשְׁכָּן, וְלֹא יוֹתֵר, שֶׁהֲרֵי בְּשִׁבְעָה עָשָׂר
בְּתַמּוּז נִשְׁתַּבְּרוּ הַלּוּחוֹת, וּבְי"ח שָׂרַף אֶת הָעֵגֶל וְדָן אֶת הַחוֹטְאִים, וּבְי"ט עָלָה שֶׁנֶּאֱמַר
וַיְהִי מִמָּחֳרָת וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם וְגוֹ' (שמות ל"ב), וְעָשָׂה שָׁם אַרְבָּעִים יוֹם וּבְקֹשׁ
רַחֲמִים, שֶׁנֶּ' וָאֶתְנַפַּל לִפְנֵי ה' וְגוֹ' (דברים ט'), וּבְרֹאשׁ חֹדֶשׁ אֱלוּל נֶאֱמַר לוֹ וְעָלִיתָ
בַבֹּקֶר אֶל הַר סִינַי (שמות ל"ד), לְקַבֵּל לוּחוֹת הָאַחֲרוֹנוֹת – וְעָשָׂה שָׁם מ' יוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר
בָּהֶם וְאָנֹכִי עָמַדְתִּי בָהָר כַּיָּמִים הָרִאשֹׁנִים וְגוֹ' – מָה הָרִאשׁוֹנִים בְּרָצוֹן אַף הָאַחֲרוֹנִים
בְּרָצוֹן, אֱמֹר מֵעַתָּה אֶמְצָעִיִּים הָיוּ בְכַעַס – בְּעֲשָׂרָה בְּתִשְׁרֵי נִתְרַצָּה הַקָּבָ"ה לְיִשְׂרָאֵל בְּשִׁמְחָה
וּבְלֵב שָׁלֵם, וְאָמַר לוֹ לְמֹשֶׁה סְלַחְתִּי, וּמָסַר לוֹ לוּחוֹת אַחֲרוֹנוֹת, וְיָרַד וְהִתְחִיל לְצַוּוֹתָם
עַל מְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן, וַעֲשָׂאוּהוּ עַד אֶחָד בְּנִיסָן, וּמֹשֶׁהוּקַם לֹא נִדְבַּר עִמּוֹ עוֹד אֶלָּא מֵאֹהֶל
מוֹעֵד (תנחומא):
ושב אל המחנה. תַּרְגּוּמוֹ וְתָיֵב לְמַשְׁרִיתָא, לְפִי שֶׁהוּא לְשׁוֹן הוֹוֶה, וְכֵן כָּל הָעִנְיָן, וראה
כל העם – וְחָזַן, ונצבו – וְקָיְמִין, והביטו – וּמִסְתַּכְּלִין, והשתחוו – וְסָגְדִין.

וּמִדְרָשׁוֹ: ודבר ה' אל משה – שֶׁיָּשׁוּב אֶל הַמַּחֲנֶה, אָמַר לוֹ אֲנִי בְכַעַס וְאַתָּה בְכַעַס, אִם כֵּן מִי יַקְרִיבֵם? (תנחומא):

Verse 12

ראה אתה אמר אלי. רְאֵה – תֵּן עֵינֶיךָ וְלִבְּךָ עַל דְּבָרֶיךָ:
אתה אמר אלי וגו' ואתה לא הודעתני וגו'. וַאֲשֶׁר אָמַרְתָּ לִי הִנֵּה אָנֹכִי שֹׁלֵחַ מַלְאָךְ, אֵין זוֹ הוֹדָעָה, שֶׁאֵין אֲנִי חָפֵץ בָּהּ:
ואתה אמרת ידעתיך בשם. הִכַּרְתִּיךָ מִשָּׁאָר בְּנֵי אָדָם בְּשֵׁם חֲשִׁיבוּת, שֶׁהֲרֵי אָמַרְתָּ לִי הִנֵּה אָנֹכִי בָּא אֵלֶיךָ בְּעַב הֶעָנָן וְגו' וְגַם בְּךָ יַאֲמִינוּ לְעוֹלָם (שמות י"ט):

Verse 13

ועתה וגו'. אִם אֶמֶת שָׁמָצָאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ הודענו נא את דרכך. מַה שָּׁכָר אַתָּה נוֹתֵן לְמוֹצְאֵי חֵן בְּעֵינֶיךָ:
ואדעך למען אמצא חן בעיניך. וְאֵדַע בָּזוֹ מִדַּת תַּגְמוּלֶיךָ – מַה הִיא מְצִיאַת חֵן שֶׁמָּצָאתִי בְּעֵינֶיךָ; וּפִתְרוֹן למען אמצא חן – לְמַעַן אַכִּיר כַּמָּה שָׂכָר מְצִיאַת חֵן:
וראה כי עמך הגוי הזה. שֶׁלֹּא תֹאמַר וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי גָּדוֹל וְאֶת אֵלֶּה תַּעֲזֹב, רְאֵה כִּי עַמְּךָ הֵם מִקְּדֶם, וְאִם בָּהֶם תִּמְאַס, אֵינִי סוֹמֵךְ עַל הַיּוֹצְאִים מֵחֲלָצַי שֶׁיִּתְקַיְּמוּ, וְאֶת תַּשְׁלוּם הַשָּׂכָר שֶׁלִּי בָּעֶם הַזֶּה תּוֹדִיעֵנִי; וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ בְּמַסֶּכֶת בְּרָכוֹת (דף ז'), וַאֲנִי לְיַשֵּׁב הַמִּקְרָאוֹת עַל אָפְנֵיהֶם וְעַל סִדְרָם בָּאתִי:

Verse 14

ויאמר פני ילכו. כְּתַרְגּוּמוֹ – לֹא אֶשְׁלַח עוֹד מַלְאָךְ, אֲנִי בְעַצְמִי אֵלֵךְ, כְּמוֹ וּפָנֶיךָ הוֹלְכִים בַּקָּרָב (שמואל ב י"ז:י"א):

Verse 15

ויאמר אליו. בְּזוֹ אֲנִי חָפֵץ, כִּי עַל יְדֵי מַלְאָךְ אַל תַּעֲלֵנוּ מִזֶּה:

Verse 16

ובמה יודע אפוא. יִוָּדַע מְצִיאַת חֵן, הלוא בלכתך עמנו. וְעוֹד דָּבָר אֲנִי שׁוֹאֵל מִמְּךָ, שֶׁלֹּא תַּשְׁרֶה שְׁכִינָתְךָ עוֹד עַל אֻמּוֹת הָעוֹלָם.
ונפלינו אני ועמך. וְנִהְיֶה מֻבְדָּלִים בַּדָּבָר הַזֶּה מִכָּל הָעָם (ברכות ז'), כְּמוֹ וְהִפְלָה ה' בֵּין מִקְנֵה יִשְׂרָאֵל וְגו' (שמות ט'):

Verse 17

גם את הדבר הזה. שֶׁלֹּא תִּשְׁרֶה שְׁכִינָתִי עוֹד עַל אֻמּוֹת הָעוֹלָם אעשה, וְאֵין דְּבָרָיו שֶׁל בִּלְעָם עַל יְדֵי שִׂרַיַּת הַשְּׁכִינָה, אֶלָּא "נוֹפֵל וּגְלוּי עֵינָיִם" כְּגוֹן וְאֵלַי דָּבָר יִגֵּנֵב (איוב ד') – שׁוֹמְעִין עַ"י שֶׁלִּיחַ:

Verse 18

ויאמר הראני נא את כבדך. רָאָה מֹשֶׁה שֶׁהָיָה עֵת רָצוֹן וּדְבָרָיו מְקֻבָּלִים, וְהוֹסִיף לִשְׁאֹל לְהַרְאוֹתוֹ מַרְאִית כְּבוֹדוֹ:

Verse 19

ויאמר אני אעביר וגו'. הִגִּיעָה שָׁעָה שֶׁתִּרְאֶה בִּכְבוֹדִי מַה שֶּׁאַרְשֶׁה אוֹתְךָ לִרְאוֹת, לְפִי שֶׁאֲנִי רוֹצֶה וְצָרִיךְ לְלַמֶּדְךָ סֵדֶר תְּפִלָּה; שֶׁכְּשֶׁנִּצְרַכְתָּ לְבַקֵּשׁ רַחֲמִים עַל יִשְׂרָאֵל הִזְכַּרְתָּ לִי זְכוּת אָבוֹת, כְּסָבוּר אַתָּה שֶׁאִם תַּמָּה זְכוּת אָבוֹת אֵין עוֹד תִּקְוָה, אֲנִי אַעֲבִיר כָּל מִדַּת טוּבִי לְפָנֶיךָ עַל הַצּוּר וְאַתָּה נָתוּן בְּמְעָרָה:
וקראתי בשם ה' לפניך. לְלַמֶּדְךָ סֵדֶר בַּקָּשַׁת רַחֲמִים אַף אִם תִּכְלֶה זְכוּת אָבוֹת, וְכַסֵּדֶר זֶה שֶׁאַתָּה רוֹאֶה אוֹתִי – מְעַטֵּף וְקוֹרֵא י"ג מִדּוֹת – הֱוֵי מְלַמֵּד אֶת יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת כֵּן, וְעַ"י שֶׁיַּזְכִּירוּ לְפָנַי "רַחוּם וְחַנּוּן" יִהְיוּ נֶעֱנִין – כִּי רַחֲמַי לֹא כָלִים:
וחנתי את אשר אחון. אוֹתָן פְּעָמִים שֶׁאֶרְצֶה לָחֹן:

ורחמתי. עֵת שֶׁאֶחְפֹּץ לְרַחֵם; עַד כָּאן לֹא הִבְטִיחוֹ אֶלָּא עִתִּים אֶעֱנֶה וְעִתִּים לֹא אֶעֱנֶה, אֲבָל בִּשְׁעַת מַעֲשֶׂה אָמַר לוֹ הִנֵּה אָנֹכִי כֹּרֵת בְּרִית (שמות ל"ד) – הִבְטִיחוֹ שֶׁאֵינָן חוֹזְרוֹת רֵיקָם:

Verse 20

ויאמר לא תוכל וגו'. אַף כְּשֶׁאַעֲבִיר כָּל טוּבִי עַל פָּנֶיךָ אֵינִי נוֹתֵן לְךָ רְשׁוּת לִרְאוֹת אֶת פָּנַי:

Verse 21

הנה מקום אתי. בָּהָר אֲשֶׁר אֲנִי מְדַבֵּר עִמְּךָ תָּמִיד, יֵשׁ מָקוֹם מוּכָן לִי לְצָרְכְּךָ שֶׁאַטְמִינְךָ שָׁם שֶׁלֹּא תִּזֹּק, וּמִשָּׁם תִּרְאֶה מַה שֶּׁתִּרְאֶה, זֶהוּ פְּשׁוּטוֹ; וּמִדְרָשׁוֹ, עַל מָקוֹם שֶׁהַשְׁכִּינָה שָׁם מְדַבֵּר, וְאוֹמֵר הַמָּקוֹם אִתִּי, וְאֵינוֹ אוֹמֵר אֲנִי בַּמָּקוֹם, שֶׁהַקָּבָּ"ה מְקוֹמוֹ שֶׁל עוֹלָם וְאֵין עוֹלָמוֹ מְקוֹמוֹ (תנחומא):

Verse 22

בעבר כבדי. כְּשֶׁאֶעֱבֹר לְפָנֶיךָ:
בנקרת הצור. כְּמוֹ הַעֵינִי הָאֲנָשִׁים הָהֵם תְּנַקֵּר (במדבר ט"ז), יְקִרּוּהָ עֹרְבֵי נַחַל (משלי ל'), אֲנִי קָרְתִּי וְשָׁתִיתִי מָיִם (מלכים ב' יט, כד; ישעיה לז, כה), גְּזָרָה אַחַת לָהֶם, נְקֻרַת הַצּוּר: כְּרֵית הַצּוּר:
ושכתי כפי. מִכָּאן שֶׁנִּתְּנָה רְשׁוּת לַמְחַבְּלִים לְחַבֵּל, וְתַרְגּוּמוֹ "וְאָגֵין בְּמֵימְרִי" כְּנוּי הוּא לְדֶרֶךְ כָּבוֹד שֶׁל מַעְלָה, שֶׁאֵינוֹ צָרִיךְ לְסוֹכֵךְ עָלָיו בְּכַף מַמָּשׁ:

Verse 23

והסרתי את כפי. וְאַעֲדֵי יָת דְּבָרַת יְקָרִי – כְּשֶׁאַסְלִק הַנְהָגַת כְּבוֹדִי מִנֶּגֶד פָּנֶיךָ, לָלֶכֶת מִשָּׁם וּלְהַלָּן:
וראית את אחרי. הֶרְאָהוּ קֶשֶׁר שֶׁל תְּפִלִּין (ברכות ז'):

Chapter 34

Verse 1

פסל לך. הֶרְאָהוּ מַחְצַב סַנְפִּירִינוֹן מִתּוֹךְ אָהֳלוֹ וְאָמַר לוֹ הַפִּסֹּלֶת יִהְיֶה שֶׁלְּךָ; מִשָּׁם נִתְעַשֵּׁר מֹשֶׁה הַרְבֵּה (תנחומא):
פסל לך. אַתָּה שִׁבַּרְתָּ הָרִאשׁוֹנוֹת, אַתָּה פְּסָל לְךָ אֲחֵרוֹת, מָשָׁל לְמֶלֶךְ שֶׁהָלַךְ לִמְדִינַת הַיָּם וְהִנִּיחַ אֲרוּסָתוֹ עִם הַשְּׁפָחוֹת, מִתּוֹךְ קִלְקוּל הַשְּׁפָחוֹת יָצָא עָלֶיהָ שֵׁם רָע, עָמַד שׁוֹשְׁבִינָהּ וְקָרַע כְּתֻבָּתָהּ, אָמַר אִם יֹאמַר הַמֶּלֶךְ לָהָרָהּ, אֹמַר לוֹ עֲדַיִן אֵינָהּ אִשְׁתְּךָ; בָּדַק הַמֶּלֶךְ וּמָצָא שֶׁלֹּא הָיָה הַקִּלְקוּל אֶלָּא מִן הַשְּׁפָחוֹת, נִתְרַצָּה לָהּ, אָמַר לוֹ שׁוֹשְׁבִינָהּ כְּתֹב לָהּ כְּתֻבָּה אַחֶרֶת, שֶׁנִּקְרְעָה הָרִאשׁוֹנָה, אָמַר לוֹ הַמֶּלֶךְ אַתָּה קָרַעְתָּ אוֹתָהּ אַתָּה קְנֵה לָהּ נְיָר אַחֵר וַאֲנִי אֶכְתֹּב לָהּ בִּכְתָב יָדִי; כֵּן הַמֶּלֶךְ זֶה הַקָּבָּ"ה, הַשְּׁפָחוֹת אֵלּוּ עֵרֶב רַב, וְהַשּׁוֹשְׁבִין זֶה מֹשֶׁה, אֲרוּסָתוֹ שֶׁל הַקָּבָּ"ה יִשְׂרָאֵל, לְכָךְ נֶאֱמַר פְּסָל לְךָ (שם):

Verse 2

נכון. מְזֻמָּן:

Verse 3

ואיש לא יעלה עמך. הָרִאשׁוֹנוֹת עַ"יְ שֶׁהָיוּ בִּתְשׁוּאוֹת וְקוֹלוֹת וּקְהִלּוֹת, שָׁלְטָה בָּהֶן עַיִן רָעָה – אֵין לְךָ יָפֶה מִן הַצְּנִיעוּת (שם):

Verse 4

Verse 5

ויקרא בשם ה'. מְתַרְגְּמִינַן וּקְרָא בִּשְׁמָא דַה':

Verse 6

ה': מִדַּת רַחֲמִים הִיא, אַחַת קֹדֶם שֶׁחָטָא, וְאַחַת אַחַר שֶׁחָטָא וְשָׁב (ראש השנה י"ז)
אל. אַף זוֹ מִדַּת רַחֲמִים, וְכֵן הוּא אוֹמֵר אֵלִי אֵלִי לָמָּה עֲזַבְתָּנִי (תהילים כ"ב) – וְאֵין
לוֹמַר לְמִדַּת הַדִּין לָמָּה עֲזַבְתָּנִי, כָּךְ מָצָאתִי בִּמְכִילְתָּא:
ארך אפים. מַאֲרִיךְ אַפּוֹ וְאֵינוֹ מְמַהֵר לִפְרַע, שֶׁמָּא יַעֲשֶׂה תְּשׁוּבָה
ורב חסד. לַצְּרִיכִים חֶסֶד – שֶׁאֵין לָהֶם זְכֻיּוֹת כָּל כָּךְ:
ואמת. לְשַׁלֵּם שָׂכָר טוֹב לְעוֹשֵׂי רְצוֹנוֹ:

Verse 7

נצר חסד. שֶׁהָאָדָם עוֹשֶׂה לְפָנָיו:
לאלפים. לְשָׁנִי אֲלָפִים דּוֹרוֹת:
עון ופשע. עֲוֹנוֹת — אֵלּוּ הַזְּדוֹנוֹת, פְּשָׁעִים — אֵלּוּ הַמְּרִדִים שֶׁאָדָם עוֹשֶׂה לְהַכְעִיס
ונקה לא ינקה. לְפִי פְּשׁוּטוֹ מַשְׁמָע שֶׁאֵינוֹ מְוַתֵּר עַל הֶעָוֹן לְגַמְרֵי, אֶלָּא נִפְרָע מִמֶּנּוּ מְעַט
מְעַט, וְרַבּוֹתֵינוּ דָרְשׁוּ מְנַקֶּה הוּא לַשָּׁבִים וְלֹא יְנַקֶּה לְשֶׁאֵינָן שָׁבִים (יומא פ"ו)
פקד עון אבות על בנים. כְּשֶׁאוֹחֲזִים מַעֲשֵׂה אֲבוֹתֵיהֶם בִּידֵיהֶם, שֶׁכְּבָר פֵּרַשׁ בְּמִקְרָא אַחֵר
לְשׂנְאָי (שמות כ'):
ועל רבעים. דּוֹר רְבִיעִי; נִמְצֵאת מִדָּה טוֹבָה מְרֻבָּה עַל מִדַּת פֻּרְעָנוּת אַחַת לַחֲמֵשׁ מֵאוֹת,
שֶׁבְּמִדָּה טוֹבָה הוּא אוֹמֵר נֹצֵר חֶסֶד לָאֲלָפִים (תוספתא סוטה ד'):

Verse 8

וימהר משה. כְּשֶׁרָאָה מֹשֶׁה שְׁכִינָה עוֹבֶרֶת, וְשָׁמַע קוֹל הַקְּרִיאָה, מִיָּד וישתחו :

Verse 9

ילך נא אדני בקרבנו. כְּמוֹ שֶׁהִבְטַחְתָּ, מֵאַחַר שֶׁאַתָּה נוֹשֵׂא עָוֹן; וְאִם עַם קְשֵׁה עֹרֶף הוּא
וְיַמְרוּ בְךָ וְאָמַרְתָּ עַל זֹאת פֶּן אֶכְלְךָ בַּדָּרֶךְ, אַתָּה תִסְלַח לַעֲוֹנֵינוּ וְגוֹמֵר; יֵשׁ כִּי בִּמְקוֹם
אִם:
ונחלתנו. וְתִתְּנֵנוּ לְךָ לְנַחֲלָה מְיֻחֶדֶת, זוֹ הִיא בַקָּשַׁת וְנִפְלִינוּ אֲנִי וְעַמְּךָ – שֶׁלֹּא תִשְׁרֶה
שְׁכִינָתְךָ עַל הָאֻמּוֹת:

Verse 10

כרת ברית. עַל זֹאת:
אעשה נפלאת. לְשׁוֹן וְנִפְלִינוּ, שֶׁתִּהְיוּ מֻבְדָּלִים בְּזוֹ מִכָּל הָאֻמּוֹת, שֶׁלֹּא תִשְׁרֶה שְׁכִינָתִי
עֲלֵיהֶם:

Verse 11

את האמרי וגו'. וְ' אֻמּוֹת יֵשׁ כָּאן, כִּי הַגִּרְגָּשִׁי עָמַד וּפָנָה מִפְּנֵיהֶם:

Verse 12

Verse 13

אשריו. הוּא אֵילָן שֶׁעוֹבְדִים אוֹתוֹ:

Verse 14

קנא שמו. מְקַנֵּא לְפָרַע וְאֵינוֹ מְוַתֵּר, וְזֶהוּ כָּל לְשׁוֹן קִנְאָה – אוֹחֵז בְּנִצְחוֹנוֹ וּפוֹרֵעַ
מֵאוֹיְבָיו:

Verse 15

ואכלת מזבחו. כַּסָּבוּר אַתָּה שֶׁאֵין עֹנֶשׁ בַּאֲכִילָתוֹ, וַאֲנִי מַעֲלֶה עָלֶיךָ כְּמוֹדֶה בַּעֲבוֹדָתָם,
שֶׁמִּתּוֹךְ כָּךְ אַתָּה בָא וְלוֹקֵחַ מִבְּנוֹתָיו לְבָנֶיךָ (עבודה זרה ח')

Verse 16

Verse 17

Verse 18

חדש האביב. חֹדֶשׁ הַבִּכּוּר, שֶׁהַתְּבוּאָה מִתְבַּכֶּרֶת בְּבִשּׁוּלָהּ:

Verse 19

כל פטר רחם לי. בָּאָדָם:
וכל מקנך וגו'. וְכָל מִקְנְךָ אֲשֶׁר תִּזָּכָר בְּפֶטֶר שׁוֹר וָשֶׂה – אֲשֶׁר יִפְטֹר זָכָר אֶת רַחְמָהּ:
פטר. לְשׁוֹן פְּתִיחָה, וְכֵן פּוֹטֵר מַיִם רֵאשִׁית מָדוֹן (משלי י"ז); תי"ו שֶׁל תִּזָּכָר לְשׁוֹן
נְקֵבָה הִיא, מוּסָב עַל הַיּוֹלֶדֶת:

Verse 20

ופטר חמור. וְלֹא שְׁאָר בְּהֵמָה טְמֵאָה:
תפדה בשה. נוֹתֵן שֶׂה לַכֹּהֵן וְהוּא חֻלִּין בְּיַד כֹּהֵן, וּפֶטֶר חֲמוֹר מֻתָּר בַּעֲבוֹדָה לַבְּעָלִים:
וערפתו. עוֹרְפוֹ בְּקוֹפִיץ; הוּא הִפְסִיד מָמוֹן כֹּהֵן, לְפִיכָךְ יֶפְסַד מָמוֹנוֹ:
כל בכור בניך תפדה. חֲמִשָּׁה סְלָעִים פִּדְיוֹנוֹ קָצוּב, שֶׁנֶּאֱמַר וּפְדוּיָו מִבֶּן חֹדֶשׁ תִּפְדֶּה
(במדבר י"ח):
ולא יראו פני רקם. לְפִי פְּשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא דָּבָר בְּפֵנֵי עַצְמוֹ הוּא, וְאֵינוֹ מוּסָב עַל
הַבְּכוֹר – שֶׁאֵין בְּמִצְוַת בְּכוֹר רְאִיַּת פָּנִים – אֶלָּא אַזְהָרָה אַחֶרֶת הִיא, וּכְשֶׁתַּעֲלוּ לָרֶגֶל
לָרָאוֹת לֹא יֵרָאוּ פָנַי רֵיקָם – מִצְוָה עֲלֵיכֶם לְהָבִיא עוֹלַת רְאִיַּת פָּנִים. וּלְפִי מִדְרַשׁ בָּרַיְתָא
מִקְרָא יָתֵר הוּא, וּמֻפְנֶה לִגְזֵרָה שָׁוָה, לְלַמֵּד עַל הַעֲנָקָתוֹ שֶׁל עֶבֶד עִבְרִי שֶׁהוּא חֲמִשָּׁה סְלָעִים
מִכָּל מִינֵי וָמִין, כְּפִדְיוֹן בְּכוֹר; בְּמַסֶּכֶת קִדּוּשִׁין (דף י"ז):

Verse 21

בחריש ובקציר. לָמָּה נִזְכָּר חָרִישׁ וְקָצִיר? יֵשׁ מַרְבּוֹתֵינוּ אוֹמְרִים עַל חָרִישׁ שֶׁל עֶרֶב
שְׁבִיעִית הַנִּכְנָס לַשְּׁבִיעִית, וְקָצִיר שֶׁל שְׁבִיעִית הַיּוֹצֵא לְמוֹצָאֵי שְׁבִיעִית, לְלַמֶּדְךָ שֶׁמּוֹסִיפִין
מֵחֹל עַל הַקֹּדֶשׁ, וְכָךְ מַשְׁמָעוֹ: שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִּשְׁבֹּת, וַעֲבוֹדַת ו' הַיָּמִים
שֶׁהִתַּרְתִּי לְךָ, יֵשׁ שָׁנָה שֶׁהֶחָרִישׁ וְהַקָּצִיר אָסוּר, וְאֵין צָרֶךָ לוֹמַר חָרִישׁ וְקָצִיר שֶׁל שְׁבִיעִית,
שֶׁהֲרֵי כְּבָר נֶאֱמַר שָׁדְךָ לֹא תִזְרָע וְגוֹ' (ויקרא כ"ה), וְיֵשׁ אוֹמְרִים שֶׁאֵינוֹ מְדַבֵּר אֶלָּא
בַּשָּׁבָּת, וְחָרִישׁ וְקָצִיר שֶׁהֶזְכֵּר בּוֹ לוֹמַר לְךָ, מָה חָרִישׁ רְשׁוּת אַף קָצִיר רְשׁוּת, יָצָא קְצִיר
הָעֹמֶר שֶׁהוּא מִצְוָה וְדוֹחֶה אֶת הַשַּׁבָּת (ראש השנה ט'):

Verse 22

בכורי קציר חטים. שֶׁאַתָּה מֵבִיא בּוֹ שְׁתֵּי הַלֶּחֶם מִן הַחִטִּים:
בכורי. שֶׁהִיא מִנְחָה רִאשׁוֹנָה הַבָּאָה מִן הֶחָדָשׁ שֶׁל חִטִּים לַמִּקְדָּשׁ, כִּי מִנַּחַת הָעֹמֶר הַבָּאָה
בַּפֶּסַח, מִן הַשְּׂעוֹרִים הִיא (מנחות פ"ד):
וחג האסיף. בִּזְמַן שֶׁאַתָּה אוֹסֵף תְּבוּאָתְךָ מִן הַשָּׂדֶה לַבַּיִת; אֲסִיפָה זוֹ לְשׁוֹן הַכְנָסָה לַבַּיִת,
כְּמוֹ וַאֲסַפְתִּיו אֶל תּוֹךְ בֵּיתֶךָ (דברים כ"ב):
תקופת השנה. שֶׁהִיא בַּחֲזָרַת הַשָּׁנָה – בִּתְחִלַּת הַשָּׁנָה הַבָּאָה:
תקופת. לְשׁוֹן מְסִבָּה וְהַקָּפָה:

Verse 23

כל זכורך. כָּל הַזְּכָרִים שֶׁבְּךָ; הַרְבֵּה מִצְוֹת בַּתּוֹרָה נֶאֱמְרוּ וְנִכְפְּלוּ – וְיֵשׁ מֵהֶם שָׁלֹשׁ פְּעָמִים
וְאַרְבַּע – לְחַיֵּב וְלַעֲנֹשׁ עַל מִנְיָן לָאוִין שֶׁבָּהֶם וְעַל מִנְיָן עֲשֵׂה שֶׁבָּהֶם:

Verse 24

אורים. כְּתַרְגּוּמוֹ אֲתָרִיךְ, וְכֵן הָחֵל רָשׁ (דברים ב'), וְכֵן וַיּוֹרֶשׁ אֶת הָאֱמֹרִי (במדבר כ"א) – לְשׁוֹן גֵּרוּשִׁין:
והרחבתי את גבלך. וְאַתָּה רָחוֹק מִבֵּית הַבְּחִירָה, וְאֵינְךָ יָכוֹל לֵרָאוֹת לְפָנַי תָּמִיד, לְכָךְ אֲנִי קוֹבֵעַ לְךָ שָׁלֹשׁ רְגָלִים הַלָּלוּ:

Verse 25

לא תשחט וגו'. לֹא תִשְׁחַט אֶת הַפֶּסַח וַעֲדַיִן חָמֵץ קַיָּם; אַזְהָרָה לַשׁוֹחֵט אוֹ לַזּוֹרֵק אוֹ לְאֶחָד מִבְּנֵי חֲבוּרָה (פסח' ס"ג)
ולא ילין. כְּתַרְגּוּמוֹ; אֵין לִינָה מוּעֶלֶת בְּרֹאשׁ הַמִּזְבֵּחַ וְאֵין לִינָה אֶלָּא בְּעַמּוּד הַשַּׁחַר (זבחים פ"ז):
זבח חג הפסח. אֱמוּרָיו, וּמִכָּאן אַתָּה לָמֵד לְכָל הַקְּטֵר חֲלָבִים וְאֵבָרִים:

Verse 26

ראשית בכורי אדמתך. מִשְׁבָּעַת הַמִּינִין הָאֲמוּרִים בְּשֶׁבַח אֶרֶץ חִטָּה וּשְׂעֹרָה וְגֶפֶן וְגוּ' (דברים ח') – וּדְבָשׁ הוּא דְּבַשׁ תְּמָרִים:
לא תבשל גדי. אַזְהָרָה לְבָשָׂר בְּחָלָב, וְשָׁלֹשׁ פְּעָמִים כָּתוּב בַּתּוֹרָה, אֶחָד לַאֲכִילָה וְאֶחָד לַהֲנָאָה וְאֶחָד לְאִסּוּר בִּשּׁוּל (חולין קט"ו)
גדי. כָּל וָלָד רַךְ בְּמַשְׁמָע, וְאַף עֵגֶל וָכֶבֶשׂ; מִמַּה שֶּׁהֻצְרַךְ לְפָרֵשׁ בְּכַמָּה מְקוֹמוֹת "גְּדִי עִזִּים" לָמַדְתָּ שֶׁגְּדִי סְתָם כָּל יוֹנְקִים בְּמַשְׁמָע (שם קי"ג):
בחלב אמו. פְּרָט לָעוֹף שֶׁאֵין לוֹ חָלָב, שֶׁאֵין אִסּוּרוֹ מִן הַתּוֹרָה אֶלָּא מִדִּבְרֵי סוֹפְרִים (שם):

Verse 27

את הדברים האלה. וְלֹא אַתָּה רַשַּׁאי לִכְתֹּב תּוֹרָה שֶׁבְּעַל פֶּה (גיטין ס'):

Verse 28

Verse 29

ויהי ברדת משה. כְּשֶׁהֵבִיא לוּחוֹת אַחֲרוֹנוֹת בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים:
כי קרן. לְשׁוֹן קַרְנַיִם, שֶׁהָאוֹר מַבְהִיק וּבוֹלֵט כְּמִין קֶרֶן; וּמֵהֵיכָן זָכָה מֹשֶׁה לְקַרְנַי הַהוֹד? רַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ מִן הַמְּעָרָה, שֶׁנָּתַן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא יָדוֹ עַל פָּנָיו, שֶׁנֶּאֱמַר וְשָׂכֹתִי כַפִּי (תנחומא):

Verse 30

ויראו מגשת אליו. בֹּא וּרְאֵה כַּמָּה גָּדוֹל כֹּחָהּ שֶׁל עֲבֵרָה שֶׁעַד שֶׁלֹּא פָּשְׁטוּ יְדֵיהֶם בַּעֲבֵרָה מַהוּ אוֹמֵר? וּמַרְאֵה כְּבוֹד ה' כְּאֵשׁ אֹכֶלֶת בְּרֹאשׁ הָהָר לְעֵינֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל (שמות כ"ד) – וְלֹא יְרֵאִים וְלֹא מִזְדַּעְזְעִים, וּמֶשֶׁעֱשׂוּ אֶת הָעֵגֶל אַף מְקֻרְנֵי הוֹדוֹ שֶׁל מֹשֶׁה הָיוּ מַרְתִּיעִים וּמְזַדַּעְזְעִים (ספרי):

Verse 31

הנשאים בעדה. כְּמוֹ נְשִׂיאֵי הָעֵדָה:
וידבר משה אלהם. שְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל מָקוֹם, וּלְשׁוֹן הֹוֶה הוּא כָּל הָעִנְיָן הַזֶּה:

Verse 32

ואחרי כן נגשו. אַחַר שֶׁלִּמֵּד לַזְּקֵנִים, חוֹזֵר וּמְלַמֵּד הַפָּרָשָׁה אוֹ הֲהֲלָכָה לְיִשְׂרָאֵל; תָּנוּ רַבָּנָן כֵּיצַד סֵדֶר הַמִּשְׁנָה? מֹשֶׁה הָיָה לָמֵד מִפִּי הַגְּבוּרָה, נִכְנַס אַהֲרֹן שָׁנָה לוֹ מֹשֶׁה פִּרְקוֹ, נִסְתַּלֵּק אַהֲרֹן וְיָשַׁב לוֹ לִשְׁמֹאל מֹשֶׁה, נִכְנְסוּ בָּנָיו, שָׁנָה לָהֶם מֹשֶׁה פִּרְקָם נִסְתַּלְּקוּ הֵן, יָשַׁב אֶלְעָזָר לִימִין מֹשֶׁה וְאִיתָמָר לִשְׂמֹאל אַהֲרֹן, נִכְנְסוּ זְקֵנִים, שָׁנָה לָהֶם מֹשֶׁה פִּרְקָם, נִסְתַּלְּקוּ

זְקֵנִים יָשְׁבוּ לַצָּדְיו, נִכְנְסוּ כָּל הָעָם, שָׁנָה לָהֶם מֹשֶׁה פִּרְקָם; נִמְצָא בְיַד כָּל הָעָם אֶחָד, בְּיַד הַזְּקֵנִים שְׁנַיִם, בְּיַד בְּנֵי אַהֲרֹן שְׁלֹשָׁה, בְּיַד אַהֲרֹן אַרְבָּעָה וְכוּ'. כִּדְאִיתָא בָּעֵרוּבִין (דף נ"ד):

Verse 33

וּיתן על פניו מסוה. כְּתַרְגּוּמוֹ בֵּית אַפֵּי, לְשׁוֹן אֲרַמִּי הוּא, בַּתַּלְמוּד (כתובות ס"ב) סְוִי לְבָּהּ, וְעוֹד בִּכְתֻבּוֹת (דף ס'), הֲוָה קָא מַסְוֵה לְאַפָּהּ, לְשׁוֹן הַבָּטָה – הָיָה מִסְתַּכֵּל בָּהּ, אַף כָּאן מַסְוֶה בֶּגֶד הַנִּתָּן כְּנֶגֶד הַפַּרְצוּף וּבֵית הָעֵינַיִם; וְלִכְבוֹד קַרְנֵי הַהוֹד – שֶׁלֹּא יְזוּנוּ הַכֹּל מֵהֶם – הָיָה נוֹתֵן הַמַּסְוֶה כְּנֶגְדָּן, וְנוֹטְלוֹ בְּשָׁעָה שֶׁהָיָה מְדַבֵּר עִם יִשְׂרָאֵל, וּבְשָׁעָה שֶׁהַמָּקוֹם נִדְבָּר עִמּוֹ עַד צֵאתוֹ, וּבְצֵאתוֹ יָצָא בְּלֹא מַסְוֶה:

Verse 34

… ודבר אל בני ישראל. וְרָאוּ קַרְנֵי הַהוֹד בְּפָנָיו; וּכְשֶׁהוּא מִסְתַּלֵּק מֵהֶם

Verse 35

והשיב משה את המסוה על פניו עד באו לדבר אתו. וּכְשֶׁבָּא לְדַבֵּר אִתּוֹ נוֹטְלוֹ מֵעַל פָּנָיו:

Chapter 35

Verse 1

ויקהל משה. לְמָחָרַת יוֹם הַכִּפּוּרִים כְּשֶׁיָּרַד מִן הָהָר, וְהוּא לְשׁוֹן הִפְעִיל, שֶׁאֵינוֹ אוֹסֵף אֶנָשִׁים בְּיָדִים, אֶלָּא הֵן נֶאֱסָפִין עַל פִּי דִּבּוּרוֹ, וְתַרְגּוּמוֹ וְאַכְנֵישׁ:

Verse 2

ששת ימים. הִקְדִּים לָהֶם אַזְהָרַת שַׁבָּת לְצִוּוּי מְלָאכֶת הַמִּשְׁכָּן, לוֹמַר שֶׁאֵינוֹ דוֹחֶה אֶת הַשַּׁבָּת (מכילתא):

Verse 3

לא תבערו אש. יֵשׁ מְרַבּוֹתֵינוּ אוֹמְרִים הַבְעָרָה לְלָאו יָצָאת, וְיֵשׁ אוֹמְרִים לְחַלֵּק יָצָאת (שבת ע'):

Verse 4

זה הדבר אשר צוה ה'. לִי לֵאמֹר לָכֶם:

Verse 5

נדיב לבו. עַל שֵׁם שֶׁנִּדְבוֹ נוֹדְבוֹ, קָרוּי נָדִיב לֵב. כְּבָר פֵּרַשְׁתִּי נְדָבַת הַמִּשְׁכָּן וּמְלַאכְתּוֹ בִּמְקוֹם צַוָּאתָן:

Verse 6

Verse 7

Verse 8

Verse 9

Verse 10

Verse 11

את המשכן. יְרִיעוֹת הַתַּחְתּוֹנוֹת הַנִּרְאוֹת בְּתוֹכוֹ קְרוּיִים מִשְׁכָּן:
את אהלו. הֵיא אֹהֶל יְרִיעוֹת עִזִּים, הֶעָשׂוּי לְגַג:
ואת מכסהו. מִכְסֶה עוֹרוֹת אֵילִים וְהַתְּחָשִׁים:

Verse 12

ואת פרכת המסך. פָּרֹכֶת הַמְּחִיצָה; כָּל דָּבָר הַמַּגֵּן, בֵּין מִלְמַעְלָה בֵּין מִכְּנֶגֶד, קָרוּי מָסָךְ:
וסְכָךְ, וְכֵן סַכְתָּ בַּעֲדוֹ (איוב א'), הִנֵּנִי סָךְ אֶת דַּרְכֵּךְ (הושע ב')

Verse 13

לחם הפנים. כְּבָר פֵּרַשְׁתִּי, עַל שֵׁם שֶׁהָיוּ לוֹ פָּנִים לְכָאן וּלְכָאן, שֶׁהוּא עָשׂוּי כְּמִין תֵּבָה פְּרוּצָה:

Verse 14

ואת כליה. מֻלְקָחַיִם וּמַחְתּוֹת:
נרתיה. לוצי"ש בְּלַעַז, בָּזִיכִים שֶׁהַשֶּׁמֶן וְהַפְּתִילוֹת נְתוּנִין בָּהֶן:
ואת שמן המאור. אַף הוּא צָרִיךְ הַכְמֵי לֵב, שֶׁהוּא מְשֻׁנֶּה מִשְּׁאָר שְׁמָנִים, כְּמוֹ שֶׁמְּפָרָשׁ בִּמְנָחוֹת (דף פ"ו), מְגַרְגְּרוֹ בְּרֹאשׁ הַזַּיִת, וְהוּא כָּתִית וְזַךְ:

Verse 15

מסך הפתח. וִילוֹן שֶׁלִּפְנֵי הַמִּזְרָח, שֶׁלֹּא הָיוּ שָׁם קְרָשִׁים וְלֹא יְרִיעוֹת:

Verse 16

Verse 17

את עמדיו ואת אדניה. הֲרֵי חָצֵר קְרוּיִ כָּאן לְשׁוֹן זָכָר וּלְשׁוֹן נְקֵבָה, וְכֵן דְּבָרִים הַרְבֵּה:
ואת מסך שער החצר. וִילוֹן פָּרוּשׁ לְצַד הַמִּזְרָח עֶשְׂרִים אַמָּה אֻמָּצְעִיוֹת שֶׁל רֹחַב הֶחָצֵר – שֶׁהָיָה חֲמִשִּׁים רֹחַב – וּסְתוּמִין הֵימֶנּוּ לְצַד צָפוֹן ט"ו אַמָּה, וְכֵן לַדָּרוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר, וַחֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה קְלָעִים לַכָּתֵף:

Verse 18

יתדת. לִתְקֹעַ וְלִקְשׁוֹר בָּהֶם סוֹפֵי הַיְרִיעוֹת בָּאָרֶץ, שֶׁלֹּא יָנוּעוּ בָּרוּחַ:
מיתריהם. חֲבָלִים לִקְשֹׁר:

Verse 19

בגדי השרד. לְכַסּוֹת הָאָרוֹן וְהַשֻּׁלְחָן, הַמְּנוֹרָה וְהַמִּזְבְּחוֹת בִּשְׁעַת סִלּוּק מַסָּעוֹת:

Verse 20

Verse 21

Verse 22

(על הנשים. עִם הַנָּשִׁים וּסְמוּכִין אֲלֵיהֶן):
חח. הוּא תַּכְשִׁיט שֶׁל זָהָב עָגֹל, נָתוּן עַל הַזְּרוֹעַ, וְהוּא הַצָּמִיד:
וכומז. כְּלִי זָהָב הוּא נָתוּן כְּנֶגֶד אוֹתוֹ מָקוֹם לָאִשָּׁה, וְרַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ שֵׁם כּוּמָז, כָּאן מְקוֹם זִמָּה (שבת ס"ד):

Verse 23

וכל איש אשר נמצא אתו. תְּכֵלֶת אוֹ אַרְגָּמָן אוֹ תוֹלַעַת שָׁנִי אוֹ עוֹרוֹת אֵילִים אוֹ תְּחָשִׁים כֻּלָּם הֵבִיאוּ:

Verse 24

Verse 25

Verse 26

טוו את העזים. הִיא הָיְתָה אָמָנוּת יְתֵרָה, שֶׁמֵּעַל גַּבֵּי הָעִזִּים טוֹוִין אוֹתָם (שבת ע"ד):

Verse 27

והנשאם הביאו. אָמַר ר' נָתָן: מָה רָאוּ נְשִׂיאִים לְהִתְנַדֵּב בַּחֲנֻכַּת הַמִּזְבֵּחַ בַּתְּחִלָּה וּבְמִלֹּאכֶת הַמִּשְׁכָּן לֹא הִתְנַדְּבוּ בַּתְּחִלָּה? אֶלָּא כָּךְ אָמְרוּ נְשִׂיאִים, יִתְנַדְּבוּ צִבּוּר מַה שֶּׁמִּתְנַדְּבִין, וּמַה שֶּׁמְּחַסְּרִים, אָנוּ מַשְׁלִימִין אוֹתוֹ, כֵּיוָן שֶׁהִשְׁלִימוּ צִבּוּר אֶת הַכֹּל – שֶׁנֶּ' וְהַמְּלָאכָה הָיְתָה דַּיָּם – אָמְרוּ נְשִׂיאִים מֶה עָלֵינוּ לַעֲשׂוֹת? הביאו את אבני השהם וְגוֹ', לְכָךְ הִתְנַדְּבוּ בַּחֲנֻכַּת הַמִּזְבֵּחַ תְּחִלָּה, וּלְפִי שֶׁנִּתְעַצְּלוּ מִתְּחִלָּה נֶחְסְרָה אוֹת מִשְּׁמָם, וְהַנְּשִׂאִם כְּתִיב (ספרי במדבר מ"ה):

Verse 28

Verse 29

Verse 30

חור. בְּנָהּ שֶׁל מִרְיָם הָיָה:

Verse 31

Verse 32

Verse 33

Verse 34

ואהליאב. מִשֵּׁבֶט דָּן מִן הַיְרוּדִין שֶׁבַּשְּׁבָטִים – מִבְּנֵי הַשְּׁפָחוֹת – וְהִשְׁוָהוּ הַמָּקוֹם לִבְצַלְאֵל לִמְלֶאכֶת הַמִּשְׁכָּן וְהוּא מִגְּדוֹלֵי הַשְּׁבָטִים, לְקַיֵּם מַה שֶּׁנֶּ' וְלֹא נִכַּר שׁוֹעַ לִפְנֵי דָּל (איוב ל"ד):

Chapter 36

Verse 1

Verse 2

Verse 3

Verse 4

Verse 5

מדי העבדה. יוֹתֵר מִכְּדֵי צֹרֶךְ הָעֲבוֹדָה:

Verse 6

וַיִּכָּלֵא. לְשׁוֹן מְנִיעָה:

Verse 7

והמלאכה היתה דים לכל המלאכה. וּמְלֶאכֶת הַהֶבְאָה הָיְתָה דַיָּם שֶׁל עוֹשֵׂי הַמִּשְׁכָּן, לְכָל הַמְּלָאכָה שֶׁל מִשְׁכָּן, לַעֲשׂוֹת אוֹתָהּ וּלְהוֹתֵר:
והותר. כְּמוֹ וְהַכְבֵּד אֶת לִבּוֹ (שמות ח'), וְהַכּוֹת אֶת מוֹאָב (מלכים ב ג'):

Chapter 37

Verse 1

ויעש בצלאל. לְפִי שֶׁנָּתַן נַפְשׁוֹ עַל הַמְּלָאכָה יוֹתֵר מִשְּׁאָר חֲכָמִים, נִקְרֵאת עַל שְׁמוֹ (שמות רבה):

Verse 2

Verse 3

Verse 4

Verse 5

Verse 6

Verse 7

Verse 8

Verse 9

Verse 10

Verse 11

Verse 12

Verse 13

Verse 14

Verse 15

Verse 16

Verse 17

Verse 18

Verse 19

Verse 20

Verse 21

Verse 22

Verse 23

Verse 24

Verse 25

Verse 26

Verse 27

Verse 28

Chapter 38

Verse 1

Verse 2

Verse 3

Verse 4

Verse 5

Verse 6

Verse 7

נבוב לחת. נָבוּב הוּא חָלוּל, וְכֵן וְעָבְיוֹ אַרְבַּע אֶצְבָּעוֹת נָבוּב (ירמיהו נ"ב):
נבוב לחת. הַלּוּחוֹת שֶׁל עֵצִי שִׁטִּים לְכָל רוּחַ, וְהֶחָלָל בָּאֶמְצַע:

Verse 8

במראת הצבאת. בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל הָיוּ בְיָדָן מַרְאוֹת שֶׁרוֹאוֹת בָּהֶן כְּשֶׁהֵן מִתְקַשְּׁטוֹת, וְאַף אוֹתָן
לֹא עִכְּבוּ מִלְּהָבִיא לִנְדַבַת הַמִּשְׁכָּן, וְהָיָה מוֹאֵס מֹשֶׁה בָּהֶן מִפְּנֵי שֶׁעֲשׂוּיִם לְיֵצֶר הָרָע, אָמַר
לוֹ הַקָּבָ"ה קַבֵּל, כִּי אֵלּוּ חֲבִיבִין עָלַי מִן הַכֹּל, שֶׁעַל יְדֵיהֶם הֶעֱמִידוּ הַנָּשִׁים צְבָאוֹת רַבּוֹת
בְּמִצְרַיִם; כְּשֶׁהָיוּ בַּעֲלֵיהֶם יְגֵעִים בַּעֲבוֹדַת פֶּרֶךְ, הָיוּ הוֹלְכוֹת וּמוֹלִיכוֹת לָהֶם מַאֲכָל
וּמִשְׁתֶּה, וּמַאֲכִילוֹת אוֹתָם וְנוֹטְלוֹת הַמַּרְאוֹת, וְכָל אַחַת רוֹאָה עַצְמָהּ עִם בַּעְלָהּ בַּמַּרְאָה,
וּמְשַׁדְּלוֹתוֹ בִּדְבָרִים, לוֹמַר אֵינִי נָאָה מִמֶּךָּ, וּמִתּוֹךְ כָּךְ מְבִיאוֹת לְבַעְלֵיהֶן לִידֵי תַּאֲוָה
וְנִזְקָקוֹת לָהֶם וּמִתְעַבְּרוֹת וְיוֹלְדוֹת שָׁם, שֶׁנֶּאֱמַר תַּחַת הַתַּפּוּחַ עוֹרַרְתִּיךָ (שיר השירים ח'),
וְזֶה שֶׁנֶּאֱמַר בְּמַרְאֹת הַצּוֹבְאוֹת. וַנַּעֲשָׂה הַכִּיּוֹר מֵהֶם, שֶׁהוּא לָשׁוּם שָׁלוֹם בֵּין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ –
לְהַשְׁקוֹת מִמַּיִם שֶׁבְּתוֹכוֹ לְמִי שֶׁקִּנֵּא לָהּ בַּעְלָהּ וְנִסְתְּרָה; וְתֵדַע לְךָ שֶׁהֵן מַרְאוֹת מַמָּשׁ, שֶׁהֲרֵי
נֶאֱמַר וּנְחֹשֶׁת הַתְּנוּפָה שִׁבְעִים כִּכָּר וְגוֹ', וַיַּעַשׂ בָּהּ וְגוֹמֵר, וְכִיּוֹר וְכַנּוֹ לֹא הֻזְכְּרוּ שָׁם,
לָמַדְתָּ שֶׁלֹּא הָיָה נְחֹשֶׁת שֶׁל כִּיּוֹר מִנְּחֹשֶׁת הַתְּנוּפָה, כָּךְ דָּרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא, וְכֵן תִּרְגֵּם
אֻנְקְלוֹס בְּמֶחְזָיַת נְשַׁיָּא וְהוּא תַּרְגּוּם שֶׁל מַרְאוֹת, מירוריי"ש בְּלַעַז. וְכֵן מָצִינוּ
וְהַגְּלְיוֹנִים (ישעיה ג') – מְתַרְגְּמִינָן מֶחְזָיָתָא:
אשר צבאו. לְהָבִיא נִדָּתָן:

Verse 9

Verse 10

Verse 11

Verse 12

Verse 13

Verse 14

Verse 15

Verse 16

Verse 17

Verse 18

לעמת קלעי החצר. כְּמִדַּת קַלְעֵי הֶחָצֵר:

Verse 19

Verse 20

Verse 21

אלה פקודי. בְּפָרָשָׁה זוֹ נִמְנוּ כָּל מִשְׁקְלֵי נִדְבַת הַמִּשְׁכָּן, לַכֶּסֶף וְלַזָּהָב וְלַנְּחֹשֶׁת, וְנִמְנוּ כָּל כֵּלָיו לְכָל עֲבוֹדָתוֹ:
המשכן משכן. שְׁנֵי פְּעָמִים, רֶמֶז לַמִּקְדָּשׁ שֶׁנִּתְמַשְׁכֵן בִּשְׁנֵי חֻרְבָּנִין עַל עֲוֹנוֹתֵיהֶן שֶׁל יִשְׂרָאֵל (תנחומא):
משכן העדת. עֵדוּת לְיִשְׂרָאֵל שֶׁוִּתֵּר לָהֶם הַקָּבָ"ה עַל מַעֲשֵׂה הָעֵגֶל, שֶׁהֵרֵי הִשְׁרָה שְׁכִינָתוֹ בֵּינֵיהֶם:
עבדת הלוים. פְּקוּדֵי הַמִּשְׁכָּן וְכֵלָיו הִיא עֲבוֹדָה הַמְסוּרָה לַלְוִיִּם בַּמִּדְבָּר – לָשֵׂאת וּלְהוֹרִיד וּלְהָקִים, אִישׁ אִישׁ לְמַשָּׂאוֹ הַמֻּפְקָד עָלָיו, כְּמוֹ שֶׁאָמוּר בְּפָ' נָשׂא:
ביד איתמר. הוּא הָיָה פָּקִיד עֲלֵיהֶם לִמְסֹר לְכָל בֵּית אָב עֲבוֹדָה שֶׁעָלָיו:

Verse 22

ובצלאל בן אורי וגו' עשה את כל אשר צוה ה' את משה. אֲשֶׁר צִוָּה מֹשֶׁה אֵין כְּתִיב כָּאן, אֶלָּא כָּל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה, אֲפִלּוּ דְּבָרִים שֶׁלֹּא אָמַר לוֹ רַבּוֹ, הִסְכִּימָה דַּעְתּוֹ לְמַה שֶׁנֶּאֱמַר לְמֹשֶׁה בְּסִינַי, כִּי מֹשֶׁה צִוָּה לִבְצַלְאֵל לַעֲשׂוֹת תְּחִלָּה כֵּלִים וְאַחַר כָּךְ מִשְׁכָּן, אָמַר לוֹ בְּצַלְאֵל מִנְהַג עוֹלָם לַעֲשׂוֹת תְּחִלָּה בַּיִת וְאַחַר כָּךְ מֵשִׂים כֵּלִים בְּתוֹכוֹ. אָמַר לוֹ כָּךְ שָׁמַעְתִּי מִפִּי הקב"ה. אָמַר לוֹ מֹשֶׁה בְּצַל אֵל הָיִיתָ, כִּי בְּוַדַּאי כָּךְ צִוָּה לִי הקב"ה, וְכֵן עָשָׂה הַמִּשְׁכָּן תְּחִלָּה וְאַחַר כָּךְ עָשָׂה הַכֵּלִים:

Verse 23

Verse 24

ככר. שִׁשִּׁים מָנֶה, וּמָנֶה שֶׁל קֹדֶשׁ כָּפוּל הָיָה, הֲרֵי הַכִּכָּר ק"כ מָנֶה, וְהַמָּנֶה כ"ה סְלָעִים, הֲרֵי כִּכָּר שֶׁל קֹדֶשׁ שִׁלֹּשֶׁת אֲלָפִים שְׁקָלִים, לְפִיכָךְ מָנֶה בִּפְרוֹטְרוֹט כָּל הַשְּׁקָלִים שֶׁפְּחוּתִין בְּמִנְיָנָם מִג' אֲלָפִים, שֶׁאֵין מַגִּיעִין לְכִכָּר:

Verse 25

Verse 26

בקע. הוּא שֵׁם מִשְׁקָל שֶׁל מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל:
לשש מאות אלף וגו'. כָּךְ הָיוּ יִשְׂרָאֵל, וְכָךְ עָלָה מִנְיָנָם אַחַר שֶׁהוּקַם הַמִּשְׁכָּן בְּסֵפֶר וַיְדַבֵּר, וְאַף עַתָּה בְּנִדְבַת הַמִּשְׁכָּן כָּךְ הָיוּ, וּמִנְיַן הֶחָצֵאי הַשְּׁקָלִים שֶׁל שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף עוֹלֶה מֵאַת כִּכָּר, כָּל אֶחָד שֶׁל שְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים שְׁקָלִים, כִּיצַד? שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף הֶחָצִאי הֲרֵי הֵן שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אֶלֶף שְׁלֵמִים, הֲרֵי מֵאַת כִּכָּר, וְהַשְּׁלֹשֶׁת אֲלָפִים וְה' מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים הֶחָצִאִים עוֹלִים אֶלֶף וְז' מֵאוֹת וְע"ה שְׁקָלִים:

Verse 27

לצקת. כְּתַרְגּוּמוֹ לְאַתָּכָא:
את אדני הקדש. שֶׁל קַרְשֵׁי הַמִּשְׁכָּן, שֶׁהֵם מ"ח קְרָשִׁים וְלָהֶן צ"ו אֲדָנִים, וְאַדְנֵי הַפָּרֹכֶת אַרְבָּעָה, הֲרֵי מֵאָה, וְכָל שְׁאָר הָאֲדָנִים נְחֹשֶׁת כָּתוּב בָּהֶם:

Verse 28

וצפה ראשיהם. שֶׁל עַמּוּדִים מֵהֶן, שֶׁבְּכֻלָּן כְּתִיב וְצִפּוּי רָאשֵׁיהֶם וַחֻשֻׁקֵיהֶם כֶּסֶף:

Verse 29

Verse 30

Verse 31

Verse 32

Verse 33

Verse 34

Verse 35

Verse 36

Verse 37

Verse 38

Verse 39

Verse 40

Verse 41

Verse 42

Verse 43

Chapter 39

Verse 1

ומן התכלת והארגמן וגו'. שֶׁשׁ לֹא נֶאֱמַר כָּאן, וּמִכָּאן אֲנִי אוֹמֵר שֶׁאֵין בִּגְדֵי שְׂרָד הַלָּלוּ בִּגְדֵי כְהֻנָּה, שֶׁבִּגְדֵי כְהֻנָּה הָיָה שֵׁשׁ, אֶלָּא הֵם בִּגְדִים שֶׁמְּכַסִּים בָּהֶם כְּלֵי הַקֹּדֶשׁ בִּשְׁעַת סִלּוּק מַסָּעוֹת, שֶׁלֹּא הָיָה בָהֶם שֵׁשׁ:

Verse 2

Verse 3

וירקעו. כְּמוֹ לְרֹקַע הָאָרֶץ (תהילים קל"ו), כְּתַרְגּוּמוֹ וּרְדִידוּ, טַסִּין הָיוּ מְרַדְּדִין מִן הַזָּהָב, אשטנ"דרא בְּלַעַז, טַסִּין דַּקּוֹת. כָּאן הוּא מְלַמֶּדְךָ הֵיאַךְ הָיוּ טוֹוִין אֶת הַזָּהָב עִם הַחוּטִין, מְרַדְּדִים טַסִּין דַּקִּין, וְקוֹצְצִין מֵהֶן פְּתִילִים לְאֹרֶךְ הַסֵּס – לַעֲשׂוֹת אוֹתָן פְּתִילִים תַּעֲרֹבֶת עִם כָּל מִין וָמִין בַּחֹשֶׁן וְאֵפוֹד שֶׁנֶּ' בָּהֶן זָהָב, חוּט אֶחָד שֶׁל זָהָב עִם ו' חוּטִין שֶׁל תְּכֵלֶת, וְכֵן עִם כָּל מִין וָמִין, שֶׁכָּל הַמִּינִים חוּטָן כָּפוּל ו', וְהַזָּהָב חוּט שְׁבִיעִי עִם כָּל אֶחָד וְאֶחָד:

Verse 4

Verse 5

Verse 6

Verse 7

Verse 8

Verse 9

Verse 10

Verse 11

Verse 12

Verse 13

Verse 14

Verse 15

Verse 16

Verse 17

Verse 18

Verse 19

Verse 20

Verse 21

Verse 22

Verse 23

Verse 24

Verse 25

Verse 26

Verse 27

Verse 28

ואת פארי המגבעת. תִּפְאֶרֶת הַמִּגְבָּעוֹת – הַמִּגְבָּעוֹת הַמְּפֹאָרוֹת:

Verse 29

Verse 30

Verse 31

לתת על המצנפת מלמעלה. וְעַ"יְ הַפְּתִילִים הָיָה מוֹשִׁיבוֹ עַל הַמִּצְנֶפֶת כְּמִין כֶּתֶר; וְאִ"אֶ לוֹמַר הַצִּיץ עַל הַמִּצְנֶפֶת, שֶׁהֲרֵי בִּשְׁחִיטַת קָדָשִׁים שָׁנִינוּ שְׁעָרוֹ הָיָה נִרְאֶה בֵּין צִיץ לַמִּצְנֶפֶת שֶׁשָּׁם מֻנַּחַ תְּפִלִּין, וְהַצִּיץ הָיָה נָתוּן עַל הַמֵּצַח, הֲרֵי הַמִּצְנֶפֶת לְמַעְלָה וְהַצִּיץ לְמַטָּה, וּמַהוּ עַל הַמִּצְנֶפֶת מִלְמָעְלָה? וְעוֹד הִקְשֵׁיתִי בָּהּ – כָּאן הוּא אוֹמֵר וַיִּתְּנוּ עָלָיו פְּתִיל תְּכֵלֶת, וּבְעִנְיַן הַצָּוָאָה הוּא אוֹמֵר וְשַׂמְתָּ אוֹתוֹ עַל פְּתִיל תְּכֵלֶת? וְאוֹמֵר אֲנִי, פְּתִיל תְּכֵלֶת זֶה חוּטִין הֵן, לְקָשְׁרוֹ בָּהֶן בַּמִּצְנֶפֶת – לְפִי שֶׁהַצִּיץ אֵינוֹ אֶלָּא מֵאָזֶן לְאָזֶן וּבָמֶּה יִקָּשֵׁרְנוּ בְּמִצְחוֹ? – וְהָיוּ קְבוּעִין בּוֹ חוּטֵי תְּכֵלֶת לִשְׁנֵי רָאשָׁיו וּבְאֶמְצָעִיתוֹ, שֶׁבָּהֶן קוֹשְׁרוֹ וְתוֹלֶהוּ בַּמִּצְנֶפֶת כְּשֶׁהוּא בְרֹאשׁוֹ, וּשְׁנֵי חוּטִין הָיוּ בְּכָל קָצֶה וְקָצֶה, אֶחָד מִמַּעַל וְאֶחָד מִתַּחַת לְצַד מִצְחוֹ, וְכֵן בְּאֶמְצָעוֹ, שֶׁכָּךְ הוּא נוֹתֵן לִקְשׁוֹר, וְאֵין דֶּרֶךְ קְשִׁירָה בְּפָחוֹת מִשְּׁנֵי חוּטִין, לְכָךְ נֶאֱמַר עַל פְּתִיל תְּכֵלֶת, וְעָלָיו פְּתִיל תְּכֵלֶת, וְקוֹשֵׁר רָאשֵׁיהֶם הַשְּׁנַיִם כֻּלָּן יַחַד מֵאֲחוֹרָיו לְמוּל עָרְפּוֹ, וּמוֹשִׁיבוֹ עַל הַמִּצְנֶפֶת; וְאַל תִּתְמַהּ שֶׁלֹּא נֶאֱמַר פְּתִילֵי תְּכֵלֶת הוֹאִיל וּמְרֻבִּין הֵן, שֶׁהֲרֵי מָצִינוּ בְּחֹשֶׁן וְאֵפוֹד וַיִּרְכְּסוּ אֶת הַחֹשֶׁן … בִּפְתִיל תְּכֵלֶת, וְעַל כָּרְחֵךְ פָּחוֹת מִשְּׁנַיִם לֹא הָיוּ שֶׁהֲרֵי בִּשְׁנֵי קְצוֹת הַחֹשֶׁן הָיוּ ב' טַבָּעוֹת הַחֹשֶׁן, וּבִשְׁתֵּי כִתְפוֹת הָאֵפוֹד הָיוּ ב' טַבָּעוֹת הָאֵפוֹד, שֶׁכְּנֶגְדָּן, וּלְפִי דֶּרֶךְ קְשִׁירָה ד' חוּטִין הָיוּ וּמִכָּל מָקוֹם פָּחוֹת מִשְּׁנַיִם אִ"אֶ:

Verse 32

ויעשו בני ישראל. אֶת הַמְּלָאכָה ככל אשר צוה ה' וגו' :

Verse 33

ויביאו את המשכן וגו'. שֶׁלֹּא הָיוּ יְכוֹלִין לַהֲקִימוֹ; וּלְפִי שֶׁלֹּא עָשָׂה מֹשֶׁה שׁוּם מְלָאכָה בַּמִּשְׁכָּן, הִנִּיחַ לוֹ הַקָּבָ"ה הֲקָמָתוֹ, שֶׁלֹּא הָיָה יָכוֹל לַהֲקִימוֹ שׁוּם אָדָם מֻחֲמָת כֹּבֶד הַקְּרָשִׁים, שֶׁאֵין כֹּחַ בָּאָדָם לְזָקְפָן, וּמֹשֶׁה הֶעֱמִידוֹ; אָמַר מֹשֶׁה לִפְנֵי הַקָּבָ"ה אֵיךְ אֶפְשָׁר הֲקָמָתוֹ עַ"יְ אָדָם? אָמַר לוֹ עֲסֹק אַתָּה בְּיָדְךָ, וְנִרְאֶה כְּמִקְימוֹ וְהוּא נִזְקָף וְקָם מֵאֲלָיו, וְזֶהוּ שֶׁנֶּ' הוּקַם הַמִּשְׁכָּן (שמות מ') – הוּקַם מֵאֲלָיו; מִדְרַשׁ רַ' תַּנְחוּמָא:

Verse 34

Verse 35

Verse 36

Verse 37

Verse 38

Verse 39

Verse 40

Verse 41

Verse 42

Verse 43

ויברך אתם משה. אָמַר לָהֶם יְהִי רָצוֹן שֶׁתִּשְׁרֶה שְׁכִינָה בְּמַעֲשֵׂה יְדֵיכֶם, וְיִהְיוּ נֹעַם ה' אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ וְגוֹ', וְהוּא אֶחָד מִי"א מִזְמוֹרִים שֶׁבִּתְפִלָּה לְמשֶׁה (ספרא):

Chapter 40

Verse 1

Verse 2

Verse 3

וסכת על הארן. לְשׁוֹן הַגָּנָה, שֶׁהֲרֵי מְחִצָּה הָיְתָה:

Verse 4

וערכת את ערכו. שְׁתַּיִם מַעֲרָכוֹת שֶׁל לֶחֶם הַפָּנִים:

Verse 5

Verse 6

Verse 7

Verse 8

Verse 9

Verse 10

Verse 11

Verse 12

Verse 13

Verse 14

Verse 15

Verse 16

Verse 17

Verse 18

Verse 19

ויפרש את האהל. הֵן יְרִיעוֹת הָעִזִּים:

Verse 20

את העדת. הַלּוּחוֹת:

Verse 21

Verse 22

על ירך המשכן צפנה. בַּחֲצִי הַצָּפוֹנִי שֶׁל רֹחַב הַבַּיִת:
ירך. כְּתַרְגּוּמוֹ, צִדָּא, כַּיָּרֵךְ הַזֶּה שֶׁהוּא בְּצִדּוֹ שֶׁל אָדָם:

Verse 23

Verse 24

Verse 25

Verse 26

Verse 27

ויקטר עליו קטרת. שַׁחֲרִית וְעַרְבִית, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר בַּבֹּקֶר בַּבֹּקֶר בְּהֵיטִיבוֹ אֶת הַנֵּרוֹת וְגוֹמֵר
(שמות ל'):

Verse 28

Verse 29

ויעל עליו וגו'. אַף בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי לַמִּלּוּאִים, שֶׁהוּא יוֹם הַקָּמַת הַמִּשְׁכָּן, שֶׁמֹּשֶׁה
וְהִקְרִיב קָרְבְּנוֹת צִבּוּר, חוּץ מֵאוֹתָן שֶׁנִּצְטַוּוּ בוֹ בַּיּוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר קָרַב אֶל הַמִּזְבֵּחַ וְגוֹמֵר
(ויקרא ט'):
את העלה. עוֹלַת הַתָּמִיד:
ואת המנחה. מִנְחַת נְסָכִים שֶׁל תָּמִיד, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר וְעִשָּׂרֹן סֹלֶת בָּלוּל בְּשֶׁמֶן וְגוֹמֵר (שמות
כ"ט):

Verse 30

Verse 31

ורחצו ממנו משה ואהרן. יוֹם שְׁמִינִי לַמִּלּוּאִים הָיָה שָׁוֶה לְכָלָּם לְכַהֲנָה, וְתַרְגּוּמוֹ וּמְקַדְּשִׁין
מִנֵּהּ, בּוֹ בַּיּוֹם קִדֵּשׁ מֹשֶׁה עִמָּהֶם:

Verse 32

ובקרבתם. כְּמוֹ וּבְקָרְבָם – כְּשֶׁיִּקְרְבוּ:

Verse 33

Verse 34

Verse 35

ולא יכל משה לבוא אל אהל מועד. וְכָתוּב אֶחָד אוֹמֵר וּבְבֹא מֹשֶׁה אֶל אֹהֶל מוֹעֵד (במדבר ז')? בָּא הַכָּתוּב הַשְׁלִישִׁי וְהִכְרִיעַ בֵּינֵיהֶם – כִּי שָׁכַן עָלָיו הֶעָנָן, אֵלּוּ מַעֲתָּה כָּל זְמַן שֶׁהָיָה עָלָיו הֶעָנָן לֹא הָיָה יָכוֹל לָבֹא, נִסְתַּלֵּק הֶעָנָן נִכְנָס וּמְדַבֵּר עִמּוֹ (ספרא):

Verse 36

Verse 37

Verse 38

לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם. בְּכָל מַסָּע שֶׁהָיוּ נוֹסְעִים, הָיָה הֶעָנָן שׁוֹכֵן בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יַחֲנוּ שָׁם; מְקוֹם חֲנָיָתָן אַף הוּא קָרוּי מַסָּע, וְכֵן וַיִּלְךְ לְמַסָּעָיו (בראשית י"ג), וְכֵן אֵלֶּה מַסְעֵי (במדבר ל"ג), לְפִי שֶׁמִּמְּקוֹם חֲנָיָה חָזְרוּ וְנָסְעוּ, לְכָךְ נִקְרְאוּ כֻלָּן מַסָּעוֹת: